

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Martina Podboj

**DISKURSNA KONSTRUKCIJA
IDENTITETA U NARATIVIMA O
MIGRANTSKOM ISKUSTVU**

DOKTORSKI RAD

Mentorica
dr. sc. Mislava Bertoša, izv. prof.

Zagreb, 2019.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Martina Podboj

**DISCURSIVE CONSTRUCTION OF
IDENTITY IN NARRATIVES OF MIGRANT
EXPERIENCE**

DOCTORAL THESIS

Supervisor
Associate Professor Mislava Bertoša, PhD

Zagreb, 2019

mojim roditeljima

Šta je najbolje kod migrantskog života? Koliko upoznaš sebe. Koliko upoznaš od čeg si napravljen. Koliko upoznaš koji si ti kozmički djelić prašine koji nema veze što je mal – ogroman je zato što se brineš samo za sebe. Sam si sebi svemir unutar jednog ogromnog svemira i još jednog nenormalno većeg. I jedan dan se osjetiš malim, sutradan se osjetiš najvećim na svijetu.

Irma

Informacije o mentorici

Mislava Bertoša izvanredna je profesorica na Odsjeku za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Na istom fakultetu diplomirala je filozofiju i opću lingvistiku, a magisterij znanosti stekla je 2002. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zadru. Doktorirala je 2007. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, na kojem danas predaje na preddiplomskim, diplomskom i poslijediplomskom studiju lingvistike. Autorica je brojnih znanstvenih radova u domaćim i međunarodnim časopisima te triju znanstvenih monografija: *Djeca iz obrtaljke: nametnuto ime i izgubljeni identitet* (2005), *Jamči se za uspjeh kano i za neštetnost - O reklamnome diskursu iz socioemiološke perspektive* (2008), *Od monarhijske reklame do queer lingvistike: Semiološki i jezikoslovni ogledi* (2014). Glavna je urednica časopisa *Suvremena lingvistika* i zamjenica voditelja doktorskog studija lingvistike Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Mislava Bertoša bavi se temama iz onomastike, sociosemiotike i semiologije, analizâ diskursa, odnosa jezika i identiteta te jezika i roda. U hrvatsku lingvistiku uvodi suvremene pristupe proučavanju dosad neistraženih tema i primjenjuje inovativne metodološke pristupe. Neki od mnogih fenomena kojima se dosad bavila su: socioemiološka analiza reklama, jezične strategije davanja imena napuštenoj djeci te medicinski diskurs s područja psihijatrije s početka 20. stoljeća. Bila je voditeljica bilateralnog projekta *Odnos slike i teksta u reklamama u tisku* s Odsjekom za lingvistiku Sveučilišta u Beču (2015. – 2017.) te glavni istraživač u Hrvatskoj na projektu iz okvira Obzor 2020 *ACCOMPLISSH – ACcelerate CO-creation by setting up a Multi-actor PLatform for Impact from Social Science and Humanities* (2016. – 2019.).

SAŽETAK

U ovoj doktorskoj disertaciji opisana je diskursna konstrukcija identiteta u narativima o osobnom iskustvu migracije. Istraživanje se temelji na kvalitativnoj analizi intervjua prikupljenih metodom polustrukturiranog sociolingvističkog intervjua s 10 ispitanica koje su tijekom 2010-ih iselile iz Hrvatske. Teorijsko-metodološki okvir istraživanja temelji se na narativnoj analizi, proizašloj iz interakcijskih sociolingvističkih pristupa i (kritičke) analize diskursa te na poststrukturalističkom poimanju identiteta kao dinamičnog procesa koji na različitim razinama jezične analize i složenosti izranja tijekom jezične interakcije. Transkribirana građa analizirana je na dvjema razinama: najprije su u s obzirom na formalno-funkcionalne karakteristike izdvojeni, opisani i kategorizirani *narativi* kao analitičke jedinice, a potom su u njima identificirana i opisana jezična sredstva kojima se na diskursnoj razini ostvaruju *strategije pozicioniranja*. Pritom se diskursne strategije pozicioniranja promatraju s obzirom na raslojenost narativnog konteksta na *svijet narativa*, koji obuhvaća sudionike, mjesto, vrijeme i ostale okolnosti događaja o kojem je u narativu riječ; *svijet naracije*, koji se odnosi na interakcijske okolnosti narativne produkcije; te *svijet migracije*, odnosno širi društveni kontekst u koji je uronjeno tematizirano iskustvo i njegova naracija. Formalno-funkcionalna analiza pokazala je da se narativ kao diskursni žanr ne može pozitivistički i konačno definirati, ali da se u korpusu mogu prepoznati tri tipa narativa: *referencijski*, *evaluacijski* i *hipotetički*. Analiza diskursnih strategija pozicioniranja na trima razinama narativnog konteksta pokazala je da je diskursna konstrukcija identiteta dinamičan i kontekstualno uvjetovan proces te da se upotrebom jezičnih sredstava poput zamjeničkog prebacivanja i konstruiranog dijaloga ostvaruju i međusobno izmjenjuju različite identitetske pozicije u istom narativu. Na razini svijeta naracije dominiraju diskursne strategije *generalizacije*, *kolektivizacije*, *individualizacije* i *(de)agentivizacije*, dok se na razini naracije najistaknutijom pokazala strategija *uključivanja* sugovornice s ciljem dobivanja empatične povratne informacije, odnosno distanciranja od eksplicitne evaluacije. Konačno, analiza pozicioniranja u svijetu migracije izlučila je najučestalije teme prisutne u korpusu (*makroteme*), čijom rekontekstualizacijom ispitanice ilustriraju širi društveni kontekst migracije i konstruiraju svoj identitet kao migrantice.

KLJUČNE RIJEČI

narativ, narativni diskurs, narativna analiza, analiza diskursa, identitet, migracija, pozicioniranje, diskursne strategije, iseljavanje iz Hrvatske

Discursive construction of identity in narratives of personal experience of migration

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

This doctoral dissertation presents a qualitative study of linguistic devices employed in discursive construction of identity in narratives of personal experiences told by ten young, highly educated females who emigrated from Croatia in the 2010s. The study is in line with existing copious research in discourse analysis and sociolinguistics that focuses on narrative discourse and narrative interaction as quintessential acts of identity construction and expression. The aim of the research is twofold. Firstly, it aims to describe the complexity of the genre of narrative of personal experience from a linguistic point of view. Secondly, it seeks to understand how various aspects of individuals' identities are contested, constructed, and performed in narrative discourse throughout the experience of migration, more specifically, within the context of the intensified emigration from Croatia in the 2010s.

Theoretical background

The wide interest in narrative, both as an object of study and as a method of analysis, sometimes labeled in humanities and social sciences as *the narrative turn* (De Fina & Georgakopoulou 2012, De Fina & Johnstone 2015) is an outcome of a significant paradigm shift in the study of language and identity that began in the second half of the 20th century. As a result, narrative discourse and its role in constructing, negotiating, and expressing identity have become a central focus of contemporary sociolinguistics, linguistic anthropology, and other discourse-oriented approaches. While in traditional structural linguistics the interconnectedness of language and identity was understood as correlation between certain isolated instances of linguistic behavior and sets of given and unchangeable pre-discursive characteristics (such as age, race, education, etc.), contemporary discursive approaches see identities as always emerging in linguistic interactions, appearing simultaneously at multiple levels of linguistic analysis (e.g. Bucholz & Hall 2005), or expressed through dynamic processes of positioning in narrative discourse (Bamberg 1997). Even though poststructuralist approaches to language and identity focus on a wide array of linguistic, social, and cultural phenomena and therefore vary greatly in their practical and methodological techniques, they all see language as having a key role in constructing and negotiating identities (Weedon 1987). Given that *identities* (plural, rather than one, fixed identity) are understood as dynamic, fluid, multiple, and often

contradictory processes, researchers within this paradigm adopt qualitative approaches of linguistic inquiry to investigate them.

The earliest but still the most influential linguistic insight into narrative was the work of American sociolinguists W. Labov and J. Waletzky, who defined narratives as *oral versions of personal experience* that have a *referential* and *evaluative* function, and consist of clauses that *contain at least one temporal juncture* (Labov & Waletzky 1967). This and Labov's later studies on oral narratives of personal experiences relied on structuralist methods to describe syntactic features of narratives and isolated the clause as the minimal unit of analysis. The main Labov's idea was that humans linguistically organize their past experiences in a systematic and structured way. Consequently, the canonical Labovian narrative structure consists of six parts: *abstract, orientation, complicating event, resolution, evaluation, and coda* (Labov 1972). However, the poststructuralist paradigm shift and the narrative turn in linguistic scholarship meant that research interest in formal (i.e. syntactic) narrative structure gave way to studying narrative as a privileged locus and a fundamental semiotic system for constructing sensible realities of human experiences. Therefore, post-Labovian researchers focus on functional aspects of narratives such as: different levels of narrative context, intertextuality, audience participation, non-canonical narratives that occur in natural talk, turn-taking, tellability, and finally, the intricate relation between narrative discourse and identity. This led to recognizing identity construction as the main function of narrative in sociolinguistics and discourse analysis (e.g. Schiffrin 1996, De Fina 2003, Bamberg, De Fina & Schiffrin 2007 etc.). Additionally, the concept of narrative as discursive genre within the critical discourse analysis paradigm (Fairclough 1989) underlined the need to relate narrative construction of identity with even broader contexts and issues, such as power and inequality and ideological workings of language in use (e.g. Wodak & Meyer 2016). All of this led to a growing interest in applying narrative analysis in the study of migrants as a way to study migration from the inside, rather than studying it as a collective phenomenon (e.g. De Fina 2003, Baynham & De Fina 2005, Krzyżanowski & Wodak 2008, Relaño Pastor 2014, De Fina & Tseng 2017, etc.). Moreover, studying migration through the lens of narrative analysis provides meaningful insight into how migration affects individuals and their identities, knowledge that cannot be gained by only looking into statistics and quantitative data, which tend to depersonalise migration; or media discourse, which perpetuates negative stereotypes about it.

Despite its strong presence in contemporary linguistic approaches, narrative analysis is still sparsely adopted in Croatian linguistics, and this research aims to fill that gap. Recently, there have been few attempts to employ narrative-oriented approaches in Croatian applied

linguistics, mostly by adopting qualitative techniques of the language biography method, which uses narrative interviews as data to reconstruct individuals' language (auto)biographies (e.g. Piškorec 2006, 2007, Novak 2012, Ščukanec 2012, 2013, 2017, Grgić 2018).

Methodology

In order to investigate how migrants construct identities in narratives of personal experiences, semi-structured sociolinguistic interviews were conducted with young, highly educated females who have emigrated from Croatia during the 2010s. Since this implied finding geographically distant participants who are willing to openly talk about their experiences, a practical solution was to contact friends and acquaintances of the researcher that fit the criteria. Due to geographical distance between the researcher and research participants, eight interviews were conducted and recorded via *Skype*, while two interviews were conducted in person. Research participants' names, as well as names of other people, specific locations, organizations, and other personal information were changed in order to protect individuals' privacy.

The semi-structured sociolinguistic interview was chosen since it is a convenient method for collecting data for qualitative analysis because it does not strictly rely on a rigid question-answer format, but rather consists of open questions that can be omitted, or new questions can be asked, depending on how the interview develops. Adopting this interview format meant creating a more spontaneous interactional situation where research participants were able to reproduce narratives about their migration experiences, organize events in a temporally and spatially cohesive manner, and evaluate event participants and circumstances by attributing them with certain characteristics. Moreover, as De Fina (2003) and Relaño Pastor (2014) demonstrate, sharing narratives about important personal experiences empowers individual migrant voices, which are generally marginalized and reduced to the private sphere, and this was an especially important aspect of this research. Thus, the format of a semi-structured interview helped to reduce the effects of asymmetrical power relations that are present in more traditional interview contexts (Kress & Fowler 1979, Bourdieu 1999), as well as to shape a solidary and empowering atmosphere where participants' accounts were given relevance and legitimacy (Mishler 1986, Relaño Pastor 2014). Finally, following the interactive nature of narrative discourse emphasized by poststructuralist approaches, collected interviews were considered as interactive discursive practices in which both the interviewer (i.e. the researcher) and the interviewee jointly co-construct narrative discourse, which is why the presence and the role of the researcher was not omitted, but was included in the transcripts and

the analysis. This was also a good place to reflect on the delicate role of the researcher in the process of data collection, i.e. its co-construction and consequent interpretation.

Analysis

Once the interviews were conducted, the material was transcribed relying on well-established transcription conventions in narrative analysis (e.g. De Fina & Georgakopoulou 2015). The first step of the analysis was to divide the entirety of the transcribed material into narratives, i.e. to define the main unit of analysis as closely as possible. Labov's canonical approach to narrative analysis relied on syntactic features, i.e. fixed structure and order of clauses, which implies that a lot of spoken discourse appearing in a research interview would not satisfy the formal criteria of narrative, and would therefore have to be thrown out of the analysis. Moreover, due to the nature of spoken language, isolating narratives from the surrounding discourse in a clear-cut manner is hardly possible since they are often embedded, overlapped, unfinished, or lack a formally concise structure. Thus, in order to consider the interactive nature and multi-layered context of the discursive genre, the structuralist approach and canonical narrative structure described by Labov served only as a basis onto which more functional criteria were added, such as interactional nature of spoken discourse, thematic homogeneity and contextual features (cf. Ochs and Capps 2001).

The second level of analysis involved looking into linguistic devices used to position the speaker and other social actors on different levels of narrative context, which results in *discursive strategies of positioning* (Bamberg 1997). The notion of discursive strategy adopted in this research implies "a more or less intentional plan or practice adopted to achieve a particular social, political, psychological, or linguistic goal", which can be "located at different levels of linguistic organization and complexity" (Wodak and Meyer 2016: 33). More specifically, discursive strategies of positioning are results that consistent usage of certain linguistic devices across different levels of narrative context has in terms of how positions of social actors are represented in narrative discourse. Given that narratives elicited from these research interviews are seen as a discursive genre produced in a specific interactive context between two participants who know each other and share the experience of migration, but also have certain expectations from this particular interaction, the following three levels of narrative context were taken into account:

- *the story world*, which includes (the order of) recounted events, participants (characters) and the setting;

- *the storytelling world*, which refers to the interactional aspects of narration and the fact that narratives are jointly co-created actively by both interlocutors; the researcher and the narrator;

- *the world of migration*, which refers to the broader social context, discursive practices, ideologies, power relations, and other aspects of the migration trend in question. The first two levels of narrative context are mutually intertwined and further embedded in the third. Analysis of positioning was conducted for each level of narrative context and presented in separate chapters. However, it was often impossible to separate them, given the deep interconnectedness of the layers of narrative context.

Results

As a result of the first level of analysis, the corpus was divided into 493 narratives, organized around three central narrative types, which were called *referential*, *evaluative*, and *hypothetical*. Narratives that recount a specific event from the past, involving a mainly coherent temporal sequence of events, i.e. at least one temporal juncture that for most of the time follows the sequence of events in real life, were called *referential narratives*. Prototypical referential narratives are highly tellable stories that function as individual episodes that can be easily detached from the surrounding discourse without disrupting the rest of the text, thus resembling the canonical Labovian model the most. They usually recount a dynamic event and involve agentive participants. Referential narratives made up 38.3% of the corpus. Narratives that do not recount a specific event from the past, but rather describe, evaluate or comment on certain situations, states, facts, problems or actions taken by social actors were categorized as *evaluative narratives*. Because of their emphasized evaluative function, these narratives often follow referential narratives as a way to reflect on, explain, or justify actions taken by certain social actors, but they also appear as individual narrative sequences. These types of narratives appeared most frequently and comprised 55.4% of the corpus. The third and the least frequent type of narratives in the corpus were *hypothetical narratives*. They talk about plans and potential events that have not yet taken place, but might in the future. These narratives constituted 6.3% of the corpus. It must be noted that this division is not rigorous, meaning that some narratives are more prototypical, some have only a few distinctive features of the group, whereas some have features of more than one group. Finally, narratives of personal experience of migration elicited in spoken discourse were defined as more or less completed thematic episodes of spoken discourse in which experiences, states, situations, or plans for the future that play an important role in the overall biographies of migrants are described, evaluated and

reflected on. The central intention of narratives (to recount past experiences, evaluate situations, or speculate about the future) is closely related to the positions that narrators create for themselves and other social actors in the process of narration, and can be expressed by using different linguistic sources, depending on the interactive context, surrounding discourse, and the dynamics of the narrative progression.

On the second level of analysis, a close reading of the narratives in the corpus revealed *pronominal shift* and *constructed dialogue* as the most salient linguistic devices, used consistently by all research participants, resulting in discursive strategies of *generalization*, *collectivization*, *(de)agentivization*, and *involvement*. Pronominal shift was found to be the most transparent linguistic device that narrators use dynamically in the course of temporal and thematic progression of the same narrative in order to construct various and often opposing positions for themselves and other social actors. The most common pronominal alternation in the corpus was the switch from individual *I*- to generic *you*-perspective. For example, by using generic *you* to talk about negative and unpleasant experiences in the story world, narrators positioned themselves as distant from event participation, but also as evaluators of events and problematic situations they encountered as immigrants who had to replace their familiar social, cultural, and linguistic environments with new, unfamiliar contexts. In the storytelling world, the shift from *I* to *you* had a more referential usage, resulting in the strategy of interlocutor involvement, by which narrators positioned themselves as close to the researcher, seeking approval and understanding of events in the story world. Furthermore, by using pronominal shift and other linguistic devices (such as specific discursive markers that indicate involvement) narrators emphasised or mitigated their evaluations by including the researcher/interviewer, which resulted in jointly constructed moral stances.

Constructed dialogue (Tannen 2007) was found to be a powerful linguistic device that results in constructing agentive or agentless social actors in the story world. Narrators often used constructed dialogue to recontextualize someone else's words in order to emphasize or mitigate their social responsibility and explicit evaluation of actions or stances by certain social actors. For example, instead of openly stating their moral stance, narrators often channeled them through dialogues in which they and other actors participate as characters in the story world. Simply put, by constructing characters that speak, narrators were able to express their own opinions about them and their actions without being explicitly critical or responsible. A consistent feature of the corpus is that the actors that are constructed as agentive, i.e. characters who were given voice in the story world, are usually in some positions of power, such as administrative workers, bosses, managers, or "authentic" locals, i.e. non-migrant that have

symbolic power and/or access to language capital. On the other hand, in the majority of dialogues that were recontextualized in these narratives, the narrators either speak very little or do not speak at all. By constructing social agents in position of power (be it only symbolic), and constructing themselves as agentless, narrators illustrated the way they see their position in a social context of their migration destination.

The way narrators linguistically constructed social actors in the story world can be directly related to the third level of narrative context, i.e. the world of migration, since it illustrates the power relations and discursive practices in which experiences of immigrants are embedded. The analysis of positioning in the world of migration illustrated that by recontextualizing master narratives (Bamberg & Andrews 2004) about migration and by drawing on certain macro-topics (Wagner & Wodak 2006) respondents revealed broader issues of the migration experience that affect their identity performance. Some of these master narratives and macro-topics included: identifying oneself as a migrant/foreigner, anticipated unemployment as main motivation for migration, language identity and migrants' access to language capital, migration policies of certain countries, and ideologies and power relations they are based on. By looking into how respondents position themselves with regard to those macro-topics and master narratives, the analysis illustrated the most salient discursive practices and power relations that result in one's identity as a migrant.

Conclusion

It must be mentioned here that this research and the methodology it adopts did not aim to reach any essentialist or positivist claims about the linguistic phenomena observed, but rather to illustrate certain tendencies that are present in spoken narrative discourse, which is in line with poststructuralist approaches to describing language in its relation to identity and society.

By drawing empirically on a relatively large corpus of spoken narrative discourse, this study demonstrated the dynamic process of identity construction embedded in the experience of migration. From a linguistic point of view, it illustrated the interconnectedness of language, migration, and identity, and the necessity of enriching traditional approaches to linguistic analysis with new, discourse- and identity-oriented criteria. By relying on notions of multi-layered narrative context and discursive strategies of positioning, this study offers an applicable model for doing socially engaged narrative and discourse analysis. From the point of view of migration, the study revealed various social aspects of the migration experience, which are often overlooked by formal and quantitative approaches. More specifically, it illustrated what motivates young, highly educated females to emigrate from Croatia, what some of the struggles

they encounter on the way are, and which aspects of identity are important for them in their new social, cultural, and linguistic environments. For research participants, sharing narratives about important personal experiences was an opportunity to empower their individual voices and give their experiences legitimacy. Finally, findings emerging from this study can have a significant impact in facing the challenges of the migration trend in question and shaping further migration policies and discourses about it.

Further research in the field can benefit from the proposed methodology, which can be applied in analyses of other types of narrative and non-narrative, spoken or written discourse, in order to investigate which features of narratives of personal experience of migration recognized in this study can be found in other discursive genres.

KEY WORDS

narrative, narrative discourse, narrative analysis, discourse analysis, identity, migration, positioning, discursive strategies, emigration from Croatia

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
1.1. Predmet, ciljevi i motivacija istraživanja.....	1
1.2. Namjera istraživanja.....	2
1.3. Istraživačka pitanja.....	3
1.4. Struktura rada po poglavljima.....	4
2. MIGRACIJA KAO PREDMET PROUČAVANJA I TRENDOVI ISELJAVANJA S PROSTORA DANAŠNJE REPUBLIKE HRVATSKE.....	7
2.1. Pristupi proučavanju migracije.....	7
2.2. Proučavanje diskursa o migraciji.....	9
2.3. Migracija i rod.....	10
2.4. Iseljavanje s prostora današnje Republike Hrvatske.....	13
2.4.1. Iseljavanje tijekom 20. stoljeća.....	13
2.4.2. Iseljavanje iz Hrvatske nakon 2001. godine.....	14
2.4.3. Posljedice trajnog iseljavanja iz Hrvatske.....	16
3. TEORIJSKI PREGLED: IDENTITET I NARATIV IZ LINGVISTIČKE PERSPEKTIVE.....	19
3.1. Identitet.....	20
3.1.1. Identitet u lingvistici.....	22
3.1.1.1. Identitet u strukturalističkoj lingvistici.....	22
3.1.1.2. Poststrukturalističko poimanje identiteta u lingvistici.....	25
3.2. Narativ.....	29
3.2.1. Strukturalistički književnoteorijski pristup narativu i naratologija.....	31
3.2.2. Narativ kao modalitet spoznaje.....	35
3.2.3. Narativni preokret u društvenim znanostima.....	36
3.2.4. Proučavanje narativa u lingvistici.....	38
3.2.4.1. Labovljev model narativne analize.....	38
3.2.4.2. Recepcija i kritika Labovljeva modela.....	45
3.2.4.3. Interakcijski pristupi narativu.....	48
3.2.4.3.1. Konverzacijska analiza.....	48
3.2.4.3.2. Narativne dimenzije.....	50
3.2.4.3.3. Analiza „malih priča“ i društveno-interakcijski pristup narativu.....	53
3.2.4.4. Konstrukcija identiteta u narativnom diskursu.....	55
3.2.4.4.1. Narativ i sociolingvistička konstrukcija identiteta.....	56
3.2.4.4.2. Pozicioniranje.....	57
3.2.4.4.3. Pozicioniranje u narativnom diskursu.....	61

2.3.4.4.4. Interakcijsko pozicioniranje.....	62
3.2.5. Narativ iz perspektive kritičke analize diskursa.....	65
3.2.6. Narativni diskurs i identiteti migranata.....	68
3.2.6.1. Migrantski narativi u institucionalnom kontekstu.....	71
3.2.6.2. Migrantski narativi i jezična biografistika	73
3.2.6.3. Migrantski narativi o višejezičnosti i jezičnom konfliktu.....	76
3.2.6.4. Istraživanja o narativnim iskazima i identitetima emigranata iz Hrvatske	78
3.2.7. Novi smjerovi narativne analize i novi narativni preokret.....	80
4. ISPITANICE, MATERIJAL I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	82
4.1. Prikupljanje podataka.....	82
4.1.1. Ispitanice	84
4.1.2. Uloga istraživačice u procesu prikupljanja podataka	85
4.1.2.1. Odnosi moći	87
4.1.3. Priprema i provedba intervjua.....	89
4.1.3.1. Dislocirani intervjui putem Skypea.....	92
4.2. Transkripcija građe	93
4.2.1. Transkripcijske konvencije primijenjene u istraživanju	95
4.3. Metodologija analize narativa.....	96
4.3.1. Formalno-funkcionalna analiza narativa.....	96
4.3.2. Analiza diskursnih strategija pozicioniranja	97
5. ANALIZA KORPUSA NARATIVA O OSOBNOM ISKUSTVU MIGRACIJE.....	102
5.1. Formalno-funkcionalna struktura narativa.....	102
5.1.1. Referencijski narativi	106
5.1.1.1. Kronike	117
5.1.1.2. Ulančani narativi.....	120
5.1.2. Evaluacijski narativi.....	122
5.1.2.1. Usporedni evaluacijski narativi.....	129
5.1.3. Hipotetički narativi	132
5.1.4. Male priče	136
5.1.5. Zaključna razmatranja o formalno-funkcionalnoj strukturi narativa	138
5.2. Analiza diskursnih strategija pozicioniranja	141
5.2.1. Pozicioniranje u svijetu narativa	142
5.2.1.1. Zamjeničko prebacivanje kao jezično sredstvo pozicioniranja društvenih aktera	143
5.2.1.1.1. Zamjeničko prebacivanje iz <i>ja (mi)</i> u generičko <i>ti</i>	146
5.2.1.1.2. Zamjeničko prebacivanje iz <i>ja</i> u kolektivno <i>mi</i>	162
5.2.1.1.3. Zaključna razmatranja o upotrebi zamjeničkog prebacivanja.....	168

5.2.1.2. Konstruirani dijalog kao jezično sredstvo pozicioniranja društvenih aktera	170
5.2.1.2.1. Prenošenje konkretne interakcije među društvenim akterima.....	176
5.2.1.2.2. Ilustracija, sažimanje i karikiranje učestalih razgovora i susreta	180
5.2.1.2.3. Dijalog koji se nije dogodio	185
5.2.1.2.4. Unutarnji dijalog	187
5.2.1.2.5. Konstruirani dijalog i promjena jezičnog koda	189
5.2.1.2.6. Zaključna razmatranja o upotrebi konstruiranog dijaloga.....	193
5.2.2. Pozicioniranje u svijetu naracije	195
5.2.2.1. Izravna aluzija na kontekst intervjua i evociranje svijeta naracije.....	196
5.2.2.2. Interakcijsko uključivanje istraživačice u konstrukciju narativa	199
5.2.2.3. Traženje potvrde i pozitivne povratne informacije	202
5.2.2.4. Intertekstualnost i aluzije na prethodna zajednička iskustva i razgovore	204
5.2.2.5. Kontrola nad vlastitim jezičnim registrom i vulgarizmi	207
5.2.2.6. Zaključna razmatranja o pozicioniranju u svijetu naracije.....	208
5.2.3. Pozicioniranje u svijetu migracije.....	210
5.2.3.1. Osjećaj (ne)pripadnosti i poimanje sebe kao 'migranta'/'stranca'	214
5.2.3.1.1. Samoidentifikacija u odnosu na druge migrante	223
5.2.3.2. Utjecaj migracijskih politika na život u novoj zemlji	230
5.2.3.3. Jezični identitet, jezični kapital i jezični problem	235
5.2.3.4. Evaluacija stanja u Hrvatskoj.....	245
5.2.3.5. Evaluacija pojačanog iseljavanja iz Hrvatske	254
5.2.3.6. Zaključna razmatranja o pozicioniranju u svijetu migracije	260
6. ZAKLJUČAK.....	265
6.1. Odgovori na istraživačka pitanja.....	266
6.2. Implikacije istraživanja	273
6.3. Izazovi za buduća istraživanja	274
POPIS LITERATURE	276
Životopis autorice	291

1. UVOD

1.1. PREDMET, CILJEVI I MOTIVACIJA ISTRAŽIVANJA

Predmet ovog istraživanja jest narativni diskurs, odnosno analiza jezičnih sredstava kojima se na diskursnoj razini u narativima o osobnom iskustvu migracije ostvaruju strategije konstrukcije, iskazivanja i posredovanja identiteta. Istraživanje se temelji na kvalitativnoj diskursnoj analizi korpusa od 493 narativa o osobnom iskustvu migracije prikupljenih metodom polustrukturiranog sociolingvističkog intervjua s 10 ispitanica. Ispitanice su sve visokoobrazovane mlade žene koje su između 2012. i 2018. godine iselile iz Hrvatske, u jeku pojačanog iseljavanja uzrokovanog općim nezadovoljstvom stanjem u zemlji.

Cilj je istraživanja dvojak. Najprije, želi se lingvistički opisati fenomen narativa, diskursnog žanra koji se u zadnjih nekoliko desetljeća u suvremenim društvenim i humanističkim istraživanjima proučava kao središnje mjesto oblikovanja i iskazivanja identiteta. Drugi je važan cilj istraživanja prikazati osobno iskustvo migracije mladih visokoobrazovanih žena iz perspektive *iznutra*, čime se ujedno legitimiziraju i osnažuju inače marginalizirani glasovi imigrantica, ali i nastoje odagnati predrasude i negativni stereotipi o migraciji i migrantima koji u suvremeno doba nerijetko cirkuliraju katastrofičnim i ksenofobnim medijskim i političkim diskursima. Budući da je iseljavanje iz Republike Hrvatske u 2010-ima znatno pojačano te da se događa u trenutku već postojećeg negativnog prirodnog prirasta i nakon stoljetne kontinuirane emigracije, proučavanje tog fenomena i davanje glasa toj populaciji iznimno je važno i aktualno. Ovako iskazana dva središnja cilja rada odražavaju suvremeno razumijevanje povezanosti jezika i društva, odnosno razumijevanja jezika kao istovremenog odraza i stvaratelja društvenih praksi određenog prostora i vremena.

Dva su aspekta koja su motivirala istraživanje: jezični i društveni. Jezični se aspekt istraživanja odnosi na činjenicu da se u posljednjih nekoliko desetljeća u lingvističkim istraživanjima fokus s idealiziranog apstraktnog sustava realiziranog u obliku ovjerenih rečenica premjestio na nadrečeničnu razinu analize, tekst, diskurs i jezik u interakciji, što je rezultiralo različitim oblicima analizâ diskursa kojima se nastoji dobiti uvid u čitav niz jezičnih i društvenih fenomena. Budući da u hrvatskoj lingvistici, izuzev nekolicine recentnih radova, u tom području postoji znatna praznina, ovim se istraživanjem nastoji doprinijeti razvoju narativne analize u domaćem kontekstu. Dodatan doprinos ove analize velikog korpusa narativnog diskursa su i neke nove spoznaje o organizaciji nadrečenične razine hrvatskog

govornog jezika, također razmjerno slabo istraženog i opisanog. Drugi, društveni aspekt motivacije istraživanja odnosi se na činjenicu da se promatraju usmeni narativi o iskustvu migracije, čime se to iskustvo želi prikazati iz perspektive pojedinca. Suvremeno je doba bez sumnje razdoblje nikad intenzivnijih migracija i nikad globaliziranijeg svijeta, čemu su uvelike doprinijeli intenzivan tehnološki napredak te komunikacijska i prometna povezanost geografski vrlo udaljenih dijelova svijeta. No migracija je kompleksan fenomen vrijedan istraživanja ne samo radi uvida u brojčano stanje populacije ili utvrđivanja ekonomskih posljedica na matičnu zemlju ili zemlju primateljicu, jer ima sveobuhvatan učinak na živote pojedinaca koji migriraju. Stoga se pristup ovoga rada nastavlja na suvremena društvena istraživanja, koja se zalažu za uvid u subjektivne aspekte migracije kako bi se bolje razumjeli procesi prilagodbe kroz koje migranti prolaze kada poznate društvene, kulturološke i jezične kontekste moraju zamijeniti nepoznatima. Budući da se narativni diskurs u suvremenim funkcionalističkim pristupima jeziku i društvu promatra kao središnje mjesto iskazivanja i oblikovanja identiteta, proučavanje identiteta u kontekstu iskustva migracije nametnulo se kao izravna motivacija istraživanja. Uvidom u osobna iskustva, strepnje, nadanja, brige, uspjehe i neuspjehe migrantica dobiva se uvid u individualno iskustvo migracije kakav se zasigurno ne može dobiti iz statističkih pokazatelja i medijskih napisa.

Iako je prostor današnje Republike Hrvatske tradicionalno emigracijsko područje, iseljavanje je iz njega u novije vrijeme uzelo velikog maha u vidu intenziviranog emigracijskog kretanja visokoobrazovanih mladih ljudi zbog nezadovoljstva općim stanjem u zemlji. Otvorile su se nove emigracijske destinacije za hrvatske državljane, od kojih se u posljednjih 10-ak godina, uz tradicionalne iseljeničke destinacije poput Njemačke, Austrije i Kanade, posebno ističe Irska. U svakom slučaju, riječ je o fenomenu koji ostavlja značajan trag u hrvatskom društvenom, političkom, ekonomskom i identitetskom prostoru.

1.2. NAMJERA ISTRAŽIVANJA

Ovim se radom namjerava prikazati međusobna isprepletenost jezičnih i društvenih praksi, odnosno opisati kako se različiti aspekti društvenog konteksta održavaju u načinu na koji pojedinci diskursno oblikuju identitet u narativima o osobnom iskustvu. Za razliku od tradicionalnog strukturalističkog pristupa koji povezanost jezika i identiteta vidi kao esencijalističku i dvodimenzionalnu korelaciju između jezičnog ponašanja i nepromjenjivih preddiskursnih i društveno oblikovanih kategorija poput nacionalnosti, etniciteta, dobi, spola, ekonomskog statusa i sl., u ovom se istraživanju identitet promatra kao semiotički proces koji

je dinamičan, višestruk i često kontradiktoran, koji izranja u jezičnoj interakciji te oblikuje i istovremeno biva oblikovan od ostalih društvenih praksi. Iz toga proizlazi da se analizom narativnog diskursa migrantica može dobiti uvid u širi kontekst migracije i društvene i institucionalne prakse u koje je njihovo iseljavanje iz Hrvatske uronjeno. Prema tome, namjera je ovog istraživanja opisati interakcijske osobitosti spomenutih narativa i jezične odabire kojima naratorice pozicioniraju sebe i ostale društvene aktere, pri čemu opisuju i vrednuju društvene okolnosti iskustava o kojima govore. Kako bi se identitetska konstrukcija opisala na taj način, u radu su primijenjene kvalitativne analitičke metode, najprije kako bi se narativ kao središnji pojam istraživanja lingvistički pobliže definirao, a potom kako bi se u korpusu narativa interpretirala jezična sredstva kojima se ostvaruju diskursne strategije pozicioniranja, odnosno konstruiranja sebe i ostalih društvenih aktera kao agentivnih sudionika, promatrača, evaluatora itd. događaja.

1.3. ISTRAŽIVAČKA PITANJA

Budući da se ovo istraživanje temelji na kvalitativnoj analizi razmjerno velikog korpusa govornog jezika i budući da mu teorijsko-metodološku osnovu predstavljaju poststrukturalistički pristupi jeziku, umjesto zatvorenih istraživačkih hipoteza, nastoji se odgovoriti na nekoliko otvorenih istraživačkih pitanja i potpitanja. Važno je napomenuti da se u ovom istraživanju ne nastoji doći do pozitivističkih i apsolutnih zaključaka o opisanom aspektu jezične upotrebe, nego opisati i interpretirati tendencije govornog narativnog diskursa.

Govoreći o osobnim iskustvima migracije u narativnom formatu, ispitanice odražavaju i izvode određene inačice sebe i ostalih sudionika događaja, odnosno oblikuju identitetske pozicije za sebe i druge društvene aktere. Prema tome, središnje istraživačko pitanje glasi:

Kako mlade žene koje su 2010-ih emigrirale iz Hrvatske oblikuju identitete u narativima o osobnom iskustvu migracije?

Budući da je ovako formulirano pitanje široko, nužno ga je precizirati potpitanjima koja se oslanjaju na metodološki proces analize građe. Iako se u ovom istraživanju ne oslanja na tradicionalne strukturalističke metode lingvističke analize, gdje se apsolutno i bez ostatka nastoji identificirati najmanju analitičku jedinicu, za analizu diskursne konstrukcije identiteta u narativima nužno je što je preciznije moguće opisati i definirati narativ, kako bi se spoznaje

koje proizlaze iz analize mogle sustavno i razumljivo prikazati. Stoga su formulirana sljedeća istraživačka potpitanja koja se odnose na narativnu strukturu:

Kakva je formalno-funkcionalna struktura navedenih narativa?

Koja je uloga pojedinih vrsta narativa, njihovih strukturnih dijelova i funkcija u konstrukciji identiteta?

U tako opisanim narativima potrebno je izdvojiti jezična sredstva koja na diskursnoj razini rezultiraju pojedinim strategijama pozicioniranja. Budući da je za potpuno razumijevanje narativnog diskursa potrebno uzeti u obzir njegovu kontekstualnu raslojenost, naredna su istraživačka potpitanja formulirana na sljedeći način:

Koja jezična sredstva ispitanice rabe kako bi pozicionirale sebe i ostale društvene aktere na različitim kontekstualnim razinama narativnog diskursa?

Koje se diskursne strategije pozicioniranja ostvaruju takvom jezičnom upotrebom?

Identificirane diskursne strategije potrebno je interpretirati iz perspektive identitetske konstrukcije:

Što se iz strategija pozicioniranja u narativima doznaje o konstrukciji identiteta?

Konačno, kako bi se jezični aspekt konstrukcije identiteta na diskursnoj razini povezao s širim društvenim kontekstom opisanog iseljavanja iz Hrvatske, konačno je istraživačko pitanje:

Što konstrukcija identiteta na diskursnoj razini govori o fenomenu iseljavanja iz Hrvatske u 2010-ima?

1.4. STRUKTURA RADA PO POGLAVLJIMA

Disertacija je strukturirana u sedam poglavlja, uključujući ovo uvodno poglavlje.

U drugom poglavlju naslovljenom *Migracija kao predmet proučavanja i trendovi iseljavanja s prostora današnje Republike Hrvatske* predstavljen je sažeti povijesni pregled iseljavanja s prostora današnje Republike Hrvatske u proteklih stotinjak godina. Opisane su

glavne osobine migracijskih tokova po razdobljima i intenzitetu s namjerom kontekstualiziranja trenutnih migracijskih tokova koji su u središtu istraživanja. Osim toga, opisani su potisni i privlačni faktori aktualnog iseljavanja, kao i posljedice koje trenutni migracijski tokovi, u kontekstu dugoročnog iseljavanja iz Hrvatske, imaju na populaciju, gospodarstvo, socijalni i obrazovni sustav zemlje. U poglavlju su dodatno opisani i različiti pristupi proučavanju migracije; tradicionalni, koji je kvantitativne naravi i oslanja se na statističke podatke i mjerenje kretanja broja stanovništva, te suvremeni interdisciplinarni pristupi poput narativne analize, koji se zalažu za proučavanje individualnih migrantskih iskustava kroz pristup *iznutra*. U poglavlju se govori i o rodnom pristupu migraciji te o važnosti potrebe proučavanja osobitosti ženskog iskustva migracije, koje je u tradicionalnim pristupima također donedavno bilo zanemareno ili nedovoljno zastupljeno.

U trećem poglavlju naslovljenom *Teorijski pregled: identitet i narativ iz lingvističke perspektive* predstavljen je pregled razvoja dosadašnjih istraživanja koja su utjecala na suvremenu analizu identitetske konstrukcije u narativnom diskursu. Najprije je opisano proučavanje identiteta u modernoj lingvistici, koje započinje varijacijskom sociolingvistikom 1970-ih i strukturalističkim dvodimenzionalnim povezivanjem društvenih identitetskih kategorija i jezičnog ponašanja. Zatim je predstavljeno poststrukturalističko viđenje identiteta kao diskursno oblikovanog dinamičnog procesa koji izranja u jezičnoj interakciji. Prikazani su najvažniji modeli analize identitetske konstrukcije u narativnom diskursu te koncept *pozicioniranja*. Potom je detaljno prikazan razvoj interesa za narativ, najprije u teoriji književnosti i ostalim humanističkim i društvenim znanostima, što je 1980-ih dovelo do tzv. *narativnog preokreta* (eng. *narrative turn*). Opisan je put kojim se u lingvistici razvijala narativna analiza, od strukturalističkih početaka šezdesetih i prijelomnog rada američkih sociolingvista Labova i Waletzskog (1967), koji su udarili temelje lingvističke analize narativa. Prikazana su i ograničenja i slabosti tog modela te razvoj interakcijski orijentiranih pristupa narativu koji uvažavaju njegovu dijalogičnost i sudjelovanje svih sugovornika u njegovoj konstrukciji. Također, opisana je diskursna perspektiva proučavanja narativa, koja uzima u obzir povezanost naracije kao diskursne prakse s ostalim društvenim praksama, koje se međusobno suoblikuju.

Četvrto poglavlje naslovljeno je *Ispitanice, materijal i metodologija istraživanja*. U njemu je predstavljen profil ispitanica koje su sudjelovale u istraživanju i način selekcije ispitanica. Opisan je i problematiziran sociolingvistički intervju kao metoda prikupljanja podataka i osobito njegovi aspekti poput paradoksa promatrača i specifičnost interakcijskog konteksta provođenja intervjua i upotrebe internetskih tehnologija u slučaju dislociranosti

ispitanice i istraživačice. U poglavlju su posebno raspravljani odnosi moći i delikatna uloga istraživačice u procesu istraživanja te su opisani metodološki koraci primijenjeni u analizi narativa, koja se sastoji od dvaju dijelova: formalno-funkcionalne analize narativa te analize diskursnih strategija pozicioniranja na različitim razinama narativnog konteksta.

Peto poglavlje naslovljeno *Analiza korpusa narativa o osobnom iskustvu migracije* podijeljeno je na dva veća potpoglavlja. U prvome je potpoglavlju prikazana formalno-funkcionalna analiza narativa te se iscrpno raspravlja o problematici izoliranja narativa kao središnje analitičke jedinice iz šireg tekstnog okruženja intervjua. Na temelju formalno-funkcionalne analize narativa nudi se kategorizacija i tipologija prisutnih narativa. Istraženo je koliko se narativi u korpusu prikupljenih intervjua podudaraju s Labovljevim kanonskim narativnim modelom ili odskaču od njega te su opisani načini na koje se u određenim dijelovima narativa ostvaruju pojedine funkcije, osobito evaluacija i izricanje moralnih stavova. Drugo potpoglavlje donosi detaljnu analizu pozicioniranja u odnosu na tri razne narativnog konteksta (Bamberg 1997a). Prva razina odnosi se na pozicioniranje u svijetu narativa, odnosno pozicioniranje sudionika događaja, npr. kao agentivnih ili neagentivnih sudionika događaja ili kao evaluatora postupaka i situacija. Druga razina pozicioniranja uzima u obzir razlikovanje svijeta narativa i svijeta naracije kao dva elementa bez čijeg međudjelovanja se narativ ne može u potpunosti shvatiti i interpretirati. Na toj razini se ispitanice pozicioniraju u odnosu na kontekst interakcije s istraživačicom, uključujući sugovornicu s ciljem zajedničke evaluacije, traženja povratne informacije i solidarnosti. Treća razina pozicioniranja povezuje lokalni mikrokontekst naracije s makrokontekstom društvenih okolnosti migracije. Na toj se razini opisuju makroteme i veliki narativi prisutni u korpusu te se analizira pozicioniranje ispitanica u odnosu na to prihvaćaju li, preispituju i kako vrednuju diskurse o migraciji i diskursne prakse u koje je uronjeno njihovo iskustvo.

U šestom poglavlju sažimaju se i interpretiraju spoznaje dviju razina analize i nude zaključna razmatranja, te se reflektira o postignućima disertacije i daljnjem smjeru istraživanja ove tematike. Na koncu je naveden popis literature korištene u istraživanju.

2. MIGRACIJA KAO PREDMET PROUČAVANJA I TRENDОВИ ISELJAVANJA S PROSTORA DANAŠNJE REPUBLIKE HRVATSKE

2.1. PRISTUPI PROUČAVANJU MIGRACIJE

Migracija se uglavnom proučava kroz interdisciplinarni spoj ekonomije, statistike, geografije, povijesti, sociologije, antropologije i prava. Teorijski pristupi migraciji najčešće se fokusiraju na čimbenike koji uzrokuju migraciju (primjerice na razloge zbog kojih migranti procijene da će im se iseljavanje ekonomski isplatiti) ili promatraju migraciju kao posljedicu strukturnih čimbenika, kao što su kretanje tržišta rada, migracijska politika određenih zemalja i sl. (Triandafyllidou, Dines i Marchetti 2018). Kretanje migranata najčešće se nastoji objasniti interpretacijom potisnih i privlačnih faktora (eng. *push and pull factors*), kao što su oružani sukobi, prirodne katastrofe, nezadovoljstvo životom i životnim okruženjem u vlastitoj zemlji, želja za stjecanjem kulturnog ili ekonomskog kapitala, veća sigurnost i mogućnost zapošljavanja u ciljanoj zemlji, mogućnost ispunjenijeg života i sl. No migracija je mnogo kompleksnija od korelacije potisnih i privlačnih faktora s određenim trendovima migracijskih kretanja, jer je riječ o iskustvu koje je, iako ovisi o nizu strukturnih čimbenika, individualno i specifično za svakog migranta.

Osim potisnih i privlačnih faktora, nerijetko se proučava i utjecaj migrantskih mreža kao što su dijasporske zajednice i ostale obiteljske, prijateljske ili religijske mreže koje olakšavaju proces migracije. Nadalje, na migracijske procese utječu i institucije s kojima migranti dolaze u kontakt u procesu migracije, bilo da je riječ o krijumčarskim mrežama koje pomažu pri ilegalnom prelasku granice ili međunarodnim organizacijama koje se zalažu za poštivanje ljudskih prava migranata. Iz perspektive političkih znanosti istražuje još i se uloga vlada i ostalih zakonodavnih i institucionalnih tijela koja odlučuju o migracijskim politikama te olakšavaju ili otežavaju određena migracijska kretanja (Triandafyllidou, Dines i Marchetti 2018).

No bilo da se proučavanje migracije oslanja na individualne ili strukturne čimbenike migracije, ona se općenito poima kao depersonalizirani, odnosno kolektivni fenomen. Za opis pojedinog migracijskog toka ili razdoblja kao mjerilo se uzima broj iseljenih ili useljenih osoba, koji se potom segmentira prema varijablama poput dobi, spola, obrazovanja, tipa migracije i sl. Ti kvantitativni i statistički podaci, ma koliko dobro ocrtavali migracijska kretanja, ipak ne daju cjelovit uvid u iskustvo kroz koje migranti prolaze tijekom cijelog procesa migracije, počevši od donošenja odluke za iseljenjem, priprema za polazak i oprastanja od obitelji i

prijatelja, preko putovanja i dolaska u novo okruženje, snalaženje u novim okolnostima, susreta s novom kulturom, običajima i jezicima, pa sve do želja, nadanja, osjećaja i stanja koja proživljavaju.

Kako bi se dobio bolji uvid u složenost migracijskog iskustva, istraživanja se u novije vrijeme sve češće oslanjaju na kvalitativne metode, među kojima se ističe prikupljanje i analiza svjedočanstava migranata, odnosno analiza narativa o iskustvima migracije. Pritom se narativi promatraju kao ključni u procesu oblikovanja individualnih i kolektivnih identiteta te indeksiranja načina ophođenja i društvenih identifikacija (De Fina i Tseng 2017). Zahvaljujući iznimnom interesu za diskursne i narativne fenomene u društvenim znanostima, u zadnjih nekoliko desetljeća narativ je postao središnjim objektom analize, ali i metodološkim alatom u istraživanjima procesa iseljavanja i prilagođavanja novoj okolini i jezičnom okruženju te identitetskih borbi i transformacija koje migranti proživljavaju kao posljedicu migracije (Baynham i De Fina 2017). Istovremeno, primjena narativne analize kao metode uvida u utjecaj migracije na pojedince i cijele migrantske zajednice čini protutežu učestalim negativno intoniranim diskursima o migrantima i migraciji koji cirkuliraju u *mainstream* medijima, te daje mogućnost manjinama i ostalim neravnopravno predstavljenim, odnosno društveno izoliranim pojedincima i zajednicama da proživljena iskustva izraze iz vlastite perspektive (De Fina i Tseng 2017: 382.).

Iako je primjena narativne analize u istraživanju pojedinaca i zajednica u transnacionalnim i migracijskim kontekstima relativna novina, u zadnjih 15-ak godina pojavio se u tom području značajan broj istraživanja. Kako sažimaju De Fina i Tseng (2017), može se govoriti o dvjema grupama istraživanja, iako se one često podudaraju u namjerama i metodama. S jedne strane nalazi se narativna analiza reprezentacije migrantskih iskustava i identiteta, usredotočena na sadržaj i interakcijsku dinamiku narativa kao društvene i diskursne prakse. Riječ je o istraživanjima koja proučavaju način na koji migranti kroz pripovijedanje iskazuju identitete, iskustva, vrijednosti i odnose s pripadnicima drugih društvenih skupina. Druga je struja etnografske naravi i bavi se društvenim i kontekstualnim funkcijama narativa i pripovijedanja kao prakse u migrantskim i transnacionalnim zajednicama i institucijama s kojima migranti dolaze u dodir, primjerice kroz analizu formalnih intervjua tražitelja azila (npr. Blommaert 2001).

Istraživanja narativa migranata zastupljena su i u primijenjenoj lingvistici (npr. Barkhuizen 2013). Primjerice, često se kao mjerilo razine ovladanosti jezičnim vještinama promatraju pisani ili usmeni narativni sastavci migranata, a različiti oblici narativne analize zastupljeni su i u proučavanju iskustava migranata u procesa usvajanja, učenja i upotrebe jezika

prihvatne zemlje (npr. Piškorec i Zelić 2006, Piškorec 2007, Relaño Pastor i De Fina 2010, De Fina i King 2011, Norton 2013, Relaño Pastor 2014, Starčević 2014).

2.2. PROUČAVANJE DISKURSA O MIGRACIJI

Pristupi koji proučavaju diskurs o migraciji i migrantima brojni su i obuhvaćaju različite discipline te široke teorijsko-metodološke poglede, stoga su ovdje ukratko opisane najvažnije tendencije, a neki aspekti tih istraživanja detaljnije su predstavljani u narednim poglavljima.

Istraživanja medijskog, političkog i institucionalnog diskursa, osobito u tradiciji kritičke analize diskursa, pokazala su da se migracija oblikuje i predstavlja kao kolektivan, negativan i neželjen fenomen (npr. van Leeuwen 1993, van Leeuwen i Wodak 1999, Krzyżanowski i Wodak 2008), kroz nacionalističke i rasističke diskurse u kojima se migranti i stranci općenito konstruiraju kao neagentivni i depersonalizirani, strani i drugi, diskursnom polarizacijom *mi-oni* i upotrebom jezičnih strategija poput metafora *vala* i *poplave*, odnosno upotrebom toposa *prijetnje*, *tereta* i *kriminalizacije* (Reisigl i Wodak 2001, Baker et al. 2008, Wodak 2013). Sve te strategije mogu se svesti pod zajednički nazivnik *nametanja drugotnosti* (eng. *othering*). Neprestanom cirkulacijom takvih diskursnih praksi legitimizira se drugotnost migranata te se stvara atmosfera društvene panike u kojoj su izbjeglice i migranti prikazani kao prijetnja stabilnim granicama nacionalnih identiteta (Baynham i De Fina 2005, Triandafyllidou 2001, Weedon 2004).

Kao reakcija na te spoznaje o dominantnim diskursima o migraciji i migrantima, javljaju se nastojanja za istraživanjem migracije *iznutra*, kojima se nastoji opisati povezanost lokalnih migrantskih identiteta sa širim društvenim reprezentacijama i ideologijama (De Fina 2003, Krzyżanowski i Wodak 2008, Relaño Pastor 2014) te kroz analizu iskaza o individualnim iskustvima prikazati subjektivnu konstrukciju kretanja ljudskih bića, umjesto objektivističkog nametanja „drugotnosti“ kroz dominantne diskurse o migraciji (Baynham i De Fina 2005). No postoji i značajan jaz između ranije opisanog diskursa o (i)migrantima, definiranim upravo kroz diskriminaciju te prikaza privilegiranih migrantskih iskustava i nepostojanja diskriminacije (Lundström 2014). Kako ističe Lundström, za istraživanje migracije uobičajeno je polazište apstraktna kategorija „migranta“¹, koja podrazumijeva neprivilegiranu i

¹ Zbog navedenih diskursnih reprezentacija izrazi *migrant* i *imigrant* značenjski su negativno opterećeni (Baker et al. 2008.), a može se primijetiti i sličan proces vezan uz izraz *izbjeglica*, koji se nekritički i nedosljedno izjednačuje s terminom *migrant*, čime se iz vida gubi posebna pravna kategorija izbjeglice kao osobe koja je zbog progona i straha za vlastiti život primorana napustiti svoju zemlju (Đurđević i Podboj 2017).

nekvalificiranog (ili rjeđe visokokvalificiranu) osobu, koja iseljava zbog ekonomskih poteškoća, dok je druga krajnost „privilegirani“ *iseljenik* (eng. *expat*), bijelac. Naime, diskursni se koncept „migranta“ najčešće odnosi na ne-bijelca i ne-zapadnjaka, muškarca, koji je, za razliku od migranata bijelaca, suočen s negativnim rasnim stereotipima, rasizmom, diskriminacijom, marginalizacijom i eksploatacijom. Slijedom toga, migrant je ili žrtva diskriminacije ili potlačena kategorija, ovisno o diskursnoj perspektivi. Stoga se za istraživanje migracije u suvremeno doba globalizacije otvaraju brojna pitanja o tome kako se kategorija migranata diskursno oblikuje i posreduje u različitim novim rasnim, rodnim i nacionalnim kontekstima, gdje se granice rase i feminiteta, odnosno maskuliniteta iznova oblikuju kroz migraciju. Primjerice, Triandafyllidou i Isaakyan (2016), okupljaju niz istraživanja o iskustvu migracije visokoobrazovanih žena unutar Europske unije, što je u odnosu na ranije opisanu kategoriju migranta ne-bijelca, ipak privilegirana kategorija, te uočavaju da se čak i visokoobrazovane žene koje migriraju iz osobnih razloga (ljubav, brak) suočavaju sa značajnim nizom problema pri ulasku na tržište rada² i društvenoj integraciji općenito. Naime, unatoč stabilnom boravišnom statusu u zemlji, često nailaze na poteškoće u osiguravanju posla u struci i susreću se sa sumnjičavošću prihvatnog društva. Kako ističu autorice, riječ je o dvostrukoj zapreci jer migrantice nailaze na nerazumijevanje i poteškoće ne samo zato što su strankinje, nego i zato što su žene (ibid.: 239). Navedene tendencije u istraživanju reprezentacije migracije pokazuju o koliko je kompleksnoj tematici riječ, što je još evidentnije u kontekstu roda.

2.3. MIGRACIJA I ROD

Iako demografski i statistički pokazatelji tradicionalno segmentiraju broj migranata prema spolu, dobi, obrazovanju, nacionalnosti i sl., ti podaci ne pokazuju kako određeni konteksti migracije utječu na bilo koju od navedenih, rigidno ograničenih identitetskih kategorija. Primjerice, iako iz određene statističke građe možemo doći do podataka o broju žena i muškaraca unutar nekog migracijskog toka, to nam ne daje uvid u to kako se iskustvo migracije razlikuje za navedene skupine ili za osobe koji se unutar njih identificiraju, a posebice za osobe koje se ne identificiraju ni s jednom od kategorija uobičajenih u kvantitativnim prikazima. To je još jedan od argumenata za primjenu kvalitativnih metoda u istraživanju migracije, osobito u analizi svjedočanstava pojedinaca, jer nam ona daju bogatstvo informacija o iskustvu

² Prema podacima iz 2011., čak 30% visokoobrazovane migrantske populacije u Europi čine radno sposobne prekvalificirane žene (Triandafyllidou i Isaakyan 2016: 4).

migracije i učincima koje ona ima na oblikovanje i iskazivanje identiteta, a koji se ne mogu iščitati iz statističkih upitnika s ograničenim brojem unaprijed ponuđenih odgovora.

Osim što se razvijaju različite metode analize narativa osobnih iskustava migranata, u posljednje se vrijeme javljaju i pristupi unutar roda kao analitičkog koncepta. Najprije se proučavanje migracije i roda oslanjalo na dodavanje žena u kontekst migracije u sklopu „asimilacijskog“ modela, dok se od 1990-ih nastoji iz feminističke perspektive opisati kako su uzroci, uzorci, iskustva i učinci migracije, kao i povezanost migranata s domovinom i zemljom destinacijom, uvelike rodno obilježeni. Suvremeni pristupi stoga istražuju iskustva migracije žena, odnosno načine na koje očekivanja i ograničenja temeljena na rodu (ali i rasi, etničkoj pripadnosti i društvenoj klasi) oblikuju migrantsko iskustvo i identitete (Aaron, Altink i Weedon 2010, Lundström 2014, Epp, Iacovetta i Swyripa 2004, Espín i Dottolo 2016, Brettell 2016). Navedena istraživanja najčešće se oslanjaju na kvalitativne metode te naglašavaju važnost rodnih uloga za potpuno razumijevanje uzroka i posljedica migracija, kako iz perspektive obiteljskih uloga, tako i u odnosu na globalno tržište rada i cijeli niz institucija s kojima migranti dolaze u kontakt.

Kako opisuje Caroline Brettell (2016), tradicionalno su se migracijski obrasci uvelike razlikovali za muškarce i žene – najčešće bi emigrirao radno sposoban muškarac i hranitelj obitelji, dok bi njegova supruga ostala voditi brigu o kući i djeci. Nakon što bi se muškarac snašao i zaradio dovoljno novca, žena bi s djecom došla za njim. U drugom slučaju bi se muškarci vraćali obiteljima s privremenog rada povremeno ili nakon duljeg vremena provedenog u emigraciji. U oba scenarija žene su u kontekstu migracije bile pasivne; ili nisu migrirale, ili su migrirale kako bi se upotpunila i povezala obitelj. Kad je riječ o migraciji i tržištu rada te zakonskim okvirima promatranima iz rodne perspektive, Brettell (ibid.) ističe da su imigrantice nerijetko dvostruko diskriminirane – kao imigrantice i žene – jer se u patrijarhalnom društvu, u imigrantskom kontekstu, rodne ideologije često dodatno naglašavaju, što pogoduje kapitalističkim interesima poslodavaca koji zapošljavaju imigrantice. Također, rodno iskustvo migracije snažno je obilježeno imigracijskim zakonima i politikama kako matičnih, tako i zemalja primateljica, ali i njihovim tržištima rada, jer oni odražavaju društvene, političke i kulturne kontekste, kao i hijerarhije moći i nejednakosti unutar kojih su oblikovani. Brettell tvrdi da migracijske politike oblikuju ideje o rodu, spolnosti, društvenom statusu, rasi, etnicitetu i naciji, ali su istovremeno prema njima oblikovane. Primjerice, imigracijski zakonski okviri zapadnih zemalja temeljeni su na ideji muškarca kao hranitelja obitelji, što rezultira ranjivošću žena kao nezaposlenih, uzdržavanih članica obitelji kojima preostaju kućanski poslovi i briga za djecu. Štoviše, ti zakoni nerijetko poimaju žene kao „rasplodnice“ (eng.

breeders), a muškarce kao terorističku prijetnju (Brettell 2016: 79). Ukratko, institucionalni diskurs o migraciji perpetuira i legitimizira rodnu obilježnost migracijskih kretanja i migracijskog iskustva. Nadalje, kada se radi o tržištu rada imigracijskih društava, Brettell (2016) ističe da je i ono segmentirano prema rodnom ključu; podjela se najčešće, kao i u kućanstvu, odnosi na produktivne („muške“) i reproduktivne („ženske“) poslove i zadatke. Žene koje migriraju najčešće pronalaze privremene i prekarne poslove u privatnom sektoru, gdje rade reproduktivne poslove za svoje imućnije i socioekonomski privilegirane poslodavce, iako ta segmentacija ne diskriminira samo žene, nego općenito strance u odnosu na državljane zemalja primateljica. Naime, često su poslovi predviđeni za imigrante „prljavi, opasni i teški“, što potvrđuju i neki dugoročni programi za zapošljavanje stranaca; primjerice, program *Bracero* za zapošljavanje Meksikanaca u poljoprivredi u SAD-u te poznati program *Gastarbeiter* u Njemačkoj, u kojem je sudjelovao velik broj imigranata iz Jugoslavije 1960-ih godina. S druge strane, za posebno ranjivu skupinu nedokumentiranih migrantica, nakon kućanskih i poslova u njezi, seksualni rad drugi je najčešći odabir, često prisilno ili kao rezultat krijumčarenja, no nerijetko i samovoljno (Brettell 2016: 117). Brettell zaključuje da se imigracijska tržišta rada stoga trebaju promatrati kroz interseksijsku perspektivu, odnosno da u proučavanju migracije u kontekstu kretanja tržišta rada i položaja migranata na umu valja imati istovremeno rod, rasu i društveni status.

Koncem 20. stoljeća, povećanjem tokova globalne mobilnosti i raseljavanja diljem svijeta, bilježi se izrazit porast žena, bilo u braku ili ne, koje migriraju same ili s ostalim migranti/ca/ma s kojima nisu u krvnom srodstvu, što Brettell naziva „feminizacijom migracije“ (2016: 13). Za razliku od tradicionalne pasivne ženske migracije, želja žena za više nezavisnosti i slobode, nedostatak mogućnosti zaposlenja u matičnoj zemlji, svijest o mogućnosti pronalaska boljeg posla u novoj zemlji, bijeg od obiteljskog i političkog nasilja, te razni ostali razlozi zbog kojih žene postaju jedine skrbnice obitelji, kao i smanjenje restrikcija na geografsku mobilnost, neki su od čimbenika koji objašnjavaju taj fenomen. Jednom kad migracija žena počne, rodne se norme u matičnim društvima mijenjaju, a kao rezultat iseljava sve veći broj žena. Sukladno tome, vidljiv je značajan istraživački pomak u analitičkom i teorijskom izmještanju žena iz kategorije pasivnih, uzdržavanih osoba, tj. osoba koje migriraju samo kako bi slijedile bračnog druga ili povezale raseljenu obitelj.

Zbog svega navedenoga, novi istraživački pristupi često se bave povezanošću roda i migracije te se društvena konstrukcija razlika između muškaraca i žena u tim pristupima smatra ključnom za razumijevanje kompleksnosti migracijskog iskustva, počevši od razloga zašto ljudi odlučuju emigrirati, procesa prelaska granice (gdje nastupa utjecaj imigracijskih zakona i

politika), do razumijevanja iskustava i snalaženja u novoj okolini, koja obuhvaća nove društvene, kulturološke, jezične, ekonomske i političke kontekste.

2. 4. ISELJAVANJE S PROSTORA DANAŠNJE REPUBLIKE HRVATSKE

Da bi se moglo govoriti o isprepletenosti identiteta, narativnog diskursa i migracije te da bi se opisala individualna iskustva migranata, valja prvo objasniti migraciju kao društveni fenomen i osobito kontekstualizirati migracijska kretanja koja su u fokusu ovog istraživanja. Riječ je o recentnom pojačanom iseljavanju iz Hrvatske, koje započinje otprilike 2006. godine i traje sve do danas³, a poklapa se s globalnom ekonomskom krizom, koja je znatno zahvatila i Hrvatsku, nakon čega je uslijedilo priključivanje Hrvatske Europskoj uniji i otvaranje granica i tržišta rada država članica EU hrvatskim državljanima. Kako bi se kontekstualizirala trenutna migracijska kretanja, u narednom je dijelu prikazan društveno-povijesni pregled iseljavanja iz Hrvatske u 20. stoljeću.

2.4.1. ISELJAVANJE TIJEKOM 20. STOLJEĆA

Zbog spleta ekonomskih i političkih okolnosti, prostor današnje Republike Hrvatske oduvijek je bio prostor iseljavanja (Župarić-Iljić 2016, Nejašmić 2014). Naime, svi demografski izračuni upućuju na to da je iseljavanje iz Hrvatske uglavnom dominiralo pred useljavanjem, a procjene o iseljavanju tijekom 20. stoljeća kreću se od 1,2 milijuna (Župarić-Iljić 2016) do 2,3 milijuna ljudi (Nejašmić 2014). O dugotrajnom iseljavanju s prostora današnje Hrvatske svjedoči i velika hrvatska dijaspora, koja se procjenjuje na oko 3 milijuna ljudi, što ju u odnosu na broj stanovnika u matičnoj zemlji čini među najbrojnijim dijasporama u svijetu (Čapo i Jurčević 2014: 15).

Prema Nejašmiću (2014), razdoblje od 1900. do 2001. godine može se podijeliti na tri glavna emigracijska podrazdoblja:

- i. od 1900. do 1948. godine;
- ii. od 1948. do 1991. godine;
- iii. od 1991. do 2001. godine.

³ Prema podacima Državnog zavoda za statistiku, od 2006. do 2016. godine iz Hrvatske je iselilo 164 073 stanovnika, pri čemu se može uočiti eksponencijalni rast iseljavanja: od 7.962 u 2006., preko 12.699 u 2011. do 36.436 u 2016. godini (Potočnik i Adamović 2018: 5).

Prvo podrazdoblje obilježila je masovna, uglavnom ekonomska, prekomorska emigracija u Sjevernu Ameriku, osobito u „obećanu zemlju“ SAD, zatim u Južnu Ameriku, Južnu Afriku, Australiju i Novi Zeland. Nakon Prvog svjetskog rata, zbog strogih useljeničkih kvota u SAD-u, hrvatski iseljenički tokovi kreću se prema Južnoj Americi, Kanadi i Australiji, no u nešto manjem intenzitetu, dok europske zemlje tada nisu bile tako česta destinacija hrvatskih iseljenika.

U drugom podrazdoblju, zahvaljujući otvaranju europskih granica nakon Drugog svjetskog rata i velikoj potražnji za radnom snagom svih profila, emigranti odlaze na rad u zapadnoeuropske zemlje i druge republike SFRJ, dok preoceansko iseljavanje slabi. Uz uobičajenu ekonomsku emigraciju, u ovom periodu bilježi se i velik broj političkih emigranata. Od 1960-ih godina izrazito je važna i SR Njemačka kao destinacija brojnih privremenih i cirkulirajućih radnika, *Gastarbeiters*, koji ondje nerijetko ostaju trajno naseljeni (Nejašmić 2014; Mežnarić i Stubbs 2012; Piškorec 2007).

U trećem podrazdoblju, tijekom i nakon turbulentnih političkih i ratnih zbivanja koncem 20. stoljeća, iz Hrvatske iseljava čak 11,5% prosječnog broja stanovnika, odnosno oko pola milijuna ljudi (Nejašmić 2014: 417). Uz izbjeglištvo tijekom rata, velik su uzročnik iseljavanja bile i teška poslijeratna gospodarska situacija te društvene teškoće (ibid.), a iseljeničke destinacije u tom periodu bile su podjednako zapadnoeuropske i prekomorske zemlje.

2.4.2. ISELJAVANJE IZ HRVATSKE NAKON 2001. GODINE

U periodu između 2001. i 2010., nakon razdoblja ratnog i poslijeratnog iseljavanja, dolazi do tzv. razdoblja normalizacije života u Hrvatskoj, koje karakterizira cirkularna migracija, ali i povratak ranije iseljenih ljudi (Mežnarić i Stubbs 2012). Specifična i dalje ostaje uloga Njemačke, koja je nakon masovnog odlaska *Gastarbeiters* nakon raspada SFR Jugoslavije ponovno postala zemljom primateljicom velikog broja hrvatskih iseljenika.

Precizne brojčane podatke o recentnom iseljavanju iz Hrvatske teško je dobiti prvenstveno zbog metodoloških problema povezanih s prikupljanjem podataka. Naime, osim što je potrebno dosta vremena da se obrade podaci za svaku tekuću godinu, Hrvatski zavod za statistiku oslanja se na podatke Ministarstva unutarnjih poslova, koji se odnose samo na one osobe koje su odjavile prebivalište prije odlaska, što danas nije česta praksa zbog otvorenih granica EU i plana iseljenika za kratkim ili privremenim boravkom u inozemstvu, koji nerijetko

ipak postane stalan. Draženović, Kunovac i Pripužić (2018: 418) naglašavaju da je za točniju procjenu broja iseljenih potrebno promotriti statistike zemalja u koje hrvatski državljani iseljavaju, što ilustriraju primjerom zemalja članica Europske unije. Naime, ti podaci pokazuju da je iseljavanje u zemlje članice EU nakon pristupanja Hrvatske 2.6 puta veće od zabilježenog broja iseljenih u Hrvatskom zavodu za statistiku te da je u razdoblju od 2013. do 2016. godine iz Hrvatske iselilo oko 230 tisuća ljudi, primarno u Njemačku, Austriju i Irsku (ibid.). Također, stručnjaci napominju da je za preciznije podatke o migraciji od presudne važnosti postojanje registra stanovništva (Nejašmić 2014, Župarić-Iljić 2016, Draženović, Kunovac i Pripužić 2018), jer ta metoda bilježenja populacije daje uvid u trenutno stanje, za razliku od popisa stanovništva, koji daju zamrznutu sliku zatečenog stanja svakih 10 godina. No unatoč navedenim problemima s bročanim mjerenjem podataka o iseljavanju u 2010-ima, može se bez sumnje primijetiti trend pojačanog iseljavanja hrvatskih državljana, ali i stranaca, iz Hrvatske. Taj se trend može pratiti od 2009. godine, kada je globalna ekonomska kriza zahvatila i Hrvatsku, a iseljavanje se osobito intenziviralo nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju 2013. godine (Župarić-Iljić 2016, Draženović, Kunovac i Pripužić 2018). Ovo iseljavanje uzrokovala je kombinacija niza potisnih faktora, kao što su negativni rast BDP-a, nepovoljna gospodarska situacija, visoka stopa (dugotrajne) nezaposlenosti, pad životnog standarda, neadekvatna plaća s obzirom na kvalifikaciju i nemogućnost pronalaska posla u struci. S druge strane, privlačni su faktori iseljeničkih destinacija veća mogućnost zaposlenja (prvenstveno zbog otvaranja tržišta rada zemalja članica EU), veća primanja, prosperitetnija gospodarstva itd. Detaljna kvantitativna studija podataka Hrvatskog zavoda za statistiku i statistika zemalja članica EU pokazala je da su najčešće destinacije iseljenika iz Hrvatske Njemačka, Austrija i Irska (Draženović, Kunovac i Pripužić 2018: 427).

Paralelno s ovim recentnim migracijskim kretanjima, u hrvatskom se medijskom prostoru može uočiti dramatičan i nerijetko katastrofičan diskurs o masovnom iseljavanju i odlaskom ljudi „trbuhom za kruhom“, osobito iz ekonomski slabije razvijenih područja poput Slavonije i Baranje (Potočnik i Adamović 2018). No stručnjaci napominju da, iako je iseljavanje značajno i u vidljivom porastu, recentno se iseljavanje još uvijek ne treba karakterizirati kao „alarmantno i katastrofalno“ te da nije izoliran slučaj (Župarić-Iljić 2016, Draženović, Kunovac i Pripužić 2018). Ono što srednjoročno i dugoročno najviše zabrinjava jest pojačano iseljavanje mladih ljudi i čitavih obitelji, jer oni čine vitalnu i reproduktivnu snagu i čijim odlaskom se dovodi u pitanje održivost u društvenom, gospodarskom i demografskom smislu. Iako se u javnom diskursu i medijima trenutni demografski trendovi u Hrvatskoj doživljavaju i opisuju vrlo dramatično i alarmantno, uvidom u relevantnu literaturu

očigledno je da su trenutno starenje stanovništva i depopulacija rezultat stoljetnog trenda iseljavanja s ovih prostora. Riječju, primijećeni trend iseljavanja u 2010-ima zabrinjava prvenstveno zato jer se događa u trenutku već postojećih negativnih demografskih trendova (Nejašmić 2014).

Iako postoje neki statistički podaci i određeni broj demografskih, socioloških i sličnih istraživanja o recentnom iseljavanju iz Hrvatske, nedostaje kvalitativnih istraživanja i istraživanja migracije „iznutra“, koja bi dala uvid u iskustva i perspektivu imigranata te dublje shvaćanje aktualnog iseljavanja. No kako se radi o fenomenu koji je zaista uzeo značajnog maha, može se pretpostaviti da će u skoroj budućnosti porasti broj takvih istraživanja. Primjerice, valja ovdje istaknuti kvalitativnu studiju koje su provele sociologinje Dunja Potočnik i Mirjana Adamović (2018). Autorice su provele niz intervjuja u fokus-grupama, gdje su ispitale mlade u dobi od 19 do 29 godina s dosadašnjim iskustvom migracije duljim od dva mjeseca o stavovima vezanim uz mogućnost potencijalnog iseljavanja ili ostajanja u Hrvatskoj. Ono što su iz iskaza sudionika fokus-grupa uočile jest da mladi u posljednje vrijeme najčešće iseljavaju ili namjeravaju iseliti radi stjecanja novih iskustava i obrazovanja te da im iseljavanje iz Hrvatske nije primarna želja, budući da oni koji u matičnoj zemlji uspiju naći stabilan posao i ostvariti kvalitetan život ipak biraju ostanak. Ispitanike motivira migracija utemeljena na zaradi te se opcija „trbuhom za kruhom“ iskazuje kao najmanje osobno i socijalno poželjna vrsta emigracije (ibid.: 27), iako je medijski najčešće prikazivana. Također, iz iskaza sudionika fokus-grupa primjećuje se da trenutna društvena i politička situacija potiče mlade na iseljavanje, a uočeno je i vrlo snažno nezadovoljstvo općenitom situacijom u Hrvatskoj, strah od budućnosti u slučaju ostanka u Hrvatskoj i anticipirana nezaposlenost te kontinuirana politička nestabilnost i apatija među mladim biračkim tijelom. Kao najnegativniju posljedicu recentnih migracijskih tokova ispitanici su istaknuli znatno osiromašene prijateljske krugove i usamljenost. Zbog spleta navedenih čimbenika, Potočnik i Adamović navode da se može očekivati daljnji porast iseljavanja mladih, s jedne strane zbog sporosti ekonomskih, političkih i društvenih promjena i s druge strane, zbog jačanja mreža podrške u inozemstvu na koje se mladi mogu osloniti u slučaju da odluče emigrirati.

2.4.3. POSLJEDICE TRAJNOG ISELJAVANJA IZ HRVATSKE

Kao što je ranije istaknuto, kontinuirano iseljavanje najveći je krivac za gubitak stanovništva s današnjeg teritorija Hrvatske i ono je ostavilo vrlo snažne negativne posljedice na današnju

demografsku sliku Hrvatske. No osim toga, pojačano iseljavanje sa sobom nosi brojne kratkoročne i dugoročne negativne posljedice na odgojno-obrazovnu strukturu i školovanje (manjak učenika i posljedično zatvaranje škola), gospodarstvo, tržište rada, regionalni razvoj te mirovinski i socijalni sustav. Mežnarić i Stubbs (2012) ističu da emigracija i unutarnja migracija imaju velik utjecaj na nefleksibilno hrvatsko tržište rada te nestašicu poslova u određenim ekonomskim sektorima, primjerice u brodogradnji. S druge strane, u Hrvatskoj postoji stalna nestašica zaposlenih u nekim industrijama (građevinska industrija i turizam), no zbog strogih zakonskih ograničenja i segmentacije domaćeg tržišta rada, vrlo je malen broj stranih radnika koji bi ta radna mjesta mogli popuniti. Zabrinjavajuć je i pojačan odlazak visokokvalificiranih radnika, znanstvenika i istraživača, koji su se u značajnom broju počeli iseljavati još devedesetih (ibid.). Primjerice, mladi znanstvenici navode loš društveni i materijalni položaj znanosti kao razlog mogućeg odlaska iz Hrvatske (Golub 2003), dok sve više liječnika iseljava radi boljih radnih i profesionalnih uvjeta i mogućnosti napredovanja u inozemstvu (Župarić-Iljić 2016). Osim već navedenih potisnih faktora za emigraciju s ovih prostora, nužno je spomenuti i utjecaj „osobnoga psihološkog nezadovoljstva nemogućnošću rješavanja pitanja zaposlenja, stambenog pitanja, ali i [nezadovoljstva] općom stvarnom i percipiranom nepovoljnom situacijom u državi i društvu“ (Župarić-Iljić 2016: 3), kao i utjecaj „[zamjetne razine mita i korupcije] na različitim razinama vlasti, od nacionalne do lokalne, sporost i nesređenost pravosuđa u rješavanju sporova i zaštiti vladavine prava, opći demokratski deficit, nedostatak političke kulture, neuvažavanje ljudskih i manjinskih prava te zaoštavanje ideološke polariziranosti hrvatskog društva.“ (ibid.) Slično uočava i Jurić (2017) u analizi trendova i motiva iseljavanja hrvatskih državljana u Njemačku, u kojoj se pokazalo da je glavni poticaj odlaska iz zemlje „predodžba da u Hrvatskoj nisu institucionalizirane vrijednosti radne etike i uopće poštenja“ te da se „hrvatsko društvo moralno slomilo“ (ibid.: 362.) Župarić-Iljić dodaje da uz spomenute negativne ipak postoje i potencijalne pozitivne posljedice iseljavanja jer ljudi u inozemstvu razvijaju različite kompetencije i vrste kapitala, koje naknadno mogu transferirati i investirati u područje porijekla, no vrlo je upitno mogu li one nadjačati negativne posljedice stoljetnog iseljavanja. Pozitivne posljedice iseljavanja uključuju protok novca i doznaka kao financijske pomoći emigranata svojim obiteljima i rodbini u Hrvatskoj (slično kao što su *Gastarbeiteri* prehranjivali svoje obitelji šezdesetih) te potencijalni razvoj kulturnog, socijalnog i drugih oblika kapitala, koji emigranti mogu investirati u područje svojeg porijekla. Kako ističe Župarić-Iljić, u današnjem globaliziranom, prometno i komunikacijski povezanom svijetu „stvaraju se transnacionalni socijalni prostori u kojima djeluju brojni transmigranti (dijelom i pripadnici dijaspore) koji osjećaju jednaku

identifikaciju s prostorom u kojem fizički žive (odredište) i s prostorom koji su napustili“ (Župarić-Iljić 2016: 11).

Važno je napomenuti da se migracije ljudi ne može, niti treba spriječiti, no zbog svega navedenoga velika je potreba za oblikovanjem sustavne i poticajne migracijske politike koja bi zadržala potencijalne emigrante ili poticala povratak već iseljenih ljudi te useljavanje imigranata u Hrvatsku (Župarić-Iljić 2014, Mežnarić i Stubbs 2012). To bi pomoglo u tome da se iseljavanje ne pretvori u dugoročni problem, nego da postane resurs raznih oblika kapitala (financijskog, kulturnog, socijalnog) koji će povratkom iseljenika doprinijeti Hrvatskoj. Nažalost, navedena istraživanja i projekcije budućih trendova ukazuju na to da je teško očekivati postojanje strategije privlačenja povratnika iz inozemstva, budući da ne postoje ni preventivne mjere poput povećanja zapošljivosti, koje bi zadržale potencijalne emigrante i ublažile iseljavanje, a nije za očekivati ni poticanje useljavanja stranaca radi popunjavanja kronično nepopunjenih radnih mjesta.

3. TEORIJSKI PREGLED: IDENTITET I NARATIV IZ LINGVISTIČKE PERSPEKTIVE

Središnji pojmovi u ovom istraživanju – identitet i narativ – sveprisutni su i neizostavni u posljednjih nekoliko desetljeća u društvenim i humanističkim istraživanjima, no njihova tumačenja, budući da dolaze iz različitih tradicija i disciplina, brojna su i raznolika, zbog čega je nemoguće jednoznačno, precizno i konačno ih definirati. Riječ je, dakako, o univerzalnim fenomenima koji zaokupljaju mislioce od davnina, a u suvremeno vrijeme globalizacije postali su središnjom problematikom proučavanja ljudskog postojanja i ponašanja. Namjera ovog poglavlja nije ambiciozno iznaći nove, bolje i točnije definicije identiteta ili narativa, nego prikazati kako su se ti teorijski koncepti razvijali unutar različitih disciplina i mišljenja koja su dovela do suvremene analize konstrukcije identiteta u narativnom diskursu. Broj autora, pristupa i teorija koje se bave narativnom analizom i diskursnom konstrukcijom identiteta iznimno je bogat i šarolik te zalazi u filozofiju, sociologiju, antropologiju, sociolingvistiku, kritičku teoriju, psihologiju, teoriju književnosti i brojne druge discipline, zbog čega njihovo sustavno i sažeto predstavljanje nije lak zadatak. Budući da je središnja namjera ovog istraživanja prikazati diskursnu konstrukciju identiteta u narativima osobnog iskustva migrantica, nastojat će se pružiti relevantan pregled onih teorijskih promišljanja koja su imala najviše utjecaja na:

- a. proučavanje identiteta u lingvistici, odnosno proučavanje uloge jezika u iskazivanju, oblikovanju i posredovanju identiteta;
- b. proučavanje narativa kao univerzalnog jezičnog fenomena i temeljnog sredstva prenošenja iskustava i oblikovanja koherentnih značenja;
- c. primjenu narativne analize kao analitičkog okvira za opis složenosti migrantskih iskustava.

Istraživanje narativnog diskursa i konstrukcije identiteta danas zauzima istaknuto mjesto u sociolingvistici (npr. Pavlenko i Blackledge 2001, Thornborrow i Coates 2005, Omoniyi i White 2006, Labov 2013), analizama diskursa (npr. De Fina 2003, Georgakopoulou i Goutsos 2004, Blommaert 2005, De Fina, Schiffrin, Bamberg 2006) i primijenjenoj lingvistici (npr. Block 2007, Barkhuizen 2013, Norton 2013), ali i u brojnim drugim srodnim humanističkim i društvenim disciplinama (Brockmeier i Carbaugh 2001). Posljedica je to razvoja poststrukturalističke misli, koja se u drugoj polovici 20. stoljeća javlja u različitim teorijskim i

praktičnim oblicima, ali sa zajedničkim središnjim postavkama o jeziku, značenju i identitetu. Naime, svi ti pristupi pri opisu raznih društvenih fenomena, odnosa moći te oblikovanja i posredovanja identiteta upravo jeziku pripisuju ključnu ulogu (Weedon 1987: 21-27). Usto se odbacuje esencijalističko poimanje identiteta kao niza danih i nepromjenjivih karakteristika koje pojedinci posjeduju te se zauzima konstruktivistički pristup, koji identitete smješta u društvene sfere diskursa i semiotičkih sustava i promatra ih kao dinamične, fluidne, višestruke i često kontradiktorne procese (Hall 1996, Benwell i Stokoe 2006, Blommaert 2005). To je osobito značajno u kontekstu migracijskih kretanja, jer zbog fenomena globalizacije kulturološka, jezična i društvena raznolikost dovode do porasta identitetskih odabira i usložnjavaju načine identitetske konstrukcije i ekspresije.

3.1. IDENTITET

Zahvaljujući poststrukturalističkim teorijsko-metodološkim tendencijama koje se mogu pratiti od kraja druge polovice 20. stoljeća, identitet je sveprisutan i nerijetko središnji objekt suvremenih humanističkih i društvenih istraživanja. Teško da se može pobrojati knjige i radove koji se iz različitih teorijskih i metodoloških perspektiva bave identitetom (identitetima) i svim složenostima identitetske pojavnosti, a ta problematika nerijetko podrazumijeva problematiku jezika, komunikacije, odnosno diskursa i diskursnih praksi.

Kako ilustrira Jan Blommaert (2005: 203-204), ljudi svakodnevno sudjeluju u nizu najrazličitijih rituala kojima iskazuju svoje identitete. Raznolikost tih rituala, koji obuhvaćaju sve od predstavljanja i upoznavanja s nepoznatim ljudima, odlaska na spoj, ispunjavanja administrativnih formulara i dokumenata, do načina odijevanja i navijanja na sportskim utakmicama, ilustrira da identitet može biti mnogo toga, ali i da gotovo bez iznimke uključuje semiotičke procese reprezentacije (eng. *semiotic processes of representation*) kao što su simboli, narativi ili tekstualni žanrovi. Blommaert naglašava da je identitet u potpunosti semiotičke naravi te da je svaki semiotički čin ujedno i čin identiteta. Identitetski činovi izrazito su složeni jer uključuju niz situacijskih procesa; najprije dolazi do smještanja pojedinaca u odnosu na ono što poimamo kao grupe (stvarne ili društvene) i ono što se društveno konstruira kao kategorije (dob, spol, zanimanje, nacionalnost i ostale kulturne i etnolingvističke kategorije); potom dolazi do smještanja tih identifikacija u odnosu na neke druge (npr. mlado nasuprot starog, muško nasuprot ženskog, obrazovano nasuprot neobrazovanog itd.), te se u konačnici te dvije razine identifikacije smještaju u odnosu na situaciju, kada se od ponuđenih

moćnosti odabire ono što čini nečiji „relevantni identitet“ (ibid.: 204). Rezultat takve složenosti identiteta i širokog interesa koji taj fenomen privlači jest problematičnost teorijskog termina, čiji brojni opis i definicije gotovo uvijek vode do jednako problematičnih termina kao što su *diskurs, kultura, društvo, jezik, nacija* te, kao što će uskoro biti prikazano u ovom istraživanju, *narativ*.

Blommaert navodi dvije vrlo važne teze za razumijevanje problematike bavljenja identitetom. S jedne strane, suvremeni teoretičari identiteta tvrde da ljudi *ne posjeduju* identitet, nego da su identiteti konstruirani u praksama koje ih *oblikuju, određuju i izvode* pa su tako identifikacija i identitet ishod društveno oblikovanog semiotičkog djelovanja (Blommaert 2005: 205). Iz te perspektive, identitetske kategorije moraju biti izvođene da bi bile društveno značajne. S druge strane, da bi identiteti bili uspostavljeni, moraju biti *prepoznati*, iz čega proizlazi da se identitetsko djelovanje u velikoj mjeri temelji na radu „drugih“, onih koji nečije identitete *prepoznaju*. Drugim riječima, bez obzira želi li netko pripadati nekoj grupi ili ne, često ga drugi smještaju u grupe, i to kroz nerijetko institucionalizirane procese društvene kategorizacije – *nametanja drugotnosti* (eng. *othering*). Dakle, postoji razlika između „ostvarenih“ i „nametnutih“ identiteta, a obje vrste obuhvaćaju različite semiotičke prakse i odvijaju se u drugačijim okolnostima. Prema Blommaertu, globalizacijski procesi intenziviraju te situacije i procese, jer kako se pojedinac kreće kroz različita društvena i prostorna okruženja, tako se i grupni i kategorijski identiteti mijenjaju te postaju manje jasni sudionicima uključenima u procese kategorizacije. Kao primjer navodi situaciju boravka u inozemstvu i stereotipe o vlastitoj zemlji, koji tada obogaćuju narative o vlastitu identitetu detaljima koji vjerojatno nisu toliko, ili uopće nisu važni kod kuće, no reflektiraju ono što bi drugi o pojedincu mogli (ili htjeli) znati.

Zbog svega navedenoga, za razliku od identiteta kao stabilne kategorije kojoj pojedinac ili grupa pripadaju ili skupa svojstava koja posjeduju, Blommaert predlaže definiciju identiteta kao *semiotičkog potencijala, organiziranog u repertoarima* (2005: 207). Takvo viđenje ima velike analitičke prednosti; ne samo da jasno naznačuje jasnije viđenje odnosa semiotičkih resursa i identiteta, nego omogućuje povezivanje identitetske tematike sa stratifikacijom i nejednakošću u kontekstu globalizacije (ibid.). Prema tome, uloga jezika u procesima identitetskog oblikovanja i prepoznavanja presudna je, bez obzira na to radi li se o nekom određenom jeziku, dijalektu, sociolektu i sl. (*jezični identitet*) ili jeziku kao središnjem ljudskom semiotičkom sustavu.

3.1.1. IDENTITET U LINGVISTICI

Poimanje odnosa jezika i identiteta u lingvistici razvijalo se od tradicionalnog koncepta etnolingvističkog identiteta, preko dvodimenzionalne korelacije jezičnog ponašanja i društvenih identitetskih kategorija, do suvremenih poststrukturalističkih pristupa koji identitet vide kao dinamičan diskursni proces. U toj promjeni paradigme važnu ulogu imao je rad frankofonih poststrukturalista, koji su razvijajući koncept „subjekta u jeziku“ ukazali na nedjeljivu vezu između jezika i oblikovanja subjektiviteta kao takvog (De Fina 2003: 15), kao i društveni konstruktivizam, odnosno teorijsko stajalište prema kojem su ljudska stvarnost i društvene pojave spoznajno i društveno oblikovane, a ne zadane.

Kada je riječ o odnosu jezika i identiteta, tradicionalno je zasigurno najzastupljenija etnolingvistička teza, odnosno shvaćanje da pripadnost određenoj jezičnoj zajednici podrazumijeva pripadanje nekoj etničkoj zajednici (Blommaert 2005: 214). U tom se kontekstu može govoriti o *jezičnom identitetu* i *identitetu jezika* (Novak 2012a: 159-164). *Jezični identitet* osobe odnosi se na to kojim jezičnim varijetatom i u kojim situacijama pojedinac govori, što mu daje individualnost i definira ga kao pripadnika neke skupine, i upravo je to ono što jezik, uz kulturu, religiju i zajedničku povijest, čini najvažnijom komponentom nacionalnog identiteta. Tradicionalno se taj identitet smatrao statičnim i nepromjenjivim, što je paradigma koja se u suvremenim lingvističkim pristupima značajno preispituje, primjerice u kontekstu višejezičnosti. S druge strane, *identitet jezika* odnosi se na sve one osobine određenog jezičnog sustava koje ga karakteriziraju i pritom razlikuju od drugih jezika. No takav vid povezanosti jezika i identiteta nije u središtu interesa ovog istraživanja pa se u ovom prikazu literature neće obrađivati. Naime, u ovom istraživanju se pod poveznicom identiteta i jezika podrazumijeva općenita sposobnost jezika kao semiotičkog sustava (neovisno o kojem jezičnom varijetatu je riječ) da bude sredstvom i procesom oblikovanja identiteta ljudi.

3.1.1.1. Identitet u strukturalističkoj lingvistici

Općenito govoreći, u suvremenoj lingvističkoj misli mogu se razlikovati dva pogleda na identitet – povezana s duhom vremena u kojima su nastajala – strukturalistički i poststrukturalistički.

Značajne studije američkog sociolingvиста Williama Labova (1972b) o nepriviligiranim američkim varijetetima, osobito o afroameričkom vernakularnu, ozbiljno su preispitale i narušile tradicionalno etnolingvističko poimanje povezanosti identiteta i jezika. Labov je sustavnim i metodološki preciznim istraživanjima dokazao da jedan dio američke „nacije“ govori drugačijim jezikom, koji nije tek loša varijanta „pravilnog“ američkog engleskog, nego ima svoju kompleksnu i dosljednu, jednako vrijednu strukturu. Početkom 1970-ih se na tragu Labovljevih promišljanja razvila grana sociolingvistike koja se naziva varijacijskom. Tim se pristupom nastojao objasniti odnos između kategorija društvenog identiteta i jezične uporabe i to se činilo kvantitativnim i statističkim metodama. U varijacijskoj sociolingvistici distribucija podataka prikupljenih longitudinalnim etnografskim metodama ili sudioničkim promatranjem bilježila bi se tablično te bi se jezične varijable kao što su izgovor vokala, sintaktički ili morfološki obrasci, upitne forme i sl. povezivale s društvenim varijablama, odnosno identitetskim kategorijama poput spola, dobi, rase, društvenog statusa, obrazovanja, podneblja, pripadnosti grupama i sl. Krajnji je cilj ove metode bio iskazati korelaciju društvenog identiteta i jezičnog ponašanja. Iako metodološki vrlo precizna i dosljedna, varijacijska sociolingvistika imala je niz nedostataka. Naime, izabrane poveznice između jezičnih obilježja i (izvanjski pripisanih) identitetskih karakteristika promatrale su se i iskazivale dvodimenzionalno, odnosno kao stabilna veza između dviju varijabli, dok se govornike smatralo pasivnim nositeljima nepromjenjivih identitetskih kategorija reproduciranih u jezičnoj uporabi. Veza između društvenog identiteta i jezičnog ponašanja promatrala se kao uzročna, što su kasniji istraživači opisali kao korelacijsku pogrešku kojom se netočno pokušavalo objasniti jezično ponašanje određenih skupina ljudi (Benwell i Stokoe 2006: 26-27). Iako je svojim pristupom proširio okvire sosirijanske paradigme i imperativa *linguae* nad *paroleom*, Labovljeva je varijacijska sociolingvistika i dalje prvenstveno strukturalistička. Naime, na tragu Saussureovih (2000[1916]) nastojanja da precizno definira objekt proučavanja lingvistike i time ju opravda kao legitimnu znanost prema strukturalističkim načelima, lingvistika je, kao i druge društvene znanosti u strukturalizmu, metodama nastojala oponašati prirodne znanosti. To je značilo da se vodila principima kao što su „jasna izolacija uzroka i posljedica, čista operacionalizacija teoretskih povezanosti, mjerljivost i mogućnost kvantifikacije fenomena, formulacija hipoteza koje omogućuju generalizaciju rezultata istraživanja i postavljanja općevažećih zakona“ (Novak 2012a: 171). To je itekako vidljivo u slučaju varijacijske sociolingvistike i načinu na koji su se identitetske kategorije povezivale s kategorijama jezične upotrebe. Stoga se može reći da je za varijacijsku sociolingvistiku karakteristično bilo povezivanje jezika i identiteta na formalnoj razini, npr. u

odnosu na izdvojene fonetske ili morfosintaktičke varijacije prisutne u govoru određenih društvenih skupina identificiranih prema rasi, spolu, dobi, obrazovanju i slično. Takvo poimanje identiteta karakteristično je za esencijalizam, koji Mary Bucholz (2003) definira kao stav da se osobine i ponašanje društveno definiranih grupa može objasniti kulturološkim i/ili biološkim karakteristikama koje su im inherentne, odnosno kao ideologiju prema kojoj se grupe mogu jasno razgraničiti jer njihovi pripadnici dijele zajednička obilježja.

Kasniji sociolingvistički pristupi pri opisu oblikovanja društvenih uloga i identiteta govornika uzimaju u obzir situacijski kontekst te društvene i diskursne konvencije jezične upotrebe (Bamberg et al. 2007: 2). Kao jedan od odgovora na nedostatke varijacijske sociolingvistike pojavila se interakcijska sociolingvistika (Gumperz 2015), koja svu komunikaciju smatra dijaloškom⁴, a svaki se jezični čin ujedno smatra i činom identiteta, što znači da se kroz sve jezične iskaze ostvaruju različite dimenzije identiteta; etnički, nacionalni, rodni i sl. Govornici su za interakcijske sociolingviste aktivni nositelji jezičnog identiteta koji mogu samostalno i voljno mijenjati registre i tako se identificirati kao pripadnici određene grupe, npr. prebacivanjem kodova. Dugim riječima, „[i]zvedba, potvrđivanje, projiciranje identiteta, ipak najjasnije dolazi do izražaja u diskursu, u komunikacijskoj interakciji, kad pojedinac iz svog jezičnog repertoara komunikacijskom kompetencijom, odabire izraze kojima će izvoditi svoj vlastiti identitet, odnosno identitet pripadanja određenoj skupini“ (Kalogjera 2007: 261). No kako ističu Omoniyi i White (2006), sociolingvističko proučavanje identiteta doživljava puni procvat u postmoderni, u trenutku kad se sociolingvistika profilirala kao disciplina koja ne staje na pukom opisivanju povezanosti jezičnih i društvenih fenomena, nego njezine spoznaje imaju značajan kapacitet u praktičnoj primjeni i pozitivnom utjecaju na razvoj društva. To se dogodilo prvenstveno zahvaljujući uočavanju mogućnosti istraživanja odnosa između jezika i identiteta koje nadilazi ranije strukturalističke i esencijalističke pristupe, koji poimaju identitete pojedinaca i grupa fiksnima i objašnjivima pomoću univerzalnih zakonitosti ponašanja.

⁴ Taj pomak s mehanicističkog pristupa prema lingvističkoj samoreprezentaciji i naglasak na dijalogičnosti može se pripisati utjecaju Mihaila Bahtina i konceptu *dijalogizma* (Bakhtin 1986, Bahtin 1967, Novak 2012: 152-154).

3.1.1.2. Poststrukturalističko poimanje identiteta u lingvistici

Kao što je u prethodnom dijelu prikazano, u strukturalizmu se identitet poimao kao preddiskursni fenomen, odnosno kao esencijalni, kognitivni, društveni, fenomenološki ili psihološki fenomen koji prethodi ljudskom djelovanju i njime upravlja (Benwell i Stokoe 2006: 3). Takvo esencijalističko poimanje identiteta, prema kojem ljude određuju njihova biologija (biološki determinizam) ili okruženje (društveni strukturalizam), što su kategorije podložne mjerenju, zamjenjuje u posljednjih nekoliko desetljeća kvalitativna, poststrukturalistička paradigma. Poststrukturalizam je još jedan problematičan termin koji se opire jednoznačnoj definiciji, a vrlo je široko prihvaćen i raznoliko rabljen u humanističkim i društvenim znanostima. Zbog ograničenja i nefleksibilnosti strukturalističkih teorijsko-metodoloških konvencija i zasićenja traganjem za univerzalijama i nepromjenjivim zakonima koji upravljaju svim aspektima ljudskog života, u poststrukturalizmu dolazi do zaokreta i namjere da se istraže raznolike, višeslojne i složene osobine svijeta koji nas okružuje (Block 2007: 13). Za razliku od esencijalizma koji je dominirao u strukturalizmu, u poststrukturalizmu je naglasak na raznolikim, višeslojnim i raštrkanim okvirima koji definiraju svijet, a s grupe i sustava fokus se premješta na pojedinca i pojedinačno pa samim time identitet postaje središnjim poststrukturalističkim pojmom.

Poststrukturalizam rijetko tko uspijeva ili uopće namjerava definirati, no kao začetnicu eksplicitne poststrukturalističke teorije identiteta često se navodi Chris Weedon (1987), koja se zalaže za teoriju odnosa između jezika, *subjektiviteta*⁵, društvene organizacije i odnosa moći. Budući da rabi koncepte i metode kojima izravno nastoji doprinijeti feminističkoj praksi, Weedon govori o *feminističkom poststrukturalizmu*. Pritom definira *subjektivitet* radikalno drugačije negoli se identitet poimalo u strukturalizmu; subjektivitet je za Weedon prekaran, kontradiktoran i neprestano u procesu, stalno iznova oblikovan u diskursu svaki put kad mislimo ili govorimo (Weedon 1987: 33). U analizi odnosa između individualne i društvene sfere Weedon u središnje mjesto smješta upravo jezik (1987: 21-27) te ističe da, osim što

⁵ Iako ne rabi termin *identitet*, nego *subjektivitet*, Weedon se smatra ključnom poststrukturalističkom teoretičarkom upravo identiteta, što zorno ilustrira svu problematičnost, mnogoznačnost i složenost tog koncepta. Weedon u kasnijem radu, u kojem se bavi pitanjima kulturnih narativa i praksama oblikovanja identiteta, eksplicitno razdvaja pojmove identiteta i subjektiviteta; identitet se najbolje može razumjeti kao pojedinačno ograničeno i privremeno fiksiranje određenog vida subjektiviteta kao razvidne pojavnosti onoga što pojedinac *jest*. Ključna je ideološka uloga identiteta ograničiti brojne mogućnosti subjektiviteta i pružiti pojedincu osjećaj jedinstvenosti i pripadnosti (2004: 19). Norton (2014: 4) ističe da je upotreba termina *subjektivitet* značajna jer stoji kao podsjetnik da se identitet osobe uvijek mora poimati u relacijskom kontekstu; pojedinac je subjekt (eng. *subject of*) skupa odnosa (npr. kada je u poziciji moći) ili podložan subjekt (eng. *subject to*) skupa odnosa (npr. u slučaju kad nema moć).

definira društvene prakse, jezik ujedno ima ključnu ulogu u oblikovanju poimanja subjektiviteta. Dakle, jezik je mjesto gdje stvarni i mogući oblici organizacije i njihove moguće društvene i političke posljedice bivaju definirani i preispitivani. Istovremeno, jezik je mjesto na kojem poimanje sebe, odnosno subjektivitet, biva konstruiran. Prema Weedon, iskustvo nema inherentno temeljno značenje, nego mu se ono pripisuje u jeziku kroz niz diskursnih značenjskih sustava, koji su često kontradiktorni i oblikuju konfliktne verzije društvene stvarnosti, koje pak pogoduju suprotstavljenim interesima. Za Weedon je središnja uloga jezika u oblikovanju subjektiviteta neupitna; iako postoje različiti oblici teorije, prakse, pa i političke implikacije poststrukturalizma, svi dijele zajedničke središnje pretpostavke o jeziku⁶, značenju i subjektivitetu. Pritom Weedon eksplicitno ističe Saussureov nauku kao temelj na koji se poststrukturalizam nadovezuje, prihvativši neke njegove ključne koncepte, a neke radikalno mijenjajući, iz čega proizlazi da je sav poststrukturalizam zapravo postsosirizam. Primjerice, od Saussurea preuzima shvaćanje da se značenje proizvodi kroz jezik, umjesto da jezik reflektira već postojeće značenje, kao i shvaćanje da pojedinačni znakovi nemaju intrinzično značenje, nego da ga stječu u jezičnom lancu i kroz odnos među drugim znakovima u sustavu. S druge strane, poststrukturalizam kritizira Saussureovo inzistiranje na prethodno zadanoj, fiksnoj strukturi jezika, koja prethodi realizaciji u govoru ili pismu, kao i inzistiranje na jeziku kao apstraktnom sustavu znakova, što ne objašnjava višestrukost ili promjene značenja. Kako sažima Weedon, iz poststrukturalističkog kuta gledanja, označitelji su uvijek smješteni u diskursni kontekst pa njihova privremena fiksiranost značenja ovisi upravo o tom kontekstu. Što će značiti u pojedinom trenutku, ovisi o diskursnim odnosima unutar kojih je označitelj smješten te je svako značenje otvoreno stalnim novim iščitavanjima i interpretacijama. No za Weedon jezik nije izraz individualnosti; on oblikuje subjektivitet pojedinca na društveno specifičan način. To znači da subjektivitet nije urođen, nije genetski uvjetovan, nego društveno proizveden putem niza diskursnih praksi – ekonomskih, društvenih i političkih – čija su značenja mjesto stalne borbe odnosa moći, a upravo poststrukturalizam nudi koristan i produktivan okvir za razumijevanje mehanizama moći u suvremenom društvu i mogućnosti njihove promjene. Za razliku od humanizma, koji implicira svjestan, spoznavajući, jedinstven i racionalan subjekt, poststrukturalizam teoretizira subjektivitet kao mjesto razjedinjenosti i konflikta, koje igra ključnu ulogu u procesima političke promjene i održavanju *statusa quo*

⁶ Zanimljivo je da je ovakvo viđenje važnosti jezika u oblikovanju identiteta došlo iz društvenih znanosti, a ne iz lingvistike. Naime, zahvaljujući *jezičnom zaokretu* društvene znanosti smještaju „jezik i njegovu praktičnospoznajnu i teorijskospoznajnu vrijednost u središte pažnje transdisciplinarnе znanstvene diskusije i time povezuju mnoga područja istraživanja“ (Novak 2012: 173). Dakle, nije riječ o preuzimanju lingvističkih metoda, već o promišljanju jezika kao medija ljudske percepcije i ljudskoga djelovanja u različitim društvenim znanostima.

(Weedon 1987: 32-33). Weedon se u oblikovanju poststrukturalističke teorije i terminologije poziva na brojne ključne autore čija su promišljanja u drugoj polovici 20. stoljeća dovela u pitanje dotadašnje esencijalističke pristupe u društvenim znanostima. Primjerice, vidljiv je značajan Lacanov utjecaj jer pod *subjektivitetom* Weedon podrazumijeva *svjesne* i *podsvjesne* misli i emocije osobe, njezino poimanje sebe i način razumijevanja odnosa prema svijetu. Također, vidljiv je i utjecaj filozofije Michela Foucaulta u poimanju identiteta kao fenomena koji je, osim što je konstruiran u diskursu, uvijek povijesno i društveno uklopljen (Block 2006: 14-16).

Poststrukturalističku transdisciplinarnu promjenu istraživačke paradigme zorno ilustrira pristup Mary Bucholz i Kire Hall (2005), koje se fokusiraju na analizu identiteta oblikovanih u jezičnoj interakciji. Bucholz i Hall identitet definiraju kao društveno pozicioniranje sebe i drugih (2005: 586-587), odnosno kao diskursni konstrukt koji proizlazi iz interakcije; intersubjektivan je, a ne individualno proizveden. S obzirom na širinu te definicije, analiza identiteta treba obuhvaćati široko interdisciplinarno područje, koje autorice nazivaju *sociokulturnom lingvistikom*, a koje povezuje sociolingvistiku, lingvističku antropologiju, društveno orijentirane analize diskursa (konverzacijsku analizu i kritičku analizu diskursa) te lingvistički orijentiranu socijalnu psihologiju. Budući da se identiteti ne pojavljuju na samo jednoj analitičkoj razini (primjerice, na fonetskoj, kao kvaliteta vokala ili na razini odabira jezičnog koda, kao odraz etnolingvističkog identiteta), nego istovremeno djeluju na više razina istovremeno, tradicionalna strukturalistička lingvistika ne raspolaže alatima kojima bi objasnila složenost identiteta.

Sociokulturno-lingvistička teorija identiteta Bucholz i Hall temelji se na 5 načela (2005: 589-606):

1. Načelo *proizlaženja* (eng. *emergence*). Identitet nastaje zahvaljujući specifičnim uvjetima jezične interakcije; rezultat je jezičnih i drugih semiotičkih praksi koje *proizlaze* iz interakcije. Drugim riječima, identitet je produkt, a ne izvor lingvističkih i drugih semiotičkih praksi, stoga je društveni i kulturni fenomen, a ne unutarnji psihološki. Najlakše ga je uočiti u situacijama kada se govornikov jezik ne podudara s društvenom kategorijom u koju je nominalno smješten, primjerice u slučajevima transrodnih identiteta ili kod prelazaka etničkih, rasnih i nacionalnih granica⁷.

⁷ Ovo načelo osobito je relevantno za kontekst migracije, jer ga takvo fizičko i metaforičko prelaženje granica uopće i definira.

2. Načelo *pozicioniranja*. Identitet nije skup društvenih kategorija, kako ga se često mjeri u kvantitativnim istraživanjima koja povezuju društveno (ili jezično) ponašanje s makro identitetskim kategorijama (npr. u varijacijskoj sociolingvistici). Identiteti obuhvaćaju demografske kategorije na makrorazini, privremene i interakcijski specifične pozicije i sudioničke uloge te lokalne pozicije, koje su kulturno specifične. Cilj istraživanja nije odabrati i opisati jednu dimenziju identiteta, nego uzeti u obzir višestruke osobine kako bi se dobio uvid u cjelovito razumijevanje funkcioniranja identiteta.

3. Načelo *indeksikalnosti*. Indeksikalnost je temeljni princip uporabe jezičnih formi u oblikovanju identiteta, a uključuje stvaranje semiotičkih veza između jezičnih formi i društvenih značenja. U slučaju identiteta, indeksikalnost ovisi o ideološkim strukturama jer je povezivanje jezika i identiteta ukorijenjeno u kulturnim uvjerenjima i vrijednostima. Procesi indeksikalnosti ostvaruju se na svim razinama jezične strukture i uporabe. Identitetski odnosi proizlaze iz interakcije kroz nekoliko povezanih procesa indeksikalizacije kao što su izravno navođenje identitetskih kategorija i naziva, implikature i pretpostavke o svojem i tuđim identitetima, izražena evaluativna i epistemička orijentacija, upotreba jezičnih struktura i cijelih sustava koji su ideološki povezani s pojedincima i/li grupama.

4. Načelo *relacije*. Identiteti nikada nisu anonimni ili neovisni, nego poprimaju društvena značenja u odnosu na druge identitetske pozicije i druge društvene aktere. Drugim riječima, identiteti su intersubjektivno oblikovani kroz sljedeće komplementarne odnose: sličnost nasuprot razlici, autentičnost nasuprot neautentičnosti i autoritet nasuprot delegitamaciji. Budući da je identitet inherentno relacijski fenomen, uvijek će biti djelomičan, proizveden kroz kontekstualno smještene i ideološki obojene konfiguracije sebe i drugih.

5. Načelo *djelomičnosti*. Svaka konstrukcija identiteta može biti dijelom namjerna, dijelom nesvjesna, dijelom rezultat interakcijskih procesa, dijelom rezultat tuđih percepcija i reprezentacija i dijelom rezultat širih ideoloških procesa i materijalnih struktura koje mogu biti važne u interakciji. Stoga je identitet promjenjiv tijekom interakcije i unutar diskursnog konteksta.

Iz prikazanog se teorijskog okvira iščitava da se sva složenost identiteta nikada ne može u potpunosti prikazati jednom analizom. Stoga Bucholz i Hall naglašavaju da je ključna uloga istraživača složenog odnosa jezika i identiteta prikazati identitet kao intersubjektivan društveni i kulturni fenomen koji se odvija u diskursu.

Dinamičnost, višestrukost i fragmentarnost identiteta zasigurno najbolje oslikava migrantsko iskustvo u suvremenom globaliziranom svijetu. Migracija je složeno iskustvo koje utječe na sve aspekte života osobe jer se poznati jezični, društveni i kulturni kontekst moraju

zamijeniti novima, ponekad potpuno nepoznatima. Činjenica jest da je kulturološka i jezična raznolikost u obrazovnom i radnom okruženju diljem suvremenog globaliziranog svijeta dovela do porasta identitetskih odabira (Pavlenko i Blackege 2004, Blommaert 2005, Caldas-Coulthard i Iedema 2008). To novo jezično okruženje s kojim se susreću migranti dovodi do višejezičnosti, koja ima vrlo složenu identitetsku ulogu, osobito za dijasporne zajednice i dugogodišnje iseljenike (npr. Starčević 2014). Upravo su brojne migracije, raseljavanje i nastanak novih dijaspore središnje obilježje dvadesetog stoljeća, što neizbježno vodi do napetosti među fragmentiranim, decentriranim i promjenjivim iskustvima pojedinaca i grupa te njihove težnje za koherencijom i davanjem smisla iskustvima. U tom kontekstu, opisujući iskustvo dijaspore, poststrukturalističko poimanje identiteta zorno ilustrira Stuart Hall, kad kaže da su identiteti nazivi koje dajemo različitim načinima na koje smo pozicionirani i unutar kojih se pozicioniramo, *u narativima o prošlosti* (Hall 1990: 225). Pavlenko i Blackledge (2004: 18-19) prepoznaju te identitetske narative (eng. *identity narratives*) kao sredstvo koje omogućuje jedinstveni način razrješavanja identitetske napetosti u kontekstu globalizacije i migracije, (re)konstruirajući poveznice između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, te namećući koherenciju tamo gdje je nema.

Poststrukturalističko poimanje identiteta kao semiotičkog potencijala, odnosno procesa proizvedenog u diskursu i jezičnoj interakciji značilo je privilegiranje narativa kao ključnog žanra u kojem se identiteti oblikuju, iskazuju i posreduju. Stoga suvremeno proučavanje konstrukcije identiteta podrazumijeva analizu narativa. U narednim je poglavljima toga prikazan razvoj interesa za narativ u lingvistici i drugim srodnim disciplinama, koji je danas doveo do transdisciplinarnog proučavanja konstrukcije identiteta u narativnom diskursu.

3.2. NARATIV

Narativ je fenomen koji obuhvaća širok raspon interesa u znanosti; od filozofskih promišljanja o poimanju ljudskog iskustva, preko metodološke orijentacije u društvenim znanostima, do empirijskih istraživanja specifičnog jezičnog i komunikacijskog žanra u lingvistici i teoriji književnosti. Narativ je polifunkcionalan fenomen jezične, društvene i kulturološke naravi koji se opire jednoznačnim definicijama s kojima bi se svaki istraživač složio, čak i unutar iste discipline. Primjerice, ako ga se promatra isključivo iz lingvističke perspektive, narativ se može opisati kao iznimno raznoliku tekstnu vrstu koja može zadovoljiti brojne diskursne funkcije, zbog čega mu je teško nametnuti jedinstvenu definiciju i završen opis. No zasigurno je prva

asocijacija uz narativ širok pojam priče ili književnog teksta. Teško da se može i zamisliti stvaranje, recepcija i interpretacija književnih djela, ali i drugih oblika umjetnosti bez narativa i naracije. Također, u mnogim kulturama znanje se prenosi isključivo usmeno, putem narativa. Narativi se koriste i kao racionalizacije šireg skupa uvjerenja ili ideologije, pa se često govori i o narativu kao apstraktnom pojmu, primjerice o *velikim narativima* (eng. *master narratives*), tj. skupu mogućih društvenih i kulturnih načina interpretacije određenih tema. Ukratko, narativ je sveprisutno sredstvo oblikovanja proživljenih iskustava, događaja, misli, nadanja, vjerovanja te vrednovanja i iskazivanja moralnih stavova pojedinca i zajednice. Zbog te složenosti i sveprisutnosti u raznim sferama ljudskog života različitim aspektima narativa bave se ravnopravno književna teorija, lingvistika, antropologija, etnologija, psihologija, sociologija i druge bliske humanističke i društvene discipline.

Velik dio teorijskih spoznaja koje danas postoje o narativu proizašao je iz proučavanja književnih tekstova, osobito u strukturalističkoj tradiciji druge polovice 20. stoljeća. Osim toga, narativ je bio među prvim diskursnim žanrovima analiziranim u sociolingvistici i analizi diskursa te danas zauzima dominantno mjesto u tim disciplinama. U narednim potpoglavljima prikazani su teorijsko-metodološki pristupi koji su ključni za razumijevanje narativa kao specifičnog jezično-interakcijskog žanra u kojem se kroz pripovijedanje o osobnim iskustvima migracije oblikuju, izriču i posreduju migrantski identiteti. Opisan je razvoj istraživanja i teorije narativa; počevši s najranijim strukturalističkim opisima pripovjednog teksta i začecima narativne analize u sociolingvistici, preko postupnog razvoja teorijsko-metodoloških pristupa koji su obuhvatili različite aspekte naracije kao djelatnosti i mjesta diskursne konstrukcije i posredovanja identiteta. Opisano je viđenje narativa kao modaliteta ljudske spoznaje, koje je 1980-ih dovelo do *narativnog preokreta* u humanističkim i društvenim znanostima, te za posljedicu imalo bogatu interdisciplinarnu teorijsko-metodološku isprepletenost proučavanja narativa u 21. stoljeću, gdje dominira diskursni pristup narativu kao ključnom mjestu konstrukcije i pregovaranja identiteta.

Definicija narativa koja proizlazi iz tih intelektualnih promišljanja zasigurno nije konačna i do kraja iscrpljena jer je pristup zastupljen u ovom istraživanju samo jedan mogući način opisa tog složenog fenomena. Izniman porast interesa za narativ u novije vrijeme dodatno otežava pokušaje za definiranjem tog pojma jer se, dobivši na popularnosti u humanističkim znanostima, proširio metaforički i metonimijski na koncepte kao što su *uvjerenje*, *interpretacija*, *stav*, *racionalizacija*, *vrijednosti*, *ideologija*, *ponašanje*, *sjećanje* ili naprosto *sadržaj* (Ryan 2007: 22). U svakom slučaju, iznimna kompleksnost ovog pojma za istraživače i discipline unutar kojih ga proučavaju predstavlja istovremeno motivirajući pluralizam

perspektiva, ali i teško prohodnu raznolikost pristupa. Za potrebe ovog teorijskog pregleda može se napraviti distinkcija s obzirom na ulogu koju jezik ima u pojedinom pristupu narativu. S jedne strane se nalaze pristupi koji su vezani uz lingvistiku ili polaze iz primarno jezične naravi narativa i fokusiraju se na narativ kao *tekstnu vrstu* s prepoznatljivim formalnim karakteristikama te lako uočljivim (univerzalnim) strukturnim jedinicama podložnima analizi. S druge strane, epistemološki pristupi narativu kao modalitetu spoznaje bave se svojstvom narativa da daje smisao i koherentnost proživljenim iskustvima, što se ostvaruje unutar određenog semiotičkog sustava, napose jezika. Često obuhvaćaju i poimanje narativa kao *metode* (prikupljanja ili interpretacije podataka) koja se primjenjuje u brojnim društvenim znanostima te nisu primarno usmjereni na jezičnu prirodu narativa, iako ju ne zanemaruju.

S obzirom na objekt analize, sociolingvistička i diskursna istraživanja narativa predstavljaju i kategoriziraju De Fina i Georgakopoulou (2012). Prema autoricama, pristupi narativu mogu se podijeliti na sljedeće tri kategorije, iako se i one nerijetko preklapaju:

- i. pristupi koji teže opisati strukturalne karakteristike narativa kao teksta,
- ii. pristupi koji su usredotočeni na proučavanje naracije (pripovijedanja) kao društvene aktivnosti, odnosno naracije kao interakcijske i komunikacijske situacije,
- iii. pristupi koji istražuju društvene fenomene, događaje i identitete oblikovane i iskazane kroz pripovijedanje.

Navedeni se teorijsko-metodološki pristupi 2000-ih isprepliću u vrlo bogatom interdisciplinarnom međudjelovanju, istražujući povezanost identiteta, narativnog diskursa i mnoštva društvenih fenomena poput rodni i obiteljskih uloga, seksualnosti, migracije, profesionalnog i obrazovnog okruženja, proživljenih traumatičnih iskustava poput bolesti, siromaštva, nasilja i sl. te u središte proučavanja smještaju osobna iskustva i svjedočanstva marginaliziranih skupina i pojedinaca poput imigranata, beskućnika, ovisnika, zatvorenika, osoba s poteškoćama mentalnog zdravlja itd. (O'Connor 1996, De Fina 2003, Bamberg i Andrews 2004, Thornborrow i Coates 2005, De Fina et al. 2006, Bamberg et al. 2007, Caldas-Coulthard i Iedema 2008, Schiffrin et al. 2010, Piazza i Fasulo 2015). U narednim potpoglavljima detaljnije je opisan razvoj navedenih pristupa.

3.2.1. STRUKTURALISTIČKI KNJIŽEVNOTEORIJSKI PRISTUP NARATIVU I NARATOLOGIJA

Sustavnim proučavanjem *priče* i *pripovijedanja* bavila se intenzivno književna teorija⁸ dvadesetog stoljeća, i to uvelike odražavajući temeljna načela strukturalističke lingvistike, kao što su razlikovanje dubinske i površinske strukture priče, identificiranje najmanje jedinice analize i rigidno razdvajanje jedinica i razina analize (Toolan 1988). Cilj takvog pristupa bio je, preispitujući tradicionalne koncepte priče i pripovijedanja koji su utemeljeni još Aristotelovom *Poetikom*, opisati narativ kao tip teksta koji se po svojim formalnim karakteristikama razlikuje od ostalih tekstova. Osim strukturalističke lingvistike, na ovaj pristup utjecao je i ruski formalizam s početka 20. stoljeća i osobito rad Vladimira Proppa, koji je u djelu *Morfologija bajke*, objavljenom 1928., a u Europi poznatom od 1950-ih, postupkom redukcije identificirao minimalne jedinice ruskih bajki. Ruski formalisti razlikovali su *fabulu*, tj. slijed događaja kako su se dogodili, od *sižea*, tj. načina na koji ih je pripovjedač u priči organizirao i ispričovijedao. Istovremeno, na teoretičare narativa utjecao je i rad francuskog antropologa i etnologa Claudea Lévijsa-Straussa, prema kojem su tradicionalni narativi diljem svijeta samo površinski različiti, jer se svi bave ograničenim brojem temeljnih tema (De Fina i Johnstone 2015: 153).

Krajem šezdesetih, pod snažnim utjecajem strukturalističke paradigme i rada ruskih formalista, u Francuskoj se razvila teorija pripovjednog teksta, *naratologija*⁹. U klasičnom naratološkom pristupu (De Fina i Georgakopoulou 2012: 2, prema Bal 1985, Genette 1980, Prince 1973), fokus je na priči kao posebnoj tekstnoj vrsti koja se razlikuje od ostalih žanrova i koja je univerzalna te kao takva podložna proučavanju i analizi. Naratolozi definiraju narativ kao iskaz vremenski i uzročno povezanog niza događaja, što je princip koji se može pratiti još od Aristotela, a u određenoj se mjeri zadržao kao temeljni kriterij definiranja narativa sve do danas. Naratolozi su vjerno slijedili ideje ruskih formalista i Saussureovu dihotomiju *langue* : *parole*, a kako su se bavili sustavom nepromjenjivih formi i pravila, u središtu pažnje bio im je *langue*, odnosno proučavanje narativa i razumijevanju priča općenito, dok se interpretacijom pojedinačnih individualnih narativa nisu bavili (Herman 2007: 14). Naratolozi su dodatno proširili formalističku dihotomiju *fabula* : *siže* te su razlikovali *naraciju* kao čin pripovijedanja, *diskurs* (fr. *discours* ili *recit*) kao narativni tekst te *priču* (fr. *histoire*), kao temeljni redoslijed događaja o kojima je riječ (Toolan 1988, Georgakopoulou i De Fina 2012: 3).

Šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća razvija se i značajan interes za naratologiju u okviru semiotike, osobito u radu frankofonih semiotičara. Primjerice,

⁸ Vidjeti Biti, Vladimir, ur. 1991. *Suvremena teorija pripovijedanja*. Zagreb: Globus.

⁹ Naziv je skovao Tzvetan Todorov 1969. godine.

utemeljitelj strukturalne semiotike A. J. Greimas ([1966]1983) reinterpreterao je Proppove narativne funkcije uspostavivši model *aktanta* koji se odnosi na ključne uloge na dubinskoj razini narativa, a temelji se na djelovanju prema trima sintaktičko-semantičkim osima: želje, komunikacije i moći. Na površinskoj strukturi, odnosno u narativnoj sintaksi, artikulira se odnos koji postoji među aktantima na dubinskoj razini.¹⁰ Roland Barthes (1977) piše o univerzalnosti narativa i njegovoj karakteristici da nadilazi povijest i kulturu te da naprosto postoji u različitim oblicima u svim ljudskim društvima. Barthes tvrdi da je lingvistika temelj na kojem narativna analiza treba graditi svoju teoriju, a nastojanja za sustavnim opisom narativa u moru narativa koji nas okružuju uspoređuje sa situacijom u kojoj se našao Saussure nastojeći definirati precizno objekt lingvističke analize dihotomijom *langue : parole*. Iako lingvistički opis staje na razini rečenice, za Barthesa narativna struktura ima svoju nadrečeničnu „gramatiku“ te čini objekt analize „druge lingvistike“. Govoreći o razinama analize narativa, Barthes predlaže razine funkcije, razinu akcije (prema Greimasovu konceptu *aktanta*) te razinu naracije. Funkcija je minimalna jedinica narativa, ona je mogućnost jednog elementa (koji mogu biti izraženi u obliku jedinica manjih ili većih od rečenice) da stupi u određeni odnos s drugim elementima. Razina akcije odnosi se na klasifikaciju likova, tj. aktanata prema načelu djelovanja, odnosno onoga što rade, za razliku od formalističkog načela, gdje likovi svojim svojstvima ispunjavaju određene uloge, kao u Proppovoj klasifikaciji. Pod trećom i konačnom, narativnom razinom analize, Barthes podrazumijeva središnju komunikacijsku prirodu narativa; da ima naratora i slušatelja, što dalje problematizira u slučaju autora i književnog pripovijedanja, osobito u romanu, napominjući da za strukturalističku perspektivu *onaj tko govori* (u narativu) nije ujedno i *onaj tko piše* (u stvarnosti), odnosno da *onaj tko piše* (u stvarnosti) nije *onaj tko jest* (Barthes 1977: 111-112). Budući da značenje u narativu proizlazi iz svijeta na koji se oslanja, iznad naracijske razine počinje vanjski svijet i drugi semiotički sustavi, poput društvenih, ekonomskih, ideoloških i sl., čiji elementi nisu elementi narativa pa kao što lingvistička analiza staje na razini rečenice, tako i narativna analiza staje na razini diskursa (ibid.: 115).

Iako su im kao podloga služile strukturalističke lingvističke ideje, naratolozi su proučavali univerzalne osobine pripovjednih tekstova isključivo kako se javljaju u književnim narativima, ponajprije u romanu. Općenito govoreći, površinskom se strukturom tekstova nisu bavili, nego su ih zanimala sustavna pravila dubinske narativne strukture. Glavni cilj naratologa bio je izdvojiti temeljne jedinice kojima se dubinska struktura bilo koje priče može objasniti

¹⁰ Više o greimasovskoj semiotici vidjeti u Bertoša 2014, 2017 i Bertoša i Antulov 2015.

kao minimalni skup univerzalnih elemenata, u bilo kojem jeziku. Osim izravnog ugledanja na sosirijansku lingvistiku, u nastojanju da se opiše ono što se nalazi ispod „površinske strukture“ priča, može se povući još jedna poveznica između naratologije i lingvistike. Naime, naratolozi se pozivaju i na čomskijanske koncepte dubinske i površinske strukture, koji ilustriraju univerzalnost jezika kao sustava (Brockmeier i Carbaugh 2001: 5), odnosno kompetencije i performanse. Kompetencija se uspoređuje s autorovom sposobnošću da generira narative prema strukturi, dok je ostvareni narativ ekvivalent performansi (npr. Barthes 1977: 80). No do problema je dolazilo kad god bi se pokušala definirati najmanja univerzalna jedinica dubinske strukture narativa jer su rezultat nerijetko bili značenjski i kulturno opterećeni simboli poput „života“, „smrti“, „ljubavi“, „zabrane“ i slično (De Fina i Georgakopoulou 2012: 3-4). Zbog ograničenja takvog formalnog pristupa, tradicionalna se naratologija od strukturalističkog proučavanja književnih tekstova s vremenom razvijala u smjeru interdisciplinarnе semiotike i kulturalne teorije narativnih tekstova te proučavanju narativnog konteksta. Kasniji naratološki pristupi stoga narativima smatraju sve sustave koji organiziraju značenje u narativnom obliku, što uključuje vizualne, auditivne i trodimenzionalne sustave znakova poput sportova, plesa, memorijalnih artefakta i muzeja, društvenih rituala poput pogreba i javnih ceremonija, mode i sl. (Brockmeier i Carbaugh 2001: 4).

Iako se naratologija razvila u utjecajnu teoriju i privukla brojne intelektualce svoga vremena te iako se eksplicitno temeljila na sosirijanskoj lingvistici, nije bilo značajne interakcije između nje i (socio)lingvističkih pristupa narativu koji su se istovremeno razvijali od 1970-ih. Uvidjevši ograničenja rigidnog naratološkog strukturalističkog pozitivizma i redukcionizma, autori koji se bave narativom kao tekstnom vrstom u posljednje vrijeme fleksibilnije pristupaju narativu uzimajući u obzir interakciju teksta i čitatelja te različite narativne medije (De Fina i Georgakopoulou 2012: 8). Općenito se može zaključiti da su se teorije narativa nakon naratologije udaljile od strukturalističkih intencija te značajno proširile polje interesa i istraživačke namjere te da analiza narativa nije više sama sebi svrhom, nego služi kao instrument interpretacije različitih društvenih i kulturnih fenomena.

3.2.2. NARATIV KAO MODALITET SPOZNAJE

Za razliku od narativa kao tipa teksta, neki autori govore o narativu kao o *meta-* ili *pražanru*, odnosno kao o temeljnom i višestruko primjenjivom tekstnom obliku koji je inherentan ljudskoj spoznaji te ispunjava ulogu središnjeg modaliteta mišljenja, komunikacije i razumijevanja stvarnosti (Ricoeur [1984]1990, 1992; Bruner 1986, 1991). Prema tom pristupu narativ je temeljni način razumijevanja i dijeljenja iskustava koji ne samo da najviše utječe na oblikovanje ljudske jezične komunikacije, nego je inherentan ljudskom kognitivnom ustrojstvu. Dakle, vrijednost narativa nije samo u sposobnosti da opiše stvarnost, nego da ljudskom iskustvu da značenje i smisao, zbog čega se može govoriti o *narativnom identitetu* (Doppermann 2013). Primjerice, francuski filozof Paul Ricoeur (1990) govori o narativnom modalitetu koji služi kao refleksija o ulozi vremena i sjećanja u ljudskom životu jer prikazuje vremensku organizaciju iskustva. Zahvaljujući pripovijedanju i pričama, ljudi uspijevaju očuvati sjećanje na svoja iskustva te povijest zajednica kojima pripadaju. Prema Ricoeuru, narativ nameće red heterogenim iskustvima, ali ne na način da ih samo reflektira, nego ih i oblikuje. A. J. Greimas, osim što je razvio minuciozan tehnički i konceptualni aparat *narativne gramatike*, isticao je da je narativnost, odnosno sposobnost ljudi da proizvode i razumiju narative, u samoj srži ljudske spoznaje; da je prisutna u svim kulturama i jezicima i da je kao takva organizacijsko načelo diskursa općenito (Perron i Danesi 1994: 11)¹¹. Slično, američki kognitivni psiholog Jerome Bruner (1986, 1991) govori o *narativnoj konstrukciji stvarnosti*, pritom razlikujući dva *modaliteta mišljenja* – *narativni* i *paradigmatski*. Paradigmatski je modalitet znanstveno-objektivan i u njemu vladaju pravila logike, dok su u središtu narativnog modaliteta promjene i neočekivani dramatični događaji pa u njemu zakoni logike mogu biti narušeni. Smisao je narativnog modaliteta smjestiti prošle događaje u prostorni i vremenski okvir, ali i dati smisao proživljenim iskustvima. Bruner razlikuje *narativ kao modalitet mišljenja* i *narativ kao diskurs*, no ističe da su oni međusobno neodvojivi, jer ljudska iskustva uvijek poprimaju oblik narativa. Dakle, narativ osim što oblikuje način na koji ljudi međusobno komuniciraju i doživljavaju svijet oko sebe, ujedno nudi spoznajnu strukturu koja ljudima čini stvarnost razumljivom i daje oblik onome što zamišljaju.

Ukratko, ova tumačenja ističu inherentnu ljudsku sklonost narativu kao načinu upotrebe jezika ili drugih simboličkih sustava da bi se životna iskustva demistificirala, smjestila u

¹¹ Štoviše, ističu Perron i Danesi (1994: 46), Greimasova naratologija u proučavanju diskursa premjestila je fokus na interaktivnu, aktancijalnu razinu, odnosno na opis jezika kao sredstva za izvedbu uloga i identiteta govornika te duboko proživljenih iskustava.

vremenski i logični poredak te da bi se uspostavila koherentna povezanost prošlih, sadašnjih i još neostvarenih, budućih događaja. Takvo viđenje narativa kao mehanizma koji nameće red i strukturu u kaosu ljudskog iskustva snažno se odrazilo u diskursnoj psihologiji i psiholingvistici. Primjerice, Ochs i Capps (1996, 2001) naglašavaju da osim spoznajne i informativne, narativ ima i važnu evaluativnu funkciju jer uvijek sadrži vrednovanje ili moralno promišljanje o prepričanim događajima (npr. Ochs i Capps 1996, 2001). Kako je narativ u prvom redu jezični fenomen, u procesu narativizacije uloga jezika je neizostavna. Kako ističe Deborah Schiffrin (1996), narativna je forma integralni dio cjelokupne koherentnosti životne priče pojedinca i viđenja sebe kao moralne osobe. Taj proces oblikovanja vlastite autobiografije posredovan je upravo jezičnim svojstvima narativnog žanra, tj. upotrebom jezika, kako bi se uspostavio privremeni kontinuitet, razlikovanje sebe i drugih te refleksija o sebi. Navedena promišljanja dovela su u pitanje kvantitativne metode prisutne u društvenim znanostima te su potakla radikalne promjene paradigme u proučavanju narativa kao teksta te pripovijedanja kao načina promišljanja o proživljenim iskustvima.

3.2.3. NARATIVNI PREOKRET U DRUŠTVENIM ZNANOSTIMA

Krajem 1970-ih došlo je do procvata interesa za narativ, bilo kao objekt, bilo kao metodu analize u cijelom nizu disciplina poput sociologije, sociolingvistike, psihologije, antropologije, teorije književnosti, analize diskursa, historiografije itd. (Baynam i De Fina 2005, De Fina i Georgakopoulou 2012, De Fina i Johnstone 2015), ali i šire (primjerice u medicini i psihoterapiji, vidjeti Mishler 1986), što autori nazivaju *narativnim preokretom* (eng. *narrative turn*). Riječ je prije svega o reakciji na dotadašnju strukturalističku dominaciju kvantitativnih i statističkih pristupa u istraživanju cijelog niza društvenih i kulturnih fenomena, koju zamjenjuju razni modeli kvalitativne analize narativnog diskursa. Budući da se razvijaju unutar brojnih disciplina i tradicija, ta su istraživanja iznimno raznolika, no zajedničko im je viđenje identiteta kao fenomena koji je kontekstualno obilježen te oblikovan i posredovan u jeziku. Bruner (1991) navodi da se ta promjena paradigme u humanistici dogodila početkom 1980-ih, u trenutku kad su psihologija, antropologija, lingvistika i filozofija jezika međusobno neovisno, no gotovo istovremeno počele promatrati narativ ne samo kao način predstavljanja stvarnosti, nego i kao način njezina oblikovanja. Narativni je preokret izrodio bogatstvo različitih metodoloških pristupa, koji se često uvelike razlikuju unutar iste discipline ili se temelje na interdisciplinarnosti i međudjelovanju teorijsko-metodoloških okvira. Istovremeno, ta je

promjena paradigme značila da se teorijski koncept narativa oslobodio romana, za naratologe privilegiranog objekta analize te sinonima za narativ, te se proširio na proučavanje diskursa općenito, uključujući sve oblike semiotičkog djelovanja koji su narativno organizirani (Herman 2007: 5). To je omogućilo da umjesto književnih tekstova, svakodnevno pripovijedanje i svjedočanstva „običnih ljudi“ postanu fokusom narativne analize u sociologiji, sociolingvistici, psihologiji, antropologiji, analizi diskursa i historiografiji i to primjenom kvalitativnih istraživačkih metoda. Osim toga, zahvaljujući narativnom preokretu, istraživački se fokus premjestio s priče na čin pripovijedanja, što je dovelo do antipozitivističkog i poststrukturalističkog pristupa analizama narativnog diskursa i inzistiranja na kvalitativnim metodama i evaluaciji narativa kao središnjeg mjesta artikulacije glasova podređenih i marginaliziranih pojedinaca.

Ruski filozof i književni teoretičar Mihail Bahtin (1895. – 1975.) još je jedan važan autor čije ideje su se snažno odrazile u cijelom nizu teorija i pravaca unutar *narativnog preokreta*, a neka njegova promišljanja izravno su utjecala na razvoj istraživanja narativa kao mjesta identitetske konstrukcije. Bahtin je otvoreno kritizirao Saussureovu monolitnu apstrakciju jezika i inzistirao da se analizira *parole*, odnosno živ i stvaran jezik. Smatrao je narativ *primarnim žanrom*, na čijoj se transformaciji temelje *sekundarni žanrovi* poput romana (Bakhtin 1986). Temeljeći svoju teoriju na analizama književnih tekstova, osobito na djelima Dostojevskog (1967), Bahtin je oblikovao koncepte *dijalogizma*, *heteroglosije* i *polifonije*, prema kojima svaki govornik može progovoriti nizom glasova, ovisno o situacijskom kontekstu, iskustvu i sugovorniku. Koncept dijalogizma, osim toga, znači i da sugovornik ima jednaku važnost u istraživanju jezične upotrebe kao i govornik, što će biti posebno važno u interakcijski orijentiranim (socio)lingvističkim teorijama narativa. Bahtin je uočio strukturalne analogije između diskursa romana, životnih priča i autobiografskih sjećanja, što je i dovelo do koncepta *polifonog uma* i *dijaloškog sebstva* (Brockmeier i Carbaugh 2001: 7). Prema Bahtinovoj teoriji, temporalnost (vremenska organizacija događaja), polifonija i intertekstualnost¹² karakteristična su obilježena romana, ali su i temeljni principi oblikovanja svih životnih narativa. Drugim riječima, jezik romana najprikladniji je način izražavanja i oblikovanja inherentnih svojstava identiteta, a ljudska bića uvijek se nanovo oblikuju kroz životne narative jer je ideja konačne inačice identiteta neodrživa (Brockmeier i Carbaugh 2001: 8). Za razliku od strukturalizma i sosirovske koncepcije idealiziranog jezika, Bahtin započinje

¹² Svojstvo teksta da je povezan s drugim tekstovima – da upućuje na ranije nastale tekstove, ali i one koji će tek nastati (Reisigl i Wodak 2009: 90). Više o tome u potpoglavlju 5.2.1.2.

svojevrnsni poststrukturalistički niz jer ne promatra jezik kao skup idealiziranih formi odvojen od svojih govornika ili njihova govora, nego kao situirane iskaze u kojima govornici, u dijalogu s drugima, stvaraju značenje. Kako je vidljivo u narednim poglavljima, te Bahtinove ideje bile su temeljem na koji su se nadograđivala poststrukturalistička promišljanja o narativnom diskursu kao središnjem mjestu identitetske konstrukcije.

3.2.4. PROUČAVANJE NARATIVA U LINGVISTICI

U drugoj polovici 20. stoljeća, širenjem raspona interesa lingvista, razvojem sociolingvistike i pojavom analize diskursa, započelo je i proučavanje narativa u modernoj lingvistici. Ispočetka je u duhu strukturalizma fokus bio na formalnoj razini analize i identificiranju najmanje jedinice strukture, no s vremenom su se istraživanja proširila na funkcionalne karakteristike narativa, situacijski kontekst naracije, naratora kao nositelja kulturnih i društvenih normi te u konačnici, na narativno iskazivanje identiteta, odnosno analizu diskursnih praksi i diskursne konstrukcije značenja u širem smislu.

3.2.4.1. Labovljev model narativne analize

Zasluge za začetke proučavanja narativa u modernoj lingvistici pripisuju se američkom sociolingvistu Williamu Labovu. Gotovo da ne postoji rad o narativnoj analizi koji ne spominje Labovljeve radove kao začetke lingvističkih teorijskih i metodoloških promišljanja o narativu, iako u posljednje vrijeme sa značajnim kritičkim odmakom. No novi pristupi narativu, iako su izrasli kao svojevrnsni odgovor na nedostatke Labovljeva strukturalističkog modela, ipak ne osporavaju temeljne kriterije lingvističke analize narativa koje je američki sociolingvist svojim radom postavio.

Labovljeva teorija o osobnim narativima razvila se kao posljedica provođenja istraživanja o sociolingvističkoj varijaciji u dijalektima američkog engleskog. Kao što je opisano u prethodnim poglavljima, tražeći u prikupljenim intervjuima s govornicima različitih društvenih pozadina manifestacije fonetske i morfosintaktičke varijacije, Labov je uočio uzorak narativa osobnih iskustava. Članak *Narrative Analysis: Oral Version of Personal Experience*, koji je 1967. objavio s kolegom Joshuom Waletzkom, i danas je najcitiranija referenca u radovima koji se bave lingvističkom analizom narativa. U tom članku autori su

inzistirali na oslobađanju od tradicionalnih književnih i usmenih formi poput mitova, bajki, legendi i saga koje su dotad zaokupljale naratologe te su vrlo inovativno u središte narativne analize smjestili svakodnevno pripovijedanje običnih ljudi¹³, *nesofisticiranih govornika* (ibid.: 12), što je obilježilo začetak lingvističkog interesa za narativ i daljnji smjer razvoja sociolingvističkih istraživanja. Labov i Waletzky opisali su strukturu narativa analizirajući velik broj *usmenih inačica osobnog iskustva* (eng. *oral versions of personal experience*) eliciranih u sociolingvističkim intervjuima. Krajnji im je cilj bio opisati nepromjenjivu *dubinsku strukturu* (eng. *underlying form*) narativa osobnih iskustava te povezati površinske razlike s *društvenim karakteristikama naratora* (Labov i Waletzky 1967: 12-13). Prema Labovu i Waletzkom, središnje je pitanje narativne analize kako povezati slijed surečenica u narativu sa slijedom događaja o kojima je u narativu riječ. Ovu očito strukturalističku, ranu fazu Labovljeva rada i suradnje s J. Waletzkim karakterizira kombinacija formalne i funkcionalne analize govornog jezika. Formalna analiza obuhvaćala je raščlanjivanje narativa na najmanje jedinice narativne analize, odnosno na izoliranje temeljnih i nepromjenjivih jedinica strukture koje su izražene različitim površinskim oblicima, što je potpuno u skladu s temeljnim metodama strukturalističke lingvističke analize. Funkcionalna razina narativne analize obuhvaćala je opis narativa kao verbalne tehnike za rekapitulaciju iskustva, tj. tehnike oblikovanja narativnih dijelova prema vremenskom slijedu koji prati iskustvo. Prema Labovu i Waletzkom, narativ koji je samo temporalna sekvenca događaja besmislen je ukoliko nema dodatne društvene komponente koja ujedno čini i poticaj njegova nastanka. Prema tome, temeljne su dvije funkcije narativa *referencijska* i *evaluativna*. Iz referencijske funkcije proizlazi temporalni slijed surečenica, dok evaluativna funkcija omogućuje naratoru iskazivanje stavova i mišljenja o događajima ili sudionicima događaja o kojima je riječ, što čini svojevrsnu pouku ili poantu priče.

Labov i Waletzky uočili su i najveću metodološku prepreku narativne analize: izoliranje minimalnog narativa. Naime, ako je narativ metoda rekapitulacije prošlih iskustava, postavlja se nužno pitanje kako ga ograničiti i izolirati iz šireg tekstnog okruženja te jesu li fragmenti većih narativa i sami narativi? Metodološko rješenje bilo je najmanjom jedinicom analize odrediti klauzu, odnosno nezavisnu surečenicu. Linearni slijed surečenica čini površinsku strukturu narativa, a minimalni narativ sastoji se od dviju nezavisnih surečenica koje stoje u

¹³ Ispitanici u studiji Labova i Waletzkog bili su iz bijelačkih i crnačkih urbanih i ruralnih američkih zajednica, u dobi od 10 do 72 godine, različitih zanimanja, a zajedničko im je bilo jedino to što nisu bili visoko obrazovani. Labov je težio u svojoj metodologiji dobiti što autentičniji govor „nevještih i nesofisticiranih govornika“, s ciljem varijacijskog povezivanja osobina pripovijedanja i društvenih karakteristika govornika.

međusobnom odnosu vremenskog sjecišta (eng. *temporal juncture*). Da bi se rekapitulacija iskustva smatrala narativom, redosljed narativnih surečenica mora biti takav da se ne može promijeniti bez da se promijeni interpretacija događaja. Bez obzira što se sintaktičkim umetanjem (subordinacijom), upotrebom prošlih glagolskih vremena te različitim leksičkim odabirima može promijeniti površinski redosljed surečenica bez da se naruši logičnost i prihvatljivost priče, takve jezične strukture za Labova i Waletzky nisu narativi.

Kao ilustracija može poslužiti sljedeći primjer (prema Labov i Waletzky 1967: 18; Labov 1972a: 361):

- a I know a boy name Harry
Poznajem jednog dječaka imena Harry
- b Another boy threw a bottle at him right in the head
Neki drugi dječak bacio mu je bocu ravno u glavu
- c and he had to get seven stitches
I morao je dobiti sedam šavova

Budući da između redaka b i c postoji minimalno vremensko sjecište, ovaj isječak govora može se smatrati narativom. Temeljna je dakle narativna jedinica *narativna surečenica*, za koju je karakterističan ograničavajući položaj u linearnom poretku surečenica, koji se podudara s poretkom događaja o kojima je riječ. Odnosno, ukoliko bi se promijenio poredak surečenica b i c, semantička interpretacija događaja ne bi bila točna. Prema spoznajama Labova i Waletzky, narativne rečenice u engleskom obično imaju glavni glagol u jednostavnom prošlom vremenu (Simple Past) ili prošlom progresivnom vremenu (Past Continuous), sok su druge glagolske konstrukcije tipičnije za nenarativne surečenice.

No da bi odgovorili na pitanje o temeljnoj strukturi narativa, Labov i Waletzky dodali su funkcionalni kriterij, odnosno petodijelnu strukturu progresije narativa, prema kojoj se narativ sastoji od: orijentacije (eng. *orientation*), komplicirajućeg događaja (eng. *complicating event*), evaluacije (eng. *evaluation*), raspleta (eng. *resolution*) i kode (eng. *coda*). Labov je kasnije modificirao ovu strukturu (1972a), dodavši na sami početak narativa sažetak (eng. *abstract*). Funkcije dijelova narativa autori su opisali kako slijedi (Labov i Waletzky 1967, Labov 1972a):

1. Sažetak je vrlo kratak uvod u ono o čemu će u narativu biti riječ; radi se obično o nekoliko surečenica kojima narator sažima temu narativa, primjerice:

(Jeste li ikada bili u situaciji da ste mislili da će Vas netko ubiti?)

a *Brat mi je uperio nož u glavu.*

(Kako se to dogodilo?)

(prema Labov 1972a: 363)

2. Orijentacija je dio u kojem narator daje upute o okolnostima u kojima se događaj odvijao; navodi tko su sudionici, opisuje mjesto i vrijeme radnje i sl. te time slušatelju daje vremenski i prostorni orijentir, primjerice:

a Bilo je to u nedjelju

b i nismo imali ništa za raditi nakon što sam- nakon što smo došli iz crkve

(prema Labov 1972a: 364)

3. Komplicirajući događaj središnji je događaj u narativu, njegova srž i odgovor na pitanje *Što se zatim dogodilo?*

4. Evaluacija je dio narativa kroz koji govornik iznosi svoje stajalište ili pouku priče. Ovdje do izražaja dolazi stav autora i važnost pojedinih dijelova narativa u odnosu na druge. Labov (1972a) ističe da je, iako se često nalazi u ovom položaju, evaluacija semantičke, a ne sintaktične naravi te kao takva može biti raspršena kroz cijeli narativ. Može biti vanjska (govornik na trenutak staje s pričom da bi eksplicitno komentirao neki njezin aspekt), umetnuta (govornik unutar priče reflektira o vlastitim osjećajima i mislima koje je imao tijekom događaja) ili unutarnja (vješt govornik evaluaciju je ugradio u priču te je ona njezinim neizostavnim dijelom). Jezična sredstva kojima se postiže evaluacija su intenzifikatori, usporedbe, korelativi i eksplikativi.

5. Rasplet predstavlja razrješenje komplicirajućeg događaja, a najčešće je to zadnja narativna surećenica koja objašnjava kako se problem riješio, primjerice:

I morao je dobiti sedam šavova

(prema Labov 1972: 361)

6. Koda signalizira da je priča gotova. Kodom se premošćuje jaz između svijeta priče i svijeta pripovijedanja, odnosno između prošlosti i sadašnjosti, npr. deiksom, referencom na posljednicu događaja u sadašnjosti ili učinak koji je događaj imao na govornika i sl.

Dobio sam slobodan ostatak dana.

I nakon toga nisam više nikad vidio tog tipa

jer sam dao otkaz,

dao sam otkaz, znaš.

Više nema problema.

(prema Labov 1972a: 365)

Iako prototipni narativ sadrži sve ove dijelove, Labov i Waletzky priznaju da mnogi narativi sadrže samo orijentaciju, komplicirajući događaj, rasplet i evaluaciju, dok su sažetak i koda prisutni u ritualiziranim i manje spontanim narativima, primjerice u onima koji nastaju kao odgovori na poticajna pitanja u intervjuu.

Iz ovog pregleda ranih Labovljevih radova vidljivo je da je početak lingvističke narativne analize uvelike pod utjecajem strukturalističkih načela. Labovljeva metoda utemeljena je na osnovnim postupcima lingvističke analize: tekst se segmentira na dijelove strukture kojima se potom pripisuju određene funkcije. To je očito i u usredotočenosti na izoliranje najmanje jedinice analize narativa – narativne surečenice te razlikovanja „dubinske“ (događaja kako su se dogodili) i „površinske“ (redoslijeda surečenica) strukture narativa.

Labov je bio svjestan nedostataka svog ranog pristupa te je u kasnijim radovima (1972a¹⁴, 1981, 1997) svoju teoriju narativa dorađivao dodajući joj funkcionalne elemente. Najprije je definiciju narativa koju je ranije postavio s Waletzkom proširio sintagmom *osobno iskustvo*. Dakle, narativ *osobnog iskustva* niz je događaja koji su ušli u biografiju govornika i koje on iznosi u obliku niza surečenica koje se podudaraju s redoslijedom tih događaja (Labov 1997: 398). Dodavši dimenziju biografije govornika, Labov je stvorio prostor za razlikovanje narativa od ostalih tekstova koji prenose neki događaj jer je za narativ karakteristična emotivna i društvena *evaluacija*, odnosno informacija o posljedicama događaja na ljudske potrebe i želje, izražena raznim jezičnim strukturama, poput naglašavanja, paralelizama, modala, negacije i futura (ibid.: 403). Osim toga, Labov definiciji narativa još dodaje koncept *pripovjedljivosti* (eng. *reportability*)¹⁵, odnosno karakteristiku narativnog pripovijedanja da iziskuje više društvenog prostora nego drugi oblici razgovora jer govornik dulje mora zadržati riječ (eng. *hold the floor*), a da bi se čin naracije opravdao, sugovornici/publika moraju biti zainteresirani za slušanje priče. Drugim riječima, *obavijesni događaj* o kojem je u narativu riječ (eng. *reportable event*) opravdava automatsku promjenu uloge govornika u ulogu naratora, a da bi narativ osobnog iskustva bio prihvatljiv društveni čin, mora sadržavati barem jedan takav događaj (Labov 1997: 406). Što je događaj rjeđi i neobičniji, odnosno što je manje redundantan, imat će snažniji učinak na publiku i snažnija će biti evaluacija. S pripovjedljivošću je povezana *uvjerljivost* (eng. *credibility*), ali obrnuto proporcionalno; što je događaj obavjesniji, to će

¹⁴ Ovaj vrlo često citiran Labovljev članak preveden je i na hrvatski u tematskom broju „Pričanje u svakodnevicu“ *Revije – časopisa za književnost i društvena pitanja* 1984. No taj prijevod nije ostavio dubljeg traga u domaćoj literaturi, kako sociolingvističkoj, tako ni književnoteorijskoj. No sama činjenica da se Labovljev rad našao u tom tematskom broju govori o širokom utjecaju i popularnosti koju je njegova rana teorija uživala.

¹⁵ Usp. model narativnih dimenzija Och i Capps (2001), osobito dimenzije *pripovijedanje* i *pripovjedljivost*.

slušatelj teže vjerovati da je istinit pa će narator morati uložiti veći napor u njegovom prenošenju (ibid.: 407). *Kauzalnost* (eng. *causality*) se odnosi na konstrukciju narativa na takav način da komplicirajućem događaju prethode i slijede drugi događaji kao uzrok, odnosno posljedica. Labov se samo površno dotaknuo i koncepta *pripisivanja pohvale i prijekora* sudionicima događaja (eng. *assignment of praise and blame*), odnosno polarizacije protagonista i antagonista koja je često prisutna u narativima osobnog iskustva. Budući da je analizirao narative o smrti¹⁶, toga je u njegovu korpusu bilo mnogo te se osvrnuo na tu karakteristiku kao „ideološki okvir kroz koji se događaji promatraju“ (ibid.: 410), no u dublju analizu ove problematike, ključne u suvremenoj narativnoj analizi, nije zalazio. Još jedan koncept koji Labov uvodi u svoju teoriju narativa je *gledište* (eng. *viewpoint*), koje je definirao kao „prostorno-vremensku domenu iz koje se informacija promatra i prenosi“ (ibid.: 411). Za razliku od književnih narativa, gdje se perspektiva može lako mijenjati, narativi osobnog iskustva imaju samo jednog pripovjedača (govornika ili naratora), a posljedica toga je redoslijed događaja predstavljen onako kako je poznat naratoru, za razliku od mogućnosti koje ima primjerice, sveznajući pripovjedač u romanu. Labov opisu narativa dodaje još i elemente *objektivnosti*, odnosno *subjektivnosti* iskustva prenesenog narativom. Naime, smatra da objektivno preneseni događaji imaju veći učinak na publiku te da su uvjerljiviji, budući da subjektivna stanja poput emocija mogu utjecati na doživljaj iskustva. Paradoksalnost narativa je u tome što je objektivnost u opisu događaja nužan preduvjet za prenošenje iskustva u osobnom, odnosno subjektivnom narativu (ibid.: 412-413).

Ono čemu je Labov u svojem radu posvetio mnogo pažnje i zbog čega je ostavio neizbrisiv trag u sociolingvistici jest metodologija, napose kad je riječ o metodama prikupljanja narativa osobnih iskustava. Naime, Labov je precizno razvijao tehnike kojima je nastojao od ispitanika dobiti što prirodniji i autentični vernakular, jer je središte njegova interesa bila sociolingvistička varijacija u različitim američkim dijalektima. Labov je prikupljajući te podatke bio vrlo svjestan da su narativi nastali kao odgovor na pitanje, odnosno kao reakcija na poticaj unutar konteksta intervjua, samog po sebi formalnog i neprirodnog događaja, pod utjecajem izvanjskog promatrača, te da se uvelike razlikuju od svakodnevne interakcije s bliskim ljudima¹⁷. Zahvaljujući naporima da prikupi što veću i što autentičniju građu, odnosno

¹⁶ Prema Labovu (2013: 4), iako je čitav niz tema o kojima ljudi vole razgovarati, istraživaču koji istražuje prirodan tijek govora najkorisnije su smrt, seks i moralna osuda. Te tri teme motiviraju prirodan tok govora u svim kulturama, a površinski se ostvaruju u različitim oblicima, ovisno o tome što je primjereno i u skladu s lokalnim društvenim normama.

¹⁷ Reflektirajući o tome nakon više od 50 godina, Labov piše: “Jezik koji sam se nadao snimiti bio je onaj na koji sam navikao čuti od radnika u tvornici tinte tijekom pauze za ručak: slobodan, šaljiv, glasan, svadljiv, prepun priča i prijateljskih grdnji. No uočio sam da je govor koji nastaje u situaciji kad su govornici licem u lice s

da „promatra kako govornici govore kad nisu promatrani“, identificirao je i problematizirao poznati *paradoks promatrača* (eng. *Observer's Paradox*). Jedna od strategija kojom se Labov služio da bi umanjio taj paradoks te da bi ispitanici zaboravili da se nalaze u formalnoj situaciji intervjua bila je elicitanje osobnih narativa postavljanjem pitanja poput *Jeste li ikada bili u izravnoj životnoj opasnosti?*¹⁸ Naime, smatrao je da će ispitanici govoreći o uzbudljivim i dramatičnim događajima teže kontrolirati vlastitu jezičnu produkciju, ali da će ubrzo i zaboraviti da su promatrani pa će kao rezultat ti dijelovi iskaza biti „prirodniji“, odnosno najviše moguće bliski vernakularu kojim ispitanici govore u svakodnevnom životu. Uočio je također da je razina formalnosti značajno umanjena kad ispitanici govore o događajima koji su im se zaista dogodili, u odnosu na razgovor o općim temama. Štoviše, za Labova je sociolingvistički intervju idealan kontekst za elicitanje arhetipskog narativa (Labov 2013: 8). U radu iz 1984. godine Labov analizira povezanost govornih činova i djelovanja, ovaj put na korpusu iskaza svjedoka nasilnih događaja. Odmak od sintaktički orijentirane metode u tom radu vidljiv je u proširivanju analize narativa s nizanja surečenica i rekapitulacije prošlih iskustava na ulogu govornih činova, odnosno povezanost (upravnog) govora i djelovanja sudionika događaja, tj. likova u svijetu narativa. Analizirajući narative o nasilnim događajima, Labov razlikuje objektivne i subjektivne događaje u narativu, ovisno o tome je li narator samo promatrao događaj ili je izravno sudjelovao u njemu. Uočava da se kohezija tih narativa ne temelji na redoslijedu narativnih surečenica koje ilustriraju komplicirajući, visoko pripovjedljiv događaj, već na redoslijedu govornih činova i djelovanja¹⁹, odnosno radnji o kojima je u narativu riječ (1984: 233). Iako mu teorija sve više ide u funkcionalnom smjeru, Labov i dalje nastoji objasniti strukturu narativa nizom formula i definicija, koja uvelike podsjećaju na Chomskyjeva produkcijska pravila. Konačno, u najrecentnijoj knjizi *The Language of Life and Death. The Transformation of Experience in Oral Narrative* (2013) Labov sažima i rafinira svoj dugogodišnji rad na narativu nastojeći odgovoriti na pitanje kako

mikrofonom znatno zgusnutiji, oprezniji i manje zanimljiv. Ljudi bi govorili ono što misle da želite čuti i govorili bi to na način na koji misle da želite da govore. To je osobito bio problem u New Yorku, gdje je lokalni dijalekt bio vrlo stigmatiziran te bi odmak prema formalnijem stilu rezultirao čudnim i nepravilnim nastojanjima za ispravljanjem glasova, gramatike i vokabulara.” (Labov 2013: 2).

¹⁸ Radi ilustracije metode, ovo su neka pitanja koja je Labov postavljao ispitanicima kako bi elicitirao narative: *Were you ever in a situation where you thought to yourself that you might not make it, where you said to yourself, 'This is it'?; Was there someone in your family who used to have the feeling that something was going to happen, and it did happen?; Did you ever get blamed for something you didn't do?; Did you ever get into a fight with a guy bigger than you?; Did you ever have a dream that really scared you?* (Labov 2013: 8).

¹⁹ Labov se u ovom radu poziva na teoriju kanadsko-američkog sociologa Ervinga Goffmana, koji se bavio dijalogom u komunikaciji. Goffman je svojim teorijama o predstavljanju sebe u svakodnevnom životu i proučavanjem društvene interakcije snažno utjecao na neke kasnije interakcijske pristupe, napose konverzacijsku analizu i proučavanje identiteta u interakcijskom i narativnom diskursu.

narator uspijeva prenijeti svoje iskustvo slušatelju. Pritom tematizira narative o eskalaciji sukoba i nasilja, susreta sa smrću, komunikaciji s mrtvima, zatim sličnosti i razlike između epova i usmenih narativa, narativni stil prvog povjesničara Herodota, neke biblijske narative i slično. U tom skupu spoznaja od gotovo pola stoljeća proučavanja narativa, Labov stavlja naglasak na funkcionalna svojstva narativa i utjecaj koji narativ ima na slušatelje, odnosno publiku.

3.2.4.2. Recepcija i kritika Labovljeva modela

Česta upotreba modela Labova i Waletzskog kao temelja empirijskog proučavanja narativa imala je duboke posljedice na smjer u kojem se razvijala narativna analiza. Iz toga su modela proizašli koncepti narativnog kanona, odnosno pretpostavke o uzornom modelu priče, dobre priče, odnosno priče vrijedne analize, kao i specifičan analitički vokabular. Kako sažimaju De Fina i Georgakopoulou (2008a: 380), utjecaj Labovljeva strukturalističkog modela odrazio se u trima najizraženijim tendencijama (ibid.):

- i. Kao narativi se identificiraju isključivo visoko organizirani tekstovi s jasnim početkom, sredinom i završetkom, a uglavnom su to monološke reakcije na poticaj istraživačkog pitanja.
- ii. Fokusiranjem na poantu priče i evaluaciju privilegiralo se pripovjedača kao glavnog nositelja značenja, dok se uloga sugovornika na suoblikovanje značenja izostavljala iz analize.
- iii. Zbog prevelike usmjerenosti na građu prikupljenu u intervjuima zanemarena je uloga pripovijedanja u svakodnevnom životu i različitim lokalnim kontekstima u kojima narativi nastaju.

Činjenica jest da je iskorak Labova i Waletzskog na nadrečeničnu razinu analize i uočavanje uzoraka u narativnom tekstu bio hvalevrijedan i nužan trenutak u razvoju strukturalističke lingvistike i sociolingvistike te da je uvelike zaslužan za smještanje narativa u lingvističku sferu analize. Kao posljedica tog utjecaja, narativ je postao privilegiranom diskursnom formom, jer je zahvaljujući tome modelu, osim impresionističke općeprihvaćene teze da narativ ima središnju ulogu u gotovo svakom razgovoru, sada postojao solidan i teorijski utemeljen metodološki okvir za njegovu jezičnu analizu. Prema tome, o radu Labova i Waletzskog i kasnijim Labovljevim radovima može se bez sumnje govoriti kao o temeljima lingvističke narativne analize koji i danas, u trenutku kad se strukturalistička paradigma u velikoj mjeri napustila te su uočeni nedostaci i ograničenja toga pristupa, funkcionira kao kanon teorijsko-metodološkog pristupa narativu, i to ne samo iz lingvističke perspektive. Kako

to biva sa svim kanonima, prvotnu oduševljenost metodološko-analitičkim okvirom i samim time legitimaciju narativa kao lingvističkog objekta analize, ubrzo je zamijenilo uočavanje njegovih ograničenja i nedostataka. Primjerice, ubrzo su autori uočili da se u Labovljev idealizirani model ne uklapa većina narativa nastalih u spontanoj interakciji (npr. Ochs i Capps 2001, De Fina i Georgakopoulou 2008a, 2012). Općenito mu se zamjerilo ignoriranje interakcijske dinamike naracije, odnosno prenaplašena monologičnost narativa i njihovo izdvajanje iz diskursnog okruženja, kao i dvosmislenost temeljnih analitičkih kategorija (primjerice, evaluacije) te poteškoće koje nastaju njihovom primjenom i interpretacijom (De Fina i Georgakopoulou 2012: 32-33). Takav pristup narativu kao potpuno autonomnom i izoliranom tekstu i zanemarivanje intertekstualnosti nikako se ne poklapa s diskursnom perspektivom koja u posljednje vrijeme dominira u humanističkim znanostima. Zbog toga se daljnji oblici narativne analize razvijaju na dorađivanju onih aspekata narativa koje je Labov zanemario pa kao reakcija nastaju interakcijski, intertekstualni i diskursni modeli narativne analize. Primjerice, trideset godina nakon objavljivanja izvornog članka Labova i Waletzskog objavljen je tematski broj časopisa *Journal of Narrative Life and History* (1997), u kojem se u 47 članaka, uključujući Labovljev doprinos, kritički osvrnulo na probleme prvotno postavljenog strukturalističkog modela i najavilo nove pravce i teme narativne analize. Svi autori složili su se da je članak Labova i Waletzskog nepobitno utro put sustavnom istraživanju neknjiževnih tekstova i svakodnevne komunikacije, no istovremeno su svi istaknuli da su nedostaci tog kanonskog pristupa mjesta na kojima se narativna analiza treba nadograđivati. Primjerice, Bruner (1997: 67) ističe da, iako bi se u konačnici pokušaj Labova i Waletzskog mogao opisati kao strukturalistički promašaj jer je samo potvrdio sva ograničenja tog pristupa na nadrečeničnoj razini analize, nepobitan je smjer koji je to istraživanje dalo budućim analitičarima narativa. Prema Bruneru, ključno je na tome temelju graditi istraživanja procesa jezičnog oblikovanja kojima se prototipni narativi prilagođavaju različitim situacijama. Ostali autori, osim refleksija o vrijednosti i recepciji modela Labova i Waletzskog te preispitivanja i kritiziranja te teorije, otvaraju neke nove pravce narativne analize poput pozicioniranja, kontekstualizacije narativa kao interakcijskog događaja te sociokulturne i situacijske varijabilnosti narativne strukture, što je imalo značajnog odjeka u daljnjem proučavanju narativa iz diskursne perspektive te narativne konstrukcije identiteta, koja kao pristup dominira od 2000-ih. Iako nije bio bez nedostataka, činjenica jest da lingvistička analiza narativa

započinje Labovljevim strukturalističkim modelom²⁰. Ako bi se taj doprinos mogao metaforički opisati, primjereno bi bilo reći da je Labov za narativnu analizu ono što je Ferdinand de Saussure bio za lingvistiku – prepoznat kao kanon i nepobitni temelj kojemu se autori uvijek vraćaju, preispituju ga i na njega se nadograđuju.

Bez obzira na daljnje modifikacije Labovljeva teorijsko-metodološkog okvira i novije inzistiranje na kontekstualnim i intertekstualnim razinama analize, sekvencijalnost, tj. vremenski poredak surečenica ostao je do danas središnja karakteristika prema kojoj analitičari narativa razlikuju narativ od ne-narativnih tekstova. Osim toga, klauza ili surečenica i dalje se eksplicitno ili implicitno javlja kao temeljna jedinica analize i transkripcijska organizacijska jedinica²¹, a slično je i s konceptima evaluacije, komplicirajućeg događaja, kode i sl., koji su i dalje prepoznati kao ključni analitički instrumentarij narativne analize.

²⁰ No osim Labova, i drugi lingvisti su se krajem 20. stoljeća bavili pripovijedanjem i pričom, uglavnom primjenjujući formalne kriterije tekstne lingvistike, no ni s približnim odjekom kakav je imao Labovljev rad. Ta istraživanja podudaraju se s nastojanjima strukturalističkih lingvista da premjeste fokus analize na nadrečeničnu razinu pa ne iznenađuje da je upravo narativ bio objektom tih analiza. Pregled tih radova navode De Fina i Johnstone (2015: 154-155), a ovdje kao primjer valja izdvojiti *gramatiku priča* Roberta de Beaugrandea (1982), prema kojoj se iz formalno-gramatičke perspektive promatrao narativ kao poseban tip teksta sastavljen od niza vremenski i uzročno povezanih događaja te rad Deborah Schiffirin (1984) u kojem analizira gramatička sredstava poput glagolskog vremena u oblikovanju kohezivnih narativa u svakodnevnoj interakciji „običnih ljudi“. Također, brojni lingvistički antropolozi uspoređivali su narativnu sintaksu i semantiku u različitim jezicima (npr. Chafe 1980, Hymes 1981 itd.). Valja ovdje još spomenuti i pristup J.P. Geeja (1991), koji analizirajući narativ shizofrene osobe nastoji pokazati da struktura usmenih narativa uvelike podsjeća na strukturu nekih književnih obrazaca, napose soneta.

²¹ O transkripciji će više riječi biti u potpoglavlju 4.2., no za sada je dovoljno istaknuti da, iako su se transkripcijske konvencije mijenjale i usložnjavale (ovisno o usredotočenosti na lokalni, mikrokontekst ili širi društveni, makrokontekst), načelo *jedan redak – jedna klauza* ostalo je prisutno u velikoj većini istraživanja narativa.

3.2.4.3. *Interakcijski pristupi narativu*

Kao što je ranije istaknuto, jedna od najčešćih kritika Labovljevom strukturalističkom pristupu bila je upućena prenatlaženju monologičnosti te ignoriranju interakcijskog konteksta unutar kojeg narativi nastaju. Budući da je u kanonskom Labovljevom pristupu vrlo malo pažnje bilo posvećeno odnosu između naratora i publike kojoj je narativ upućen, pojavila se interakcijska struja istraživanja narativa, koja je u središte istraživanja smjestila ulogu publike ili sugovornika u interakcijskom procesu konstrukcije narativa te problematiku društvenog djelovanja koje je rezultat naracije i narativne interakcije. Riječju, interakcijski pristupi narativu promatraju naraciju kao kontekstualiziranu i kontekstualizirajuću djelatnost u razgovoru, u kojoj se određeni „strukturni zadaci“ dodjeljuju pojedinim sudionicima narativa – naratoru, su-naratoru ili slušateljima, koji sudjeluju u složenim procesima identitetskog pozicioniranja (Quasthoff i Becker 2004, Doppermann 2013). Stoga interakcijski pristupi u središte analize smještaju nekanonske, odnosno strukturalno slabije organizirane narative s posebnim naglaskom na ulogu govornika i sugovornika u narativnom komunikacijskom događaju.

3.2.4.3.1. *Konverzacijska analiza*

Najraniji takav izravan odgovor na Labovljev rad bila je konverzacijska analiza (Sacks, Schegloff i Jefferson 1974, Schegloff 2015). Konverzacijska analiza pristup je koji je proizašao iz etnometodologije²², odnosno sociološki orijentiranog modela društvenih istraživanja u kojem se analiza premješta s velikih makrostrukture na lokalno situirane, vrlo iscrpne i detaljne analize mikrostrukture komunikacije (De Fina i Georgakopoulou 2012: 43). Ukratko, konverzacijska analiza promatra jezik u interakciji, uz osobitu usredotočenost na *jezičnu izmjenu sugovornika* (eng. *turn-taking*) s ciljem prikaza društvenog poretka i sistematičnosti u detaljima razgovora kao temeljne instance komunikacije i kao obične, svakodnevne aktivnosti. Jezična interakcija, odnosno razgovor, dokumentiran je kao niz metodički uređenih aktivnosti, koje ne samo da daju uvid u društveno djelovanje i uloge u pojedinim interakcijskim

²² Etnometodologija se temelji na idejama američkog sociologa Harveya Garfinkela. Temeljna je misao etnometodologije ta da članovi društva u interakciji zajedno sudjeluju u stvaranju smisla i poimanju svijeta. Govor, odnosno razgovor, središnje je mjesto društvenog života u kojem se ostvaruju međuljudski odnosi i djelovanje institucija pa je stoga prikladan za proučavanje identitetskog djelovanja (vidjeti Antaki i Widdicombe 1998).

situacijama, nego funkcioniraju kao prostor njihova oblikovanja. Budući da je narativ neizostavan u svakodnevnim razgovorima, konverzacijska analiza promatra ga isključivo kao govor u interakciji (eng. *talk-in-action*), odnosno kao komunikacijski događaj smješten u kontekst, što znači da umjesto aktivnog govornika i pasivnog slušatelja u narativu sudjeluju ravnopravni sugovornici. Za razliku od surečenice u kanonskom Labovljevom modelu, najmanje jedinice analize u konverzacijskoj analizi dvodijelne su strukture u kojima se ostvaruje jezična izmjena govornika (eng. *turn-taking*). Velik doprinos konverzacijske analize zasigurno je razvoj vrlo detaljnih i sofisticiranih metoda transkripcije, budući da se autori bave mikroanalizom jezika u prirodnoj interakciji i detaljima poput upućivanja pitanja, odgovaranja, pozdrava, i općenito načinima na koje sugovornici započinju i završavaju jezične izmjene, odnosno očekuju njihov početak i završetak, prihvaćaju ili odbijaju jezičnu izmjenu te što postižu takvim jezičnim djelovanjem. Za konverzacijsku analizu struktura narativa proizlazi i razvija se zajedničkim djelovanjem sugovornikâ. No cilj takvog pristupa nije opisati strukturu narativa koja bi vrijedila izvan konteksta, nego se promatra isključivo lokalno djelovanje sugovornika na razvoj narativa.

Nedostatak konverzacijske analize (De Fina i Georgakopoulou 2012: 50-51) zasigurno je njezina prevelika usredotočenost na mikrokontekst interakcije, čime se potpuno zanemari intertekstualnost narativa, kao i širi društveni kontekst te odnosi moći koji se odražavaju kako na razini sadržaja narativa, tako i u samom interakcijskom kontekstu. Zato konverzacijska analiza i etnometodologija, kada se bave pitanjem identiteta, ne uzimaju u obzir utjecaj diskursnih praksi, nego istražuju kako ljudi iskazuju identitet kroz pripisanu pripadnost društvenim kategorijama i posljedice koje to pripisivanje kategorija ima na interakcijsko djelovanje koje se u razgovoru postiže (Benwell i Stokoe 2006: 35-38). No iako zbog svega navedenoga konverzacijska analiza ne može povezati narativ s makrostrukturom, značajan je njezin doprinos u smislu metodologije analize mikrokonteksta, osobito kad je riječ o razvoju pedantnih transkripcijskih konvencija. Primjerice, na tragu konverzacijske analize i etnometodologije, 1990-ih se razvija *analiza kategorija pripadnosti* (eng. *membership category analysis*), koja se fokusira na pozicioniranje i refleksivnu upotrebu kategorizacije u svakodnevnim i institucionalnim interakcijama te intervjuima, s ciljem opisa identitetske konstrukcije (vidjeti van de Mierop 2011, 2015).

3.2.4.3.2. Narativne dimenzije

Značajan utjecaj u području narativne analize ostavio je dimenzijski pristup narativu Elinor Ochs i Lise Capps (1996, 2001). Autorice iz lingvističko-antropološke i psiholingvističke perspektive opisuju narativne dimenzije, odnosno funkcije narativa kao simboličkog sustava za koherentnu i smislenu organizaciju proživljenih iskustava i kao središnjeg medija socijalizacije. Ochs i Capps ističu da narativi obuhvaćaju vrlo širok raspon diskursnih oblika, od virtuoznih izvedbi nadarenih pripovjedača do svakodnevnih jezičnih razmjena, stoga se opiru ograničenjima formalnog opisa. No narativi imaju i neke univerzalne osobine jer im je središnja funkcija organizacija, dijeljenje i vrednovanje osobnih iskustava oblikovanih jezičnim vernakularom (Ochs i Capps 2001: 57). Kako ističu autorice, u različitim kulturama narativi se pojavljuju vrlo rano u komunikacijskom razvoju čovjeka te su temeljni mehanizam koji iskustvima daje smisao i povezuje pojedinca i društvo oblikujući ključne resurse socijalizacije, izražavanja stavova, emocija i identiteta. Na taj se način razvijaju međuljudski odnosi u zajednicama te izražava pripadnost grupama. Osim razvoja narativa kod djece, Ochs i Capps tematiziraju i funkciju narativa u društvu (u religiji, politici, akademiji) te različite jezične strategije koje govornici i slušatelji primjenjuju kako bi privukli interes, odnosno odbili narativ (npr. minimalnom povratnom reakcijom). Ochs i Capps navode da su za narative općenito karakteristične sljedeće diskursne komponente: opis, kronologija, evaluacija i eksplikacija. Analogno, u konverzacijskim narativima ključne su komponente: pitanja, objašnjenja, izazovi i nagađanja.

Identificiranje dijelova razlikovnih obilježja koja karakteriziraju narativ autorice zamjenjuju konceptom narativnih dimenzija, koje su relevantne za svaki narativ, ali se u različitim narativima ostvaruju u različitoj mjeri. Narativne dimenzije su: pripovijedanje (eng. *tellership*), pripovjedljivost (eng. *tellability*), uklopljenost (eng. *embeddedness*), linearnost (eng. *linearity*) i moralni stav (eng. *moral stance*).

Pripovijedanje je dimenzija narativa kao društvene aktivnosti koja se odnosi na sudionike koji se pozicioniraju kao manje ili više aktivni naratori, tj. autori narativa. Drugim riječima, narativ uvijek uključuje više od jedne osobe; osim naratora uvijek postoji još barem jedan sudionik – slušatelj, a ponekad i više naratora zajedno oblikuje narativ. Broj sudionika narativa uvelike ovisi o pripadnosti različitim društvenim grupama, kulturi, ulozi unutar grupe, dobi itd. Ochs i Capps (2001: 55) ističu da dijaloška narav svakodnevne narativne aktivnosti omogućuje oblikovanje osobnih iskustava jer se kroz taj proces osobno iskustvo pojedinca uobličuje i dobiva smisao te postaje dijelom javnog diskursa. Vezano uz dimenziju

pripovijedanja, autorice uočavaju sljedeći paradoks: oblikovanje narativa osobnih iskustava uključuje visok stupanj depersonalizacije jer su iskustva, iako jedinstvena i osobna, društveno modelirana, kao i njihovo pripovijedanje. Naime, specifična idiosinkratična iskustva oblikovana su prema prihvatljivim narativnim obrascima, prepoznatljivim situacijama i općeprihvaćenim moralnim vrijednostima. Zbog toga se narative osobnih iskustava istovremeno može smatrati narativima neosobnih, impersonalnih, tj. kolektivnih iskustava (Ochs i Caps 2001: 55).

Pripovjedljivost je dimenzija koja se odnosi na kriterije retoričke uspješnosti narativa, odnosno činjenicu da su neki „zanimljiviji“ od drugih; tj. pripovjedljiviji, o čemu je pisao i Labov (1972a, 1997). Naime, pripovijedanje određenih događaja uvelike ovisi o važnosti posljedica koje je događaj imao ili može imati na sudionike. Narativi visoke pripovjedljivosti često se iznova prepričavaju, dok kod manje pripovjedljivih događaja može doći do otpora i nevoljkosti slušatelja.

Uklopljenost se odnosi na retorički stil, odnosno na razmeđu osobnog narativa i ostalih diskursnih formi, tj. način na koji retorička sredstva i strategije isprepliću osobni narativ i ostali(e) diskurs(e), te način na koji ih oblikuju. Uklopljenost se također može poimati kao kontinuum; s jedne strane nalaze se narativi duljeg opsega gotovo posve izdvojeni iz ostatka razgovora, čije je pripovijedanje u određenoj mjeri ritualizirano i zahtijeva dulji angažman naratora i pažnju publike, dok su s druge strane relativno kratki narativi isprepleteni s ostatkom razgovora, odnosno uronjeni u okolni diskurs.

Linearnost narativa odnosi se na težnju za uobličjenjem iskustva u linearnom obliku, što govornicima daje umirujući osjećaj kontrole i moralne sigurnosti. Svaki narativ ima dubinsku organizacijsku strukturu oblikovanu vremenski i uzročno-posljedično, no različite su realizacije narativne progresije.

Moralni stav odnosi se na nastojanje govornika da pri pripovijedanju o vlastitim osobnim iskustvima nastoje dublje razumjeti i preispitati iskustava o kojima se u narativu govori, odnosno vrednovati ih. Naratori uvijek zauzimaju određenu perspektivu u odnosu na događaje koje pripovijedaju, iz čega se mogu razaznati njihovi moralni stavovi i vrijednosti. Također, stavovi govornika mogu se preispitati u tijeku interakcije; može ih u pitanje dovesti slušatelj ili sam govornik.

Osim što naglašavaju funkcionalne dimenzije kao ključne za razumijevanje narativa, Ochs i Capps napominju da narativi o iskustvima i događajima iz prošlosti često ostaju nedovršeni jer se kroz interakciju slušatelja i naratora može razviti kontra-narativ ili posve novi narativ, koji može biti prihvaćen ili odbijen.

Tablica 1. Narativne dimenzije i mogućnosti njihove realizacije (Ochs i Capps 2001: 20)

Dimenzije		Mogućnosti
Pripovijedanje	Jedan aktivni pripovjedač	→ Više aktivnih su-pripovjedača
Pripovjedljivost	Visoka	→ Niska
Uklopljenost	Izdvojenost (od ostatka diskursa)	→ Uklopljenost
Linearnost	Zatvoren vremenski i uzročno-posljedični poredak	→ Otvoren vremenski i uzročno-posljedični poredak
Moralni stav	Siguran, stalan	→ Nesiguran, fluidan

Kao što se može iščitati iz tablice 1, Ochs i Capps govore o kontinuumu mogućih narativa – na jednom kraju nalaze se „temeljni narativi“, koje karakterizira jedan aktivni pripovjedač, događaj koji je vrlo pripovjedljiv, značajna izdvojenost iz ostatka interakcije i okolnog diskursa, linearna vremenska i uzročno-posljedična organizacija te jasno izražen moralni stav (2001: 20). To su ujedno kanonski narativi, elicitirani u intervjuima i proučavani u tradicionalnom pristupu književne teorije, folkloru, sociolingvistike i kognitivne znanosti, no zapravo rijetki u svakodnevnoj jezičnoj interakciji. Na drugom kraju kontinuumu nalaze se narativi koje istovremeno zajedno pripovijeda više aktivnih pripovjedača, koji tematiziraju manje pripovjedljive događaje, značajnije su uronjeni u okolni diskurs te imaju nelinearnu vremensku i uzročno-posljedičnu organizaciju s neizravnom, „fluidnom“ moralnom porukom (ibid.: 23). Ochs i Capps odlučuju se za analizu narativa bližih tom drugom kraju kontinuumu jer smatraju da kanonski narativi, primjerice oni kakve je opisao Labov, ne odražavaju osobine narativa koji dominiraju u društvenoj interakciji i spontano proizlaze iz ljudske sklonosti narativnom izražavanju. Svakodnevni su konverzijski narativi, kako ističu autorice, „rad u nastanku“, odnosno „interaksijski oblikovani iskazi o vremenskom tijeku događaja, čiji su sadržaj i poredak podložni prijeporu, ispreplitanju i otkrivanju, čiji okviri se pomiču iz prošlosti prema aktualnim i mogućim budućim temama“ (Ochs i Capps 2001: 57). Može se zaključiti da dimenzijski model narativne analize koji predlažu Ochs i Capps naglašava važnost interakcijskog konteksta u kojem narativi nastaju, za razliku od prevelike usredotočenosti na njihovu formu. Primjenom tog modela i analizom niza konverzijskih narativa nastalih u

različitim kontekstima, Ochs i Capps uspjele su objasniti brojne aspekte narativa zanemarene u strukturalističkom Labovljevom modelu.

3.2.4.3.3. Analiza „malih priča“ i društveno-interakcijski pristup narativu

Nešto noviji pristup narativu koji u središte analize također smješta govor u interakciji razvijaju Georgakopoulou (2006, 2007) i Georgakopoulou i Bamberg (2008). Navedeni autori preispituju tehnike za elicitaciju narativa osobnih iskustava koje je postavio Labov, a koje su postale kanonom narativne analize. Oni razlikuju *velike priče* (eng. *big stories*), tj. kanonske autobiografske narative i narative osobnih iskustava i *male priče* (eng. *small stories*), tj. spontane narative koji nisu elicirani istraživačkim pitanjima te se razlikuju od „kliničkih“ narativa dobivenih intervjuiranjem. Velike i male priče može se također poistovjetiti s dvjema krajnostima kontinuuma iz dimenzijskog modela Ochs i Capps.

Georgakopoulou i Bamberg usredotočeni su na *male priče*, odnosno one dijelove interakcije koje narativna analiza uglavnom izostavlja kao „šum“ nastao u procesu intervjua. Tipične su *male priče* najave teme, pripremanje za odgovor na pitanje istraživača, pripovijedanje o događajima u tijeku, aluzije na prethodne događaje, odbijanje pripovijedanja, interakcija između ispitanika i istraživača koja se ne odnosi na pitanja u središtu istraživanja, slučajni prekidi i neplanirane situacije (npr. neočekivani ulazak susjeda, telefonski poziv, komuniciranje s kućnim ljubimcima koji su u prostoriji i slično). Slično kao u dimenzijskom pristupu Ochs i Capps, ovdje je riječ o nizu diskursnih obrazaca nezastupljenih u narativnoj analizi ili dijelova intervjua koji se najčešće ne smatraju relevantnima za temu intervjua jer nisu nastali kao eksplicitna reakcija na pitanje istraživača te ih se odbacuje kao višak neprikladan za analizu. Georgakopoulou i Bamberg ističu da su male priče također primjer diskursnog djelovanja i prostor izricanja i posredovanja identiteta, koji se u kontekstu interakcije mora uzeti u obzir. Iako prvenstveno uzimaju u obzir interakciju, u analitički model uvode i problematiku identitetske konstrukcije i poimanja sebe. U tradicionalnoj analizi narativa, ističu Georgakopoulou i Bamberg (2008), zanemarena je perspektiva svijeta priče koji pripovjedač želi oblikovati na određeni način, a to se može iščitati iz analize *malih priča*. Analizirajući stoga obilježja narativa u spontanoj jezičnoj upotrebi i svakodnevnim razgovorima, razlikuju dva načina na koja sudionici narativne interakcije poimaju sebe (ibid.: 300);

- i. poimanje sebe kao *lika u priči*, kao sudionika događaja koji se prepričava te

ii. poimanje sebe *ovdje-i-sada*, kao sudionika narativne interakcije.

Prema pristupu Bamberga i Georgakopoulou, radi se ujedno o dvjema razinama konstrukcije identiteta u narativima. Naime, analizom *malih priča* može se prikazati kako u interakciji ljudi oblikuju poimanje sebe (eng. *making a sense of self*), dok se analizom velikih priča promatra reprezentacija svijeta i identiteta. Vrlo usko povezan s ovim pristupom opisa identitetske konstrukcije u narativu je koncept triju razina pozicioniranja, koje razvija Bamberg (1997a, 2004).

Analiza malih priča primjer je *društveno-interakcijskog pristupa*, koji De Fina i Georgakopoulou (2008a, 2008b) opisuju u kontekstu kritike tradicionalne metode narativne analize i narativnog preokreta u društvenim znanostima. Autorice ističu važnost povezivanja narativa kao govora u interakciji i narativa kao društvene prakse. Pristup koji zagovaraju društveno je angažiran, što znači da se temelji na razumijevanju interakcije kao središnjeg aspekta svakog narativa te analizi poveznica između narativno-interakcijskih procesa i širih društvenih procesa. Ukratko, ovaj se pristup može definirati kao pomak s pristupa narativu kao tekstu (definiranom strukturnim i tekstnim kriterijima) prema narativu kao praksi društvene interakcije, što se u recentnoj literaturi ponekad naziva *novim narativnim preokretom* (De Fina i Georgakopoulou 2008b: 275, De Fina i Johnstone 2015). Jedna od posljedica tog novog preokreta je i da se dijelovi narativa u kojima se naoko ništa ne događa i koji nisu materijal prikladan za analizu (jer ne zadovoljavaju strukturne kriterije narativa) ne tretira kao nužno analitičko zlo, nego oni predstavljaju važan dio analize. De Fina i Georgakopoulou (2008a: 383) naglašavaju da se nastojanja suvremene narativne analize trebaju temeljiti na sustavnoj analizi načina na koji pripovijedanje i određeni obrasci izražavanja spoznaje i iskustva povezuju narative i društvene prakse. Riječju, nužno je promatrati načine govorenja i oblikovanja društvenog života u semiotičkom svijetu. Ono što se u ovom pristupu razlikuje od viđenja narativa kao „meta-žanra“ kojeg određuju njegove strukturne karakteristike (npr. Bruner 1986, 1991; Greimas [1966]1983 itd.) jest viđenje narativne strukture kao dinamične, jer se odvija kao niz reakcija koje proizlaze iz određenih retoričkih situacija. Također, naglasak je na strategijama koje sugovornici rabe kako bi premostili ono što se od njih očekuje i ono što se zaista događa u određenoj komunikacijskoj situaciji.

3.2.4.4. Konstrukcija identiteta u narativnom diskursu

Nadišavši strukturalističku opterećenost formom narativa te se usmjerivši na funkciju naracije kao djelatnosti, narativna analiza dobila je novu perspektivu nadahnutu poststrukturalizmom. Naime, kako se u poststrukturalizmu svaka jezična djelatnost vidi kao povezana s konstrukcijom, izražavanjem i posredovanjem identiteta, narativi su se iskristalizirali kao središnje mjesto identitetske analize. Suvremena istraživanja o iskazivanju identiteta u narativima usredotočena su na analizu načina na koje jezični, diskursni, gramatički i leksički odabiri govornika upućuju na pozicioniranje sebe i drugih društvenih aktera u svijetu narativa, ali i u odnosu na društvene kategorije poput roda, etniciteta ili rase (Relaño Pastor 2014: 21).

Kako prikazuje De Fina (2003: 19-22), naracija je vrsta diskursne prakse koja obuhvaća promišljanje, pregovaranje i oblikovanje identiteta, a odnos između narativa i identiteta može se promatrati na sljedećim trima razinama:

a. Na razini stilova pripovijedanja koji su rezultat upotrebe uobičajenih i uvriježenih narativnih resursa. Naime, naratori se oslanjaju na zajedničke velike narative, pripovjedne obrasce i stilove koji ih identificiraju kao članove određene zajednice. Na ovoj se razini može promatrati pridržava li se narator kulturološki uvriježenih načina pripovijedanja, odnosno oslanja li se na uvriježene jezične i retoričke oblike i stilove.

b. Na razini projiciranja, reprezentacije i preispitivanja društvenih uloga i odnosa. Budući da je narativ mjesto i sredstvo promišljanja, posredovanja i/ili mijenjanja društvenih odnosa, identitet u narativu povezan je s posredovanjem i pregovaranjem lokalnih i globalnih društvenih uloga. Drugim riječima, pripovjedači pripisuju sebi kao društvenim akterima ili likovima iz svijeta priče koju pripovijedaju određene uloge, tj. pozicioniraju se kroz jezične odabire koji indeksiraju društvene ili osobne uloge, kako u svijetu priče, tako i izvan nje.

c. Na razini izražavanja, preispitivanja ili pregovaranja pripadnosti grupama koje dijele zajednička uvjerenja i vrijednosti te se ponašaju na određeni način. Za ovaj proces ključna je kategorizacija sebe i drugih, primjerice indeksiranjem, tj. imenovanjem društvenih aktera. U tom smislu narativi omogućuju naratorima da identificiraju sebe kao pripadnike neke grupe ili da iskažu da se razlikuju od pripadnika drugih grupa, što se može povezati s pridržavanjem zajedničkim vrijednostima, uvjerenjima i ponašanjima.

3.2.4.4.1. Narativ i sociolingvistička konstrukcija identiteta

U pregledu razvoja sociolingvističkog proučavanja narativa, nezaobilazan je rad Deborah Schiffrin (1996), koja ističe sociolingvističku konstrukciju identiteta kao središnju funkciju narativa. Analizirajući narative i svakodnevno pripovijedanje, Schiffrin je razvila teoriju diskursa prema kojoj se sintaksa, semantika i pragmatika narativa međusobno kontekstualiziraju tako da se diskurs ostvaruje isključivo kroz odnos među strukturama, značenjima i djelovanjem koje je društveno i kulturno oblikovano (Schiffrin 1984: 315). Schiffrin tvrdi da narativ u tolikoj mjeri utječe na poimanje sebe i u konačnici, na transformaciju identiteta, zato što “narativni jezik omogućuje proces subjektivizacije“, odnosno “otkriva naše presupozicije (implicitna značenja), dopušta višestruke perspektive (različite prizme kroz koje promatramo svijet) te dopušta subjektivizaciju (budući da stvarnost može biti filtrirana kroz svijest protagonista priče)” (Schiffrin 1996: 169). Prema tome, narativna je forma integralni dio cjelokupne koherentne životne priče pojedinca, a proces oblikovanja i iskazivanja identiteta posredovan je upravo jezičnim svojstvima narativnog žanra.

Schiffrin (1996: 168) razlikuje dvije dimenzije verbalizacije iskustava:

- i. smještanje iskustva globalno, oslanjajući se na kulturno znanje i očekivanja od uobičajenih događaja i situacija – na taj način oblikuju se teme priča i njihove poante;
- ii. smještanje iskustva lokalno, koje se odnosi na verbalno oblikovanje prethodnih iskustva i isticanja njihove važnosti u određenom “ovdje i sada” interakcijske situacije, pred određenom publikom koja sluša narativ.

Globalno i lokalno iskazivanje identiteta ostvareno kroz sposobnost narativnog verbaliziranja i situiranja iskustava u obliku teksta Schiffrin prikazuje analizirajući narative dviju američkih Židovki o problematičnim obiteljskim situacijama, u kojima su prepričavale interakciju s mlađim ženama iz obitelji (s kćeri ili snahom). Situacije su za naratorice bile problematične jer su mlađe članice obitelji prekršile neka obiteljska normativna očekivanja i time dovele u pitanje obiteljsku solidarnost, odnosno pripadnost grupi. Schiffrin uočava da se u tim narativima identitetska konstrukcija postiže različitim jezičnim strategijama, poput upotrebe upravnog govora, rekontekstualizacije iskazane zamjениčkim prebacivanjem, iskazivanja agentivnosti, kontekstualizacije i evaluacije govornih činova te specifičnog strukturiranja uvoda, evaluacije, komplicirajućeg događaja i kode. Schiffrin je u ovim narativima uočila dvostruko pozicioniranje koje se kreće između solidarnosti i distance s jedne strane, te autonomije i iskazivanja moći s druge strane. Naime, način na koji su se u evaluacijskim sekvencama majka,

odnosno svekrva, pozicionirale kao solidarne i bliske s kćeri, odnosno snahom, ne podudara se s pozicijama majke, odnosno svekrve kao kritične i kontrolirajuće, koje se razvijaju tijekom narativa. Schiffrin te učinke u navedenim narativima objašnjava oblikovanjem *agentivnog i epistemičkog ja*; naratorice s jedne strane agentivno oblikuju svoj položaj u obitelji (izražavajući primjerice solidarnost ili distancu, autonomiju ili poziciju moći), dok s druge strane izražavaju svoje društvene identitete majke, tj. svekrve.

Prema Schiffrin, pripovijedanje ljudima omogućuje stvaranje „svijeta priče“, u kojem se mogu predstaviti u odnosu na pozadinu kulturnih očekivanja koja imaju od nekog tipičnog događaja ili djelovanja. Drugim riječima, identiteti ljudi proizlaze iz načina na koje oblikuju individualna iskustva da bi se pozicionirali u odnosu na društvena i kulturna očekivanja. No struktura narativnih tekstova, odnosno njihov sadržaj i pripovjedno ponašanje naratora (eng. *story-telling behaviour*) ne ukazuju samo na individualni identitet, nego i na društvene, kulturne i institucionalne identitete.

3.2.4.4.2. Pozicioniranje

Pozicioniranje je teorijski koncept koji zorno ilustrira poststrukturalističko viđenje odnosa identiteta i jezične upotrebe te je stoga osobito prihvaćeno u diskursnim i narativnim pristupima analize identiteta. Teorije pozicioniranja²³ mogu se pratiti od filozofije Michela Foucaulta i njegova koncepta „pozicija subjekta“, koje se konstruiraju diskursom (Doppermann 2015: 371), kao i ideji da moć proizlazi iz različitih modela subjektivizacije ljudskog bića (vidjeti npr. Bertoša 2017, Bertoša i Novak 2014).

Kao najprepoznatljiviju teoriju pozicioniranja zasigurno se može istaknuti pristup koji su oblikovali Bronwyn Davies i Rom Harré (1990). Za Davies i Harréa „*la langue* tek je intelektualizirani mit – samo je *la parole* psihološki i društveno stvaran“²⁴ (1990: 43), stoga se

²³ U komunikacijskim i diskursnim pristupima, različite su se teorije bavile ovim fenomenom. Primjerice, Erving Goffman govori o *interakcijskom stajalištu* (eng. *footing*), Bahtin govori o *glasu*, tj. *polifoniji*, suvremena etnometodologija i konverzacijska analiza kategorije pripadnosti (eng. *membership category*) i sl. Za detaljniji pregled vidjeti Doppermann (2013, 2015).

²⁴ Davies i Harré, iako rade u okviru psihologije, u svojem se pristupu pozivaju izravno na lingvistiku. Oni predlažu zaokret od sosirijanske i čomskijanske lingvističke tradicije, prema kojima postoje prethodno zadane uloge u psihološkim procesima jezične produkcije, što nazivaju „transcendentalizmom“. Davies i Harré stoga predlažu suprotan pristup, „imanentizam“, prema kojem su pravila eksplicitne formulacije normativnog poretka imanentnog konkretnoj jezičnoj produkciji, primjerice određenom razgovoru među određenim ljudima u određenoj situaciji. Te formulacije imaju svoju društvenu svrhu. Postoje samo stvarni razgovori među ljudima, prošli i sadašnji, a sličnosti među njima postoje zbog referiranja na konkretne razgovore i događaje koji su se

pozivaju na koncepte poput govornih činova, indeksikalnosti i konteksta te spoznaje feminističkog poststrukturalizma kako bi definirali novu istraživačku paradigmu u psihologiji – diskursnu psihologiju. Ističući važnost fenomena diskursnih praksi i načina na koje su ljudi *pozicionirani* kroz te prakse, subjektivitet pojedinaca Davies i Harré tumače upravo kroz učenje i upotrebu tih praksi.

Pozicioniranje je rezultat razgovora, odnosno društvene interakcije čiji su proizvod društveni odnosi. Za razliku od Austinova (1975) tumačenja sugovornikove uloge koji prepoznaje ilokucijsku snagu i namjeru govornikovog govornog čina, Davies i Harré tvrde da se razgovor odvija aktivnim zajedničkim djelovanjem sugovornika i njihovom namjerom da svoje djelovanje učine društveno prepoznatljivim. Razlikuju govorno djelovanje (eng. *speech action*) od govornog čina (eng. *speech act*) – govorno djelovanje može postati govornim činom u onoj mjeri u kojoj to prihvate svi sudionici razgovora. Prema ovakvom pristupu govornim činovima, više govornih činova može biti ostvareno u jednom iskazu, no govorni čin može biti i poništen (Davies i Harré 1990: 45). Društveno značenje onoga što je rečeno Davies i Harré smatraju ovisnim o pozicioniranju sugovornika, što je samo po sebi proizvod društvenih odnosa inherentnih činu razgovora. Diskursom Davies i Harré smatraju institucionaliziranu upotrebu jezika i jeziku sličnih sustava znakova, odnosno višeslojan javni proces kojim se progresivno i dinamično postiže značenje. Institucionaliziranost upotrebe može se ostvariti na političkoj, disciplinarnoj i kulturnoj razini, ili u manjim grupama, a postoje i diskursi koji nastaju oko određenih tema. Ono što je prednost takvog poststrukturalističkog pristupa, ističu i Davies i Harré, jest prepoznavanje oblikovne snage diskursa i diskursnih praksi, ali i naglašavanje činjenice da ljudi nisu samo pasivni trpitelji tih procesa, nego da mogu svjesno birati svoj odnos prema dominantnim praksama, odnosno da istim tim procesima mogu pružati otpor. Ono što osoba jest (bilo da se govori o subjektivitetu ili identitetu), ovisi o pričama, razgovorima i načinima na koji sugovornici pozicioniraju sebe i jedni druge. Iako eksplicitno ističu da se u radu ne bave *osobnim identitetom*, za diskursne psihologe Davies i Harréa koncept pozicioniranja usko je vezan uz razumijevanje ličnosti, što je središnji objekt psihologijskih istraživanja, te tvrde da razumijevanje svijesti o sebi kao polazište za interpretaciju svijeta uključuje sljedeće procese (1991: 47):

1. Učenje i usvajanje kategorija koje uključuju neke, a isključuju druge ljude (riječ je o binarnim kategorijama, primjerice muško/žensko, otac/kći i sl.),

dogodili prije, kojih se ljudi sjećaju te koji čine osobne i kulturološke resurse za kojima govornici posežu u specifičnom trenutku (Davies i Harré 1990: 43-44).

2. Sudjelovanje u različitim diskursnim praksama kroz koje se tim kategorijama pripisuje značenje, što uključuje različite obrasce priča u kojima se elaboriraju različite pozicije,

3. Pozicioniranje sebe u odnosu na kategorije i obrasce priča, primjerice pozicioniranje vlastita pripadanja jednoj kategoriji, a ne nekoj drugoj (npr. dječak, a ne djevojčica; dobra djevojčica, a ne zločesta djevojčica),

4. Prepoznavanje vlastitih karakteristika koje pojedinca smještaju kao člana niza podvrsta oprečnih kategorija, a ne nekih drugih, što podrazumijeva emocionalnu predanost pripadnosti kategoriji i razvoj sustava moralnih vrijednosti organiziranih prema tom pripadanju,

5. Prethodna četiri procesa mogu se povezati s perspektivom u zamjениčkoj gramatici, prema kojoj se pojedinac poima kao povijesno kontinuirano i jedinstveno *ja*. Iskustvo kontradiktornih pozicija ne podudara se s takvim viđenjem cjelovitog sebe, i upravo je zato koristan koncept pozicije i pozicioniranja.

Dakle, pozicioniranje je diskursni proces u kojem se sebstva u razgovorima prikazuju kao očigledno i subjektivno koherentni sudionici u zajednički proizvedenim obrascima priča (Davies i Harré 1991: 48). Ono može biti interaktivno, kada jedna osoba pozicionira drugu, ili reflektivno, kada osoba pozicionira samu sebe, no to nije nužno intencionalan proces. Elaboracija teorije koju su Davies i Harré prikazali na primjeru razgovora sugovornika koje su efektно nazvali Enfermada i Sano nešto je dulja, no radi razumijevanja cjelokupne teorije, valja ju ovdje predstaviti. Ukratko, to dvoje sugovornika za hladna kišna dana u nepoznatom gradu traže ljekarnu u kojoj bi kupili lijek za bolesnu Enfermadu. Nakon dugog neuspješnog traženja, Sano kaže Enfermadi: „Žao mi je što sam te vukao po ovom vremenu kad se ne osjećaš dobro.“, na što ona odgovara: „Nisi me ti vukao, sama sam odlučila ići.“. Korak po korak, Davies i Harré analiziraju pozicioniranje u ovom razgovoru; počevši od toga kako Enfermada i Sano pozicioniraju sebe i sugovornika/cu, te potom kako ono drugo tumači poziciju u koju je smješteno. Razgovor se nastavlja Sanovom isprikom, čime on sebe pozicionira kao odgovornog za Enfermadino stanje, dok ona to shvaća kao pozicioniranje nje kao bolesne žene, prema kojoj se Sano kao muškarac treba postaviti zaštitnički, jer ona sama nije sposobna donositi odluke o svojoj dobrobiti. Sano reagira iznenađeno na Enfermadinu reakciju, koja mu se ne dopada jer ga iz njegove perspektive ona pozicionira kao seksista, što ga vrijeđa pa nastoji parafrazirati svoj prvi iskaz, što ponovno vodi do prepirke koja se sastoji od niza recipročnih, kako ih oboje poimaju, uvreda, proizašlih iz pozicioniranja onog drugoga. Iz ovog primjera, osim što je vidljivo da pozicioniranje dinamično nastaje i razvija se tijekom interakcije, može se iščitati kako se oboje sugovornika drže ideja koje imaju o sebi i koje prethode interakciji; Enfermada sebe poima kao feministicu, dok Sano želi ispuniti društveno primjerene obaveze

koje smatra da ima kao muškarac – brinuti se za ženinu dobrobit, a budući da je ona bolesna, treba se postaviti kao njezin njegovatelj²⁵. Također, oboje se čvrsto drže svojeg viđenja interakcije i pozicioniranja koje je iz nje proizašlo te protestiraju želeći održati vlastito viđenje sebe, koje je u ovom slučaju snažno emocionalno nabijeno.

Ovaj primjer također zorno prikazuje razliku između tradicionalnog koncepta “uloge”, koji Davies i Harré žele zamijeniti konceptom pozicije²⁶. Prema teoriji uloga, osoba je neodvojiva od uloga koje ima, a svaki razgovor promatra se kao izraz te uloge (npr. žena, muškarac, Afroamerikanac/ka, tinejdžer/ica itd.), što je razumijevanje identiteta na kojem se posve temelji varijacijska sociolingvistika. S druge strane, u teoriji pozicioniranja naglasak se smješta na načine na koje diskursne prakse oblikuju govornike i sugovornike na određeni način, a istovremeno kao sredstvo kojim govornici i sugovornici mogu pregovarati nove pozicije (Davies i Harré 1991: 62). Iako Davies i Harré, kao ni Weedon (1987), nisu koristili termin *identitet*, njihova je teorija iznimno prihvaćena u brojnim teorijsko-metodološkim pristupima proučavanja diskursne konstrukcije identiteta. Koncepti pozicije i pozicioniranja koje su Davies i Harré predstavili kao svojevrsan zaokret od tradicionalne lingvističke paradigme, naišli su na vrlo plodno tlo u funkcionalnoj i kritički usmjerenoj struji lingvistike. Njihovo eksplicitno pozivanje na lingvističku teoriju i dekonstrukcija općeprihvaćenih lingvističkih koncepata poput govornih činova i dihotomije *langue : parole* omogućila je primjenu teorije pozicioniranja u lingvističkim pristupima narativu (vidjeti Bamberg 1997a, 2004, Georgakopoulou 2006, 2007, Doppermann 2013), dok su s druge strane interesom za psihologijske koncepte poput ličnosti činili protutežu tradicionalnim kvantitativnim i eksperimentalnim istraživanjima u psihologiji.

No unatoč zadovoljavajućem teorijskom modelu, za narativnu analizu u metodološkom smislu ova teorija ima znatne nedostatke (vidjeti Doppermann 2013, 2015) jer nije uzela u obzir strukturne i interakcijske posebnosti narativnog diskursa. Naime, primjeri na kojima Davies i Harré nastoje objasniti koncept pozicioniranja anegdotalni su te je nejasna empirijska narav te građe. Razgovor između Enfermade i Sana nije prikazan u cijelosti, nego samo uvodne dvije izmjene sugovornika, dok je ostatak interpretiran, pa nisu identificirane jezične,

²⁵ Davies i Harré ovim zanimljivim primjerom zorno pokazuju kako prilagođavanje diskursnim praksama kroz koje se sugovornik pozicionira i biva pozicioniran ima osobne i političke implikacije u smislu poimanja nečijeg “uobičajenog” načina govora kao neprimjerenog ili neprihvatljivog osobnim ili političkim uvjerenjima sugovornika.

²⁶ Pozicija je za Davies i Harréa imanentistička zamjena za transcendentalistički koncept uloge. Naime, oni predlažu koncept pozicioniranja kako bi „lingvistički orijentirani društveni analitičari odustali od upotrebe koncepta *uloge*“ te da bi usmjerili fokus na dinamične aspekte ljudske komunikacije i dekonstruirali statično, formalno i ritualno viđenje „uloga“ (1990: 43).

komunikacijske i interakcijske strategije koje rezultiraju pozicioniranjem, a ne razlikuju se ni svijet priče i svijet pripovijedanja. Taj se metodološki jaz između teorije pozicioniranja i teorije narativa ubrzo premostio teorijsko-metodološkim okvirom triju razina narativnog pozicioniranja (Bamberg 1997a, 2004, Bamberg i Georgakopoulou 2008, De Fina 2013).

3.2.4.4.3. Pozicioniranje u narativnom diskursu

Kako ističe Doppermann (2013), koliko god ideja istraživanja narativnog identiteta bila privlačna istraživačima, da bi se taj metafizički koncept opisao, nužan je bio razvoj metodološki konkretnog pristupa koji uzima u obzir strukturalne i interakcijske osobitosti narativa. Stoga se koncept pozicioniranja, budući da je oblikovan kao diskursni i interakcijski model, dobro uklapa u nastojanja opisa identitetske konstrukcije u narativnom diskursu. Iako pristup Davies i Harréa (1990) nije eksplicitno spominjao narativ, već *razgovore*, postavio je važne teorijske smjernice za proučavanje identitetske konstrukcije u narativnom diskursu. Michael Bamberg (1997a, 2004) povezo je model pozicioniranja i konstruiranja društvenih uloga u razgovornoj interakciji s narativnom analizom te je eksplicitno terminološki naznačio da se radi o identitetskoj konstrukciji. Zbog specifične interakcijske osobine narativa, Bamberg razvija teorijsko-metodološki pristup prema kojem se pozicioniranje odvija na trima razinama. Te tri razine pozicioniranja odgovaraju na sljedeća pitanja (1997a: 337):

1. Kako su likovi pozicionirani u odnosu jedni na druge u pripovijedanom događaju?
2. Kako se govornik/ca pozicionira u odnosu na publiku?
3. Kako se naratori pozicioniraju u odnosu na sebe same?

Na prvoj razini Bamberg podrazumijeva analizu sudionika događaja u *svijetu priče* (eng. *story world*). Primjerice, jesu li konstruirani kao protagonisti, antagonisti, počinitelji ili žrtve? Iz lingvističke perspektive, na toj se razini može promatrati agentivnost – je li sudionik događaja konstruiran kao činitelj koji ima kontrolu nad događajima ili je neagentivni trpitelj vanjskih „prirodnih“ sila, sreće, sudbine ili vlastitog karaktera? Na drugoj razini Bamberg podrazumijeva analizu jezičnih sredstava korištenih u narativnom diskursu, odnosno učinka koji narator želi postići kod publike. Primjerice, prepričava li proživljene događaje s namjerom da savjetuje publiku što činiti u sličnoj situaciji ili traži opravdanje za svoje postupke i okrivljuje druge sudionike događaja? Na trećoj razini pozicioniranja Bamberg govori o analizi načina na koji se jezik rabi za izricanje stavova koje narator smatra općim istinama koje nadilaze kontekst konverzacijske situacije, tj. kako se narator pozicionira u odnosu na

prethodno postojeće normativne diskurse (velike narative, eng. *master narratives*). Bamberg ovdje naglašava da jezična sredstva rabljena u naraciji upućuju na mnogo više od samog sadržaja pripovijedanog događaja ili njegove teme i sugovornika. Naime, pri konstrukciji sadržaja i publike kao sudionika narativnog interakcijskog konteksta, narator nadilazi pitanje *Kako želim da me publika shvati?* i konstruira lokalni odgovor na pitanje *Tko sam ja?*, pri čemu se pozicionira u odnosu na kulturne diskurse i normativne (društvene) pozicije, bilo da ih prihvaća, izražava neutralnost, distancu, kritiku, subverziju ili otpor prema njima (Bamberg 2004: 6). Bamberg i Georgakopoulou (2008: 285) nešto preciznije tumače treću razinu pozicioniranja kao odgovor na pitanje *Kako govornik pozicionira poimanje vlastita identiteta u odnosu na dominantne diskurse, odnosno velike narative?* (ibid.: 391).

S obzirom na specifičnu komunikacijsko-interakcijsku osobinu narativa kao diskursnog žanra koji ima govornika i sugovornike ili publiku, vrlo je značajno ovo razlikovanje triju dimenzija pozicioniranja. Tako opisana raslojenost pozicioniranja premošćuje jaz između naoko nepomirljive mikro i makrorazine analize identiteta u narativima. Naime, mikrorazina analize zastupljena je u pristupima isključivo usmjerenima na lokalnu razinu interakcije, primjerice, u konverzacijskoj analizi, dok su druga krajnost pristupi usredotočeni na šire društvene procese, cirkuliranje ideologija i odnosa moći povezanih s društvenim ulogama, primjerice, kritička analiza diskursa. Raslojavanjem analize pozicioniranja u diskursu na tri razine povezuju se lokalni iskazi identiteta u specifičnom interakcijskom kontekstu i pregovaranje identiteta na makrorazini društvenih procesa kao što su odnosi moći i ideologije. Bambergov model pozicioniranja primjenjuje se i u ovom istraživanju, a njegova praktična primjena prikazana je u analitičkom dijelu rada.

2.3.4.4.4. Interakcijsko pozicioniranje

Uz Bambergov model pozicioniranja u narativnom diskursu, valja ovdje spomenuti i teoriju pozicioniranja u narativu temeljenu na interakcijskoj naravi jezika koju na tragu Bahtinove koncepcije *heteroglosije* i *dijalogizma* razvija Stanton Wortham (2001). Prema Worthamu, analiza pozicioniranja treba objasniti na koji način lingvistički i paralingvistički signali interakcijski pozicioniraju naratora i publiku. Pet je vrsta tih signala: referencija i predikacija, glagoli govorenja, upravni govor, evaluacijski indeksikali i epistemički modali (ibid.: 70-75, Doppermann 2015: 375-377). Iako se u proučavanju autobiografskih narativa fokusira na interakcijski aspekt narativnog diskursa, Worthamova analiza nadilazi lokalni kontekst i ulazi

u područje identitetske konstrukcije i društvenih praksi. Wortham naglašava epistemološku kompleksnost narativa i njihovu transformacijsku snagu, jer opetovano pripovijedanje istog narativa, osim što iskustvu daje smisao, ima učinak na identitet osobe koja ga pripovijeda – naime, ponavljanjem iste narativno oblikovane inačice sebe narator postaje upravo ta inačica. Također, Wortham ističe da autobiografski narativi predstavljaju snažan mehanizam otpora potlačenosti koja proizlazi iz društvenog poretka. Wortham u svojem radu, koji se temelji na pragmatičkom pristupu narativnoj interakciji i pozicioniranju sudionika narativa, uočava da interakcijsko pozicioniranje ne ovisi samo o situacijskom kontekstu interakcije, nego i o širem, društvenom kontekstu unutar kojega je interakcija smještena. Istovremeno, zahvaljujući interakcijskom pozicioniranju, udvostručuju se uloge sudionika interakcije; s jedne strane sudjeluju kao hipotetski sudionici događaja, te s druge strane kao stvarni sudionici interakcijske situacije, dakle kao akteri ili likovi u svijetu narativa i kao naratori u kontekstu svijeta naracije (usp. Georgakopoulou i Bamberg 2008).

Identitetskim djelovanjem u razgovoru, što podrazumijeva i narativnu interakciju, bavi se i etnometodologija. Kako tumače Antaki i Widdicombe (1998), u etnometodologiji se identiteti poimaju kroz središnji koncept indeksikalnosti²⁷ te ovisnosti o kontekstu. Identitet osobe (govornika, sugovornika ili osobe o kojoj se govori) znači smještanje te osobe u kategorije kojima se pripisuju određena svojstva. Pripisivanje tih uloga je indeksikalno i rezultat je uporabe konverzacijskih struktura. Pripisana je identitetska uloga kontekstualna, odnosno relevantna je isključivo u toj situaciji u kojoj se pripisivanje uloge odvija unutar konverzacije. Drugim riječima, „posjedovanje identiteta“ posljedica je interakcije – identiteti „izranjaju“, izlaze na površinu tijekom interakcije. Na ovaj način identitetu u interakciji pristupa i konverzacijska analiza, ulazeći u analizu bez prethodnih teorija o društvenim ulogama, odnosima moći i širem diskursnom i društvenom kontekstu. Naime, namjera je konverzacijske analize istražiti kako ljudi iskazuju identitete u odnosu na pripadnost kategoriji koja im je pripisana i posljedice koje to pripisivanje uloga ima na interakciju (Benwell i Stokoe 2006: 69). Autori koji se bave identitetima u jezičnoj interakciji i narativnom diskursu iz društveno konstruktivističke perspektive kritiziraju takav pristup (npr. Billig 1999, De Fina i Georgakopoulou 2012: 43-50, Benwell i Stokoe 2006), budući da je previše orijentiran na rubne dijelove narativa, a analiza suviše usmjerena na mikrokontekst, zbog čega je lokalnu

²⁷ Indeksikalnost se odnosi na proces identifikacije kojim se dva elementa smještaju u odnos jukstapozicije, odnosno jedan element upućuje na drugi (Bucholz i Hall 2004). U najširem smislu indeksikalnost znači povezivanje jezičnog iskaza s izvanjezičnom stvarnošću zahvaljujući sposobnosti jezičnog znaka da upućuje na aspekte društvenog konteksta (De Fina, Schiffrin i Bamberg 2006: 4). Indeksikalnost je dakle temeljni semiotički proces za oblikovanje društvenih identiteta u jeziku.

narativnu interakciju teško povezati s makrokontekstom. S druge strane tog spektra nalazi se kritička analiza diskursa, o kojoj će biti riječ u potpoglavlju 3.2.5.

Analiza kategorije pripadnosti (eng. *Membership Category Analysis*) još je jedan pristup opisu identitetskog djelovanja u konverzacijskoj interakciji proizašao iz etnometodoloških postavki (van De Mieroop 2011, 2015; van De Mieroop i Clifton 2012). U kontekstu narativnih intervjua, iz ove se perspektive promatra interakcijska priroda kategorizacijâ i dinamika kojom ispitanik odbija ili prihvaća istraživačeva (sugestivna) pitanja. Primjerice, Dorien van De Mieroop (2011) analizirala je narative ispitanica o iskustvu siromaštva i razlozima zašto su se našle u toj situaciji te zašto iz nje nisu mogle izaći. Iako se temelji na etnometodologiji i metodama konverzacijske analize, ovaj pristup uzima u obzir i makrokontekst interakcije. Van De Mieroop u analizi identitetskih kategorizacija u narativnom intervjuu promatra odraz dominantnih percepcija o siromaštvu, primjerice stav da su ljudi sami krivi za financijsku situaciju u kojoj su se našli, osobito u trenucima povoljne ekonomske situacije. U trenucima ekonomske krize ta se percepcija mijenja te se siromašni poimaju kao žrtve spleta okolnosti. Van De Mieroop uočava tendenciju da ispitanice na upite o financijskim dugovanjima društvenu percepciju vlastite krivnje za siromaštvo prebacuju na izvanjsku kategoriju odgovorne majke. Naime, specifičnom upotrebom zamjenica (primjerice, upotrebom generičkog *ti* ili bezličnih konstrukcija) ispitanice argumentiraju lošu situacijsku situaciju u kojoj su se našle kao posljedicu toga što ih je roditeljska i obiteljska odgovornost (npr. briga za dijete s poteškoćama i sl.) spriječila u nastojanjima da riješe financijske probleme i poboljšaju životne uvjete. Ukratko, ispitanice su identitete oblikovale tako što su kroz narative kategorizaciju sebe kao siromašnih ljudi nastojale zamijeniti kategorizacijom sebe kao majki i na taj način premostile granice kategorizacije pripadnosti grupama (eng. *ingroup/outgroup membership boundaries*). Van De Mieroop uočava da iskazi počinju neosobnim i neagentivnim iskazima o siromaštvu i financijskoj situaciji te završavaju sekvencama s naratoricama kao aktivnim, agentivnim i odgovornim protagonisticama. Ukratko, integracijom različitih elemenata, ova analiza identiteta u narativima prikazuje da je identitet ispitanica kao siromašnih majki prihvatljiv na dvjema razinama; s jedne strane očekivanja ispitivača/istraživača koji provodi intervju o siromaštvu (u lokalnom kontekstu intervjua) su ispunjena, dok se s druge strane samokategorizacija ispitanica kao majki suprotstavlja granicama tuđih i vlastitih grupa i umanjuje potencijalno pripisivanje neodgovornosti i lijenosti siromašnim ljudima. Rezultat je taj da se identitet ispitanica konstruira kao prihvatljiviji iz društvene perspektive koju ispitivačica implicitno predstavlja u intervjuu (ibid.: 588).

Teme zastupljene u analizama identitetske konstrukcije u narativnom diskursu vrlo su raznolike i u istraživanjima se često isprepliće više analitičkih koncepata, stoga je nemoguće sva ih ovdje pobrojati i predstaviti. Osim već predstavljenih, valja spomenuti još neke; konstrukcija identiteta u govoru i interakciji mladih (Androutsopoulos i Georgakopoulou 2003), povezivanje konverzacijskih narativa i oblikovanje nastavnih programa (Archakis i Tsakona 2012), narativno oblikovanje i iskazivanje rodnog identiteta (Bucholz 1999, Sawin 1999, Moita Lopes 2006, Conway 2008), agentivnost u narativima zatvorenika o incidentnima probadanja nožem (O'Connor 1996), konstrukcija rasnih i etničkih identiteta u narativima o pljačkanju imigranata na dan isplate plaće (Wortham et al 2011) itd. Budući da se ovo istraživanje bavi narativima o migrantskom iskustvu, u narednim se poglavljima detaljnije prikazuju istaknuta istraživanja koja tematiziraju narativni diskurs i migrantsku perspektivu.

3.2.5. NARATIV IZ PERSPEKTIVE KRITIČKE ANALIZE DISKURSA

U pregledu sociolingvističkih i diskursnih pristupa istraživanju narativa, De Fina i Georgakopoulou (2012: ix) govore o dvama teško odvojivim poljima interesa u proučavanju narativa iz diskursne perspektive. S jedne strane nalazi se analiza narativa kao tekstualno i diskursno oblikovanog fenomena, dok se s druge strane naglašava uloga naracije (pripovijedanja) kao društvene prakse koja je oblikovana i istovremeno oblikuje brojne društvene kontekste. U potonjem slučaju otvaraju se pitanja odnosa moći, ideologija i identiteta, kako u institucionalnom kontekstu, tako i u svakodnevnicu ili istraživačkom kontekstu (ibid.). U tom je smislu iznimnu važnost imala koncepcija naracije kao diskursne prakse i narativa kao posebnog diskursnog žanra²⁸ zbog njegove dvojake prirode da istovremeno slijedi i oblikuje društvene norme i uloge (Fairclough 1989, Fairclough 1995: 14). Brojni teoretičari narativa pozivaju se upravo na tu Faircloughovu koncepciju narativa kao diskursnog žanra kao pristup pomoću kojeg se narative može opisati sa šireg društvenog gledišta. U svakom slučaju, diskursna perspektiva u proučavanju narativa proširila je područja interesa narativne analize te uvela problematiku odnosa moći i ideologija, osobito kroz postavke kritičke analize diskursa (npr. Fairclough i Wodak 1997, Weiss i Wodak 2003, Wodak i Meyer 2009).

²⁸ Fairclough (1995: 14) definira žanr kao društveno prihvaćen način jezične upotrebe povezan s određenom vrstom društvene aktivnosti.

Kritička analiza diskursa vrlo je proširena perspektiva proučavanja jezika u društvenim znanostima²⁹, čiji je cilj istražiti uloge jezika u stvaranju i opetovanom izražavanju, a samim time i legitimiziranju određenih društvenih praksi poput diskriminatornih ideologija, nejednakosti, odnosa moći i raznih oblika manipulacije i diskriminacije. Od svojih najranijih početaka do danas kritička analiza diskursa prošla je kroz faze prvotne aktivističke ambicioznosti i velikih očekivanja, ali i ozbiljnih kritika i marginalizacije, što je autore te provenijencije usmjerilo prema rafiniranju metodoloških pristupa i određenog ublaživanja prvotnih ideja, da bi u današnje vrijeme postala institucionalizirana, pa čak i dijelom akademskog *mainstreama*. Dakle, iako su od samih početaka teoretičari kritičke analize diskursa inzistirali da se ne radi o školi, metodi ili sljedbi, nego zajedničkom nastojanju da se objasne društveni i jezični fenomeni iz kritičke perspektive, s vremenom su se ipak profilirale smjernice i unatoč izbjegavanju tog označitelja, 'škole' kritičke analize diskursa. Dijalektički pristup Normana Fairclougha, sociokognitivni pristup (ili kritičke diskursne studije, eng. *Critical Discourse Studies*) Teuna van Dijka te diskursno-povijesni pristup (eng. *Discourse-Historical Approach*) Ruth Wodak i suradnika danas su najistaknutije struje kritičke analize diskursa, iako je značajan razvoj nekih novih smjerova istraživanja, primjerice povezivanjem naoko nespojivih metoda kritičke analize diskursa i korpusne lingvistike (Baker 2006, Baker et al. 2008). Kritička analiza diskursa problemski je orijentirana, što joj omogućuje da istraži bilo koji aspekt jezične upotrebe, a da bi to ostvarila, oslanja se isključivo na prirodno ostvareni jezik i analizira nadrećenične ostvaraje jezika kao što su govori, intervjui, svjedočanstva, novinski tekstovi i narativi. Takva analiza ne zadržava se samo na razini opisa, nego istražuje kako funkcioniraju različiti društveni, kulturološki, situacijski i kognitivni konteksti jezične uporabe i ono što je najvažnije, cilj joj je osim kritike ponuditi moguća rješenja za identificirane društvene nepravde. Rezultat raznolikosti navedenih pristupa jest različito interpretiranje ključnih analitičkih i teorijskih pojmova *teksta*, *diskursa*, *kritike*, *ideologije* i *moći*. No bez obzira na raznolikost teorijsko-metodološkog aparata, sve varijacije kritičke analize diskursa povezuje zajedničko nastojanje da daju glas potlačenim, marginaliziranim i diskriminiranim skupinama kroz dekonstrukciju i svojevrsno raskrinkavanje opresivnih diskursa. U tom su kontekstu problematika identiteta i migracije itekako poželjne istraživačke teme.

Jedna od temeljnih postavki kritičke analize diskursa, koja joj omogućuje da uopće bude okvirom istraživanja identiteta, jest ta da je odnos između jezika (ili konkretnog

²⁹ Raznoliki utjecaji na profilaciju kritičke analize diskursa mogu se prepoznati u retorici, tekstnoj lingvistici, antropologiji, filozofiji, socijalnoj psihologiji, kognitivnoj znanosti, književnoj teoriji, sociolingvistici te primijenjenoj lingvistici i pragmatiki (Wodak i Meyer 2009: 1).

diskursnog događaja) i društva (situacija, institucija i društvenih struktura koje okružuju taj diskursni događaj) dijalektičke naravi. Naime, jezik je društvena praksa (Fairclough 1989), a za takvo njegovo funkcioniranje presudna je uloga konteksta. To znači da „diskurs oblikuje društvo, ali je istovremeno društveno oblikovan jer uspostavlja situacije, objekte spoznaje te društvene identitete međuljudskih odnosa. Dakle, diskurs održava i reproducira društveni status quo, ali istovremeno doprinosi njegovoj transformaciji i zbog toga proizvodi odnose moći. Također, diskursne prakse mogu imati značajne ideološke učinke jer proizvode i reproduciraju nejednake odnose moći, primjerice, među društvenim klasama, muškarcima i ženama te etničkim i kulturnim manjinama i većinama, a sve kroz načine na koje predstavljaju stvari i na koje pozicioniraju ljude“ (Fairclough i Wodak 1997: 258).

Ono po čemu se kritička analiza diskursa razlikuje od ostalih diskursnih analiza jest njezin problemski orijentiran, kritički pristup, koji se temelji na idejama Frankfurtske škole i kritičke lingvistike (Fowler et al. 1979). Kako ističu Wodak i Meyer (2009: 7), cilj je kritičkog istraživanja jezičnih i društvenih pojava proizvesti kritičke spoznaje koje omogućuju ljudskim bićima emancipaciju od različitih oblika dominacije i podređenosti. No istraživački interesi kritičke analize diskursa nisu nužno iznimno negativni i „ozbiljni“ društveni i politički događaji, što je česta predodžba zbog njezina atributa „kritička“. Poanta je da svaki društveni fenomen, ma koliko se običan i bezazlen činio, može i mora biti podložan kritičkoj analizi, preispitivan i ne uziman zdravo za gotovo. Pritom namjera nije istražiti jezične jedinice kao takve i same za sebe, nego proučavati društvene fenomene koji su nužno složeni i kao takvi zahtijevaju multidisciplinarni i multimetodički pristup (Wodak i Meyer 2009: 3, Weiss i Wodak 2003).

Kad je riječ o analizi identitetske konstrukcije u narativnoj interakciji, za kritičku analizu diskursa širi društveni kontekst od presudne je važnosti za izražavanje, posredovanje i cirkulaciju identiteta, jer se identiteti proizvode i često izvanjski nameću pojedincima i grupama kroz dominantne diskursne prakse i ideologije. Stoga kritička analiza diskursa stoji u opreci s analizama koje se temelje samo na lokalnom interakcijskom kontekstu, primjerice konverzacijska analiza ili etnometodologija. Kritička analiza diskursa upravo odnose moći i šire društvene okolnosti koje ograničavaju i oblikuju načine na koji se identiteti poimaju i posreduju u određenim interakcijama smješta u središte svog istraživačkog programa. Zbog toga u analizi reprezentacije identiteta preferira političke i ideološke kontekste te se fokusira upravo na *reprezentaciju* identiteta, za razliku od njihove *projekcije* i *posredovanja* u interakciji (Billig 1999).

Govoreći o migraciji u kontekstu ovog pristupa, Wodak (2013) ističe da joj se može pristupiti izvana (npr. u analizama medijskih izvještaja, političkih govora ili zakonskih akata *o migraciji*) ili iznutra (npr. u analizama svjedočanstava migranata). Tradicionalno se kritička analiza diskursa bavila migracijom *izvana*, odnosno dekonstrukcijom diskriminirajućih ideologija prisutnih u političkom i medijskom diskursu o migraciji, migrantima i strancima. U fokusu su stoga uglavnom bili veliki narativi (eng. *master narratives*), kojima se oblikuju, reprezentiraju i legitimiziraju ksenofobija, rasizam i sl., što je osobito prisutno u reprezentaciji migracije i migranata. Kao primjer mogu se ovdje navesti analize diskursne konstrukcije nacionalnih identiteta (npr. De Cillia, Reisigl i Wodak 1999, Wodak et al. 2009) oblikovane u medijskom, političkom i institucionalnom diskursu. Ta istraživanja, u posljednjih nekoliko godina osobito orijentirana na diskurs o izbjeglicama, identificirala su kao najčešće prisutne strategije u diskursima o migraciji: izrazito naglašenu podjelu „mi-oni“, kategoriziranje izbjeglica i migranata kao „drugih“ i „stranih“ (eng. *othering*), dominantne metafore *vala*, *poplave*, *krize*, *opasnosti*, *tereta*, *prijetnje* i sl. (Baker et al. 2008, Wodak 2013, Wiese 2015). Može se zaključiti da se, migracija u javnom prostoru oblikuje kao kolektivan, negativan i neželjen fenomen (van Leeuwen 1993, Krzyżanowski i Wodak 2008), kroz nacionalističke i rasističke diskurse u kojima se migranti konstruiraju kao neagentivni i depersonalizirani, strani, drugi. Do tih spoznaja došlo se analizom reprezentacije društvenih aktera (van Leeuwen 1993), opisa strategija legitimizacije (van Leeuwen i Wodak 1999) i različitih diskursnih strategija poput kolektivizacije, spacijalizacije i sl. (Reisigl i Wodak 2001).

Da bi se prikazala i druga strana priče, u zadnje se vrijeme pod okriljem kritičke analize diskursa javljaju i analize migracije *iznutra*, odnosno analize narativa, svjedočanstava i osobnih iskustava migranata (npr. Krzyżanowski i Wodak 2008). Iako većina istraživanja koja tematiziraju naraciju iskustava marginaliziranih pojedinaca, pa tako i migranata, nisu uvijek eksplicitno unutar okrilja kritičke analize diskursa kako je ona ovdje opisana, može se reći da su ona kritičke provenijencije, budući da im je namjera dekonstruirati dominantne odnose moći, zbog kojih su ti pojedinci uopće i marginalizirani. U ovom istraživanju, pozicioniranje u narativima o migrantskom iskustvu na razini šireg društvenog konteksta analizirano je upravo iz takve kritičke perspektive, nadahnute djelovanjem i nastojanjima pripadnika struje kritičke analize diskursa.

3.2.6. NARATIVNI DISKURS I IDENTITETI MIGRANATA

Narativna analiza profilirala se danas kao središnji metodološki alat za istraživanje migracije *iznutra*. Istraživanja narativnog diskursa kao prostora konstrukcije i posredovanja identiteta u kontekstu migracije i svjedočanstava migranata brojna su i prisutna u relevantnim zbornicima i priručnicima, kako u području narativne i diskursne analize, tako i u znanosti o migraciji (Baynham i De Fina 2017, De Fina i Tseng 2017).

Najistaknutijim i prvim sveobuhvatnim istraživanjem o narativnom migrantskom diskursu može se istaknuti studiju Anne De Fine (2003) o konstrukciji identiteta u narativima meksičkih imigranata u SAD-u³⁰. De Fina ističe važnost proučavanja tog aspekta migracije jer fokus na identitete migranata pomaže da se odagnaju generalizacije i stereotipizacija te da se dobije bolji uvid u kompleksnost migrantskih iskustava. Naime, kvalitativna perspektiva temeljena na diskursu i narativima daje cjelovitu sliku migracijskog iskustva, koje autorica uspoređuje s mozaikom, te ukazuje na one aspekte iskustva koji se ne mogu prikazati kvantitativno, primjerice kroz statističke analize i upitnike. Cilj De Finine studije bio je povezati lokalno izražavanje identiteta u narativnom diskursu i društvene prakse koje oblikuju okolnosti migracije. Pritom De Fina ističe da se analizom narativa ne analiziraju samo pojedinačne priče i iskustva, nego se istovremeno dobiva uvid i u kolektivne društvene reprezentacije i ideologije (De Fina 2003: 7). Ovo istraživanje prikazuje da iskazivanje identiteta može biti više ili manje eksplicitno, što ovisi o kontekstu pripovijedanja i interakcijskoj funkciji narativa kao takvog. Identiteti se u analizi pojavljuju kroz povezivanje jezičnih odabira, interakcijskog svijeta i svijeta priče. De Finina se analiza sastoji od dviju temeljnih aspekata oblikovanja i iskazivanja identiteta:

i. Projekcija sebe u određene društvene uloge, primjerice kroz analizu načina na koje autori narativa predstavljaju sebe u odnosu na druge i u odnosu na društvena iskustva. Jezične strategije na koje se De Fina fokusira u ovom dijelu analize su zamjenice i glagolsko stanje jer se u tim kategorijama identitet izravno iskazuje, odnosno prikazuje, za razliku od drugih kategorija kroz koje ga se preispituje i problematizira. Kao primjer se može navesti odabir zamjениčkih oblika koji signalizira stupanj agentivnosti i sudjelovanja u pripovijedanom događaju.

ii. Izražavanje pripadanja grupama i zajednicama, odnosno eksplicitna konstrukcija identiteta u odnosu na pripadanje nekoj široj zajednici ili grupi. Na ovoj razini De Fina

³⁰ Uz monografiju iz 2003., De Fina se tom temom bavi u nizu članaka i manjih istraživanja (De Fina 2007, De Fina i King 2011, Relaño Pastor i De Fina 2005, De Fina 2013, De Fina 2017 itd.) te je, uz A. Georgakopoulou i M. Bambergu, jedna od najistaknutijih autorica u području teorije narativne analize i identitetske konstrukcije u narativnom diskursu općenito.

promatra kategorizaciju sebe i drugih, tj. identifikacijske strategije kojima se naratori služe. Ovdje je identitet češće posredovan nego iskazan pa se promatra implicitno i eksplicitno referiranje na širi kontekst u koji je migracija uronjena, odnosno na uvjerenja ispitanika i različite ideologije.

De Finina analiza pokazala je da meksički imigranti rabe etnicitet kao središnju kategoriju za pozicioniranje sebe i drugih sudionika događaja u narativima te da etnička identifikacija odražava i oblikuje različite razine konteksta, od logičkog posredovanja pozicija sebe i drugih i oblikovanja okvira za sudjelovanje u interakciji, do artikulacije vrijednosti i uvjerenja koja dijele pripadnici zajednice i kontekstualizacije kulturnih i društvenih normi. U istraživanju je De Fina došla do spoznaje da specifičnom upotrebom zamjenica meksički imigranti naglašavaju individualnu, odnosno kolektivnu orijentaciju migrantskog iskustva. De Fina izražavanje identiteta proučava na sljedećim mjestima: u već spomenutoj upotrebi zamjenica, konstrukciji agentivnosti u odnosu na društveno iskustvo, te u kategorijama identifikacije u orijentacijskim surečenicama i sažecima narativa i kronika³¹. De Fina je došla do zaključka da su narativi meksičkih imigranata uglavnom orijentirani na Drugoga, što se da iščitati iz učestale upotrebe i distribucije zamjenice *nosotros* u osobnim pričama te iz promjenjivog odabira zamjenica *yo* i *nosotros* te upotrebe ostalih zamjenica koje upućuju na različite razine kolektivnog identiteta (*tu, Usted, se*). Naime, meksički su imigranti često na pitanja o vlastitim iskustvima odgovarali u *nosotros*-narativima, čime se, tvrdi De Fina, naglašava orijentacija na Drugoga te generalizira iskustvo kao nešto što nije jedinstveno za ispitanika, nego je potencijalno zajedničko iskustvo. Ta generalizacija iskustava najprimjetnija je u narativnim kodama, gdje se često fokus sa sebe kao središta priče premješta na druge sudionike ili na sugovornicu-istraživačicu (2003: 218). Kad je riječ o agentivnosti, nju je De Fina promatrala u kronikama o prelasku granice, koje su se u korpusu istaknule kao vrlo česta tematska podvrsta narativa, s posebnim naglaskom na upravni govor i ostale jezične strategije povezane s izricanjem agentivnosti likova u raznim situacijama u svijetu priče. Uočila je da su meksički migranti sebe diskursno oblikovali kao neagentivne jer su unatoč navođenju vlastitih riječi kao protagonista u priči, njihovi govorni činovi i dalje bile uglavnom unutarnje reakcije, a ne agentivno djelovanje. Agentivnost u kronikama o prelasku granice uvijek je bila kolektivna, odnosno agentivan je uvijek bio kolektiv, tj. grupa imigranata koji prelaze granicu, nikad pojedinac. Drugim riječima, meksički imigranti implicitno su u narativima umanjivali

³¹ Kronike su posebna vrsta narativa koji se od minimalnog narativa razlikuju po vremenskom sjecištu. Naime, kronike obuhvaćaju niz vremenski (i često prostorno) poredanih događaja. Dok se minimalni narativ sastoji od samo dvaju događaja, kronike ih uvijek sadrže više (De Fina 2003: 98).

vlastitu agentivnost i osobnu uključenost i inicijativu kao sudionika događaja, te najčešće konstruirali narative u kojima sebe ne pozicioniraju kao protagoniste, nego kao neagentivne i neistaknute sudionike (De Fina 2003: 219). Osim toga, De Fina je uočila da se etnicitet ističe kao središnja identifikacijska kategorija sudionika događaja u svijetu priče te da ga imigranti u narativima kontekstualiziraju eksplicitno uključivanjem u argumentacijske narative o sličnostima i razlikama među imigrantima i različitim društvenim grupama ili implicitno, primjerice u upravnom govoru i navodima riječi likova. Zbog svega navedenog, De Fina u ovim narativima uočava snažnu usmjerenost na kolektivnost iskustva meksičkih imigranata. Ovim je istraživanjem De Fina ujedinila rastuće područje proučavanja diskursne konstrukcije identiteta i narativne analize s etnografskim tendencijama opisa migrantskoga iskustva. Pritom je istaknula važnost međudjelovanja jezičnih izbora i strategija u pripovijedanju u različitim kontekstima; u svijetu priče, u interakcijskom svijetu te u odnosu na širi svijet društvenog iskustva (2003: 222).

Iduća je nezaobilazna referenca u proučavanju narativnog diskursa migranata zbornik *Dislocations/Relocations. Narratives of Displacement* (Baynham i De Fina 2005). U zborniku su okupljena istraživanja narativa kojima je zajednički cilj bio opisati iskustava migranata i izbjeglica s naglaskom na to kako konstrukcija narativa u vremenu i prostoru migracijskog iskustva indeksira promjenu u društvenim identitetima i procesima karakterističnima za raseljavanje. Autori u ovom zborniku ističu važnost istraživanja migrantskih narativa, budući da se u današnje vrijeme u javnom diskursu raseljavanje i migracija općenito predstavljaju kroz rakurs nacionalističke i rasističke retorike, čime se stvara atmosfera društvene panike u kojoj su izbjeglice i migranti prikazani kao prijetnja stabilnim granicama nacionalnih identiteta. Stoga prilaze tom procesu „iznutra“, odnosno posežu za analizama diskursa iz emičke perspektive, jer se takvim pristupom prikazuje subjektivna konstrukcija kretanja ljudskih bića, umjesto objektivističkog nametanja „drugotnosti“ (eng. *othering*) kroz dominantne nacionalističke ili rasističke diskurse. Radovi okupljeni u ovom zborniku bave se narativima marokanskih imigrantica u Francuskoj, narativima zapadnih i istočnih Nijemaca, narativima izbjeglica i tražitelja azila o iskustvu prisilne migracije i narativima sličnih marginaliziranih i „drugotnih“ pojedinaca u pokretu.

3.2.6.1. Migrantski narativi u institucionalnom kontekstu

Niz je referentnih istraživanja koja se bave migrantskim narativima u institucionalnom kontekstu. Primjerice, Blommaert (2001) piše o strukturi i funkcijama narativa afričkih azilanata u Belgiji i prikazuje ključnu ulogu koju ti narativi imaju kao komunikacijski resursi u procesu traženja azila. Analizom institucionalnog konteksta traženja azila Blommaert ukazuje na narativnu nejednakost afričkih izbjeglica. Naime, proces traženja azila uključuje kompleksan niz diskursnih praksi i jezičnih ideologija koje se rabe kao kriteriji „istinitosti“, „pouzdanosti“, koherencije i „dosljednosti“ te zahtijevaju komunikacijske resurse kojima afrički tražitelji azila nemaju pristup, ne samo u širem jezičnom smislu nepoznavanja jezika, nego i u narativnom i stilističkom smislu (Blommaert 2001: 414). Prema Blommaertu, narativna nejednakost poprima različite oblike i dimenzije, od kojih ističe pristup lingvističko-komunikacijskim resursima, specifične kontekstualizacijske zahtjeve u procesu prijave za azil te načine na koji se tekstovi prenose tijekom birokratske procedure prijave za azil. Naime, zahtjevi za azil vrednuju se isključivo prema iskazima izbjeglica, gdje je ono što se iz birokratske perspektive čini kao nedosljednost ili površna i nepotpuna informacija dovoljan razlog za odbijanje zahtjeva za azil. Problematiku narativne nejednakosti Blommaert oslikava na primjeru „narativa doma“ (eng. *home narratives*), odnosno dugih i često anegdotalnih svjedočanstava o domu izbjeglica, koji sadrže detaljne informacije o lokalnim događajima u mjestima koja su ti ljudi morali napustiti. Narativi doma kontekstualizirajući su iskazi koji se ne uklapaju u diskursne prakse karakteristične za proceduru prijave za azil. Ti iskazi, „od kojih se očekuje da su nedvosmisleni, čisti skupovi znakova“ u proceduri se u nekoliko navrata nanovo prepričavaju, preinačuju i rekontekstualiziraju u obrascima i izvještajima (ibid.: 438). Blommaert na primjerima narativa afričkih izbjeglica ilustrira asimetrične odnose moći koji su ugrađeni u administrativne procedure i odnos konflikta s državom u koji su tražitelji azila smješteni, te ističe da su asimetrični odnosi moći i konflikt društveno i kulturno nevidljivi upravo zbog jezičnih i drugih ideologija. Slično, Maryns i Blommaert (2001) opisuju autobiografske narative zapadnoafričkih tražitelja azila i promjene na fonetskoj, gramatičkoj i paralingvističkoj razini do kojih dolazi tijekom razvoja tih narativa. Kako tvrde, sitni lingvistički detalji općenito upućuju na promjene u narativu, čija ukupnost čini odraz govornikova identiteta. Autori uočavaju (2001: 80) da narativi afričkih tražitelja azila stoje nasuprot birokratskog jezičnog sustava, koji „semiotizira širi projekt političkih i kulturnih obrazaca nacije-države“. Naime, različiti načini izražavanja, među koje spadaju i narativi tražitelja azila, promatrani iz birokratske perspektive pozicionirani su nasuprot tog birokratskog semiotičkog središta kao drugačiji i neprihvatljivi – u birokratskoj interakciji u kontekstu postupka traženja azila ti narativi jednostavno „ne funkcioniraju“ (ibid.). Autori

zaključuju da takvi „deteritorijalizirani i transidiomatički narativi, ma koliko lijepi i privlačni bili lingvistu, nemaju nikakvih izgleda u situacijama gdje su teritorijalizacija i idiomatizacija norma“ (Maryns i Blommaert 2001: 81).

3.2.6.2. Migrantski narativi i jezična biografistika

U domaćoj literaturi slična istraživanja nisu značajnije zastupljena, no ipak se može navesti nekoliko radova, koji u hrvatskom lingvističkom prostoru prvi otvaraju teme poput analize migrantskih narativa te narativne konstrukcije identiteta.

Prvi autor koji u hrvatskoj lingvistici istražuje svjedočanstva migranata i njihov *narativni identitet* (vidjeti Ricoeur 1992) je Velimir Piškorec (2006a, 2006b, 2007, Piškorec i Zelić 2007). Kao kontaktnom lingvistu i germanistu, središnji su mu interes hrvatsko-njemački jezični dodiri, ali želeći ih prikazati iz perspektive pojedinca i njegova odnosa s jezikom i društvom, Piškorec poseže za *jezičnom biografistikom*. Riječ je o metodi kontaktne lingvistike koja „proučava jezičnu uporabu, učenje odnosno usvajanje jezika, stavove prema različitim idiomima i njihovim govornicima, društvenu i jezičnu prilagodbu te konstrukciju jezičnoga identiteta pojedine osobe“ (Novak 2012a: 169). Cilj jezičnobiografskog istraživanja je od podataka prikupljenih iz pisanih svjedočanstava, romana, (auto)biografija, anketa ili intervjua rekonstruirati jezičnu biografiju pojedinca. Jezična biografija poseban je žanr koji sadrži svjedočanstva o usvajanju, učenju i uporabi više jezika tijekom života pojedinca, a istraživačev je zadatak usporediti te iskaze s ispitanikovom biografijom kako bi se dobio uvid u ophođenje s različitim jezicima u različitim životnim fazama, ali i u povezanost individualnih doživljaja i društvenog i biografskog konteksta (Piškorec 2007: 458). Građa iz koje se najčešće rekonstruiraju jezične biografije prikuplja se metodom *narativnog intervjua* te se snimljeni iskazi transkribiraju i potom analiziraju tematski i pragmatički primjenom metoda konverzacijske analize i analize diskursa (Piškorec 2006: 52-53). Metoda rekonstrukcije jezične biografije sastoji se od dviju faza; prvo se provodi „ekstenzivna diskurzivna makroanaliza propozicionalnoga sadržaja snimljenih intervjua“ te se selektivno prikazuju relevantni dijelovi intervjua. U drugoj fazi se drastičnom selekcijom rezultata prve faze dolazi do parafraze i novog teksta koji čini jezičnu biografiju ispitanika. Metoda jezične biografistike rezultirala je popriličnim brojem istraživanja u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici, koja tematiziraju jezične biografije ekonomskih migranata i izbjeglica koji su boravili u Njemačkoj (Piškorec i Zelić 2006, Piškorec 2007), vlastitu jezičnu biografiju (Piškorec 2006b), jezične

biografije i identitete hrvatskih iliraca (Novak 2012a, 2012b), jezični identitet govornika inojezičnog hrvatskog koji žive u republici Hrvatskoj (Grgić 2018), jezične identitete Gradišćanskih Hrvata i žumberačkih transmigranata (Šćukanec 2012, 2014, 2017) te ortodoksne židovske zajednice u Brooklynu (Abramec 2014). Osim bogatih spoznaja o hrvatsko-njemačkim jezičnim dodirima te višejezičnosti u migrantskom iskustvu, Piškorec uočava da jezična biografistika otvara prostor za istraživanje "individualne i kolektivne konstrukcije identiteta s obzirom na jezične aspekte" (Piškorec 2006: 458). Pritom se govori o *narativnom identitetu* (Piškorec 2007, Novak 2012a), koji se definira kao „[identitet] koji osoba konstruira u narativu, način na koji ona pozicionira samu sebe u svijetu koji je opisan u narativu, s čime se poistovjećuje, članom kojih skupina se smatra, a u odnosu na što sama sebe razlikuje, tj. članom kojih skupina se ne smatra“ (Novak 2012a: 193). Narativni identitet u ovom se pristupu promatra kao lokaliziran i situacijski uvjetovan identitet, tj. jezično i situacijsko postignuće koje nije istovjetno sa sveukupnim identitetom pojedine osobe. Drugim riječima, iako ga se smatra jednim aspektom pojedinčeva identiteta, ne pripisuje mu se „ontološki status kao nečemu što određena osoba posjeduje, već ga se definira kao interaktivan situacijski proces funkcija kojega je samorazumijevanje pojedinca" (Piškorec 2006b: 458-459). Doppermann (2013) naglašava da je iz metodološke perspektive narativni identitet tek postulat koji je teško povezati s konkretnom diskursnom aktivnosti osobe koja ga posjeduje. Naime, ne postoji jedna priča u kojoj se narativni identitet posve iscrpljuje; riječ je o „virtualnoj strukturi“ koja se sastoji, ili je apstrahirana od različitih priča koje osoba može o sebi ispričovijedati. Doppermanov je zaključak da je kognitivna struktura narativnog identiteta i diskursa nejasna – naime koncept narativnog identiteta teži za jedinstvenim, koherentnim i kontinuiranim konceptom identiteta, što je posve u suprotnosti s fragmentacijom i kontekstualnom uvjetovanošću koja karakterizira postmodernu poimanje identiteta.

Ono što je inovativno u pristupu jezične biografistike i što posebno valja naglasiti u kontekstu hrvatske primijenjene lingvistike, jest reflektiranje poststrukturalističkog paradigmatškog prijelaza iz kvantitativnih u kvalitativne istraživačke metode, jer se, u slučaju analiza jezičnih biografija, postiže znatno dublji i cjelovitiji uvid u odnos između pojedinca, jezika i društva, negoli što bi to bilo moguće kvalitativnim metodama. Također, važno je istaknuti da se u središte analize smještaju iskazi migranata i izbjeglica (hrvatskih ekonomskih migranata – *Gastarbeitera*, izbjeglica iz Bosanske Posavine, žumberačkih transmigranata i useljenika u Hrvatsku) te se nastoji opisati složenosti procesa usvajanja i upotrebe njemačkog, odnosno hrvatskog jezika u migrantskom kontekstu.

Iako se radi o hvalevrijednim prvim primjerima analize migrantskog narativnog diskursa u hrvatskoj lingvistici, analiza podataka prikupljenih u *narativnim intervjuima* usredotočena je isključivo na tematsko-kronološku selekciju i rekonstrukciju prikupljene građe, što i jest konačni cilj jezične biografistike. Nije doduše analizirana formalno-funkcionalna organizacija navedenih jezičnobiografskih svjedočanstava, odnosno izostaje promišljanje o tome kako jezične strategije funkcioniraju u navedenim narativima kao sredstvo identitetske konstrukcije. U metodi jezične biografistike narativni intervju služi kao sredstvo prikupljanja podataka o jezičnoj upotrebi, usvajanju jezika i višejezičnosti, kako bi se rekonstruirao *jezični identitet* osobe, dok diskursna konstrukcija identiteta, odnosno pozicioniranje u interakcijskom narativnom kontekstu nije središtem analize. No važno je ukazati da se jezična biografistika poziva na germanističku kontaktnolingvističku tradiciju, stoga je proučavanje identiteta koje iz nje proizlazi nešto drugačije od pristupa anglofonih poststrukturalista koji dominiraju u ovom teorijskom pregledu. No ti pristupi nipošto nisu oprečni jer se uz razlikovanje „kvalitativnih i strukturnih aspekata identiteta“ (Piškorec 2006b) uvažava uloga jezika u stvaranju koherencije i kontinuiteta životnih iskustava. U svakom slučaju, radi se o vrlo inovativnoj sociolingvističkoj metodi za domaći kontekst, koja osim što ističe imperativ kvalitativnog pristupa u proučavanju složenih jezičnih i društvenih fenomena, promovira individualni pristup iz perspektive migranata – *Gastarbeiters* i izbjeglica.

Jezičnom biografistikom bavi se i Kristian Novak (2012a, 2012b) te rekonstruira jezične biografije hrvatskih iliraca – Dragojle Jarnević, Ljudevita Gaja i Ivana Kukuljevića Sakcinskog – interpretirajući ih iz perspektive kritičke analize diskursa. Iako se ne bavi migrantskim diskursom i analizom usmenih narativa, nego analizom zapisa istaknutih iliraca iz perspektive povijesne sociolingvistike, valja ovdje istaknuti Novakovo istraživanje kao neizostavan doprinos obrađivanju identitetske problematike u domaćoj lingvistici. Riječ je o sveobuhvatnoj studiji dnevničkih i ostalih zapisa istaknutih figura ilirskog pokreta s ciljem opisa njihova viđenja vlastita jezična ponašanja unutar šireg društveno-političkog konteksta. Novak kroz rekonstrukciju jezičnih praksi Jarnević, Gaja i Sakcinskog daje kompletan uvid u problematiku višejezičnosti na individualnoj i grupnoj razini te nacionalno-integracijske procese iz vremena djelovanja ilirskog pokreta. Osim spoznaja o jezičnim praksama i stavovima prema pojedinim idiomima koji su se u to vrijeme rabili, Novak opisuje i obilježja narativnih identiteta iliraca, odnosno načine na koje u svojim autobiografskim narativima konstruiraju usvajanje i upotrebu tih jezika te način na koji pozicioniraju sebe kao osobe i svoje individualno djelovanje u kontekstu društveno-političkih procesa unutar kojih su djelovali (Novak 2012a: 428).

3.2.6.3. *Migrantski narativi o višejezičnosti i jezičnom konfliktu*

Još jedna plodna tema istraživanja identitetske konstrukcije u narativima migranata su narativi o *jezičnom konfliktu* (Relaño Pastor i De Fina 2005, De Fina i King 2011, De Fina 2013, Relaño Pastor 2014). Primjerice, Ana María Relaño Pastor (2014) prikazuje način na koji meksičke imigrantice u južnoj Kaliforniji oblikuju narative o iskustvima vezanim uz učenje, (ne)poznavanje i uporabu engleskog jezika. Autorica uočava sveprisutnu ulogu jezičnih ideologija i njihovu isprepletenost s odnosima moći i identiteta u društvu. Naime, za sociokulturni prostor južne Kalifornije karakteristična je dvostruka jezična diskriminacija Latinoamerikanaca, jer postoji snažno ukorijenjen stav o španjolskom kao jeziku siromaštva. Ali osim što španjolski ima znatno manji prestiž od engleskog, stigmatizirani su i varijeteti engleskog jezika koje rabe govornici druge i kasnijih generacija imigranata (2014: 36). Relaño Pastor opisuje fenomen *rasizacije* (eng. *racialization*) u SAD-u – procesa u kojem se ljude kategorizira na temelju rase i društvenih vrijednosti koje su joj hijerarhijski pripisane. Rasizacijski diskursi temelje se na opreci normativnog modela (u ovom slučaju bijelac, Amerikanac, govori engleski, pripadnik srednje klase) i „drugotnog“ (svega što se u taj model ne uklapa), iz čega proizlazi da su Latinoamerikanci u SAD-u automatski kategorizirani kao opasni i Drugi. Rasizacijski procesi doveli su do kategorizacije Meksikanaca kao drugotne rase prepoznatljive po fenotipu, jeziku i broju djece (ibid.: 35). U narativima Meksikanki o iskustvu usvajanja, učenja i uporabe engleskog jezika u okolini San Diega Relaño Pastor nailazi na reakcije na simboličku dominaciju engleskog jezika, kao i simbolički rasizam s kojim su se imigrantice morale nositi u različitim društvenim situacijama. Uočava sram i ponos kao središnje dvije emocije i tematske okosnice tih narativa; s jedne strane je sram zbog poniženja, tuge i žaljenja zbog toga što nisu dovoljno ovladale engleskim, dok je s druge strane ponos na španjolski kao prvi jezik, nasljedni jezik, jezik koji se prenosi generacijama, koji je prisutan kao središnja strategija otpora i obrane vlastitih identiteta i odupiranja načinu na koji su imigrantice pozicionirane u rasnom poretku južne Kalifornije (ibid.: 5). U narativima o jezičnim poteškoćama ispitanice su oblikovale alternativni moralni poredak, ukazavši na emocije koje su proživljavale u kontekstu diskriminirajućih rasizacijskih situacija (ibid.: 97). Analizirajući dimenzije narativnosti (Ochs i Capps 2001), Relaño Pastor dolazi do zaključka da su emotivna iskustva o upotrebi engleskog jezika ilustrirala kako Meksikanke daju smisao

važnim aspektima života u SAD-u kroz naraciju i kako ih vrednuju, te da su ujedno ukazala na svakodnevni utjecaj američkih rasizacijskih praksi kojima su meksičke zajednice i govornici španjolskog jezika podvrgnuti u južnoj Kaliforniji (Relaño Pastor 2014: 98). Osim toga, u metodološkom je smislu ova studija važna jer problematizira nerijetko zanemarenu ulogu istraživačice u procesu prikupljanja i interpretacije građe. Naime, Relaño Pastor ističe da su narativi koje je prikupila rezultat zajedničkog suoblikovanja ispitanica i nje same, pri čemu je prisutno neprestano pregovaranje uloga narativnih sugovornica.

Slična iskustva Latinoamerikanki u području Washington D.C.-ja istražuju De Fina i King (2011). Narativi koje su istraživačice prikupile metodom sociolingvističkog intervjua tematiziraju iskustva o učenju i upotrebi engleskog jezika te percepciju uloge koje u njihovom životu imaju španjolski i engleski jezik. Autorice su uočile dvije vrste narativa; *narrative o jezičnim poteškoćama*, koji tematiziraju probleme koje su ispitanice imale zbog nedostatka jezične kompetencije u engleskom, te *narrative o jezičnom konfliktu*, koji govore o konfliktu s pripadnicima drugih etničkih zajednica zbog nedostatne jezične kompetencije. Slično kao i Relaño Pastor (2014), De Fina i King uočavaju da se u potonjima reproduciraju središnji aspekti jezičnih ideologija koje su u SAD-u dominantne u diskursu o migraciji. Autorice naglašavaju također simbolički status jezika imigranata i jezika nove zemlje, koji se temelji na društvenim i diskursnim praksama koje pripisuju određene vrijednosti jezicima i govornicima pojedinih jezika te istovremeno funkcioniraju kao polazište konstrukcije i cirkulacije jezičnih ideologija (De Fina i King 2011: 164). Uočile su u narativima tendenciju da se istovremeno potvrđuju i opovrgavaju središnji aspekti jezičnih ideologija koje dominiraju u diskursu o migraciji (ibid.: 183). Istovremeno, narativi o jezičnim konfliktima za ove imigrantice funkcioniraju i kao svojevrsan oblik otpora jer konstrukcijom narativa aktivno preispituju svoje marginalizirane društvene i jezične pozicije, kako u svijetu narativa, tako i u svijetu naracije. Drugim riječima, ti narativi su velikim dijelom rezultat širih rasnih i etničkih konflikata u SAD-u.

O višejezičnosti, hrvatskom i engleskom jeziku u kontaktu te jezičnom identitetu u imigrantskom kontekstu piše Anđel Starčević (2014, 2016). U studiji slučaja različitih generacija jedne hrvatske iseljeničke obitelji u Kanadi, Starčević istražuje različite sistemskolingvističke, sociolingvističke i psiholingvističke aspekte migrantskog iskustva. Te aspekte tumači kroz jezičnu produkciju iseljenika, usvajanje i uporabu većinskog, engleskog jezika te odnos dvojezičnosti i etniciteta u oblikovanju individualnog identiteta. Građu Starčević prikuplja metodama polustrukturiranog sociolingvističkog intervjua i sudioničkog promatranja. No osim opisa različitih razina konteksta višejezičnosti, Starčević svojim

istraživanjem prikazuje i niz drugih aspekata migrantskog iskustva. Primjerice, potvrđuje *osjećaj dvostrukog nepripadanja* iseljenika, koji je nerijetko povezana upravo s usvojenošću i upotrebom engleskog, odnosno hrvatskog jezika, kao i tzv. mit o povratku i *trajnu privremenost* boravka u inozemstvu (Starčević 2014: 180, 185).

Valja ovdje spomenuti i novije istraživanje Ane Grgić (2018) koje tematizira jezični identitet migranata ili pripadnika nacionalnih manjina koji žive u Republici Hrvatskoj i služe se hrvatskim kao inim jezikom. Autorica je iz narativnih intervjua detaljno rekonstruirala jezične biografije 14 ispitanika te je analizirala njihovo poimanje sebe kao govornika inojezičnog hrvatskog, odnosno svojih prvih jezika, a dodatno su uzorke njihovih narativnih intervjua procjenjivali govornici hrvatskog kao prvog jezika.

Postoji čitav niz recentnih istraživanja koja povezuju narativni diskurs i identitete imigranata u različitim kontekstima i narativnim medijima. Bilo bi nemoguće sva ih prikazati, ali ih valja ovdje spomenuti. Primjerice, Caldas-Coulthard i Fernandes Alves (2008) istražuju ulogu novih tehnologija (interneta, blogova, društvenih mreža) u oblikovanju osobnih narativa kod brazilskih imigranata koji žive u Ujedinjenom Kraljevstvu. Analizirale su problematiku pripadnosti i procese oblikovanja „novog“ sebstva, budući da raseljavanje ili „multi-pozicioniranje“ urušavaju i destabiliziraju postojeće kulturne identitete. Mike Baynham (2003, 2005, 2015) bavi se iskazivanjem vremenske i prostorne dimenzije migracije u narativima marokanskih migranata, a Anikó Hatoss (2014) analizom strategija pozicioniranja prikazuje procese drugotnosti u narativima o osobnim iskustvima sudanskih izbjeglica u Australiji. Kallmeyer i Kaim (2003) istražuju narativno oblikovanje identiteta turskih mladih imigranata u Njemačkoj te prikazuju kako se dvije važne razine identiteta (mladi i imigranti) odražavaju u tom diskursu.

3.2.6.4. Istraživanja o narativnim iskazima i identitetima emigranata iz Hrvatske

Iako nisu izravno lingvistički motivirana i ne spominju eksplicitno teorijski koncept narativa, valja ovdje spomenuti i neka istraživanja koje se bave svjedočanstvima i životnim pričama te proučavanjem identiteta hrvatskih imigranata iz etnološke i antropološke perspektive. Primjerice, Jasna Čapo Žmegač (2007) obrađuje prisilnu migraciju srijemskih Hrvata iz Vojvodine u njihovu etničku domovinu 1990-ih te kroz analizu intervjua s tim migrantima opisuje kompleksne procese identifikacije te kolektivne i individualne integracije u novoj okolini, gdje su bili doživljeni i tretirani kao stranci. Budući da je riječ o etnografskom istraživanju iz razdoblja turbulentnih ratnih zbivanja, kada su diskursne i identitetske pozicije

bile iznimno polarizirane, autorica reflektira vlastiti položaj i podijeljenost između odgovornosti, obaveza i lojalnosti prema akademskoj disciplini i paradigmatičkim promjenama³² u etnološkim istraživanjima s jedne strane, te osobnoj povezanosti s istraživačkom temom i ispitanicima s druge strane.

Caroline Hornstein Tomić (2014) provodi narativne intervju s povratnim migrantima i migranticama koji su odrasli i školovali se u Njemačkoj, kamo su njihovi roditelji ranije emigrirali iz Hrvatske. Riječ je o specifičnom migracijskom tipu „povratka u domovinu predaka“ (eng. *ancestral return*), u kojem se odražava i realizira *mit o povratku* karakterističan za dijasporu. Iskazi sugovornika koje je autorica prikupila ilustriraju fluidnost i promjenjivost identiteta u tom kontekstu, što možda najbolje ilustrira sljedeći ulomak iz jednog od iskaza:

Uvijek sam imala hrvatsku putovnicu, (...) nekako se nikad nisam mogla odvojiti od tog identiteta. (...) Uvijek sam govorila; ja sam Hrvatica, čak i ako sam u očima Hrvata Njemica. Ovdje sam vječno Švabica. (Hornstein Tomić 2014: 120).

Autorica opisuje integraciju tih „povratnika“ kao „potragu za elementarnom, no tek iskustvom siromašnu sastavnicu njihova identiteta“ jer su se „tijekom integracijskih nastojanja, prvotne zamisli o *vraćanju kući* pokazale pogrešnim“ (ibid.: 127). Naime, ispostavilo se da su kultura i jezične prakse na koje su ovi migranti naišli u Hrvatskoj naglašavali prije svega, različitost, što je kod ispitanika izazvalo iskustva iznenađenja, kolizije, razočaranja i deziluzije. Autorica zaključuje da je za takve dijasporske identitete karakteristično „pozicioniranje između“, odnosno fragmentarnost i višeslojnost, ono što Stuart Hall (1994, 1996) opisuje kao nikad ujedinjen identitet, već „višestruko konstruiran ponad različitih, često ukriženih i antagonističkih diskursa, praksi i pozicija“ (Hall 1996:4).

Aleksandra Ščukanec (2017) koristeći se metodom narativnog intervjuja opisuje stavove žumberačkih transmigranata koji su živjeli u Njemačkoj, Švicarskoj, Kanadi i SAD-u. Iako započinje istraživanje s naglaskom na sociolingvističke aspekte migracija i stavove ispitanika i vlastitoj jezičnoj uporabi, autorica nudi znatno širi etnografski uvid u različite aspekte života u Žumberku, regiji koja je znatno obilježena različitim migracijskim kretanjima stanovništva.

Edit Petrovic (2003) iz etnografske je perspektive tematski analizirala narative žena koje su nakon raspada Jugoslavije emigrirale u zapadnu Kanadu, prikazavši česte probleme s

³² Misli se na promjenu formalno-strukturalističke paradigme u etnologiji i antropologiji pred kraj 20. stoljeća, kada se napušta objektivističko proučavanje kulture, a središte interesa premješta na proučavanje identiteta, odnosno subjektivnih značenja i perspektiva pojedinaca (Čapo Žmegač 2007: 6-9).

kojima se susreću zbog promjene obrazaca rodni i obiteljskih uloga u na koje su naišle u novoj zemlji, a Dunja Jutronić i Gordana Tihomirović (2010) prikupile su usmena svjedočanstva različitih generacija hrvatskih imigranata u Kanadi.

3.2.7. NOVI SMJEROVI NARATIVNE ANALIZE I NOVI NARATIVNI PREOKRET

Iz ovog pregleda relevantne literature može se uočiti da je u novije vrijeme narativna analiza nadišla statičnu strukturalističku perspektivu u nekoliko razina. Najprije, narativ se poima kao društvena praksa, nastala u različitim interakcijskim kontekstima, među kojima se posebno ističe intervju. Osim toga, narativ se ne poima samo kao tekstna vrsta, nego kao komunikacijski modul kojim ljudi daju smisao svojim iskustvima i poimanju sebe, odnosno oblikuju i posreduju identitete. O aktualnosti, proširenosti, pa i popularnosti narativne analize govori i recentni akademski priručnik *Handbook of Narrative Analysis* uglednog izdavača Wiley i Blackwell (ur. De Fina i Georgakopoulou 2015), u kojem je prikazan prelazak s tradicionalne analize narativa kao teksta na analizu narativa kao društvene prakse, što podrazumijeva fokus na lokalnu interakciju kao početno mjesto analize s razumijevanjem uklopljenosti narativa u diskursne i sociokulturne kontekste. Iz te se perspektive može govoriti o svojevrsnom „novom narativnom preokretu“ (De Fina i Georgakopoulou 2012: 180) i smjeru za buduća istraživanja, koji obuhvaća tri ključne točke:

- i. fokus na interakciju i lokalnu razinu narativa kao polazište analize;
- ii. naglasak na kontekstualizacijsku i kontekstualizirajuću sposobnost narativa;
- iii. predanost proučavanju društvenih problema kroz analizu identiteta u različitim društvenim kontekstima.

Drugim riječima, fokusom postaje pitanje kako pripovijedanje oblikuje i jest oblikovano ideologijama, društvenim odnosima, socijalnim agendama u različitim zajednicama te različitom vremenu i prostoru. Kako ističu De Fina i Georgakopoulou (2015: 3), pripovijedanje oblikuje specifična dinamičnost, budući da su narativi oblikovani kontekstom, ali istovremeno stvaraju nove kontekste kroz aktiviranje i artikuliranje novih razumijevanja svijeta te kroz promjenu odnosa moći i oblikovanje novih praksi. No ta se kompleksnost narativa ne može opisati bez uzimanja u obzir uronjenosti i funkcioniranja narativnih i ostalih praksi, što vrlo zorno ilustriraju narativi o osobnom iskustvu migracije. Također, razvojem novih komunikacijskih medija i obrazaca, osobito u kontekstu društvenih mreža, javljaju se novi narativni žanrovi te se novi isprepliću sa starima. Samim time, u

suvremenom globaliziranom svijetu oblici narativne interakcije ne odnose se samo na razgovor licem u lice, nego se razvijaju novi obrasci pripovijedanja putem društvenih mreža i ostalih multimodalnih platformi, što je područje u koje je narativna analiza tek počela zalaziti (npr. De Fina 2017).

4. ISPITANICE, MATERIJAL I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Migracija je sveobuhvatno životno iskustvo koje snažno utječe na identitete pojedinaca, no njezino se proučavanje obično oslanja na kvantitativne i statističke podatke, iz kojih se ne da iščitati sva složenost tog fenomena. Zbog toga se u ovom istraživanju problematici pristupa *iznutra*, kroz kvalitativnu analizu narativa o osobnom iskustvu migracije. Namjera je istraživanja kroz uvid u osobne narative o migraciji opisati iskustva 10 mladih žena koje su tijekom aktualnih pojačanih iseljeničkih kretanja emigrirale iz Hrvatske. Zašto su donijele odluku da će se iseliti? Kako su se pripremale za put? Kako su se osjećale kada su došle u novu zemlju? Kako doživljavaju novo okruženje i ljude s kojima se susreću? Osjećaju li pripadnost novom okruženju? Imaju li posebno pamtljiva dobra ili loša iskustva? Kako iz nove perspektive promatraju recentno pojačano iseljavanje iz Hrvatske i što planiraju u budućnosti?

Građa na kojoj se istraživanje temelji prikupljena je metodom polustrukturiranog narativnog intervjua. Istraživačkim se intervjuom na jednostavan i fleksibilan način može dobiti vrlo bogat materijal prikladan za različite analize, no ta metoda ima svoja specifična ograničenja, koja se moraju imati na umu tijekom svih faza istraživanja i uzeti u obzir prilikom interpretacije rezultata. Narativi proizašli iz intervjua s ispitanicama analizirani su u ovom istraživanju s ciljem kvalitativnog opisa njihovih formalno-funkcionalnih strukturnih karakteristika i opisa diskursnih strategija kojima naratorice kroz uporabu određenih jezičnih sredstava oblikuju i izvode svoje osobne i društvene identitete te identitete ostalih društvenih aktera. Budući da su kvalitativna istraživanja općenito vremenski zahtjevna, analize narativnog diskursa naprosto ne dopuštaju obradu većih korpusa, stoga ni zaključci ovog istraživanja nisu generalizirajući. No nužno je istaknuti da cilj diskursnoanalitičkog pristupa nije tragati za univerzalnim istinama, nego uvijek težiti dubljem razumijevanju problema koji se istražuje. U narednim potpoglavljima prikazani su metodološki aspekti prikupljanja, transkribiranja i analize građe.

4.1. PRIKUPLJANJE PODATAKA

Zahvaljujući ranije spomenutom narativnom preokretu i promjeni istraživačke paradigme u humanističkim i društvenim znanostima, elicitanje narativa u intervjuima postao je nezamjenjiv način prikupljanja građe u sociolingvistici, etnografiji, lingvističkoj antropologiji, diskursnoj psihologiji i brojnim drugim srodnim disciplinama. Iznimna popularnost intervjua

dovela je i do razvoja raznih tehnika kojima se teži izbrisati interakcijski kontekst intervjua, s namjerom da ispitanici „zaborave“ da su intervjuirani te da se zabilježi njihovo „prirodno ponašanje“. Kao negativnu posljedicu takve metodologije prikupljanja podataka, De Fina i Perrino (2011) navode često zanemarivanje interakcijskog konteksta u kojem elicirani narativi nastaju te uloge istraživača u procesu prikupljanja i analize podataka. Najbolji su primjer tih nastojanja Labovljeva pitanja o dramatičnim događajima i iskustvu smrtne opasnosti koja je postavljao sugovornicima provodeći polustrukturirane sociolingvističke intervjue kako bi elicirao spontani jezični izražaj, odnosno vernakular³³.

Polustrukturirani intervjui fleksibilna je metoda prikupljanja podataka jer su unaprijed pripremljena pitanja i teme za razgovor samo okvirni. Budući da se na njima ne inzistira, ispitanik ima veću slobodu u interakciji, dok se istraživaču zbog fleksibilne strukture intervjua lako prilagoditi nepredvidljivosti odgovora. Stoga takav tip intervjua predstavlja određeni rizik, ali i mogućnost induktivnog dolaska do sasvim novih i neočekivanih spoznaja pa ga se može opisati kao pothvat visokog rizika, ali i mogućeg velikog profita (eng. *high-risk, high-gain*) (Starčević 2016: 4). Dapače, prema Labovu, sociolingvistički intervjui nije uspio ako ispitanik samo odgovara na pitanja bez duljih odsječaka govora u kojima se udaljava od teme i postavljenog pitanja. Ta *tangencijalna prebacivanja* Labov smatra najvrjednijim dijelovima prikupljene građe za proučavanje vernakulara (ibid.: 5-6). No ne može se reći da materijal nastao u takvom interakcijskom kontekstu nije i pod utjecajem drugog sugovornika, tj. istraživača te odnosa moći među sudionicima intervjua, što su aspekti istraživanja koje su u tradicionalnoj narativnoj analizi izostavljeni (vidjeti potpoglavlje 3.2.4.2. o recepciji i kritici Labovljeva pristupa).

E. G. Mishler (1986) ukazuje na činjenicu da je istraživački intervjui diskursna vrsta u kojoj sadržaj zajedno suoblikuju ispitivač i ispitanik. Prema Mishleru, često se zbog lakoće i dostupnosti intervjua kao metode prikupljanja podataka u društvenim istraživanjima zanemaruje činjenica da je riječ o događaju u kojem dvoje ljudi razgovara te da je zbog toga zanemaren učinak koji intervjuiranje ima na teorijsko razumijevanje ljudskih postupaka i iskustava. Nadalje, u istraživanjima se pitanja i odgovori promatraju kao podražaj i reakcija na

³³ Budući da se istraživanja sociolingvističke varijacije fokusiraju na jezičnu izvedbu, posve je svejedno o čemu ispitanik govori, odnosno koji je sadržaj njegova iskaza, kao i različite razine konteksta tog iskaza. Labov (2013: 4) smatra individualni sociolingvistički intervjui najboljom metodom bilježenja vernakulara jer osim što osigurava najbolju kvalitetu zvučnog zapisa (što je presudno u kontekstu istraživanja fonetske varijacije), jamči i veliku količinu podataka (presudno u slučaju proučavanja gramatičke varijacije) te omogućuje prikupljanje demografskih podataka za potrebe socioekonomskih istraživanja. Osim toga, za Labova su intervjui neizostavan temelj za reprezentativna istraživanja velikih govornih zajednica, jer se u prikupljenom materijalu mogu pratiti društvena stratifikacija i razlike u dobi ispitanika, što je najkorisniji indikator jezičnih promjena.

podražaj, dok se diskursna narav intervjua zanemaruje pa se pitanja nastoje „standardizirati“ kako bi podražaj bio uvijek isti, čime se zadovoljavaju kriteriji statističkih analiza, dok se komunikacijski kontekst odbacuje kao tehnički problem, umjesto da ga se prihvati kao temeljnu komponentu izražavanja i razumijevanja značenja (1986: viii). U skladu s kretanjima u suvremenoj struji narativne analize De Fina i Perrino (2011) ističu nužnost metodološkog i teorijskog promišljanja i preispitivanja intervjua kao metode prikupljanja podataka te otvaraju ključna pitanja o ulozi istraživača u tom procesu, koji podrazumijeva interakciju između istraživača i ispitanika. Primjerice, recentniji su sociolingvistički pristupi preispitujući problem paradoksa promatrača uočili razlike između jezične upotrebe u intervjuiima i u svakodnevnim situacijama, kao i da govornici značajno mijenjaju naglasak ili ostale prozodijske, sintaktičke i diskursne aspekte vlastite jezične proizvodnje, ovisno o društvenom identitetu (npr. rodu ili rasi) ispitivača (De Fina i Perrino 2011: 4-5). Stoga je u ovom dijelu rada opisan proces prikupljanja podataka, s posebnim naglaskom na ulogu i efekt istraživačice te na odnose moći između sudionica intervjua.

4.1.1. ISPITANICE

Na početku istraživanja nametnulo se pitanje koliko ispitanica uključiti u istraživanje i kako do njih doći. S obzirom da se od ispitanica očekivalo da prepričaju osobne doživljaje i otvoreno govore o vlastitim iskustvima, kao praktično i jednostavno rješenje pokazalo se kontaktirati poznanice i prijateljice koje se uklapaju u opisane parametre. Na taj se način osiguralo u relativno kratkom vremenu doći do ispitanica koje su voljne sudjelovati u istraživanju i pristati na intervjuiranje.

Nerijetko u kvalitativnim i kritički orijentiranim istraživanjima prikupljanje podataka nikad nije posve zaključeno jer se često tijekom tog procesa otvaraju nova pitanja koja zahtijevaju prikupljanje nove građe i ponovnu evaluaciju stare. Drugim riječima, cijeli istraživački proces je rekurzivan, odnosno kreće se naizmjenice između oblikovanja teorijsko-metodološkog okvira i analize empirijskih podataka (Reisigl i Wodak 2009: 95). Budući da se u najranijoj fazi istraživanja ne zna do kakvih će se podataka doći u prikupljenom korpusu, odnosno u kojem će teorijsko-metodološkom smjeru analiza ići, na samom početku ovog istraživanja nije se moglo pretpostaviti koliko će točno materijala biti potrebno za analizu diskursne konstrukcije identiteta. Kako su se prikupljali narativi, razvijao se i precizniji

teorijsko-metodološki okvir istraživanja te je nakon intervjua s deset ispitanica korpus obuhvaćao preko 8 sati snimljenog zvučnog zapisa, a materijal postao repetitivan, zbog čega je zaključeno da je prikupljena građa dovoljno opširna za analizu.

Sudionice istraživanja su mlade visokoobrazovane žene koje su porijeklom iz Slavonije ili su ondje studirale i provele formativne godine života. Ispitanice su u razdoblju između 2012. i 2017. godine emigrirale u sljedeće zemlje: Irsku, Kanadu, Katar, Latviju, Njemačku, Nizozemsku i SAD. U tablici 2 navedeni su njihovi pseudonimi i zemlje odredišta.

Tablica 2. Popis ispitanica prema destinaciji migracije

	ispitanica	destinacija
1	<i>Hana</i>	Irska
2	<i>Iva</i>	Irska
3	<i>Nora</i>	Irska
4	<i>Sara</i>	Kanada / Irska
5	<i>Petra</i>	Kanada
6	<i>Maja</i>	Kanada
7	<i>Dunja</i>	Katar
8	<i>Ines</i>	Latvija / Nizozemska
9	<i>Lana</i>	Njemačka
10	<i>Irma</i>	SAD

4.1.2. ULOGA ISTRAŽIVAČICE U PROCESU PRIKUPLJANJA PODATAKA

Inzistiranje na brisanju ili minimaliziranju prisustva istraživača u prikupljanju i interpretaciji podataka u skladu je s pozitivističkom istraživačkom tradicijom, no postavlja se pitanje je li uopće moguća neutralnosti istraživača i koji je smisao potpune standardizacije specifičnog društvenog i komunikacijskog događaja kao što je intervju. De Fina i Perrino (2011: 3, prema Cicourel 1964, Briggs 1986) naglašavaju problematičnost ideologije „objektivnog“

istraživanja i iluzije o „nepristranom istraživaču“ te dodaju da je nužno preispitati implicitne komunikacijske mehanizme karakteristične za intervju kao društveni događaj. Naime, uloge i odnosi između istraživača i ispitanika raznoliki su pa je nametanje „neutralnosti“ u kontekstu intervjuja zapravo narušavanje autentičnosti i prirodnosti situacije za kojom se u intervjuima obično teži.

U novijim se pristupima narativnoj analizi (npr. De Fina i Georgakopoulou 2008a, De Fina i Tseng 2017) ističe problematičnost prakse tradicionalnih pristupa da se prikazuju samo segmenti govora ispitanika, što daje dojam monologičnosti intervjuja. Diskursni pristupi zbog toga ulogu i prisutnost istraživača u prikupljenoj građi vide kao novu važnu perspektivu i područje istraživanja. Primjerice, u analizi diskusije među grupom 15-godišnjaka i odraslog moderatora, Bamberg (2004) uočava da moderator značajno doprinosi načinu na koji mladići izvode narative, ne samo zbog svoje uloge moderatora, nego i kroz sudjelovanje u naraciji, koje nalikuje prirodnom razgovoru. Prema tome, intervju je interakcijski događaj u kojem je istraživač itekako prisutan i ima jednako važnu ulogu u naraciji kao i ispitanik, pa se o ulozi istraživača (verbalnoj i neverbalnoj) ne bi trebalo tek reflektirati, nego ju u potpunosti transkribirati i interpretirati (De Fina i Georgakopoulou 2008a: 382). To je osobito važno u analizi identitetske konstrukcije u narativnom diskursu, primjerice u analizi pozicioniranja na razini svijeta naracije, gdje se promatra kako sugovornici narativnog intervjuja zajedno suoblikuju cjelokupni interakcijski kontekst. Važno je, dakle, prilikom prikupljanja i analize podataka osvijestiti ulogu i položaj promatrača kao sudionika interakcijske situacije, odnosno kao nove varijable u istraživanju. Stoga se u ovom istraživanju oslanja na paradigmu kritičke analize diskursa, prema kojoj se ne zanemaruje činjenica da istraživač uvijek u istraživanje ulazi sa prethodnim iskustvima i znanjima te vlastitim uvjerenjima i ideologijama. Wodak i Meyer (2016: 7), nadovezujući se na ideje Pierrea Bourdieua o društvenoj uronjenosti znanosti i ovisnosti istraživačkih sustava i kritike o društvenim strukturama, ističu da istraživač nije izdvojen iz društvene hijerarhije i odnosa moći te da nerijetko zauzima privilegiranu, superiornu poziciju u društvu. Stoga istraživači moraju imati na umu da je njihov akademski rad motiviran različitim društvenim, ekonomskim i političkim motivima, ali i da nisu privilegirani zbog zauzimanja kritičke perspektive. Zauzeti kritičku perspektivu znači pristupiti istraživanju s određenim etičkim standardima, odnosno s namjerom da se istraživačeva pozicija, interesi i vrijednosti iskažu eksplicitno, a kriteriji prikažu transparentno, bez potrebe za ispričavanjem zbog kritičkog stava (ibid., prema van Leeuwen 2006: 293). Dakle, istraživačeva pozicija treba eksplicitno biti iskazana, sli uz strogo pridržavanje znanstvenih metodologija i neprestanu samorefleksiju.

4.1.2.1. Odnosi moći

U procesu prikupljanja podataka prisutni su i važnu ulogu igraju odnosi moći između sudionika intervjua te ih se u istraživanju mora uzeti u obzir. Moć se najjednostavnije može definirati kao asimetričan odnos među društvenim akterima koji imaju različite društvene pozicije ili pripadaju različitim društvenim grupama (Reisigl i Wodak 2016: 26). U kontekstu istraživačkog intervjua, budući da intervjuist, odnosno istraživač, nameće i usmjerava interakciju, kontrolira tijek, temu i sadržaj jezične izmjene te daje i oduzima riječ, ispitanik se nalazi u podređenom položaju. Prema Kressu i Fowleru (1979: 63) sudionici intervjua, intervjuist i ispitanik, diferencirani su prema individualnim ulogama i statusu koji posjeduju pa je riječ o žanru koji vrlo zorno ilustrira nejednakost i neravnopravne odnose moći. Intervjuist od samog početka ima moć nad ispitanikom jer započinje intervju, postavlja pitanja i ima privilegiju prekinuti intervju ako to želi. Strukturirajući pitanja, intervjuist odabire teme intervjua te ga može oblikovati na način da ne dopusti uvođenje pojedinih tema. Ispitanik, s druge strane, nema pravo postavljati pitanja, a čak i ako postavi pitanje intervjuistu, ovaj može odbiti odgovoriti, dok je to posve neprimjereno za ispitanika (ibid.: 63). Iako svoje opservacije o intervjuu kao ilustraciji asimetričnih komunikacijskih uloga Fowler i Kress temelje na primjerima intervjua za posao ili za upis na sveučilište, te se postavke mogu primijeniti i na kontakt istraživačkog intervjua. Intervjuist je u tom slučaju znanstvenik, što je samo po sebi privilegirana društvena kategorija, dok je ispitanik objekt istraživanja nad kojim se vrši *simboličko nasilje* (Bourdieu 1991). Simboličko nasilje skup je suptilnih i prikrivenih odnosa i mehanizama dominacije i moći koji postoje u jezičnoj ili kakvoj drugoj društvenoj interakciji, stoga je inherentno i kontekstu istraživanja, odnosno intervjuiranja. No učinci se simboličkog nasilja mogu umanjiti raznim tehnikama poput nenasilne komunikacije, aktivnog slušanja i odabirom istraživača temeljem društvene bliskosti i familijarnosti s ispitanikom. Nenasilna komunikacija i aktivno slušanje podrazumijevaju mogućnost istraživača da se mentalno smjesti u položaj ispitanika te empatiju kojom doživljava probleme ispitanika kao vlastite, a društvena bliskost istraživača i ispitanika znači zajednički pristup sličnim vrstama kapitala, primjerice jezičnom kapitalu (ibid.). Simboličko nasilje znatno se može umanjiti i ukoliko se istraživač može osloniti na aspekte vlastita iskustva koji su slični ispitanikovom, što će također dovesti do osnaživanja sugovornika (npr. Malpass, Sales i Feder 2016).

U suvremenim narativnim analizama klasični model sociolingvističkog polustrukturiranog intervjua uvelike je preispitan i u znatnoj mjeri rekontekstualiziran, upravo s ciljem umanjivanja asimetrije odnosa moći među sudionicima intervjua. Primjerice, sve se veća pažnja pridaje razvijanju odnosa solidarnosti između istraživača i ispitanika jer se na taj način osim osnaživanja sugovornika, postiže i njihovo povjerenje i samim time, bogata građa za analizu. No pritom se ne smije zanemariti i moralni rizik intervjua koji potiče prijateljski odnos i bliskost između ispitanika i istraživača s istovremenim potencijalom da se ispitanike iskoristi u prikupljanju podataka. Budući da su nerijetko objekt narativne analize iskustva marginaliziranih skupina, intervjui u kojima se od ispitanika očekuje da govore o osobnim iskustvima predstavljaju situacije koje potencijalno mogu ugroziti njihove pozicije (eng. *face threatening situations*). Kao primjer se mogu navesti intervjui s nedokumentiranim meksičkim imigrantima u SAD-u (npr. De Fina 2003, Relaño Pastor 2014) u kojima se između ostalog tematiziraju nezakoniti prelasci granice i slične situacije koje izlažu ispitanike i stavljaju ih u nepovoljan, ugrožavajući položaj. Stoga zbog osjetljivosti tema i podataka koji se javljaju u takvim intervjuiima ispitanik mora imati potpuno povjerenje u istraživača i sigurnost da će potencijalno inkriminirajući podaci ostati zaštićeni, što je lakše postići ako se sudionici intervjua otprije poznaju.

Još je Mishler (1986: 118-135) istaknuo važnost osnaživanja ispitanika, kako bi imali više kontrole u istraživačkom procesu gdje se njihovim riječima pripisuju određena značenja. Budući da se kroz narative ljude može potaknuti na djelovanje koje nadilazi puku proizvodnju teksta, osnažiti sugovornike u kontekstu intervjua ne znači samo dati im priliku da se čuje njihov glas i ispriča njihova priča, nego i da se u razumijevanju problematike pristupi iz njihove perspektive djelovanja. Osnažiti se ispitanike prema Mishleru može rekonstruiranjem normativnih uloga i raspodjele moći između intervjuiista i ispitanika; umjesto asimetričnog odnosa istraživač – ispitanik, može se govoriti o promatračima i izvjestiteljima, istraživačkim suradnicima itd. Slično, Slembrouck (2015: 246) se zalaže za promjenu uloga tradicionalno shvaćenog intervjua – istraživač bi trebao biti pažljivi slušatelj, a ispitanik pripovjedač umjesto da je tek respondent, odnosno objekt istraživanja.

Dobar primjer takvog osnaživanja sugovornika predstavlja istraživanje Relaño Pastor (2014). Analizirajući narative meksičkih emigrantica u SAD-u o jezičnim poteškoćama i komunikaciji na engleskom, autorica je prikazala kako intervju postaje prostor ideološke razmjene koje su istraživačica i ispitanice zajedno suoblikovale. Naime, suoblikovanjem zajedničkih stavova o problematici jezičnih prava, jezične tolerancije, poštivanja, predrasuda i diskriminacije, autorica je uspjela stvoriti suosjećajnu i osnažujuću interakcijsku situaciju, što

je rezultiralo visokom uključenošću i otvorenošću sugovornica te narativima bogatim emotivnim jezikom i moralnim evaluacijama vlastita društvenog položaja u SAD-u (ibid.: 28). Relaño Pastor naglašava da se pružajući prostor ispitanicama za pripovijedanje o vlastitim iskustvima, njihovo ovjeravanje i uvažavanje, stvara situacija koja omogućuje uvid u izražavanje identiteta „iznutra“. Na taj se način, koristeći već kanonske Labovljeve tehnike za poticanje spontanih narativa, uobičajeni koncept intervjua rekonstruira jer osnažuje ispitanice i ohrabruje ih da iskažu svoje stavove i uvjerenja. Iako je to iz perspektive istraživača vrlo važno, dobivanje autentične građe vrijedne analize nije jedini cilj osnaživanja sugovornika. Naime, naracija važnih životnih iskustava, osim što osnažuje individualne glasove (koji su u slučaju migranata uglavnom marginalizirani i ograničeni na privatnu sferu), istovremeno može imati i terapijski učinak za sudionike interakcije (npr. Ochs 1997).

O ulozi istraživačice u proučavanju migrantskih iskustava iz feminističke perspektive i odnosima moći u akademskom kontekstu piše Viktorija Ratković (2013). Autorica kritizira često stajalište i norme u akademskoj zajednici, prema kojima su teme poput migracije ili feminizma zanimljive samo migrantima, odnosno ženama. Primjerice, nekoga tko se bavi genetskim inženjeringom nitko neće pitati bavi li se time zato što ima gene (ibid.: 218). S druge strane, Ratković navodi da se migranticama iz perspektiva ženskih studija nerijetko pristupa kao nemoćnim zarobljenicama hijerarhije rodni struktura od kojih se ne mogu osloboditi bez pomoći feministica (ibid.: 220), što kritizira i naglašava potrebu za različitim predstavljanjem migrantica u akademskom diskursu. Krajnji cilj istraživanja iskustava i perspektiva marginaliziranih skupina ne bi trebalo biti slavljenje i/ili romantiziranje njihovih marginaliziranih pozicija, nego preispitivanje i kritiziranje odnosa moći i okolnosti koji ih čine marginaliziranima.

U ovom su se istraživanju prilikom prikupljanja i provedbe intervjua s ispitanicama imalo na umu sve navedene teorijske i metodološke spoznaje te se u projekt ušlo s mnogo pažnje i s neprestanom samorefleksijom te preispitivanjem vlastite uloge u istraživanju. U narednim potpoglavljima opisana je priprema i provedba intervjua i različiti izazovi koji su se u tom procesu pojavili.

4.1.3. PRIPREMA I PROVEDBA INTERVJUA

U ovom istraživanju intervjui su se uglavnom, zbog dislociranosti ispitanica i istraživačice, održavali putem programa *Skype* te je zvučni zapis snimljen popratnim softverom *Evaer*.

Tijekom istraživačkog boravka u Kanadi ukazala se i mogućnost intervjuiranja ispitanica uživo te su dva intervjua održana licem u lice i snimljena diktafonom.

Osobni podaci ispitanica, kao i neki podaci koji se javljaju u intervjuiima, poput imena, prezimena, lokacija, adresa i sl. zaštićeni su te su u analitičkom dijelu rada zamijenjeni pseudonimima ili su cenzurirani. Ispitanice su prije pristanka na sudjelovanje u istraživanju upoznate sa zaštitom osobnih podataka te im je zajamčeno da se zvučni zapisi njihovih intervjua neće nigdje reproducirati, kao ni transkripti zvučnih zapisa u cijelosti. Ispitanice su obaviještene o početku i završetku snimanja te su u bilo kojem trenutku mogle prekinuti intervju.

S obzirom da su istraživačica i ispitanice prijateljice ili poznanice, nije bilo poteškoća u dobivanju pristanka za sudjelovanje te su sve ispitanice pokazale interes za istraživanje i izrazile spremnost i dobru volju pomoći svojim sudjelovanjem. To je ujedno bila i prilika obnoviti kontakte i komunikaciju između istraživačice i sugovornica, koja je zbog objektivnih razloga migracije bila oslabljena ili u nekim slučajevima na nekoliko godina gotovo potpuno izgubljena.

Intervjui su bili oblikovani kao neformalni razgovori između poznanica o iskustvima odlaska iz Hrvatske i preseljenja u drugu zemlju i kao takvi su ispitanicama i najavljeni³⁴. Pripremljeno je 13 okvirnih pitanja koja su činila tematski kostur polustrukturiranog intervjua, no nije ih se uvijek postavljalo tim redoslijedom i nije se na njima inzistiralo. Ponekad su ispitanice u duljim narativnim sekvencama koje su slijedile nakon jednog pitanja ujedno odgovorile na nekoliko idućih. Zahvaljujući pitanjima otvorenog tipa, stvorila se interakcijska situacija u kojoj su ispitanice mogle producirati dulje segmente o svojim migracijskim iskustvima, strukturirati događaje sukcesivno, prostorno i vremenski, definirati i evaluirati sudionike i događaje kroz atribuciju određenih karakteristika i smjestiti cjelokupno iskustvo migracije u razumljiv i smislen okvir.

Kostur polustrukturiranog intervjua činila su sljedeća pitanja:

1. *Gdje trenutno živiš i kada si tamo došla?*
2. *Kako je došlo do toga da si otišla iz Hrvatske?*

³⁴ Čuvši da je riječ o istraživanju iz lingvistike, neke su ispitanice očekivale da će se istraživati njihova jezična produkcija i/ili točnost/pravilnost izražavanja, što je zanimljiva ilustracija utjecaja koji jezične ideologije, napose ideologija standardnog jezika, imaju na prosječne govornike (ne-lingviste). Taj se problem anticipirao pa je na samom početku ispitanicama rečeno da se neće analizirati njihovo izražavanje, stil i gramatika, nego sadržaj njihovih priča te su potaknute da govore spontano na svojem narječju i koliko dugo žele, kako bi i inače razgovarale s istraživačicom. Više o utjecaju jezičnih ideologija na produkciju u intervjuiima vidjeti u Starčević (2016).

3. *Kakav ti je bio život prije dolaska u X? Što si radila, čime si se bavila u Hrvatskoj?*
4. *Kako si se pripremala za odlazak?*
5. *Možeš li mi reći nešto o prvim danima u X?*
6. *Gdje radiš? Kako si našla posao? Reci mi nešto o poslu i kolegama.*
7. *Reci mi nešto o ljudima u X. S kim najviše komuniciraš, s kim se družiš privatno?*
8. *Možeš li komentirati kulturološke razlike s kojima se susrećeš?*
9. *Jesi li imala neko dobro ili loše iskustvo koje želiš prepričati?*
10. *Kako iz X promatraš situaciju u Hrvatskoj? Što misliš o pojačanom iseljavanju ljudi?*
11. *Koliko često komuniciraš s obitelji i prijateljima iz Hrvatske?*
12. *Koliko često dolaziš u Hrvatsku?*
13. *Koji su ti planovi za budućnost? Planiraš li se vratiti u Hrvatsku?*

Bilo je potrebno stvoriti atmosferu u kojoj će ispitanice spontano same otvarati njima važne teme i prepričavati događaje koji su im u procesu migracije bili posebno važni i upečatljivi. Budući da ispitanice i istraživačica dijele iskustvo migracije, asimetričan odnos moći karakterističan za klasični kontekst intervjua zamijenjen je odnosom solidarnosti i međusobnog razumijevanja. S obzirom na poznanstvo, isti sociokulturni kontekst podrijetla i slična životna iskustva, cijeli je kontekst intervjuiranja postao zajednički oblikovano suosjećajno, osnažujuće i solidarno mjesto razmjene migracijskih iskustava te perspektiva i stavova o razlozima iseljavanja iz Hrvatske, mogućnostima, položaju i nadanjima migrantica, migracijskim politikama različitih zemalja i sl. Zbog svega navedenoga zadovoljeni su ranije opisani kriteriji društvene simetrije i familijarnosti (Bourdieu 1999) između istraživačice i ispitanica.

Ranije je bilo riječi o sposobnosti da se naracijom proživljenim iskustvima da smisao te da ih se smjesti u koherentan i značajan okvir. Pri tome je važno spomenuti i određeni katarzični učinak koji su ovi narativi imali na ispitanice, ali i na istraživačicu. Naime, ovo je nerijetko ispitanicama bila jedinstvena prilika sva dotadašnja iskustva i aspekte svojih iskustava koja su im važna, a koja se ne tiču svakodnevice koju dijele s obitelji i prijateljima, u cijelosti narativno organizirati u smislenu cjelinu i reflektirati o njima u solidarnom okruženju. Za istraživačicu je to također bilo poticajno, jer se na taj način kroz promišljanje vlastitih iskustava i kroz proces prikupljanja građe stvorila jasnija slika o smjeru i konačnoj namjeri istraživanja, ali i o vlastitim migracijskim iskustvima i vlastitoj ulozi u istraživanju. Analizirajući cjelokupan proces i iskustvo intervjuiranja, valja istaknuti dojam reciprociteta i solidarnosti koji su se stvorili između ispitanica i istraživačice. Naime, nakon intervjua bi

ispitanice na sličan način upitale za iskustva istraživačice. Također, većina ispitanica pokazala je zanimanje za istraživanje te su nakon završetka snimanja intervjua željele nastaviti razgovarati o tome. Ta solidarnost i reciprocitet dijeljenja iskustava vjerojatno se ne bi mogli stvoriti, ili ne u tolikoj mjeri, bez ranijeg poznanstva i zajedničke sociokulturne pozadine. S druge strane, proces recipročnog dijeljenja iskustava iz perspektive istraživačice stvorio je prostor refleksije o vlastitim iskustvima i identificiranja s ispitanicama.

4.1.3.1. Dislocirani intervjui putem Skypea

Zahvaljujući razvoju tehnologije, znatno su porasle mogućnosti prikupljanja (ali i analize) podataka u kvalitativnim istraživanjima, kao i mogućnosti i načini komuniciranja općenito te upotreba internetskih tehnologija u tom području nije novina (Lo Iacono, Symond i Brown 2016, Bertrand i Bourdeau 2010). Internetske tehnologije za potrebe istraživanja mogu se rabiti u asinkronim okruženjima, poput e-maila, ili sinkronima, kao što su *chat* u stvarnom vremenu, *instant messenger* protokoli, videokonferencije i VoIP (*Vocie over Internet Protocol*) tehnologija (Sullivan 2012). U potonju skupinu pripada i program *Skype*, koji omogućuje razmjenu pitanja i odgovora u stvarnom vremenu uz mogućnost videopoziva³⁵. S obzirom na veliku geografsku udaljenost između sugovornica, *Skype* i njegov popratni softver *Evaer* pokazali su se vrlo prikladnima za potrebe ovog istraživanja jer su olakšali provođenje i snimanje intervjua. Uz *Skype* sugovornice se mogu u stvarnom vremenu ne samo čuti, nego i vidjeti, dok je zahvaljujući popratnom softveru *Evaer* omogućeno jednostavno snimanje audio ili video zapisa obiju sudionica bez ikakve dodatne opreme poput zvučnika ili snimača. Ta demokratičnost predstavlja veliku prednost upotrebe navedenih tehnologija u istraživanjima, budući da su relativno lako dostupne i ne zahtijevaju velika financijska i vremenska ulaganja. No prilikom pripreme i provedbe intervjua pojavile su se i neke manje poteškoće. Prilikom stupanja u kontakt s potencijalnim ispitanicama trebalo je prvo objasniti povod intervjua i potom zakazati vrijeme poziva. To se u nekoliko navrata pokazalo složenim zbog razlika u vremenskim zonama. U razgovorima prije i nakon intervjua, u nekoliko navrata ispitanice su posvjedočile da su im razgovori putem *Skypea* s poznanicima, pa čak i prijateljima i obitelji,

³⁵ S obzirom da je riječ o primjeru računalne komunikacije (eng. *computer mediated communication*, CMC) koja podrazumijeva raznolike medije, otvaraju se mogućnosti različitih multimodalnih analiza narativa osobnih iskustava. Mogućnosti multimodalne narativne analize narativa na korpusu video narativa imigranata u SAD-u ilustrira De Fina (2017). No u ovom istraživanju analiza se zadržava samo na zvučnom zapisu intervjua.

nerijetko vrlo zamorni i opterećujući. Koliko god je tehnologija sofisticirana i olakšava premostiti geografsku udaljenost sugovornika, česte su smetnje i pucanja veze, zbog čega kasne ili se prekidaju ton ili slika, što čini pozive frustrirajućima. Nekoliko ispitanica objasnilo je da im je komunikacija s članovima obitelji i prijateljima nakon odlaska iz Hrvatske s vremenom postajala sve napornijom zbog paradoksalne situacije u kojoj se sa svojim sugovornicima mogu bilo kada vidjeti, ali je nemoguće ostvariti iskustvo pravog susreta i razgovora uživo. Neke su ispitanice također istaknule da im je zamorno odgovarati uvijek na ista pitanja, pogotovo u komunikaciji s poznanicima s kojima nisu često u kontaktu, zbog čega bi odgađale videopozive do trenutka kad su za njih bile psihički spremne. Kao ostale razloge otežane komunikacije *Skypeom* navele su razliku u vremenskim zonama ili manjak slobodnog vremena. Također, jedna ispitanica navela je kao negativnu stranu videopoziva uključenu kameru, stoga se intervju s njom odvijao bez kamere, što zapravo nije utjecalo na podatke jer se ionako snimao samo zvučni zapis. Zbog svega navedenoga ponekad je bio izazov uspostaviti kontakt s ispitanicama, no zbog sličnih vlastitih iskustava istraživačice, u cijeli projekt prikupljanja podataka ušlo se s mnogo razumijevanja i pažnje pa su se problemi mogli predvidjeti i izbjeći.

Uspoređujući intervjue putem *Skypea* s intervjuima snimljenima uživo može se primijetiti da su u određenoj mjeri ispitanice koje su ispitane putem videopoziva bile opuštenije na samom početku intervjua. Naime, s obzirom na specifičnost videopoziva, imale su veću kontrolu nad situacijom jer su mogle biti u svom intimnom i udobnom okruženju, odabrati vrijeme poziva i slično. Ne treba zanemariti ni da su u suvremenom globaliziranom svijetu internetski obrasci komunikacije svakodnevnica, a osobito u životima migranata. Drugim riječima, budući da videopoziv nije tipičan format formalnog intervjua, dodatno je umanjena asimetričnost odnosa moći između istraživačice i ispitanice. Može se zaključiti da osim medija komunikacije nema znatne razlike u između građe prikupljene licem u lice i one prikupljene putem *Skypea*. Dapače, Lo Iacono, Symond i Brown (2016) naglašavaju da je građa prikupljena *Skypeom* zbog veće kontrole i opuštenosti ispitanika nerijetko i bogatija nego u klasičnom formatu intervjua. Zbog svega navedenoga, metoda prikupljanja podataka u ovom istraživanju nije kanonski sociolingvistički intervju, nego njegova svojevrsna rekonstrukcija, polustrukturirani narativni intervju, koji zbog dislociranosti sugovornica uključuje upotrebu internetskih tehnologija i videopoziva.

4.2. TRANSKRIPCIIJA GRAĐE

Nakon intervjuiranja građa je u cijelosti najprije grubo transkribirana, a u dijelovima koji su izdvojeni i prikazani u analitičkom dijelu rada transkripcija je obogaćena prozodijskim i drugim detaljima poput glasnog ili tihog govora, stanki s trajanjem u sekundama, preklapanja govora istraživačice i ispitanice i slično. Te dodatne razine jezičnog opisa prikazane su budući da identiteti u jezičnoj upotrebi izranjaju kao rezultat istovremenog djelovanja fonetske, morfološke, sintaktičke itd. razine (Bucholz i Hall 2005) pa bi bilo pogrešno pojedine razine jezičnog opisa izolirati ili zanemariti. Ovisno o razinama lingvističke analize kojima se u istraživanju teži, transkripcija može biti više ili manje detaljna pa se načini transkripcije u narativnim analizama nerijetko znatno razlikuju. Primjerice, najiscrpniji i najdetaljniji oblik transkripcije, koji obuhvaća i fonetske i prozodijske detalje primjenjuje se u konverzacijskoj analizi jer se analiziraju manji segmenti govora i izmjene sugovornika. U ovom su istraživanju djelomično preuzeti i neki od tih transkripcijskih kriterija pa su označena mjesta preklapanja iskaza sugovornica, glasnoća govora, smijeh i slično.

Još je od ranih Labovljevih radova postavljen transkripcijski standard prema kojem jedan redak predstavlja jednu (su)rečenicu. Budući da je Labovljeva analiza primarno bila sintaktički usmjerena, takav je model transkripcije narativa bio vrlo primjeren. No u ovom slučaju, budući da analiza nije sintaktocentrična, kako bi transkribirani dijelovi intervjua bili što kompaktniji i kako ne bi zauzimali previše prostora i time opterećivali analitički dio teksta rada, pravilo *jedna surečenica – jedan redak* nije se uvijek posve dosljedno primjenjivalo. Naime, ovoj analizi zasebni redci transkribiranog teksta predstavljaju segmente koji nisu uvijek surečenice nego su samostalne prozodijsko-tematske jedinice. Nastojalo se odvajanjem u redove između ostalog dočarati i ritam usmenog diskursa svake ispitanice pa tako uređeni transkripti najbliže ilustriraju govorni jezik. Zbog svega navedenoga, jezik u transkriptima autentičan je i odstupa od pravopisne i gramatičke norme hrvatskog standardnog jezika te bi lektorske intervencije u govorni diskurs bile posve proturječne teorijsko-metodološkom pristupu zastupljenom u istraživanju.

4.2.1. TRANSKRIPCijske KONVENCIJE PRIMIJENJENE U ISTRAŽIVANJU

Da bi čitanje prikazanih primjera u analitičkom dijelu rada bilo jednostavnije, u nastavku slijedi prikaz transkripcijskih konvencija koje su primijenjene u istraživanju.

01	broj retka
<u>podvučeno</u>	istraživačica
masno	glasani govori
tiho	tih govori
[preklapanje iskaza sugovornika
(0.8)	stanka u sekundama
riječ-	samoprekidanje (nedovršena riječ, sintagma, rečenica ili nagli prelazak na novi dio iskaza)
?	uzlazna intonacija (nije nužno upitna rečenica)
,	uzlazna intonacija, sugerira nastavak ili nabranje
.	silazna intonacija, sugerira završetak iskaza
ja:ko	produžen glas (a:, a::, a:::, ... ovisno o duljini)
<brzo>	ubrzan govori
>sporo<	usporen govori
.hh	uzdah (.h, .hh, .hhh, ... ovisno o duljini)
@	smijeh (@, @@, @@@, ... ovisno o duljini)
((nejasno))	komentar istraživačice

4.3. METODOLOGIJA ANALIZE NARATIVA

Zbog opisanih interakcijskih okolnosti intervjua, narativi proizašli iz njih poimaju se kao zaseban diskursni žanr (Fairclough 1989, 1995) te se njihovoj analizi pristupa uzimajući u obzir situacijski kontekst i dinamiku nastanka, ali i ulogu istraživačice kao sudionice interakcije, što je u skladu s ranije opisanim teorijsko-metodološkim pristupom problematici. U analitičkom dijelu rada iz intervjua su najprije izdvojeni narativi, koji su potom analizirani na formalno-funkcionalnoj razini. Potom su tako opisani i kategorizirani narativi analizirani s obzirom na jezična sredstva kojima se na različitim razinama narativnog konteksta ostvaruju diskursne strategije pozicioniranja, odnosno izvođenje identitetskih pozicija.

4.3.1. FORMALNO-FUNKCIONALNA ANALIZA NARATIVA

Važno je ovdje istaknuti da u analitičkom smislu transkribirani intervjui provedeni s ispitanicama nisu ujedno i narativi. O problemima definiranja i nemogućnosti ograničavanja narativa i njegova precizna izdvajanja iz okolnog diskursa već je bilo spomena u teorijskom pregledu. Narativi se ovdje promatraju kao segmenti intervjua koji se mogu odijeliti kao zasebne tematsko-diskursne cjeline. Nerijetko ta podjela nije posve transparentna jer se ne može najpreciznije odrediti gdje jedan narativ počinje, a drugi završava, dok su u nekim narativima početak i završetak jasno signalizirani sažetkom i kodom. Narativi se nerijetko preklapaju i prekidaju, različite su duljine, neki ostaju nedovršeni zbog digresija (koje se također mogu promatrati kao zasebni narativi) i slično. Specifičnost je narativnog intervjua u tome da dopušta upravo takve digresije, odnosno tangencijalna prebacivanja i promjene fokusa razgovora. Stoga su neki narativi u korpusu nastali kao izravan rezultat poticajnih pitanja, dok su neki rezultat spontanog tangencijalnog prebacivanja u tijeku interakcije.

Na prvoj je razini analize najprije promatrana struktura narativa eliciranih u intervjuiima – u kolikoj se mjeri uklapaju u model kanonske narativne strukture i kako se u pojedinim narativima realiziraju narativne dimenzije poput pripovijedanja i pripovjedljivosti, uklopljenosti, moralnog stava i slično. Primjerice, jesu li te izdvojene tematsko-diskursne cjeline intervjua visoko pripovjedljive, imaju li zatvoren vremenski i uzročno-posljedični poredak i kanonsku formu opisanu u Labovljevu modelu, mogu li se lako izdvojiti od ostatka diskursa ili su uklopljene u ostatak diskursa, manje pripovjedljive, s fluidnom vremenskom i uzročno-posljedičnom progresijom te fluidnom i nestalnom moralnom evaluacijom. Opisani

su pojedini dijelovi narativa, ukoliko se mogu identificirati (npr. orijentacija, evaluacija i sl.) te su narativi na temelju tog opisa kategorizirani. Prilikom kategorizacije uzima se u obzir i tematski kriterij, odnosno raslojavanje narativa s obzirom na teme o kojima ispitanice u njima govore i s obzirom na aspekte identiteta koji su u njima iskazani. Konačan opis i kategorizacija narativa u korpusu koji se temelje na formalnim i funkcionalnim osobinama predstavljaju osnovu analize na koju se nadograđuje analiza diskursnih strategija pozicioniranja.

4.3.2. ANALIZA DISKURSNIH STRATEGIJA POZICIONIRANJA

Kako ističu De Fina i Georgakopoulou (2012: 62), narativna izvedba kontekstualno je složen komunikacijski čin koji oblikuju sudionici narativa (njihovi identiteti i uloge), ekspresivna sredstva koja sudionici koriste u izvođenju narativa, društvena pravila i norme narativne interakcije i interpretacije te izvorni redosljed događaja o kojima je u narativu riječ. Zbog te složenosti narativna izvedba ne može objasniti ni opisati bez specifične kontekstualne raslojenosti koja primarno obuhvaća:

- i. *svijet narativa* (eng. *story world*), tj. svijet događaja o kojima je narativu riječ i
- ii. *svijet naracije* (eng. *storytelling world*), tj. *ovdje-i-sada* interakcijskog događaja.

Obje ove dimenzije konteksta iskazuju se tekstualnim sredstvima i u analizi se može naglasiti jednu li drugu razinu, no u konačnici se narativna izvedba ne može objasniti bez njihova povezivanja (ibid.).

No konstrukcijski potencijal narativa nije samo na lokalnoj (konverzacijskoj, interakcijskoj) mikrorazini, gdje su jezični odabiri središte analize, nego i na široj, društveno-kulturnoj i ideološkoj makrorazini, odnosno na razini dominantnih diskursa i ideologija u odnosu na koje se sudionici narativne interakcije pozicioniraju, stoga je za potpuno razumijevanje konstrukcije identiteta u narativnom diskursu važno dodati i treću razinu narativnog konteksta:

- iii. *širi društveni kontekst*, koji se za potrebe ovog istraživanja naziva *svijetom migracije*.

Prema tome, razine narativnog konteksta i njihove sastavnice koje karakteriziraju ovaj korpus su sljedeće:

1. svijet narativa: prošli, habitualan ili budući događaj ili doživljaj o kojem se govori, društveni akteri koji u njemu sudjeluju (likovi), mjesto, vrijeme i ostale okolnosti radnje;

2. svijet naracije: okolnosti narativne interakcije – istraživački intervju između dviju poznanica koje imaju sličnu sociokulturnu pozadinu i dijele iskustvo migracije, ali su prostorno dislocirane (ili u slučaju intervjua licem u lice borave kao migrantice u istoj zemlji);

3. svijet migracije: širi društveni kontekst migracije, odnosno specifično pojačano iseljavanje iz Republike Hrvatske 2010-ih, osobito iz njezina istočna dijela i grada Osijeka te društveno stanje zatečeno u trenutku intervjuiranja.

U opisu identitetske konstrukcije u tako definiranom narativnom diskursu, rabi se koncept pozicioniranja (Davies i Harré 1990, Bamberg 1997a, Wortham 2001, 2004), koji je ranije iscrpno opisan u teorijskom dijelu rada. Prema teoriji pozicioniranja i načelu pozicioniranja u sociokulturnoj lingvistici (Bucholz i Hall 2001, 2005), identiteti su dinamično oblikovani u diskursu i interakciji jer se uporabom određenih jezičnih sredstava govornici pozicioniraju u odnosu na druge protagoniste, događaje i dominantne društvene reprezentacije o tome tko su oni kao grupa, ali i u odnosu na moralne stavove, norme, očekivanja slušatelja i vlastite namjere (npr. De Fina 2003, Ochs i Capps 2001, Relaño Pastor 2014, Wortham 2011). Pozicioniranje se u narativnom diskursu odvija na svim trima razinama narativnog konteksta (u svijetu narativa, u svijetu naracije i u odnosu na širi društveni kontekst) i ostvaruje se zahvaljujući određenim diskursnim strategijama. Strategije se u širem smislu odnose na manje ili više namjerne planove ili prakse (uključujući diskursne) kojima se postižu neki društveni, politički, psihološki ili jezični ciljevi (Wodak i Meyer 2016: 33). Dakle, diskursne strategije sustavni su načini jezične upotrebe, odnosno jezični odabiri na različitim razinama jezične organizacije i složenosti koji imaju širi utjecaj na nadređeničkoj razini, u širem kontekstu interakcije. Primjenom troslojnog modela pozicioniranja u ovom istraživanju povezuje se mikrokontekst lokalnog jezičnog ostvaraja naracije sa širim, sociokulturnim makrokontekstom migracije i društvenih i institucionalnih struktura u koje su specifična migracijska kretanja uronjena.

Koncept diskursnih strategija kakav se primjenjuje u ovom istraživanju nezaobilazna je kategorija analize u različitim modelima kritičke analize diskursa. Primjerice, u analizi medijskog diskursa o migrantima i strancima van Leeuwen (1993), navodi niz diskursnih strategija koje obično djeluju u opoziciji te opisuje sociosemiotički inventar diskursnog predstavljanja društvenih aktera. Neke od diskursnih strategija koje van Leeuwen navodi su *aktivizacija* nasuprot *pasivizaciji*, *generičnost* nasuprot *specifičnosti*, *individualizacija* nasuprot *asimilaciji*, *asocijacija* nasuprot *disocijaciji*, *nominacija* nasuprot *kategorizaciji* itd. Slično, Reisigl i Wodak (2001) u analizi svakodnevnog antisemitizma, političke ksenofobije i institucionalnog rasizma u austrijskom kontekstu navode pet kategorija strategija kojima se

antisemitizam i rasizam ostvaruju u diskursu: (1) referencijske strategije, (2) predikacijske strategije, (3) argumentacijske strategije, (4) strategije perspektivizacije i uokvirivanja, te (5) strategije mitigacije i intenzifikacije.

S obzirom da se ova analiza oslanja na teoriju pozicioniranja, u analitičkom dijelu rada govori se o *diskursnim strategijama pozicioniranja*. Neka od jezičnih sredstava kojima se u narativima realiziraju diskursne strategije pozicioniranja su: upotreba zamjenica (primjerice, prelazak iz referencijskog *ja* ili *mi* u generičko *ti* unutar istog narativa), upotreba upravnog i neupravnog govora, tj. konstruiranog dijaloga, različiti načini izricanja agentivnosti sudionika događaja (primjerice, aktivne, pasivne ili bezlične konstrukcije) itd. Iako je ta jezična sredstva razmjerno lako uočiti pa se u sličnim analizama primjenjuju načela računalne lingvistike i korpusne metode (npr. Baker et al. 2008), njihova interpretacija s obzirom na konstrukciju identitetskog pozicioniranja i višestrukost kontekstualnih razina narativne interakcije složena je. Naime, na trima razinama narativnog konteksta na kojima se identitetske pozicije ostvaruju, na dinamičan način istovremeno međudjeluje više jezičnih razina (gramatička, sintaktička, pragmatička, čak i fonetska i prozodijska obilježja), što zahtijeva višeslojnu kvalitativnu analizu korpusa.

Jedna od diskursu inherentnih osobina koja omogućuje konstrukciju identitetskog pozicioniranja u narativnoj interakciji jest intertekstualnost³⁶. Tekstovi su povezani s drugim tekstovima, prošlim i sadašnjim, a ta se povezanost može ostvariti izravnim referiranjem na temu, aktere ili događaje, aluzijom ili evokacijom, prenošenjem glavnih argumenata iz jednog teksta u drugi i slično (Reisigl i Wodak 2016). Naime, društveni akteri ne oblikuju jezične iskaze u vakuumu, nego tijekom interakcije obogaćuju svoj diskurs oslanjajući se na već utemeljene diskursne žanrove te očekivane i stvarne reakcije sugovornika i na taj način vrlo često rekontekstualiziraju riječi koje su ranije izgovorene ili napisane (Hodges 2015). To će biti osobito važna diskursna osobina i strategija oblikovanja društvenih aktera u svijetu narativa. U posljednje vrijeme, osobito u američkoj lingvističkoj antropologiji, rabi se i termin *interdiskursnost*³⁷ (eng. *interdiscursivity*), koji se odnosi na međusobnu isprepletenost različitih diskursnih praksi. Reisigl i Wodak (2016: 28) definiraju interdiskursnost kao

³⁶ Koncept intertekstualnosti ima korijene u Bahtinovoju teoriji dijalozizma, prema kojoj je svako jezično djelovanje dijalogično, i ne samo u onom užem smislu koji se odnosi na dijalog među sugovornicima, nego postoji „unutarnja dijalogičnost svijeta“ koja prožima sve oblike jezičnog djelovanja (Bakhtin 1986: 279, prema Hodges 2015: 43).

³⁷ Primjerice, Fairclough promatra interdiskursnost teksta kao jedan mogući oblik (hiponim) njegove intertekstualnosti, koju definira kao odnos žanrova, diskursa i stilova koji se upotrebljavaju i načine na koji funkcioniraju u novim artikulacijama (Fairclough 2016: 90). Fairclougha osobito zanimaju aspekti intertekstualnosti koji se odnose na povezanost i međuodnos tekstova i ideoloških struktura.

povezanost diskursa na različite načine, osobito ako je riječ o tematski orijentiranim diskursima, odnosno diskursima *o nečemu* (npr. diskurs o migraciji, klimatskim promjenama i sl.), gdje se diskurs o jednoj temi odnosi na teme ili podteme drugih diskursa. Prema tome, diskursi nisu zatvoreni skupovi, hibridni su i podložni promjenama pod utjecajem drugih diskursa.

Intertekstualnost i interdiskursnost u narativnom se diskursu realiziraju na svim trima razinama narativnog konteksta, upravo zahvaljujući diskursnim strategijama pozicioniranja. U ovom korpusu narativa o osobnom iskustvu migracije promatraju se one instance intertekstualnosti koje igraju važnu ulogu u konstruiranju identitetskih pozicija. Klasičan je primjer intertekstualnosti na razini svijeta narativa upravni govor ili *konstruirani dijalog*, odnosno rekontekstualizacija nečijih riječi, čijom se upotrebom na specifičan način iskazuje agentivnost i odgovornost društvenih aktera. Također, promatraju se evokacije na prethodne razgovore i zajednička iskustva sugovornica na razini svijeta naracije. Na razini svijeta migracije najznačajnije su instance intertekstualnosti načini na koje ispitanice prenose i u narativima rekontekstualiziraju različita opća mjesta i velike narative, odnosno diskurse koji cirkuliraju o migraciji; prihvaćaju li ih, preispituju ili odbijaju i na koji se način u odnosu na njih pozicioniraju.

U se ovom istraživanju primjenjuje pristup *odozdo prema gore* (eng. *bottom-up approach*), što znači da se kreće od identificiranja jezičnih sredstava kojima se ostvaruju diskursne strategije te se potom analiziraju identitetske pozicije ostvarene na različitim razinama narativnog konteksta. Kontekstualizacijom i interpretacijom istaknutih diskursnih strategija objašnjava se kako ispitanice pozicioniraju sebe i druge društvene aktere. Nakon identificiranja i opisa diskursnih strategija pozicioniranja, interpretirana je njihova funkcija u oblikovanju identitetskih pozicija, iz čega se u konačnici dolazi do zaključaka o konstrukciji identiteta u narativnom diskursu o iskustvima migracije.

Analiza pozicioniranja u narativima raslojena je na sljedeći način:

1. Pozicioniranje u **svijetu narativa**, tj. jezična sredstva koja se rabe za diskursno oblikovanje „protagonista i antagonista“, odnosno „likova u priči“.

Na ovoj razini nastoji se odgovoriti na sljedeća pitanja:

- *Tko su u narativima osobnih iskustava migracije društveni akteri, odnosno sudionici radnje?*
- *Koja jezična sredstva naratorice rabe za izricanje agentivnosti društvenih aktera i koje se diskursne strategije pozicioniranja ostvaruju tim jezičnim sredstvima?*

- *Koji je odnos agentivnosti i društvenih aktera? Odnosno, koji su agenti pozicionirani kao agentivni vršitelji i inicijatori radnje, a koji su pozicionirani kao neagentivni, pasivni ili nemoćni sudionici, odnosno promatrači događaja?*
- *Kako se naratorice pozicioniraju u određenim situacijama i odnosu na druge društvene aktere u svijetu narativa? Odnosno, u kojim situacijama i u odnosu na koje aktere u svijetu narativa se pozicioniraju kao agentivne, a u odnosu na koje kao neagentivne?*

2. Pozicioniranje u odnosu na situacijski i komunikacijski kontekst **svijeta naracije**, tj. jezična sredstva kojima se naratorice *ovdje-i-sada* sa sugovornicom pozicioniraju kao sudionice, evaluatorice ili kritičarke događaja, stanja te vlastitih i tuđih postupke u svijetu narativa.

Na ovoj razini nastoji se odgovoriti na sljedeća pitanja:

- *Koja jezična sredstva naratorice rabe kako bi se aktivirao ili naglasio interakcijski kontekst narativnog diskursa i koje se diskursne strategije pozicioniranja ostvaruju tim jezičnim sredstvima?*
- *Kako se naratorice pozicioniraju u odnosu na sugovornicu i interakcijsku situaciju?*
- *Kako i s kojom namjerom naratorice uključuju sugovornicu/istraživačicu u naraciju?*
- *Kako se naratorice pozicioniraju u odnosu na percipirane moralne stavove, norme i očekivanja sugovornice/istraživačice?*

3. Pozicioniranje u odnosu na **svijet migracije**, odnosno širi društveni kontekst i stavove koji nadilaze svijet narativa i lokalnu interakcijsku razinu te se odnose na širi kontekst migracije, ideološke reprezentacije i asimetrične odnose moći u kontekstu migracijskog iskustva, odnosno njihovo prihvaćanje, preispitivanje ili opovrgavanje.

Na ovoj razini nastoji se odgovoriti na sljedeća pitanja:

- *Koja su opća mjesta (makroteme) koja se učestalo javljaju u korpusu?*
- *Koji se diskursi i diskursne prakse vezane uz migraciju rekontekstualiziraju u tim općim mjestima?*
- *Kako se ispitanice pozicioniraju u odnosu na te diskurse, odnosno prihvaćaju li ta opća mjesta ili ih dovode u pitanje, tj. odupiru li im se?*

5. ANALIZA KORPUSA NARATIVA O OSOBNOM ISKUSTVU MIGRACIJE

U ovom poglavlju predstavljena je analiza slojevite i dinamične diskursne konstrukcije identiteta u narativima imigrantica. Slojevitost identitetske konstrukcije znači da se ona nikada ne odvija samo na jednoj razini jezične analize i složenosti, nego istovremeno djeluje na više njih, dok dinamičnost podrazumijeva promjenjivost identitetskih pozicija tijekom interakcije na različitim razinama narativnog konteksta. Analiza je podijeljena u dva dijela. Najprije su narativi u prikupljenom korpusu kategorizirani prema formalno-funkcionalnim osobinama, a zatim se u tako kategoriziranim narativima promatraju jezična sredstva kojima su ostvarene diskursne strategije identitetskog pozicioniranja.

5.1. FORMALNO-FUNKCIONALNA STRUKTURA NARATIVA

Da bi se moglo prodrijeti u kompleksnu dinamiku jezičnih strategija identitetske konstrukcije i opisati kako one funkcioniraju na različitim razinama narativnog konteksta, potrebno je najprije opisati strukturu i formalno-funkcionalne osobine narativa, odnosno podijeliti korpus prikupljenih intervjua na narative koji se mogu analizirati. Pritom se postavlja pitanje koje kriterije slijediti prilikom segmentacije ove interakcijski i komunikacijski kompleksne građe. Kako izdvojiti minimalne jedinice analize i je li to uopće moguće? Naime, konstrukcija narativa dinamičan je i kontekstualno uvjetovan proces pa su narativi nerijetko umetnuti, preklapljeni ili naprosto prekinuti i nedovršeni, zbog čega granica početka i završetka pojedinog narativa nije uvijek posve transparentna. Kao metodološki oslonac u ovom analitičkom koraku služile su stoga temeljne smjernice tradicionalne narativne analize, na koje su nadograđene funkcionalne osobine narativa kao interakcijskog prostora dinamične identitetske konstrukcije.

Kako ističe De Fina (2003: 12), kriterij vremenskog poretka događaja može se izdvojiti kao univerzalno prihvaćena središnja odrednica narativa u svim dosadašnjim teorijsko-metodološkim pristupima, stoga je i u ovom istraživanju bila među temeljnim polazištima kategorizacije. Iako se neki teorijsko-metodološki pristupi vode drugim načelima, ona se ne mogu uvijek primijeniti na sve vrste narativnih tekstova ili su ograničena na specifične žanrove i opisuju samo prototipne slučajeve. Dakle, univerzalni narativni prototip, koji se temelji na

vremenskom poretku događaja, odnosno vremenskom sjecištu, jest *priča*³⁸, kako u književnoj teoriji, tako i u konverzacijskim pristupima. Za priče je osim sekvencijskog i vremenskog poretka karakteristično i neko puknuće ili smetnja u uobičajenom stanju stvari, što dovodi do kakve reakcije ili promjene (ibid.). Stoga ne iznenađuje što su iskazi o vremenski organiziranim događajima i upečatljivim iskustvima pojedinaca bili objektom analize i u ranom Labovljevom radu, koji se smatra kanonom metodologije lingvističke analize narativa. Iako je Labovljeva metodologija izdvajanja minimalnog narativa iz okolnog diskursa detaljno objašnjena u prethodnim dijelovima rada, valja ovdje ukratko ponoviti njezina najvažnija obilježja. Prema tom pristupu, narativ je svaki onaj tekst koji se sastoji od najmanje dviju narativnih surečenica među kojima postoji vremensko sjecište, pod uvjetom da se njihov redoslijed podudara s redoslijedom događaja kako su se odigrali u stvarnosti. Prototipni se narativi sastoje od šest dijelova; uvoda, sažetka, komplicirajućeg događaja, evaluacije, razrješenja i kode, iako se sažetak i koda ne javljaju u svim narativima. Tako opisana struktura zaokružena je cjelina s početkom, sredinom i razriješenim problemom te jasnom evaluacijom i moralnom porukom, i kao takva uvelike nalikuje kanonskim književnim i pisanim narativnim obrascima. No takvo izoliranje ulomaka teksta koji zadovoljavaju formalnu narativnu strukturu višestruko je problematično, na što su ukazali Labovljevi nasljednici, o čemu je detaljno bilo riječi u teorijskom pregledu rada.

Naime, izdvajanjem formalno „čistog“ narativa zapostavlja se priroda usmene narativne produkcije te se govornom jeziku nameće oblik organizacije kakav je karakterističan za pisane i književne narativne obrasce. Nadalje, izdvajanjem narativa iz višeslojnog konteksta karakterističnog za njihovo nastajanje briše se prisutnost sugovornika te intertekstualne i interdiktorsne veze koje tematski i značenjski usmjeravaju i oblikuju sadržaj narativa. Štoviše, kanonska narativna struktura ne može se pripisati većini narativa koji se javljaju u svakodnevnoj jezičnoj interakciji. Drugim riječima, narativi nastali kao reakcija na istraživačko poticajno pitanje u kontekstu intervjua kojima se bavio Labov samo su jedan od mogućih načina oblikovanja narativa. Bamberg i Georgakopoulou (2008: 377-378) ukazuju na činjenicu da se klinički elicitiranjem narativa u ranim fazama narativne analize privilegiralo osobna, nedijeljena iskustva iz prošlosti i autobiografske crtice o upečatljivim događajima. Priče su

³⁸ Iako termin *priča* u širem smislu podrazumijeva tekstni oblik koji se velikim dijelom podudara s narativom, taj je termin značenjski vrlo opterećen i jednako tako problematičan. „Priča“ se prvenstveno rabi u književnoj teoriji i najčešće se odnosi na različite književne tekstne obrasce (usp. termine *fabula* i *siže*, potpoglavlje 3.2.1.). Ovo istraživanje usredotočeno je na narativ kao specifičan diskursni žanr promatran iz lingvističke perspektive pa se izraz „priča“ rabi tek ponegdje i to u generičkom smislu, bez pozivanja na neki književnoteorijski model ili definiciju.

stoga bile poimane kao privilegirani jezični obrasci, odnosno strukture ili sustavi kroz koje njihovi autori na transparentan način prenose vremenske, prostorne i identitetske koordinate. Zbog toga se sve ulomke diskursa koji su manje pripovjedljivi ili nedovršeni, nemaju koherentnu vremensku progresiju ili se na bilo koji način ne uklapaju u kanonski obrazac odbacivalo kao rezultat „lošeg intervjuiranja“ ili ih se vrednovalo kao „nekoherentno pripovijedanje“ (ibid.: 380). Zbog primata događaja iz prošlosti odbacivali su se također narativni obrasci poput pripovijedanja o budućim ili hipotetičkim događajima, iskazi više sugovornika/naratora o zajedničkim iskustvima i internim anegdotama, aluzije na prethodno pripovijedanje, priče „ni o čemu“ i slično. Ti rubni narativni oblici, koje Bamberg i Georgakopoulou nazivaju *malim pričama* (vidjeti potpoglavlje 3.2.4.3.3.), obuhvaćaju širok spektar tekstnih obrazaca koji mogu ili ne moraju zadovoljavati minimalne kriterije tekstualne definicije narativa. Takvih je „kratkih i prolaznih trenutaka narativne orijentacije u kojima se odvija identitetsko pozicioniranje“ (ibid.) bilo i u ovom korpusu te se oni nisu isključivali iz analize. Kako je ranije opisano, nastojalo se prilikom intervjuiranja stvoriti solidarnu i opuštenu prijateljsku atmosferu i nije se inzistiralo na kliničkom elicitiranju kanonskih šestodijelnih narativa. Dapače, cilj je bio istražiti identitetsku konstrukciju u različitim oblicima narativno oblikovanih iskustava migracije, što svakako uključuje i „male priče“.

Imajući dakle u vidu sve opisane teorijske i metodološke kriterije te formalne i funkcionalne osobine narativa o osobnom iskustvu migracije, kanonski narativni model služio je pri segmentiranju korpusa kao svojevrsna orijentacija, ali se na njemu nije inzistiralo, nego se uz strukturu i funkciju slijedio kriterij tematske zaokruženosti. To znači da se u situacijama kada je bilo teže formalno odrediti gdje narativ počinje ili završava (primjerice, ako nema sažetka i kode ili narativ ne sadrži komplicirajući događaj i rasplet u kanonskom smislu) oslanjalo na tematske granice narativnog diskursa. Segmentacijom korpusa uočena su tri obrasca narativne konstrukcije, koji su za svrhu ovog istraživanja nazvani *referencijskim*³⁹, *evaluacijskim* i *hipotetičkim* narativima. Ako prenose neki konkretan događaj iz prošlosti te imaju uglavnom koherentan temporalni slijed događaja, odnosno barem jedno vremensko sjecište, riječ je o *referencijskim narativima*. Prototipni referencijski narativi funkcioniraju kao zasebne epizode unutar okolnog diskursa intervjuja te zahvaljujući dinamičnoj radnji i agentivnim sudionicima radnje slikovito dočaravaju svijet narativa. Poticajna pitanja poput *Jesi*

³⁹ Referencijski i evaluacijski narativi nazvani su prema dvjema narativnim funkcijama koje su još Labov i Waletzky spominjali, referencijalnoj i evaluacijskoj. Prva se odnosi na svojstvo narativa da prenosi događaje i osobna iskustva iz prošlosti, a potonja na svojstvo da se proživljena iskustva kroz narative društveno i moralno vrednuju (Labov i Waletzky 1967: 13).

li imala neko dobro ili loše iskustvo koje želiš prepričati? u pravilu su elicitirala referencijske narative, no nerijetko su se oni i organski razvijali u procesu naracije, neovisno o tipu pitanja. Dakako da na oblik i sadržaj narativa utječe i način na koji je oblikovano pitanje na koje ispitanice odgovaraju. Dok će poticajno pitanje *Je li ti se dogodilo nešto loše u novom gradu?* vrlo vjerojatno rezultirati odgovorom u obliku referencijskog narativa, to ne mora uvijek biti slučaj.⁴⁰ Narativi koji ne govore o konkretnom događaju iz prošlosti, nego opisuju, vrednuju ili komentiraju određena stanja, činjenice, probleme ili postupke društvenih aktera, nazvani su u ovom istraživanju *evaluacijskim narativima*. Zbog osobine da vrednuju, ovi narativi često slijede nakon referencijskih kao refleksija, objašnjenje ili opravdanje postupaka društvenih aktera, no javljaju se isto tako i kao zasebne samostalne narativne sekvence. Treća i ujedno najmanje zastupljena vrsta narativa su *hipotetički narativi*. Oni govore o potencijalnim, neostvarenim događajima, odnosno o planovima i događajima koji bi se trebali ostvariti u budućnosti.

Ovakva podjela narativa, osim što ih kategorizira temeljem formalno-funkcionalnih osobina, zrcali opću ljudsku tendenciju za oblikovanjem narativa koji govore o „prošlosti, sadašnjosti, budućnosti ili o hipotetičkom, habitualnom ili kakvom drugom kulturološki relevantnom modalitetu računanja vremena“ (Ochs 1997: 189). U tablici 3 prikazana je distribucija navedenih triju kategorija narativa u korpusu. Važno je napomenuti da je ova brojčana podjela narativa fleksibilna. Naime, u slučaju ulančanih narativa i kronika moguće je cijeli niz od više kraćih, epizodnih ili nanizanih narativa karakterizirati kao jedan veći narativ ili kao više manjih narativa. U takvim se dvojbama pri kategorizaciji nastojalo što dosljednije slijediti načelo tematske zaokruženosti narativa, no ponekad se ono nije posve podudaralo s formalno-funkcionalnim kriterijima jer neki narativi mogu imati obilježja više kategorija, što zorno oslikava dinamičnost i višeslojnost narativne strukture.

⁴⁰ Također, u većini slučajeva pitanje poput *Kakvi su ti kolege na poslu?* polučit će evaluacijski narativ, dok će pitanje poput *Što planiraš u budućnosti?* polučiti najčešće hipotetički narativ. Već ova površna opservacija pokazuje da je pogrešno tumačiti narative kao monološke oblike jer njihov oblik i sadržaj uvelike ovise o sugovornicima/slušateljima/publici.

Tablica 3. Distribucija narativa u korpusu

vrsta narativa →	referencijski	evaluacijski	hipotetički	ukupno
<i>Dunja</i>	9	23	5	37
<i>Hana</i>	11	10	3	24
<i>Ines</i>	10	17	3	30
<i>Irma</i>	28	40	2	70
<i>Iva</i>	24	32	2	58
<i>Lana</i>	4	11	2	17
<i>Maja</i>	32	43	4	79
<i>Nora</i>	49	59	4	112
<i>Petra</i>	7	16	1	24
<i>Sara</i>	15	22	5	42
ukupno	189	273	31	493

Vidljivo je da su među 493 narativa najbrojniji evaluacijski narativi (273), potom slijede referencijski (189), dok je hipotetičkih narativa daleko najmanje u korpusu (31). Također je vidljivo da broj narativa u intervjuima varira od ispitanice do ispitanice, iako je format intervjua uvijek bio isti. To također ukazuje na individualne razlike u stilu naracije – neke su ispitanice naprosto pričljivije pa intervjui s njima sadrže više narativa, no iz tablice se može vidjeti da je omjer vrsta narativa (*evaluacijski* > *referencijski* > *hipotetički*) uglavnom dosljedan u svim intervjuima.

5.1.1. REFERENCIJSKI NARATIVI

Iako je u korpusu razmjerno malo narativa koji se posve uklapaju u kanonski narativni model, ne nedostaje narativa koji govore o nekom konkretnom i (manje ili više) upečatljivom događaju koji je ušao u biografiju naratorica. Budući da govore o događaju u prošlosti, karakterizira ih i kronološki organiziran slijed događaja, iako ne uvijek i posve. Ochs (1997) ističe da narativi o događajima iz prošlosti imaju važnu funkciju donošenja prošlosti u svijet sadašnjosti, ali i

stvaranja osjećaja kontinuiteta u poimanju sebe i društva te da pomažu ljudima nositi se s neizvjesnošću budućnosti. Stoga, iako govore o prošlosti, referencijski narativi istovremeno tematiziraju i sadašnjost i budućnost.

Prototipni referencijski narativi sadrže komplicirajući događaj iskazan prošlim glagolskim vremenom i agentivne, često imenovane ili izražajno karakterizirane sudionike radnje. Visoko su pripovjedljivi, lako izdvojivi iz okolnog diskursa kao samostalne cjeline te imaju koherentan vremenski i uzročno-posljedični slijed događaja i jasno iskazanu poruku, odnosno moralni stav naratorice. Ovako opisane, te bi se narative moglo smjestiti na lijevi kraj spektra u dimenzijskom modelu narativne analize (Ochs i Capps 2001). Referencijski narativi u ovome korpusu govore o susretima i interakciji s različitim društvenim akterima u novoj zemlji ili Hrvatskoj; prijateljima, različitim administrativnim službenicima i birokratima, nadređenima, kolegama s posla, drugim migrantima i ne-migrantima, odnosno lokalnim stanovništvom i stanovnicima nove zemlje. Nerijetko se u njima spominju poteškoće, ali i pozitivna iskustva koja su ispitanice imale u novoj zemlji. Sve su ispitanice niz događaja koji je doveo do odlaska iz Hrvatske prenijele u obliku kronika ili ulančanih referencijskih narativa koji opisuju proces emigriranja, počevši s donošenjem odluke, preko pripremanja za put, pakiranja stvari, opraštanja s obitelji i prijateljima, do putovanja (avionom, vlakom i sl.) i prvih dana u novoj zemlji.

U nastavku je prikazan prototipni referencijski narativ (primjer 1). Oznake SAŽ (sažetak), OR (orijentacija), KD (komplicirajući događaj), EV (evaluacija), RAS (rasplet), KO (koda) ovdje se rabe kao ilustracija moguće formalne razdiobe narativnih dijelova i odnose se isključivo na dijelove narativa kako ih je opisao Labov (1972a), uz napomenu da ih je moguće i drugačije rasporediti. Naime, ponekad jedan redak može ispunjavati više funkcija odjednom. Primjerice, u slučaju kronika ili ulančanih narativa ono što je koda jednog narativa ujedno funkcionira kao sažetak idućega. Labovljeva metoda služila je kao polazište opisa narativa, no njome je moguće opisati samo referencijske narative. Evaluacijski i hipotetički narativi zbog drugačije formalno-funkcionalne strukture ne uklapaju se posve u ovaj model, stoga imaju drugačije oznake.

Primjer 1: Sara

- 01 pp dobro a jel možeš izdvojiti onak neko iskustvo, bilo u Kanadi, bilo u Irskoj, koje ti je onak posebno (0.8) ə: ti se onak urezalo u pamćenje
- 02 pp bilo da je dobro, bilo da je loše- onak nešto što ti se dogodilo ə: što bi posebno istaknula?
- 03 SAŽ a mislim ne znam, ima jako puno svakakvih iskustava
- 04 SAŽ al jednom sam naprimjer, sjećam kad sam bila ə: u Kanadi

- 05 OR posjećivala sam baku u senior building-
 06 OR znaš kak tamo [stari ljudi žive u tim zgradama
 07 [mhm]
 08 OR i pušila sam cigaretu, ali dosta daleko od vrata-
 09 OR znaš da oni imaju [jako striktna pravila za te cigarete i sve
 10 [da da]
 11 KD i neka žena je došla do mene što isto živi u toj zgradi i rekla mi je
 12 KD go back to your country (0.8)
 13 EV [jako bezobrazno
 14 [ajo:j]
 15 EV zato što je znala da sam foreign, znala je moju baku koja tamo živi i da ju ja posjećujem
 16 RAS i to mi je to baš bilo ono- da možda i nisu tolko open kolko se čini
 17 EV jer ja nisam jedina zapravo kojoj se tak šta desilo
 18 [mhm]
 19 EV od recimo negativnog iskustva [za (0.5) susret s nekim eto na primjer Kanađaninom
 20 [da.]

U gore navedenom primjeru, Sara prenosi neugodnu situaciju koja joj se u Kanadi dogodila kad je posjećivala baku. Sarin narativ uklapa se u kanonski Labovljev model jer sadrži sve elemente narativne strukture, izuzev ionako neobavezne kode. Narativ je izravno potaknut poticajnim pitanjem (01-02) i Sara ga otvara sažetkom (03-04). Potom opisuje sociokulturni kontekst stambenih zgrada za starije i kanadskih restriktivnih zakona o pušenju (08-09), što služi kao prostorna, ali istovremeno i društvena orijentacija za komplicirajući događaj koji slijedi. Iako je to tema koja će biti detaljno istražena u potpoglavlju o diskursnim strategijama pozicioniranja, valja ovdje spomenuti da je orijentacija specifična po tome što naratorica napušta svijet narativa i premješta se u svijet naracije kako bi od istraživačice dobila potvrdu o poznavanju kulturno specifičnog konteksta svijeta narativa. Komplicirajući događaj (11-12) nastupa u trenutku kada susjeda koja živi u istom stambenom kompleksu za starije, po svemu sudeći lokalna ne-migrantica, dobacuje ksenofoban komentar Sari, koja puši cigaretu. Sara vrednuje ženin postupak (13) kao iskaz netrpeljivosti prema njoj kao strankinji. Budući da je Sara u orijentaciji navela da je pušila cigaretu daleko od ulaznih vrata, odnosno unutar zakonom propisane udaljenosti, implikacija je tog evaluacijskog segmenta da je njezino pušenje cigarete susjeda, znajući da je Sara strankinja, prepoznala kao neprimjereno, loše i „nekanadsko“ ponašanje, odnosno da ju je upravo po tom ponašanju identificirala kao strankinju i stoga joj dobacila rečeni ksenofobni komentar. Može se također primijetiti da komplicirajući događaj umjesto raspleta u kanonskom smislu sadrži nematerijalnu posljedicu – Sarino razmišljanje da Kanađani možda nisu tako ljubazni i otvoreni kakvima se čine i stereotipno opisuju (16).

Događaj prenesen u ovom narativu vrlo je pripovjedljiv, u njemu se napetost postupno gradi, a dinamičnosti događaja pridonosi agentivnost sudionika radnje. Agentivnost likova, koja je ključna za pripovjedljivost narativa, postiže se ovdje upotrebom *konstruiranog dijaloga* (Tannen 2007) i upotrebom različitih jezičnih kodova, odnosno *tranjezičnim ponašanjem* (García i Wei 2014, Šimičić i Bilić Meštrić 2018). Ta dva jezična sredstva i njihova uloga u ostvarivanju diskursnih strategija pozicioniranja detaljno će se objasniti u potpoglavlju 5.2.1.2., ali radi jasnoće ih ovdje valja ukratko opisati. *Konstruirani dijalog* (eng. *constructed dialogue*) termin je koji Deborah Tannen ([1989]2007) predlaže umjesto tradicionalnog *upravnog govora* (eng. *reported speech*). Tannen tvrdi da se tom diskursnom strategijom ne navode nečije doslovne riječi, kako se u tradicionalnoj lingvistici opisuje, nego da je riječ o *rekontekstualizaciji* nečijih riječi u novom diskursnom okruženju. *Transjezično ponašanje* (ili *transkomunikacija*, prema Lujčić 2016) hrvatska je inačica termina *translanguaging* (Wei 2018), koja se odnosi na složen proces fluidnih i dinamičnih komunikacijskih praksi u kontekstu globalizacije i višejezičnosti koje tradicionalno rabljen termin *prebacivanje kodova* ne može u potpunosti obuhvatiti. Naime, riječi žene iz svijeta narativa Sara prenosi na engleskom jeziku (*go back to your country*), čime se postiže učinak autentičnosti i oblikuju identitetske pozicije društvenih aktera iz svijeta narativa – žene kao ksenofobne komentatorice, a Sare kao žrtve verbalnog napada. No osim navedena ženina komentara, u Sarinu narativu može se primijetiti i upotreba drugih izraza na engleskom jeziku (*senior building, foreign, open*), što nije tek prebacivanje kodova na formalnoj razini jezičnog izraza naratorice ili utjecaj engleskog jezika na njezin hrvatski izričaj nakon dugogodišnjeg boravka u anglofonim zemljama. Dapače, ovi izrazi na engleskom jeziku imaju ulogu prenijeti suptilne razine „kanadskog konteksta“, koje bi prijevodom ili parafrazom izraza na hrvatski izgubile.

Primjer 2: Ines

- 01 pp jel možeš izdvojiti neko ili posebno **dobro** ili posebno **loše** iskustvo koje si sad imala, u oba boravka u inozemstvu? (1)
- 02 pp što se tiče ono sad tebe kao strankinje koja sad dolazi tamo negdje radit- ono. ako se možeš sjetit-
- 03 SAŽ evo naprimjer u Latviji
- 04 SAŽ to mi je jedno od prekrasnih pozitivnih iskustava
- 05 SAŽ kad sam ostala bez smještaja tijekom noći-
- 06 SAŽ kad su me izbacili van iz smještaja
- 07 OR sutra ujutro- sutra ujutro kad sam zvala svoju agenciju
- 08 OR i bla bla bla kad sam se žalila
- 09 OR onda je došla jedna žena koja me **prvi put** vidjela u životu
- 10 KD i kad je čula tu cijelu situaciju šta je bilo

11 KD	da je žena rekla (0.5) ne.
12 KD	ja tebe sad vodim kuć.
13 KD	ja živim sa tatom i djedom, ja nisam njih pitala
14 KD	ali nema veze, oni će se složiti
15 KD	ja sad tebe vodim kuć, ti pokupi stvari.
16 RAS	ošla još sa mnom kod te žene u tu kuću
17 RAS	pokupili smo stvari i ona me preselila i dovezla me u kuću svoju
18 KO/EV	<u>mhm. znači primila te na konak @</u>
19 KO/EV	<doslovno pokupila s ulice @>
20 KO	<u>@ @</u>

Inesin narativ (primjer 2) još je jedan ilustrativan primjer referencijskog narativa, ovaj put o pozitivnom iskustvu i problematičnoj situaciji sa sretnim završetkom. Iako prenosi negativno iskustvo, kada se zbog administrativne greške našla bez smještaja, Ines naglasak stavlja na pozitivan rasplet situacije, kada joj je nepoznata žena ponudila smještaj u svojoj kući. Slično kao i u Sarinom narativu (primjer 1), naratorica upotrebom konstruiranog dijaloga (11-15) oblikuje dinamičnost svijeta narativa, ali i autentičnost i agentivnost sudionica radnje, zbog čega narativ postaje visoko pripovjedljiv i vrlo informativan. O važnosti konstruiranog dijaloga u oblikovanju dinamičnosti priče i autentičnosti društvenih aktera svjedoči i činjenica da je kronološki slijed događaja, odnosno vremenska progresija, iskazana govornim činovima (*ujutro kad sam zvala agenciju; bla bla bla kad sam se žalila; da je žena rekla (0.5) ne – ja tebe sad vodim kuć*). Posljednja tri retka (18-20) dobar su primjer načina na koji sudionice narativne interakcije zajedno suoblikuju njegov sadržaj, a u ovom slučaju i moralni stav i evaluaciju. Naime, Ines završava narativ raspletom bez kode, no istraživačica naknadnim komentarom otvara prostor za zaokruživanje narativa i time suoblikuje kodu s naratoricom (18-20). Ovakve će sekvence biti posebno važne u analizi pozicioniranja na razini svijeta naracije, odnosno u interakcijskom kontekstu.

Primjer 3: Maja

01 pp	<u>jesi se-jesi se nekad osjećala (0.2) loše kao-kao imigrantica, kao strankinja?</u>
02 pp	<u>ovdje u Kanadi, u kanadskom društvu? jel bila neka situacija koja te onak-</u>
03 pp	<u>da si se baš ono osjećala- (2.5)</u>
04 eks	hm e sad (1)
05 eks	moguće da sam neke stvari potisnula od početka onako
06 eks	jel kao kad dođeš negdje, u nešto kompletno novo,
07 eks	nekako se žuriš udomaćiti se što prije
08	<u>da</u>
09 eks	samo da dobiješ taj osjećaj koji te onako drži sigurnim-
10 eks	ma tu sam ja već domaća

11 eks tako da moguće da je nečeg bilo na početku što sam ja onako (0.2) požurila pa potisnila
 12 SAŽ ali sjećam se **nedavno** (0.2.) incident na jednom koncertu
 13 OR folk punk koncertu kao nekakav lokalni bend
 14 OR nešto slično the Poguesima, [tako nešto
 15 [mhm mhm]
 16 OR i (0.5) Marko, Petar ja smo bili tamo, i Ante
 17 eks i:: nitko od nas nije crn
 18 eks znači nitko nije taman onako da kažem da je- da liči na Arape
 19 eks ni u kojem smislu
 20 eks znači Petar je plav, plave oči
 21 eks Ante ima plavu dugu kosu plave oči
 22 eks Marko, ono je ćelav @@@
 23 eks očelavio je čovjek u Kanadi by the way @@@
 24 eks kažem ja, njegova priča bi bila idealna
 25 eks ali on je isto onak svjetlo smeđ bio
 26 eks i ja sam ono, tamnosmeđa, ali ono zelene oči,
 27 eks mislim stvarno ne djelujemo
 28 KD i bili smo- kao jedan neugodnjak od strane nekih kao nabrijanih pankera
 29 KD oni su došli do nas- zapravo ne meni, došli su njima, dečkima
 30 KD i kao ono rekli su Arapi idite kući, šta ste došli vamo @@@@
 31 šta stvarno??
 32 RAS na što su oni onako samo pogledali lika i onak
 33 RAS **jel ti mi ličimo na Arape @@@**
 34 RAS na šta je link onako sav zbunjen sav oteturo i aj dobro
 35 KO/EV i uglavnom, Anti je recimo to bilo onako- isuse moj bože ne mogu vjerovat da sam ovo
 doživio
 36 KO/EV kao, drugi put sam ovdje nikad nije ništa bilo tako nešto onako neugodno
 37 EV dok su Marko i Petar onako **kompletan** onaj balkanski ignore nabacili
 38 EV i onako ma daj, viš da lupeta gluposti
 39 EV nije- ni ne vidi kak spada
 40 dobro to je možda bio izolirani incident, lik je možda bio pijan, ili, mislim-
 41 eks a ono, koncerti, da
 42 eks i sad, kad si razmišljam o našim koncertima
 43 eks brate mili pa ima i naših ono ko-koji su ono zadržati Hrvati partioti jel
 44 eks pa ono ne vole stvarno nikog i kad si Srbin i kad gledaš-
 45 eks dobro aj sad to ima drugu-jel- druge veze jel
 46 da da
 47 eks ali ono ne znam dođeš iz Austrije il ak si Nijemac će reć ono
 48 eks idi kuć [šta si došo, jel
 49 [idi kuć]
 50 eks mislim to je čisto ono nekakvo ono iživljavanje, nabrijavanje, nemam pojma
 51 KO ja to recimo nisam shvatila ozbiljno
 52 KO ali recimo Ante se šokiro, njemu je to bilo ono
 53 KO on-on ono on jako je osjetljiv po tom pitanju

Majin narativ o neugodnom, ali iz njezine perspektive bezazlenom i smiješnom ksenofobnom komentaru koji je upućen njezinom društvu na koncertu (primjer 3) nešto je dulji,

ali dobra je ilustracija visoko pripovjedljivog referencijskog narativa sa složenijom organizacijom i strukturom koja se temelji na kanonskom modelu. Narativ sadrži sažetak u kojem se najavljuje o čemu će biti riječ (12), orijentaciju u kojoj se detaljnije opisuju okolnosti radnje (13-16) te neočekivani komplicirajući događaj prenesen konstruiranim dijalogom, koji opisuje susret s neljubaznim i vjerojatno alkoholiziranim posjetiteljima koncerta (28-30). No ovaj se referencijski narativ razlikuje od prethodnih primjera po tome što sadrži tri dulje umetnute objasnidbene sekvence (04-11; 17-27; 41-50), koje imaju vrlo važnu ulogu u razumijevanju prenesenog iskustva. Te sekvence, iako zasebno formom zadovoljavaju kriterije evaluacijskih narativa, detaljnije objašnjavaju pojedine kontekstualne aspekte prenesenog događaja pa s referencijskim narativom čine jednu kohezivnu i teže djeljivu cjelinu. Budući da objašnjavaju okolnosti radnje u svijetu narativa, ovdje ih se naziva *eksplicacijama* i označuje oznakom *eks*. Funkcija prve eksplicacije u ovom narativu ograđivanje je od generaliziranja iskustva koje slijedi u nastavku jer Maja ne želi prenošenjem negativnog iskustva generalizirati cjelokupno iskustvo boravka u Kanadi kao negativno. U drugoj se eksplicacijskoj sekvenci nalazi podulji opis vlastita fenotipa i fenotipa prijatelja s kojima je Maja bila na koncertu. No iako su sugovornici te informacije redundantne jer poznaje sve sudionike događaja, taj je opis bio potreban kako bi se uveo i kontekstualizirao komplicirajući događaj i naglasila besmislenost situacije i vrednovan kao glup. U trećoj eksplicaciji, koja zaokružuje događaj prije kode, susret s posjetiteljima koncerta nastoji se kontekstualizirati usporedbom sa sličnim situacijama koje se mogu dogoditi drugdje, pa tako i u Hrvatskoj. Nadalje, tom eksplicacijom Maja dodatno promišlja o događaju te iskazuje moralni stav i mišljenje o sličnim incidentima koji su rasistički ili ksenofobno motivirani, kako u Hrvatskoj, tako i u Kanadi. Eksplicacije su obično zasićene ovakvim moralnim prosuđivanjima i kontekstualizacijama, iz čega proizlaze različite identitetske pozicije. Osim toga, evaluacija je raspršena kroz narativ, a valja uočiti i smijeh kao evaluacijsku strategiju (30, 33) pomoću koje se banalizira i ismijava događaj. Načinom na koji je opisala negativno iskustvo, Maja nije sebe i društvo pozicionirala kao žrtve rasističkog verbalnog napada, nego je naglasila glupost i besmislenost postupka napadača. Jedina osoba koju je komentar povrijedio jest Ante, ali to Maja opravdava evaluacijom njegova karaktera (*jako je osjetljiv po tom pitanju*) pa njegovu reakciju smješta u domenu emotivnog.

Primjer 4: Dunja

- 01 PP imaš li možda nekakvih možda loših iskustava koja su ti se izdogađala kad si doš-
02 SAŽ [pa ne mogu reć da mi je išta bilo loše
03 PP [jel ti nešta loše bilo?

- 04 SAŽ malo me frustriralo u startu-
- 05 OR to nakon što smo napustili hotel ə: dok smo dobili taj stan
- 06 OR jer- oni ti nude stanove koji su slobodni.
- 07 KD/EV i prvi je bio u dijelu grada koji nam se nikako nije svidio
- 08 KD/EV onda je dru:gi stan onak (0.8) bio dosta. loš.
- 09 KD i: ovaj treći smo na kraju dobili tako što smo doslovno išli ovaj kod Karlovog (0.5)
poslodavca
- 10 KD i (0.8) pitali ono jel ima nešto za nas
- 11 RAS i oni su nam ponudili ovaj stan kroz par dana i mi smo to prihvatili-
- 12 KO **to** me malo frustriralo u startu.

Dunjin narativ (primjer 4) također je izravno motiviran poticajnim pitanjem. Dunja prenosi negativna iskustva koja su ona i njezin partner imali na samom početku boravka u Kataru pri traženju adekvatnog smještaja. Ono po čemu se Dunjin narativ razlikuje od prethodnih nekoliko primjera, iako je strukturno riječ o prototipnom primjeru referencijskog narativa, jest nedostatak agentivnih sudionika radnje. Naime, u Dunjinom se narativu javljaju apstraktni *oni*, dok su komplicirajući događaji iskazani imenskim predikatima (07-08), zbog čega sadrže izraženu evaluacijsku komponentu. Stoga je preneseni događaj manje dinamičan i pripovjedljiv, u odnosu na primjere 1-3, u kojima je događaj visoko personaliziran uvođenjem agentivnih aktera i konstruiranog dijaloga. Drugim riječima, dinamičnosti, zanimljivosti i pripovjedljivosti događaja značajno doprinosi prisutnost agentivnih i govorećih sudionika radnje. Jedno od najprepoznatljivijih jezičnih sredstava kojima se postiže ta dinamika i agentivnost jest upotreba konstruiranog dijaloga. To će jezično sredstvo igrati posebno važnu ulogu u oblikovanju identitetskih pozicija na razini svijeta narativa, o čemu će se detaljnije govoriti u potpoglavlju 5.2.1..

Navedeni primjeri referencijskih narativa nastali su kao izravna reakcija na poticajno pitanje istraživačice, prema uzoru na metodologiju koju je razvio Labov, a u istraživanju s imigrantima o njihovim iskustvima primjenjivala i De Fina (2003)⁴¹. No iako su rijetki primjeri narativa o krajnje uzbudljivim i nesvakidašnjim situacijama kakve je istraživao Labov (npr. pljačke, fizički napadi i obračuni, prizori i iskustvo nasilja, susret sa smrću i slično), valja ovdje izdvojiti Norin narativ o iskustvu pljačke, ujedno jedini takav narativ u korpusu. Ovaj zanimljiv narativ nije nastao kao reakcija na poticajno pitanje, nego se organski razvio nakon evaluacijskog narativa u kojem Nora nabraja što joj nedostaje iz Hrvatske. Nora se sjetila tog

⁴¹ De Finino poticajno pitanje u studiji s meksičkim migrantima glasilo je *Reci mi nešto što ti se dogodilo ovdje što je na tebe ostavilo snažan dojam (u pozitivnom ili negativnom smislu)* (De Fina 2003: 226).

upečatljivog događaja i zaključila da ga mora podijeliti sa sugovornicom, procijenivši dobro da je riječ o vrlo pripovjedljivom narativu koji opravdava angažiranost obiju sugovornica.

Primjer 5: Nora

- 01 **joj da moram ti još nešt ispričat @**
02 ajoj @
03 SAŽ sad sam se sjetila šta mi se desilo prije Božića.
04 znači, genijalno. to je pre- preapsurdna situacija.
05 OR ja: i ə: - znači, dvajst tre:-dvajst trećeg dvanaestog mi trebali ić na onaj avion za Osijek
06 što je bio posebni čarter let za Osijek
07 znači išla sam kao posjetit svoje
08 i: i dobro, okej. dvajst drugog ja trebala imat Christmas party u firmi.
09 i: znači ono, strka zbrka ti je ono bila-
10 tri dana trčim po gradu, kupujem poklone
11 znači ne znam di mi glava, di dupe-
12 ono molam- moram uskoro letit i- šta se desi
13 znači dvajs drugog, znači ja se spremam,
14 oblačim se, šminkam se, kao idem na Christmas party i
15 @@ ja kažem, kažem ja dečku kao Ivane ajd molim te,
16 ajd mi- ajd mi kao dodaj torbu iz dnevne sobe, znaš kao ono (0.8)
17 KD i ono kao vrati se on- ne znam, za minutu se vrati, kao nema ti torbe
18 kak nema?
19 reko ne, ma ispod jakne, moraš vidit, ispod jakne je
20 znaš. aj dobro.
21 KD ja došla tamo, gledam, nema torbe. (1)
22 hm, do:bro, okej. znaš onak, tu mi počela malo panika.
23 okej. okej, dobro. nema mi torbe
24 i sad, trči ə: (1) ja otvorim vrata
25 kak imamo onako vrata od predsoblja i glavna ova, ulazna vrata
26 i ja otvorim moja vrata, a ulazna vrata otvorena širom.
27 ja onak, super. (1) neko nas je pokro.
28 **isuse**
29 ja onak, ne mogu vjerovat šta se desilo. znači, šta se desilo?
30 dok sam ja bila ovdje u sobi se šminkala ə: (1) dečko mi se tuširo
31 nama je neko-
32 znači, kak se- mi živimo kao u zgradi koja ima pet stanova
33 i sad mi smo- mi smo u onom zadnjem dijelu kuće.
34 naša cijela zgrada je bila u mraku, znači.
35 naprijed- oba- oba stana naprijed su bila u mrklom mraku
36 nije bilo nikoga
37 eks to idu za [Božić i krađu i pljačkaju
38 **isuse**
39 pogotovo zato što je ovo kao malo skuplje naselje.
40 i znači, on se- baš se usrećio
41 mislim- pretpostavljam da je on.
42 eks ə: znači upo je unutra dok smo mi **bili unutra @@@**

43 isuse
 44 i vjerojatno skužio da nekog ima i sam je vidio, šta je prvo [zgrabio?
 45 [i čapio torbu-
 46 zgrabio torbu, da.
 47 i pobjego van (1)
 48 e a ja ono, znači na::: znači ne mogu vjerovat, mislim
 49 EV i **totalno** ono bed.
 50 sva sreća, ne nosim ono putovnicu i takve stvari- nikad ne nosim u torbi tak da znaš ono
 51 ukro mi je- ukro mi je novčanik sa 5 eura
 52 zato što isto ne nosim keš @@@
 53 neka mu ih, ajde!
 54 je- e ali fora je u tome što mi je ukro jer sam ja taman-
 55 taman sam s posla nosila dva termostata ta pametna sam nosila-
 56 nosila na Christmas party tom- tom šefu da on može nešto programirat, znači.
 57 da ne mora odlaziti u ured. (1)
 58 KD i ukro i to.
 59 ja sad sva u panici,
 60 znači ja se razočarala, rasplakala se- prvo što onak. m: m-
 61 EV b- bilo bi me briga da je ukro moje.
 62 EV al ukro mi je onak nešt od firme. znači, totalni bed.
 63 na kraju nisam ni ošla na parti.
 64 totalno ono, pod stresom.
 65 ošla, sutradan se probudila u sedam ujutro,
 66 trči znači na bus i na aerodrom,
 67 znači idem na let onako sva još pod šokom
 68 zato što- spavali smo-
 69 sad ću ti pokazat s čim sam spavala. ((pokazuje predmet)) [@@@@@
 70 [@@@@ time si misla lopova?
 71 pajserom bokte. [@@@@ znači, genijalno
 72 [@@@@
 73 mislim to se samo meni može desiti- da budem- znači
 74 što je najbolje, kaže meni- kaže meni Ivan
 75 nisu **nas** pokrali. pokrali su **te**. @@[@@@
 76 [@@@@
 77 znaš ono- doslovno sam tvoju torbu @
 78 znači ništa drugo @
 79 a **mobiteli** bili na stolu, sve znači
 80 ništa nije pipnuo. sam je išo za keš
 81 da da
 82 fora je u tome, ja dolazim- ja slijećem u Hrvatsku, ono, uzimam mobitel i: ə: (0.8)
 83 RAS uzimam mobitel i vidim na **instagramu** mi ženska sam poslala poruku
 84 e moj brat je našo tvoju torbu u obližnjem parku
 85 ak očeš kao sačuvat ćemo ti je, znaš ono, očeš doć po nju
 86 ja onak **šta::** ajd super, znaš
 87 oke:j @
 88 i stvarno reko mošte sačuvat ono dok se vratim, nisam u državi
 89 kaže, nema problema
 90 RAS i ja stvarno, kak sam se vratila, ošla po torbu

- 91 znači **doslovno** u torbi je **sve** bilo što je bilo.
 92 samo je pet eura uzeo. [@ @ @ @
 93 [pet eura je uzeo! zbog tih pet eura, da:]
 94 KO @ konjino, dala bi ti tih pet eura
 95 KO znači pošte- poštedio bi me tolko živaca
 96 muke i stresa, da
 97 KO muke i stresa (1) jao, e:

Može se reći da Norin narativ o situaciji kad joj je provalnik ušao u stan i ukrao torbu uvelike nalikuje na svakodnevnu interakciju u kojoj ljudi dijele proživljena neobična iskustva poznanicima. Vidljivo je najprije da je narativ znatno dulji od ostalih ranije prikazanih primjera. Iako bi ga se moglo podijeliti na manje sastavne evaluacijske i referencijske narative, ovaj ulomak govornog diskursa promatran kao cjelina potpuno zadovoljava kanonsku definiciju narativa osobnog iskustva, iako su strukturni dijelovi znatno dugi i međusobno preklapljeni. Osim što govori o nesvakidašnjem uzbudljivom iskustvu, primjetno je i da naratorica teško kontrolira vlastiti jezični izražaj pa s razvojem narativa registar postaje sve neformalniji. Primjerice, mogu se uočiti brojne diskursne oznake (Badurina 2009; Schiffrin i Maschler 2015), koje bi se tradicionalno opisale kao poštapalice (*znači, onak, znaš ono*), no imaju vrlo važnu pragmatičku ulogu u konstruiranju narativa i, što je osobito važno primijetiti, u uključivanju sugovornice u konstrukciju narativa. Nora oblikuje sažetak u kojem se najavljuje događaj (01-03), orijentaciju (04-12), komplicirajući događaj/događaje (13-27, 54-58), rasplet (82-90), koji i sam ima strukturu manjeg referencijskog narativa, i kodu (94-97). Evaluacija je raspršena kroz cijeli narativ i gotovo da nema strukturnog dijela koji ne sadrži evaluacijsku komponentu. Dulja eksplikacijska (29-53) sekvenca u kojoj se objašnjava kontekst prenesenog događaja (opis okolnosti koje su provalniku omogućile da uđe u zgradu i stan dok su neki stanari unutra) može se izdvojiti iz narativa, ali je ključna za njegovu interpretaciju i razumijevanje pa ju se poima njezinim sastavnim dijelom.

Primjer 6: Petra

- 01 a kak ti je bilo pripremati se za dolazak, za putovanje (0.5) @ [kak je to izgledalo?
 02 [meni je to bilo (0.5)
 03 pričale smo o tome
 04 SAŽ meni je to bilo doslovno do samog dolaska ovamo totalno apstraktno
 05 SAŽ ja se zapravo uopće nisam pripremala-
 06 ja sam misla ono (0.8)
 07 OR okej, kup- (1) možda sam se pripremala zadnjih tjedan dana onako konkretno
 08 KD sku- ono ošla sam si kupit kufer, neku novu odjeću
 09 KD napravila neki popis ono essentiala [što si moram ponijet (0.7)

- 10 [da da da
- 11 EV al zapravo ja uopće nisam imala **dojam** da putujem
- 12 eks kažem, to je meni bilo užasno apstraktno da ja sad idem
- 13 eks i taj cijeli put mi je prošlo nekak what? šta se događa?
- 14 eks tak da nisam uopće bila svjes- nisam se posebno pripremala
- 15 eks <nekako, kroz cijelu godinu mi je bilo u glavi> da ja sad idem (1.2)
- 16 mhm
- 17 eks ali recimo, to me onak možda i kočilo u nekim stvarima doma
- 18 eks jer sam onak si pazirala doslovno život samo da-
- 19 eks usmjerila sam se jako na taj put
- 20 EV a ovak konkretno neko pripremanje, mislim da nisam baš bila svjesna
- 21 RAS tak da nisam se baš ono-
- 22 RAS sam što sam se ono izoprastala sa svima pedest puta
- 23 RAS i po- posjećivala onak hrpetine prijatelja onak a:!!

Petrin narativ (primjer 6), iako govori o prošlim događajima koji su vremenski koherentno organizirani, nema prototipno organiziranu strukturu te bi ga se moglo karakterizirati kao nešto rubniji referencijski narativ. Petra govori o tome kako se pripremala za dolazak u Kanadu te niže događaje koji su prethodili tom putovanju: kupovanje kofera, pakiranje stvari i opraštanje s prijateljima. Iako je riječ o nizanju događaja iz prošlosti, u narativu se podjednako isprepliću događaji i evaluacije stanja. Može se reći da je evaluacijska funkcija u ovom narativu podjednako naglašena kao i referencijska, no kako se nabraja niz aktivnih događaja iz prošlosti koji imaju zaokruženi rasplet (22-23), ovaj se narativ smješta u kategoriju referencijskih.

5.1.1.1. *Kronike*

Posebnu vrstu referencijskih narativa čine *kronike*. Dok su prototipni referencijski narativi usredotočeni na jedan središnji događaj, kronike uvijek sadrže više ulančanih te vremenski (ili prostorno) povezanih događaja. Dobar su primjer kronika narativi o prelasku granice meksičkih imigranata koje proučava De Fina (2003). Te kronike obuhvaćaju prostorno organiziran put i različite početne i krajnje prostorne i vremenske točke orijentacije – uvijek počinju u Meksiku, a završavaju u SAD-u. De Fina uočava da su kronike deskriptivne jer im je cilj objasniti kako je došlo do određenih stanja ili situacija, za razliku od prototipnih „priča“, koje za glavni cilj imaju predstavljanje naratorove evaluacije značenja pojedinih postupaka i događaja (2003: 98). Kao takve, kronike nemaju samo jednu evaluativnu poantu, nego više njih, koje se odnose na pojedine priopćene epizode (ibid.). U korpusu obrađenom u ovom istraživanju javljaju se

31 pre- ono, sve super- partiji, odjeća (0.6) [neka- neki planovi za neka putovanja,
32 [mhm]
33 uvijek slala novce svojim kući
34 nikad nisam ono sad struggling
35 joj ono kak ću do ove plaće, [do one plaće
36 [mhm]
37 razumiješ, sve mi je [ono bilo lagodan život (0.8)
38 [da]
39 RAS₆/KD₇ i normalno da nisam štedila nikakve novce,
40 nije meni plan bio doć u Hrvatsku i onda kontat šta dalje, [razumiješ me
41 [da da da]
42 nego mi je bilo ostat ću tu i to je to-
43 RAS₇ kak nisam mogla ostat, bila sam u Hrvatskoj
44 KD₈ <morala sam se vratit> kući
45 tam sam provela tri mjeseca (1)
46 RAS₈/KD₉ i onda sam vidjela eto da je **Irska** [neka prilika, opcija
47 [mhm]
48 zbog engleskog jezika i zato što mi ne treba radna viza (0.7)
49 mislim ak sam se tamo snašla
50 [ak ništ drugo bar sam se- usavršila taj engleski ono do (1) ono baš **usavršila**
51 [da]
52 sad sam fluent u tome pa to mi je bilo ajd valjd ću naći neki posao
53 [mhm]
54 RAS₉ i zapravo kažem ti, kad sam došla u Irsku, našla sam posao za (0.5) dva dana
55 [wow]
56 za dva dana sam našla posao (1) odma.
57 KD₁₀ mislim radila sam u nekom malom coffee shopu
58 ali nema veze ono normalno full time od ponedjeljka do petka
59 RAS₁₀ ali to nije bilo dosta novaca pa sam promijenila posao
60 KO sad sam konobarica u pabu [i super mi je
61 [mhm. mhm]

Sarina kronika (primjer 7) govori o njezinom prvom odlasku iz Hrvatske i opisuje naporan rad zahvaljujući kojem je značajno napredovala na poslu u restoranu. Sara govori i o tome kako je isprva slabo poznavanje engleskog jezika i u konačnici ovladavanje njime znatno utjecalo na njezin život u novoj zemlji. U kronici Sara također navodi i da se nakon četiri godine boravka u Kanadi vratila u Hrvatsku i potom ponovno odlučila iseliti, ovaj put u Irsku, te opisuje kako je našla prvi posao u kafiću i potom ga zamijenila drugim, bolje plaćenim poslom u pabu. Ova kronika ne opisuje put ili putovanje u fizičkom smislu, kao što je bio slučaj s kronikama meksičkih migranata, ali se može govoriti o putu u metaforičkom smislu, odnosno o svojevrsnom pomaku na društvenoj ljestvici. Od početnog lošeg statusa u Kanadi koji je zbog nepoznavanja engleskog jezika imala kao radnica, ali i zbog nesnalaženja u novoj kulturi i nedostatka društvenog života i usredotočenosti na posao, Sara je teško radeći došla do brojnih

promaknuća i financijski lagodnijeg života koji joj je omogućio zabave i putovanja. No zbog nemogućnosti produžetka vize morala se vratiti u Hrvatsku te je ponovno odlučila emigrirati, ovaj put u Irsku, gdje je prvi, slabo plaćen posao zamijenila trenutnim, kojim je vrlo zadovoljna. Taj je Sarin pomak na društvenoj ljestvici bio značajno potpomognut pristupom jezičnom kapitalu – ovladavanjem engleskim jezikom – koji se mukotrпно stjecao u Kanadi i potom iskoristio u Irskoj. Iako je ponekad teško odrediti što je u ovom primjeru komplicirajući događaj, a što evaluacija stanja stvari, Sarina se kronika sastoji od najmanje 10 etapa, odnosno događaja ili vremenskih sjecišta, od kojih neki imaju rasplet, a neki ne. Različite etape kronike može se prepoznati i po tome što su uvedene diskursnim oznakama koje označavaju početak novog komplicirajućeg događaja (npr. *tak da, i onda, i na kraju* itd.). Događaji su iskazani prošlim glagolskim vremenima, a koda kojom kronika završava u prezentu je i sadrži deiktičku oznaku *sad*, koja označava kraj puta, odnosno narativ završava konačnom vremenskom i prostornom destinacijom zatečenom u trenutku intervjuiranja. Kronike koje poput ove opisuju kako je došlo do trenutnog stanja stvari zatečenog u trenutku intervjuiranja ispitanice javljaju se u svim intervjuima, što se može tumačiti i kao univerzalnost takvog načina narativne organizacije migrantskog iskustva.

5.1.1.2. Ulančani narativi

U korpusu su primijećeni i *ulančani narativi*, koji su nalik kronikama, ali se razlikuju po tome što imaju prekinutu vremensku i uzročno-posljedičnu progresiju, odnosno sadrže umetnute narative koji narušavaju stvarni slijed događaja te služe kao eksplikacija pojedinih situacija.

Primjer 8: Nora

- 01 SAŽ₀ ə: a što se mene tiče
- 02 KD₀ ja sam ti doslovno (2)
- 03 SAŽ₁ al čekaj da prvo ispričam tu situaciju sa- sa cimerima
- 04 OR₁ cimeri isto super, oni radili od jutra do mraka
- 05 eks ni ne vidimo se znači doslovno @@
- 06 da da
- 07 eks uđemo, izađemo, eventualno se vidimo kad večeramo i to je to
- 08 eks ə: s tim da je on (0.6) oni su isto radili-
- 09 eks ona je radila u **istoj toj grupi** u kojoj je Ivan radio, a on je radio u Tesco
- 10 eks to je kao njihov Konzum
- 11 da da da

- 12 KD₁ i ovaj: i na kraju ti je, oni ti nama nakon- znači oni su nakon **mjesec** dana što smo mi bili u stanu
- 13 KD₁ su oni nama došli i rekli (1)
- 14 KD₁ ne ne ne- zapravo došli su nam i odma rekli da oni za Božić idu na mjesec dana kuć u Venezuelu
- 15 EV₁ znači onak super okej
- 16 EV₁ ostavit ćete nas sa stvarima- tek ste nas upoznali al aj dobro okej
- 17 RAS₁ ošli oni na mjesec dana kuć,
- 18 OR₂ znači mi smo ovdje mjesec dana bili sami ə: i: (1)
- 19 KD₂ i onda kad su se vratili su rekli da od prvog ə: da od prvog drugog (1.5)
- 20 KD₂ a kao selimo se
- 21 RAS₂ reko aj super znači moramo tražit nove cimere
- 22 SAŽ₃ u biti šta se desilo
- 23 SAŽ₃ on je: tu negdje kad je išo valjda van smeće iznijet ili nešto, upozno nekog lika
- 24 OR₃ i oni se tako bave nekim ə: ə: (0.5) on se-on je kao neki redatelj il tako nešto
- 25 mhm
- 26 OR₃ oni su tih par nekih niskobudžeth filmova snimali, nešto artistički, vamo-tamo
- 27 OR₃ il: ili kolko sam shvatila, nešto za hispansku zajednicu, tako nešto (1)
- 28 KD₃ i on je njemu ponudio da dođe na tri mjeseca u Los Angeles da: da radi kao tamo za to-
- 29 KD₃ da prodaje u biti toj- hispanskoj zajednici da prodaje- da radi marketing za- za te filmove
- 30 da da da
- 31 EV₃ tamo ono, znaš kak su jaki
- 32 RAS₃ i ništa, oni kao: znaš kao, odlučili su da će otić, naravno @@@
- 33 RAS₃ i ošli na tri mjeseca u Los Angeles, ono
- 34 KO tak da u biti tak smo izgubili prve cimere nakon kolko- nakon tri mjeseca,
- 35 EV a od tog mjesec dana nisu ni bili tu (2)
- 36 da da da
- 37 EV eto, on je išo iznijet smeće i upozno nekog redatelja
- 38 EV @@ eto šta ti se desi
- 39 KO a ova:j, i onda smo našli druge cimere.

U primjeru 8, Nora počinje govoriti o tome kako je tražila posao, ali taj narativ biva neostvaren jer odmah najavljuje novu temu – anegdotu o cimerima (03). Dalje se narativ razvija ulančavanjem događaja; prvi (12-14) je odlazak cimera iz stana za božićne praznike nakon vrlo kratkog razdoblja suživota, drugi je događaj (19-20) najava cimera da odlaze iz stana i Irske, dok treći događaj tematizira (28-29) neobičan susret i poslovnu ponudu koju je Norin cimer dobio, zbog čega su on i njegova partnerica odlučili otići iz Irske u SAD. Taj posljednji događaj u narativnom nizu vremenski se dogodio između prvog i drugog, što znači da je narušena linearna progresija događaja i to je ključna razlika između ulančanih narativa i kronika. Također, u ovom se narativu nalazi i dobar primjer prekinutog, odnosno neostvarenog narativa. Naime, Nora se u retku 02 prisjeća anegdote koju želi ispričati, pritom svjesno i namjerno prekinuvši temu koju je započela. To tangencijalno prebacivanje ona sama najavljuje izravnim

prelaskom u svijet naracije i izravnim obraćanjem istraživačici (*03 al čekaj da prvo ispričam tu situaciju*) pa započeti narativ ostaje neostvaren. Treći događaj, uveden i najavljen diskursnom oznakom (*21 u biti šta se desilo*) dobar je primjer kanonskog referencijskog narativa s aktivnim sudionicima, puknućem u normalnom stanju stvari, neočekivanim komplicirajućim događajem i raspletom, no budući da se vremenski odvija između dvaju prethodno prepričanih događaja, njegovo razumijevanje ovisi o uklopljenosti u okolni diskurs. Štoviše, ovdje se ne radi o narativu o Norinom osobnom iskustvu, nego ona prenosi narativ o iskustvu cimera i o događaju u kojem ona nije bila prisutna kao sudionica. Budući da naratorica prenosi narativ koji je čula od nekog drugog društvenog aktera, riječ je o rekontekstualizaciji toga narativa, odnosno složenoj intertekstualnoj i interdiskursnoj isprepletenosti na nekoliko razina (van Leeuwen 2016, Reisigl i Wodak 2009, 2016). Naime, Norin narativ rekontekstualizacija je narativa koji je čula od cimera, dok je njegov narativ bio rekontekstualizacija susreta i razgovora s filmskim producentom kojeg je sasvim slučajno upoznao. Kako je prikazano u narednom potpoglavlju, intertekstualnost, odnosno svojstvo diskursa da rekontekstualizira prethodno ostvarene tekstove i diskurse ili upućuje na njih, predstavlja temeljnu odrednicu narativnog diskursa koja omogućuje aktivno i dinamično konstruiranje identitetskih pozicija.

5.1.2. EVALUACIJSKI NARATIVI

Koncept evaluacije u narativu u tradicionalnom se Labovljevom pristupu javlja u dvama oblicima: najprije u vidu evaluacijske funkcije narativa, a potom i kao jedan od šest ravnopravnih dijelova narativne strukture. Dok ostali dijelovi imaju nepromjenjiv položaj (primjerice, sažetak se uvijek javlja prvi te prije komplicirajućeg događaja, rasplet dolazi nakon njega, a koda je uvijek posljednja u nizu), evaluacija može biti raspršena kroz cijeli narativ i, kako Labov primjećuje, za razliku od ostalih strukturnih dijelova koji su sintaktičke naravi, njezina je priroda više semantička no sintaktička (1972a: 366-375).

U ovom korpusu primijećeno je da u velikom broju narativa dominira upravo taj semantički, evaluacijski kriterij, stoga se te narative ovdje naziva *evaluacijskima*. Evaluacijski narativi ponekad strukturom mogu vrlo nalikovati na referencijske, ali se razlikuju po tome što ne prenose konkretan događaj iz prošlosti, nego govore o kakvom stanju, problemu, ili komplikaciji, odnosno situaciji koja se opisuje i vrednuje, oko koje se iskazuju moralne vrijednosti i stavovi ili ju se uspoređuje s nekim drugim okolnostima. Stoga umjesto

komplikirajućeg događaja i raspleta iskazanih prošlim glagolskim vremenom, evaluacijski narativi obično sadrže opis prepreke ili problema (što je u primjerima obilježeno oznakom *pr*), koji nemaju uvijek rasplet ili rješenje, nego nerijetko ostaju neriješeni u svijetu narativa, ali bivaju vrednovani u svijetu naracije. Riječ je o sekvencama koje su za razliku od prošlih događaja u referencijskim narativima iskazane najčešće habitualnim prezentom, imenskim predikatom ili konstrukcijama s glagolima stanja i bivanja. Evaluacijski su narativi zasićeni opisima te manje ili više eksplicitnim moralnim evaluacijama i komentarima, primjerice o stanju stvari u Hrvatskoj ili novoj državi te usporedbama pojedinih aspekata života u dvjema zemljama. Osim toga, funkcija je evaluacijskih narativa nerijetko i davanje detaljnijeg konteksta događaja opisanih u referencijskom narativu. Osim što daju detaljniji kontekst, tj. orijentiraju slušatelja (primjerice, kao što ranije opisane eksplikacijske sekvence služe kao orijentacija), evaluacijskim se narativima često nastoji opravdati ili objasniti uzroke i razloge događaja ili postupke naratorica i drugih društvenih aktera pa stoga često slijede kao organski nastavak referencijskih narativa.

Primjer 9: Ines

- 01 i šta, onda ste odlučili probat u Nizozemskoj? skupa. (1.5) i kak je to bilo?
 02 pr pa dobro ispočetka malo teško, jel
 03 pr bilo je- ono- nemaš prijatelja, nemaš nikog, nemaš ništa
 04 RAS ono dok nisam ošla- dok nisam počela ić na tečajeve
 05 RAS i onda se naravno- upoznaš više ljudi
 06 EV imaju jedan super izvrstan besplatan program za tečajeve za (0.8) strance
 07 mhm
 08 EV **besplatan** (1) ovdje čudno [nešto da je besplatno
 09 [zanimljivo, da.
 10 EV a ne znam- upoznaš isto ono hrpu ljudi iz drugih zemalja
 11 EV ono tak- prijatelje upoznaš
 12 EV *i sad nakon toga je puno lakše*
 13 KO sad sam si stvorila neki krug ljudi koji ono (1)
 14 da da da
 15 KO *imaš svoj krug ljudi* (2)

Inesin evaluacijski narativ (primjer 9) govori o poteškoćama s kojima se susrela nakon dolaska u Nizozemsku. Strukturom vrlo nalikuje na kanonski referencijski narativ, no umjesto komplikirajućeg događaja sadrži prepreku, odnosno opis problematične situacije u kojoj se naratorica našla nakon dolaska u novu zemlju. Problem je opisan anaforičkim nabranjem i prebacivanjem u drugo lice jednine (*nemaš prijatelja, nemaš nikog, nemaš ništa*). Riječ je o generičkom drugom licu jednine (generičko *ti*), čijom upotrebom Ines generalizira poteškoće s

kojima se susrela. Strategijom generalizacije ostvaruje se identitetska pozicija u kojoj je Ines neagentivna, ali kojom se situacija snažno vrednuje kao teško iskustvo koje proživljavaju imigranti općenito tijekom procesa integracije u novo društvo. Prepreka o kojoj govori Ines ima rješenje (04-05) koje bi se moglo rekonstruirati u obliku kanonskog raspleta⁴², ali koje ujedno ima i snažnu evaluacijsku komponentu. Naime, problem osjećaja usamljenosti razriješen je odlaskom na jezični tečaj, gdje je Ines stvorila novu društvenu mrežu i okružila se osobama sa sličnim iskustvima. Evaluacijskoj prirodi ovog narativa doprinosi i niz vrijednosnih sudova o jezičnom tečaju, koji je na pozitivan način utjecao na Inesino iskustvo (06-12). Dakle, umjesto na konkretnom događaju iz prošlosti, primjerice, odlasku na jezični tečaj, Ines temelji svoj narativ na evaluaciji uzroka i posljedica upisivanja na jezični tečaj. Drugim riječima, specifični događaji iz prošlosti stoje tek kao kontekstualna orijentacija za razumijevanje moralne poruke narativa, ali ne kao njegova okosnica.

Primjer 10: Ines

- 01 i kakav ti je grad? kakvi su ti ljudi? (1) [kak se osjećaš tamo?
 02 [super. (1)
 03 EV Nizozemci ko Nizozemci su super ljudi
 04 EV dosta su otvoreni, dosta su (0.7) opušteni- ono
 05 EV nemaju nekih velikih predrasuda ono
 06 ne osjećaš se loše zato što [nisi Nizozemka? nisi imala nikad nekih-
 07 EV [ne.
 08 pr jedino je problem eto što- jedini minus što
 09 pr kada vide da nisi- da ne znaš baš jezik
 10 pr onda će prestat s tobom pričat na nizozemskom
 11 pr i onda se prebace na engleski
 12 aha aha
 13 EV tak da je to jedini minus
 14 EV *onda je malo teže naučit jezik*
 15 aha. jel ti težak jezik?
 16 EV da *jako je težak @*

Evaluacijskim narativima se u najširem smislu govoreći, vrednuje, a predmet tog vrednovanja mogu biti ljudi, organizacije, mjesta, situacije, stanja, institucije, klima itd. U primjeru 10 riječ je o evaluaciji ljudi, u ovom slučaju vrlo generaliziranoj kategoriji iskazanom etnonimom „Nizozemci“. Inesina pozitivna evaluacija Nizozemaca prerasta u opis prepreka s

⁴² No da je riječ o referencijskom narativu, ovi bi događaji bili iskazani strukturom nalik ove: KD - *ispočetka mi je bilo teško jer nisam imala prijatelja*; RAS - *upisala sam jezični tečaj gdje sam upoznala ljude*; KO- *sada se više ne osjećam usamljeno*.

kojima se ona kao strankinja susreće pri komunikaciji na nizozemskom⁴³. Valja opet primijetiti da su te prepreke generalizirane i iskazane generičkim *ti*. Ovaj narativ nema uvoda i orijentacije, jer naratorica na pitanje odgovara izravnom evaluacijom. U drugom dijelu narativa pogodbenom strukturom je opisana prepreka, odnosno Inesino opažanje (08-11) da se Nizozemci prebacuju na engleski u komunikaciji sa strancima koji su nešto slabije ovladali nizozemskim jezikom. Iako je vjerojatno riječ o prebacivanju kodova iz solidarnosti kako bi se strancima lakše bilo izraziti i da bi komunikacija bila što uspješnija, Inesino je opažanje da je to problem koji usporava njezino ovladavanje nizozemskim. Ona ne prenosi konkretan događaj kada joj se to dogodilo, nego vrednuje to opažanje kao stalnu i učestalu, iz njezine perspektive kontraproduktivnu pojavu, koja otežava učenje zahtjevnog nizozemskog jezika i umanjuje agentivnost imigranata.

Primjer 11: Sara

- 01 a kako ti je bilo na poslu? kažeš da si malo plakala nad sinkom i tako, ali ne znam-
 02 SAŽ bilo mi je dosta teško na početku
 03 OR zato što sam ja bila radila u tom restoranu u kojem su uglavnom radili **Arapi**
 04 OR ja sam bila **najmlađa-** bila sam najmlađa ženska osoba [uopće
 05 aha
 06 pr i nekako sam osjećala- mislim razliku?-
 07 pr oni su d:(0.7) dok je moj šef mene štutio-
 08 EV <on je mene jako volio, ja sam se njemu kao svidila kao osoba>
 09 EV on je meni govorio da ga podsjećam na njega @ kad je on došo [u Kanadu
 10 [@@@
 11 pr ali: drugi zaposlenici-
 12 EV nekako kod njega sam se osjećala zaštićeno
 13 mhm
 14 pr ali drugi zaposlenici **nisu bili** toliko friendly
 15 pr čak ni ti >mladi Kanađani-<
 16 pr jer sam ja njih bila nekako **neregularna** osoba
 17 pr kažem ti, nisam ja tamo došla **u školu** da sam ja odma imala neki krug ljudi koji ima zajedničke interese sa mnom
 18 pr uglavnom na početku se osjetila ta neka razlika
 19 pr i bila sam na neki način nekako isključena, izolirana iz nekih stvari
 20 pr posebno zbog jezika
 21 pr jer mi je engleski bio dosta basic (0.5) u to doba
 22 mhm, mhm. da.

⁴³ Suvremena istraživanja programa jezičnih tečajeva za strance pokazala su da, iako u učioničkom kontekstu imaju prilike biti uronjeni u jezik koji uče, učenici teško ostvaruju kontakt na jeziku zemlje s lokalnim stanovništvom. Naime, izvorni govornici prepoznavši stranca prebacuju se u komunikaciji na lingvu franku, najčešće engleski, što s jedne strane usporava usvajanje pragmatičkih i sociokulturnih komunikacijskih obrazaca, a s druge strane demotivira učenike u nastojanjima da ono što su naučili u učionici primijene u svakodnevnom izvanučioničkom okruženju (Podboj 2017a).

23 KO da, tako, tak sam se osjećala. da @@@

U primjeru 11 Sara govori o poteškoćama s kojima se susretala na samom početku boravka u Kanadi i o tome kako se osjećala među ostalim kolegama s posla. Ovaj narativ strukturalno je zaokružen jer ima jasno iskazan sažetak (02) i kodu (23), ali srž je narativa sekvenca koja opisuje i vrednuje problem i poteškoću u kontekstu Sarine radne okoline. Problematične okolnosti iskazane su nizom surečenica u prošlim vremenima te, iako se u svijetu narativa nalaze akteri (*šef, drugi zaposlenici, mladi Kanađani*), narativom dominira vrlo izražena evaluacijska komponenta, jer sadrži brojne glagole bivanja i osjećanja (*osjećala sam [razliku], on je mene volio, ja sam mu se svidila, osjećala sam se zaštićeno, nisu bili friendly, ja sam bila neregularna osoba, osjetila se ta razlika, bila sam isključena, izolirana*). Drugim riječima, narativ ne tematizira konkretne prošle događaje, nego prošla stanja i osjećaje. Problematična situacija vrednovana je kroz opis načina na koji su se drugi društveni akteri (šef i ostali zaposlenici) odnosili prema naratorici, a Sara ih kategorizira s obzirom na etnicitet i migrantsku pozadinu (*Arapi, Kanađani*), rod i dob (*bila sam najmlađa ženska osoba uopće, mladi Kanađani*) te odnos prema njoj (*šef je mene štutio, ali drugi zaposlenici nisu bili friendly*). Ovaj primjer dobar je uvid u to koje su identifikacijske kategorije ključne u oblikovanju društvenih aktera u narativima o migrantskom iskustvu.

Primjer 12: Irma

- 01 OR kad sam došla prvi puta u: (1)
02 OR kad smo sletili u Ameriku, u SAD, sletili smo u Chicago.
03 EV Chicago je bio **užasno** vruć, užasno sparan i (1.2)
04 EV izaći uopće ispred **aerodroma** je bilo (1.5)
05 EV ja- pa valjda se nikad u životu nisam osjećala manje nego tada-
06 EV sve je bilo **gigantsko** (1)
07 EV @ i nema veze što sam ja mala osoba @@ niska osoba.
08 EV sve je bilo gigantsko.
09 EV i količina ljudi koju sam vidjela je bila (1) **šokantna**
10 EV na jednom- na jednom mjestu.
11 EV <za aerodrom je to bilo nekako bilo normalno, jer na aerodromu uvijek ima puno ljudi>
12 OR ali ono- zapravo (0.8) upoznavanje s gradom je uslijedilo kad smo se- kad smo do- ušle u vlak, u principu u metro njihov
13 OR i vozile smo se- <nije bio pod ze- njihov metro nije pod zemljom> ova:j (0.5) u tom dijelu s aerodroma
14 KD₁ tak da smo se provezle kroz grad.
15 KD₂ da bi došle na ə:m njihovu, da bi došle na njihov kolodvor. [ə:m vlačni- vlačni kolodvor.
16 [mhm]
17 ovaj, əm (1) pr- je- ne znam. ((oklijevanje)) to-
18 EV sjećam se da nisam ni o čemu razmišljala.

- 19 EV nisam bila- nisam bila (1.4) to je neki šok valjda.
- 20 EV nisam uopće bila, ne mogu reć ne znam koliko **uzbuđena**,
- 21 EV nisam bila sretna, nisam bila tužna, nisam bila indiferentna.
- 22 EV samo sam jako **bila** @@ [ova:j jako sam-
- 23 @]
- 24 EV egzistencija mi je u tom trenutku bila nešto što mi je- nešto čega sam bila najsvjesnija.
- 25 EV ono, osobna neka egzistencija.
- 26 EV ovaj. i (1) əm <osjećala sam se ko da imam pet godina>
- 27 EV i gledala sam kroz prozor vlaka **sve** oko sebe.
- 28 EV okretala sam se za sto osamdeset, nekad čak i tristo šezdeset [stupnjeva cijelo vrijeme
- 29 @@@]
- 30 EV ə: naprosto zato što količina informacija iz tog izvanjskog svijeta je- je- je- pre- pre- pre- pretjerano velika jednostavno.
- 31 EV pr- **impuls** koji ti mozak mora registrirat
- 32 EV i- i- i svjetla na koja ti se oči navikavaju,
- 33 EV to je- to je bilo ono, wow.

U prethodnim je primjerima prikazana evaluacija ljudi i problematičnih okolnosti, dok je primjer 12 vrlo slikovita evaluacija unutarnjih stanja i doživljaja nove okoline. U ovom emocionalno nabijenom narativu Irma opisuje dolazak u SAD. Iako naratorica nabraja etape puta kako je tipično za kronike (slijetanje na aerodrom i putovanje podzemnom željeznicom, dolazak na kolodvor, putovanje vlakom), njezin je narativ potpuno usmjeren na opise i vrednovanje doživljaja nepoznatog prostora i velikog grada prepunog vanjskih podražaja. Prostorno kretanje prati promjena unutarnjih stanja i procesuiranje velike količine podataka iz novog okruženja pa se može reći da umjesto komplicirajućih događaja, ovim narativom dominiraju doživljaji. Opisi su zasićeni izražajnim pridjevima (*Chicago je bio užasno vruć, užasno sparan; sve je bilo gigantsko; količina ljudi [...] je bila šokantna; količina informacija je [...] pretjerano velika* itd.) i drugim slikovitim evaluacijama (*osjećala sam se ko da imam pet godina; okretala sam se za 180 [...] i 360 stupnjeva*) kojima se opis vanjskih atributa okoline hiperbolizira. S druge strane, budući da u narativu dominiraju putopisna opažanja i doživljaji iskazani glagolima stanja i bivanja (npr. *valjda se nikad u životu nisam osjećala manje nego tada; sjećam se da nisam ni o čemu razmišljala; nisam bila sretna, nisam bila tužna, nisam bila indiferentna, samo sam jako bila; egzistencija mi je u tom trenutku bila nešto što mi je- nešto čega sam bila najsvjesnija*), etape putovanja popraćene su opisom intimnih Irminih stanja i promišljanja, čime te se ovo iskustvo dolaska u novu zemlju snažno vrednuje iz osobne perspektive. Iz ovog primjera također je vidljivo kako se referencijska i evaluacijska funkcija narativa isprepliću, odnosno da se u različitom intenzitetu ostvaruju u pojedinim narativima, ovisno o perspektivi naratorice i njezinoj ulozi u događaju koji prenosi.

Primjer 13: Iva

- 01 SAŽ kužiš na tom mom poslu ja sam ti morala ići na izlazni intervju
02 mhm
03 OR mislim jer ta moja- ja sam ti-
04 OR ta moja firma ti je ono: (2) korporacija.
05 da
06 KD i ono: znači morala sam ić na taj **izlazni** intervju
07 KD gdje sam morala pričati sa human- znači sa ženskom iz human resourcea
08 EV .h i uglavnom znači sve najbolje moraš reći o kompaniji
09 RAS zašto ideš?
10 RAS pa idem zato što se želim educirat, nešto novo, želim radit sa djecom
11 pr znači ono, to je sve točno, sve to stoji, ali nije to sve bajno
12 pr ja bi joj htjela reći idem zato što brate mili je na tom poslu tolko (1)
13 pr znači: (0.8) stvarno rijetko tko (1.2)
14 pr znači to ti je Martina sa nekim stvarima se moraš pomiriti
15 pr i: odraditi i: zaboraviti, kad izađeš iz tog posla, kužiš
16 EV imam osjećaj da je to tako (0.5) **generalno** [sada. na poslovima tako.
17 mhm
18 pr znači ono, radi šta voliš, je-
19 pr ja radim- ja iskreno (1) ja imam jako puno strasti za ovo što ja radim. (1)
20 pr i htjela bi **više**
21 pr al jednostavno, neke stvari ne mogu (1)

U primjeru 13 prikazana je situacija u kojoj se evaluacijski narativ organski nastavlja na referencijski, odnosno služi kao vrednovanje prethodno opisanog događaja. Iva govori o tome kako je dala otkaz u ustanovi za njegu starijih osoba s poteškoćama, gdje je radila kao koordinatorica aktivnosti i socijalna radnica. Najprije je prenesen događaj izlaznog intervjua u obliku kanonskog referencijskog narativa (01-10) i uz pomoć konstruiranog dijaloga (09-10), nakon čega slijedi sekvenca čija je funkcija kritičko vrednovanje šireg društvenog konteksta, što se u ovom slučaju odnosi na korporativnu klimu u zdravstveno-rehabilitacijskom sektoru. Iva komentira općenito stanje korporativnog okruženja u kojem se od zaposlenika traži da rade posao s puno ljubavi i predanosti, dok se istovremeno moraju pomiriti s ograničenjima i nemogućnošću rješavanja pojedinih problematičnih aspekata posla. Ovakve evaluacijske sekvence koje predstavljaju neki problem koji nema rješenje u vidu kanonskog raspleta vrlo su česte nakon referencijskih narativa i služe kao svojevrsni društveni komentar naratorica te imaju važnu ulogu u pozicioniranju na trećoj razini narativnog konteksta, koja se odnosi na društveno-politički kontekst i dominantne diskurse u koje je migracijsko iskustvo o kojem se pripovijeda uronjeno.

5.1.2.1. Usporedni evaluacijski narativi

U korpusu su uočeni i narativi u kojima se dva ili više stanja ili problema paralelno vrednuju ili uspoređuju, slično kao što je u kronikama nanizano više događaja ili etapa puta. U takvim evaluacijskim narativima najčešće se uspoređuju pojedini aspekti života u Hrvatskoj u odnosu na iste u novoj zemlji. Problemi ili prepreke koji se opisuju mogu biti iskazani u obliku kraćih, vrlo pripovjedljivih anegdota, ali nerijetko i u obliku stereotipiziranih prikaza pojedinih kulturoloških aspekata i različitih sfera života u Hrvatskoj i drugim zemljama u koje su ispitanice iselile. Usporedni evaluacijski narativi obično sadrže opis problema (primjerice, neljubazni birokratski djelatnici u Hrvatskoj) i njegovu suprotnost, odnosno opis stvari „kakve bi trebale/mogle biti“ (primjerice, ljubazni djelatnici u Kanadi). Usporedba sama po sebi funkcionira kao snažna evaluacija, jer se situacija ili događaj iz hrvatskog konteksta stavlja nasuprot istoj takvoj situaciji u kontekstu nove zemlje, iz čega se može iščitati da je rješenje problema zatečenog u hrvatskom društvu bilo preseljenje u novu zemlju gdje tog problema više nema. U tim se narativima ispitanice pozicioniraju kao evaluatorice, odnosno kritičarke pojedinih aspekata života u Hrvatskoj za koje smatraju da su kvalitetnije ili bolje (no ponekad i lošije!) ostvareni u novoj zemlji.

Primjer 14: Sara

- 01 SAŽ/EV puno ljudi- mislim posebno tak kod nas [u Hrvatskoj imaju taj approach
02 [aha
03 SAŽ/EV znaš kak žena poslije tridesete je za ništa-
04 SAŽ/EV ak se nije [udala nešt nije okej s njom
05 [aha
06 EV_a dok- <e viš na primjer u svijetu, posebno u Kanadi>
07 EV_a imaju potpuno drugačiji pristup jednoj ženi od trideset godina
08 EV_b nego (0.7) [na našim prostorima
09 [da da da (1) da, definitivno
10 pr/EV_b svi te pitaju šta čekaš, kad će [djeca
11 [da da da
12 pr/EV_b sam postaješ stariji, ne mlađi (1)
13 RAS/EV_a mislim i onda onak vidiš divne primjere žena u svojim četrdesetima
14 RAS/EV_a ovdje kak imaju i djecu i-i i
15 RAS/EV_a nisu nikakve n-nije ništa ne okej s njima
16 RAS/EV_a zato što se nisu udale s devetnaest (1) il dvadeset tri
17 da da
18 razumiješ? @@
19 da da, je je. @

20 KO i tako da (1) to je super stvar, da, ovdje.

Primjer 15: Petra

- 01 jesi imala nekakav kulturološki šok, jel te nešto iznenadilo? jel ti nešto bilo čudno?
02 ə: pa: da [@
03 [@ @
04 SAŽ/EV prvenstveno je bilo čudno što nema nadržanih teta na [šalteru
05 [@ @ i što su svi ljubazni ovdje
06 SAŽ/EV @ @ što su svi ljubazni
07 pr/EV_a ono (0.8) kod nas je, ak si nadržan,
08 pr/EV_a dođeš na poso nadržan i jednostavno [ono
09 [mhm
10 pr/EV_a upropastiš drugome dan zato što je tebi loš dan
11 RAS/EV_b ovdje- mislim jasno mi je da nisu svi [raspoloženi
12 [naravno
13 RAS/EV_b ali, ta kultura jednostavno, to mi se čini onako kao neka kultura međusobnog poštovanja
[više
14 [da.da.
15 RAS/EV_b ono <ja ću bit ljubazan prema tebi> ti ćeš prema meni
16 RAS/EV_b i lijepo ćemo to odradit što trebamo (0.7)
17 slažem se, da.
18 KO i: tak da recimo to mi je bio najveći kulturološki šok ə:
19 to jest, jel (0.5) kužiš šta hoću reć
20 da da da

Primjer 16: Lana

- 01 kakvi su ljudi u Njemačkoj i ljudi s kojima dolaziš u kontakt?
02 @ to je isto dosta zanimljivo pitanje, odnosno jedno od onih-
03 SAŽ/EV jedna od onih stvari na- za koju sam mislila,
04 SAŽ/EV odnosno za koju **nikada** nisam mislila ə: da će biti problem [@
05 [mhm
06 SAŽ/EV da će mi predstavljati osobno ili emocionalno nekakvu poteškoću. (3)
07 SAŽ/EV ə: i nisam nikada mislila da ću izgovoriti rečenicu da mi fali ə: **balkanski @ @** štih,
odnosno ə: ljudi sa Balkana
08 pr/EV_a rekla bih da su Nijemci i ljudi u Hamburgu koje susrećem dosta hladni i zatvoreni
09 pr/EV_a što vjerojatno je i- razlog tomu je također veličina grada
10 pr/EV_b jer ((tsk)) nema toliko te spontanosti na koju smo mi navikli naprimjer
11 pr/EV_b ə: ljudi se **ne družu** toliko, ne poznaju jedni druge
12 pr/EV_a ima mnogo ə: (2) **prijetvorne** ljubaznosti, ajmo reći
13 pr/EV_a na koju ja nisam navikla i uopće ju ne smatram nečim **pristojnim** ili **ljubaznim**
14 pr/EV_a što oni često misle, jao neka osoba koja dođe i iskreljji se **hallo hallo a!** ((falsetto))
15 pr/EV_a oni ju smatraju vrlo ljubaznom,
16 pr/EV_a kao, vidi ova osoba se vrlo ljubazno ponašala sada i pozdravila je nasmiješeno
17 pr/EV_a međutim <u očima te osobe vidiš da ona nije ljubazna [nego se iskreljila tu sada>
18 [mhm
19 pr/EV_a ə: do takvih situacija (1) na takve situacije nailazi čovjek često

- 20 pr/EV_a i jednostavno **nemaš prilike** upoznati se s ljudima- ili prići
 21 pr/EV_a možeš ti se upoznati s njim,
 22 pr/EV_a ali nekako prići u ekipu <postati dio sad ekipe>
 23 pr/EV_a to je nekako onako (1) težak proces
 24 pr/EV_a to sam ja skontala da i ljudi koji možda dulje ovdje žive a: (0.6)
 25 pr/EV_a i:sto su emigranti, susreli se sa takvim **istim** ili sličnim problemom
 26 pr/EV_a i često govorimo o tome međusobno.
 27 KO tako da- to je jedan dio koji me još uvijek onako malo (1) muči, smeta
 28 KO odnosno ne znam kako bi se (2) kako bi se postavila prema tom problemu

Sva tri prikazana evaluacijska narativa (primjeri 14-16) kontrastiraju opise društvenih pojava u Hrvatskoj i novoj zemlji. Naratorice negativno vrednuju neku uočenu pojavu te navode njezinu suprotnost, odnosno poželjno stanje stvari. Radi preglednosti te polarizacije, u transkriptima su kontrastirane evaluacije označene s *EV_a* ili *EV_b*. U narativima o osobnom iskustvu migracije ovakvim se evaluacijskim narativima problematične ili negativne pojave uočene u hrvatskom kontekstu najčešće uspoređuju sa situacijom u novoj zemlji, koja je obično pozitivno vrednovana, kao što je slučaj u primjerima 14 i 15. Usporedna struktura u trima narativima naglašena je deiktičkim izrazima (primjer 14: *na našim krajevima i ovdje*; primjer 15: *kod nas i ovdje*; primjer 16: *ovdje*), koje funkcioniraju kao retoričko sredstvo kontrastiranja i polariziranja.

Tako u primjeru 14 Sara narativ započinje uvodom (01-04) u kojem navodi problem očekivanih društvenih uloga koji je uočila „kod nas u Hrvatskoj“. U središnjem dijelu (06-16) taj je problem vrednovan kroz usporedbu s viđenjem rodni uloga „u svijetu, posebno u Kanadi“, a narativ je zaokružen kodom. Sličnu strukturu ima i primjer 15. U prvom dijelu Petrina narativa riječ je o neljubaznim djelatnicima na šalterima u Hrvatskoj, što se uspoređuje s kanadskom „kulturom međusobnog poštivanja“ u profesionalnom okruženju. Ta se razlika opisuje kao „kulturološki šok“, pri čemu je zatečeno stanje u novoj zemlji vrlo pozitivno vrednovano. Iz kanonske perspektive, usporedba u oba ova narativa mogla bi se iščitati kao odnos *komplikirajući događaj : rasplet*, gdje preseljenje u Kanadu predstavlja svojevrsno rješenje problema s kojim su se Sara i Petra susretale u Hrvatskoj.

Primjer 16 također je usporedni evaluacijski narativ, no nema tako naglašenu dvodijelnu strukturu. Umjesto toga, problem se vrednuje kroz cijeli narativ s implicitnim usporedbama i negacijom (npr. *nisam nikada mislila da ću izgovoriti rečenicu da mi fali a: balkanski @@ štih; ljudi se ne družu toliko, ne poznaju jedni druge; nema toliko te spontanosti na koju smo mi navikli*). Osim toga, ovaj primjer razlikuje se od prethodnoga i većine drugih usporednih evaluacijskih narativa u korpusu po tome što se pojava u novoj zemlji vrednuje

negativno, dok je stanje u Hrvatskoj nešto što se pozitivno vrednuje i za čime se čezne. Lana opisuje ljude u gradu u kojem živi kao „hladne i zatvorene“ te „prijetvorno ljubazne“, što je potkrijepila umetnutom anegdotom (14-17) koja sadrži agentivne sudionike i konstruirani dijalog (slično kao i Sara u primjeru 14: 10-12 i Petra u primjeru 15: 15-16), čime na vrlo slikovit način ilustrira problem koji ju frustrira. I dok su Sarina i Petrina negativna iskustva sa društvenim očekivanjima i rodnim ulogama te šalterskim djelatnicima u Hrvatskoj problemi koji su „uspješno riješeni“ preseljenjem u Kanadu, gdje su rodne uloge drugačije percipirane, a birokrati ljubazni, Lana je neočekivano spoznala da joj u usporedbi s hamburškim, nedostaje balkanski mentalitet pa njezin problem ostaje neriješen te narativ nema rasplet u kanonskom smislu. No bez obzira na formalnu strukturu narativa, neosporna je polariziranost kojom ispitanice vrednuju uočene društvene pojave.

5.1.3. HIPOTETIČKI NARATIVI

Treća formalno-funkcionalna kategorija narativa iz korpusa su hipotetički narativi. To su narativi koji ne govore o stvarnim proživljenim iskustvima ili o percipiranim problematičnim stanjima, situacijama i pojavama, nego se u njima spekulira o budućim događajima, mogućim scenarijima i potencijalnim problemima. Hipotetički narativi mogu tematizirati planove, moguće događaje u budućnosti ili nerealne imaginarne spekulacije. Planovi i mogući događaji najčešće su iskazani prezentom s budućim značenjem, futuro, kondicionalom ili konstrukcijama poput *planiram* + infinitiv, *želim* + infinitiv i slično, dok su nerealne imaginarne spekulacije iskazane obično neostvarivim pogodbenim rečenicama. Zbog toga što tematiziraju buduće ili potencijalne događaje, hipotetičke je narative vrlo lako prepoznati upravo po upotrebi tih jezičnih sredstava. U ovome korpusu hipotetičkih je narativa razmjerno malo, a najčešće su rezultat odgovora na posljednje pitanje (*Koji su ti planovi za budućnosti? Planiraš li se vratiti u Hrvatsku?*), iako se određeni broj hipotetičkih narativa spontano razvio u različitim dijelovima intervjua. No općenito govoreći, hipotetički narativi o iskustvu migracije najčešće tematiziraju potencijalan povratak u Hrvatsku.

Ovi narativi obično sadrže dva središnja dijela; hipotetički scenarij (u transkriptima narativa označen s *hip*), koji najčešće ovisi o jednom ili više uvjeta, te evaluacijsku ili eksplikacijsku sekvencu (*eks*), koja funkcionira kao obrazloženje tog hipotetičkog scenarija.

Primjer 17: Lana

- 01 pp a gdje se vidiš u budućnosti?
02 pp zapravo rekla si da planiraš ostati u Hamburgu jelda?
03 pp tu se vidiš onda u (1) [nekoj-
04 [pa da
05 hip mislim da bih- (1)
06 hip nemam u planu vratiti se sad u Hrvatsku i ne vidim se tamo-
07 hip što bih ja uopće tamo radila, niti-
08 eks naravno da mi fale prijatelji, brat i obitelj i neki poznanici,
09 eks ali ne vidim svoj život nikako u Hrvatskoj
10 eks ne želim reći nikada se to neće dogoditi
11 eks međutim- možda mi se u nekom trenutku života više neće sviđati ovdje niti igdje drugdje
12 eks <i poželjet ću se vratiti tamo>
13 eks ali za sada kao svoju karijeru želim nastaviti svakako ovdje i (1.5)
14 KO ovdje se dobro osjećam, da.

Lanin narativ (primjer 17) ilustrativan je primjer hipotetičkog narativa koji govori o planovima i ostvarivom zamišljenom scenariju. U njemu Lana sažima svoje planove o ostanku u Njemačkoj i navodi da je mogućnost njezina povratka, iako postoji, vrlo mala. Narativ započinje odgovorom na poticajno pitanje i objašnjenjem planova iskazanih nedovršenim kondicionalom (*mislim da bih-*), prezentom s infinitivom s budućim značenjem (*nemam u planu vratiti se*) i kondicionalom (*što bih ja uopće tamo radila*). Hipotetički scenarij ekspliciran je sekvencom (08-13) u kojoj se navode razlozi i okolnosti takvog planiranja te još jednim plan, iskazan strukturom *želim* + infinitiv, a cijeli je narativ zaokružen kodom.

Primjer 18: Dunja

- 01 EV da ti budem iskrena, meni je ovdje dobro
02 EV i ja svoj posao jako volim
03 EV i da se mene pita, meni se odavde ne žuri.
04 EV a on ima onak nekih (1) ups and downs
05 aha, da [da
06 EV [da ga malo uhvati da mu je dosadilo, da bi išo negdje dalje-
07 al sad ćeš vjerojatno pitat jel se planiramo vratit u Hrvatsku-
08 hip ne planiramo se vratit u Hrvatsku.
09 @@@
10 @@ barem ne (1) [ne
11 [zašto?
12 eks pa zato- mislim šta ja znam, na šta da se vratim?
13 eks da sad idem ponovno ono, šta, na biro ili?
14 eks tražit posao koji nisam mogla nać ni kad sam bila mlada?
15 eks to ne dolazi u obzir.
16 hip mi u Hrvatsku se vraćamo (1.5) ne znam (1)
17 hip ako se situacija promijeni

- 18 hip ili ako zaradimo jako puno para
 19 hip pa onda ne ovisimo o nekakvom **poslu** u Hrvatskoj.

U primjeru 18, Dunja objašnjava da se zbog anticipirane nezaposlenosti ne želi namjerava u Hrvatsku. Iako hipotetički narativi nastaju kao reakcija na poticajno pitanje o planovima za budućnost, Dunjin hipotetički narativ (primjer 18) nadograđuje se organski na evaluacijsku sekvencu kojom je započela narativ. Naime, naratorica je sama, prebacivši se iz svijeta evaluacijskog narativa (07), u svijet naracije, pretpostavila iduće pitanje, prepoznavši očekivanja koja je sugovornica imala od interakcije te nastavila hipotetičkim narativom. Ovaj primjer vrlo zorno pokazuje da narativi nisu fiksne, apstraktne jezične strukture koje bi govornik aktivirao po potrebi, ispunivši pojedine dijelove strukture semantičkim sadržajem, nego se razvijaju dinamično ovisno o višeslojnom kontekstu narativne interakcije i percepcijama koje naratori imaju o očekivanjima sugovornika.

Primjer 19: Maja

- 01 hip ako dobijem PR, permanent residency-
 02 hip sumnjam da ću se ikad vraćat onako živjet baš
 03 mhm
 04 hip al bi-ali recimo əm: opcija mi je (0.5) kad odem u mirovinu
 05 hip kupit znači nekakav plac tamo u Hrvatskoj da imam
 06 eks tako da ja mogu doć tamo recimo
 07 eks pošto u Kanadi je sedam mjeseci zima @@
 08 eks da ja lijepo odem sedam mjeseci na more i živim tamo negdje u Lici
 09 eks znaš onako, sa mojim janjčićima
 10 eks pašnjaci okolo, miran život
 11 @@ zakon
 12 eks ja i moj dedica
 13 eks sedam mjeseci u Hrvatskoj, eto
 14 eks pet mjeseci u Kanadi
 15 dobro ti to plan
 16 KO to je jedino, iskreno, trenutno što me sad veže za Hrvatsku,
 17 KO znači ono mi- mirovina i- i kuća na moru

U primjeru 19 Maja također govori o planovima za budućnost. Narativ započinje pogodbenom rečenicom (01-02) u kojoj Maja odbacuje mogućnost povratka u slučaju da osigura status trajnog boravišta u Kanadi. Nakon toga slijedi pogodbeni struktura (04-05) kojom se opisuje plan; kad ode u mirovinu, Maja planira kupiti imanje u Hrvatskoj i živjeti ondje dok u Kanadi traje zima. Taj zamišljeni budući scenarij elaboriran je eksplikacijskom sekvencom (06-14), koja funkcionira slično kao ranije opisane eksplikacije umetnute u

referencijske narative. Cilj je takve ilustracije zamišljenog scenarija detaljnije i slikovito objasniti okolnosti ranije iskazane pogodbe.

Primjer 20: Maja

- 01 SAŽ jer evo recimo moj slučaj-
02 hip ako ne nađeš si nekako- ne ostvariš tu opciju da si produžiš vizu, da ostaneš-
03 hip **dobiješ tu drugu šansu**
04 eks da sad si pametniji i ideš drugi puta-
05 eks **znaš sve i odma** traži posao koji će te htjet ostavit
06 eks znači šefa koji će te promaknut na semi-skilled ili čak skilled,
07 eks što bi bilo odlično,
08 eks iako je godinu dana malo za to, ali neki su uspjeli i to
09 eks tako da odma si planiraš **čim dođeš**
10 eks **nema odmora** i opuštanja
11 eks **odma** si gledaš mhm ovdje ću se prijaviti na to
12 eks znači jedno šest mjeseci prije isteka tako da to sve dođe na vrijeme
13 eks **taman** kad ja trebam otić evo došlo produženje-
14 KO što sam i napravila ovaj put

Majin narativ (primjer 20) također je hipotetički, no razlikuje se od prethodnih po tome što ne govori o vlastitim planovima nego je riječ o imaginarnom scenariju, odnosno popisu savjeta ili uputa nekom zamišljenom budućem imigrantu. Ta sekvenca može se također rekonstruirati kao kanonski referencijski narativ jer Maja nudi vlastito stvarno iskustvo kao primjer i istovremeno zamišljeni budući scenarij. No budući da tematizira potencijalne događaje u budućnosti, ovaj narativ oblikovan je kao niz smjernica koje potencijalni migrant treba slijediti kako bi dobio produženje dozvole boravka u Kanadi. U ovom narativu također valja primijetiti dinamično zamjeničko prebacivanje: Maja započinje narativ u prvom licu jednine govoreći o vlastitom iskustvu te se u drugom retku, u pogodbenoj rečenici, prebacuje u drugo lice jednine (02-05, 09, 11), da bi završila narativ ponovno u prvom licu jednine (13-14). Zamjeničko prebacivanje detaljno je objašnjeno u nastavku rada, budući da je ono jedno od središnjih jezičnih sredstava kojima se ostvaruju strategije identitetskog pozicioniranja.

Primjer 21: Hana

- 01 hip uglavnom, čak možda i da sam živjela u nekoj drugoj državi
02 hip bi opet se odlučila otić
03 eks ne znam da ima nekakve veze direktne baš sa Hrvatskom
04 mhm da da da
05 eks znači čisto sa nekom znatizeljnom
06 eks šta se događa na nekim drugim mjestima u Europi @@
07 kužim, kužim

08 hip pa da, tak da kontam si da ću možda i odavde nekud otić

09 hip ak mi se bude dalo i ak mi se bude pružila neka dobra prilika

Dosadašnji primjeri hipotetičkih narativa tematizirali su stvarne hipotetičke scenarije, odnosno one koji su manje ili više ostvarivi u budućnosti. Hanin narativ (primjer 21) primjer je hipotetičkog narativa koji tematizira neostvariv imaginarni scenarij. Naratorica objašnjava svoju odluku o odlasku iz Hrvatske rabeći nestvarnu kondicionalnu rečenicu (01-02), za kojom slijedi elaboracijska sekvenca (03-06). Narativ je zaokružen jednim hipotetičkim scenarijem, no ovaj put ostvarivim, jer je riječ o mogućoj kondicionalnoj rečenici (08-09).

Može se zaključiti da hipotetički narativi koji tematiziraju odlazak iz Hrvatske i potencijalan povratak u nju pružaju vrlo intrigantan uvid u razmišljanja ovih imigrantica. Zanimljivo je da su sve naratorice na vrlo sličan način odgovorile na posljednje pitanje intervjuja. Naime, one se ne namjeravaju vraćati u Hrvatsku, osim kao umirovljenice, turistice ili kao financijski sigurne osobe koje ne ovise o poslu u toj državi. S jedne strane, to govori o uspjehu njihova poduhvata preseljenja u novu zemlju i o tome da su, unatoč lošim iskustvima i negativnim aspektima imigrantskog života koje su opisale, zadovoljne životom u novoj zemlji. Također, ti iskazu daju umirujuću perspektivu o njihovoj budućnosti, koja se ne čini posve neizvjesnom i nesigurnom. No promatrano iz perspektive ranije opisanog konteksta aktualnih migracijskih kretanja iz Hrvatske, radi se o velikom gubitku za tu zemlju, ne samo zbog toga što ovih deset visokoobrazovanih mladih žena ne vidi perspektivu i budućnost u njoj, nego i zato što takvo razmišljanje, sudeći po dostupnim spoznajama o razlozima iseljavanja (npr. Župarić-Iljić 2016, Adamović i Potočnik 2018 itd.) zasigurno dijele i ostale nove i potencijalne hrvatske iseljenice i iseljenici.

5.1.4. MALE PRIČE

Kao što je više puta napomenuto, velik dio usmene narativne interakcije ne može se smjestiti u kanonski model narativne analize, a takve se rubne narativne oblike u tradicionalnim analizama odbacivalo kao rezultat lošeg intervjuiranja i nužno metodološko zlo. Kako ističe Georgakopoulou (2006), izostaviti takve narativne obrasce iz analize bilo bi pogrešno jer se time zanemaruje njihova društvena uvjetovanost i situirano razumijevanje sudionika interakcije.

Prilikom ove kategorizacije nastojalo se sve one oblike koji su pokriveni kišobran-terminom „male priče“ smjestiti u jednu od triju središnjih narativnih kategorija. Primjerice, hipotetički narativi, koji bi se u tradicionalnoj analizi potpuno odbacili, ovdje zauzimaju zasebnu kategoriju. S druge strane, pojavilo se niz kratkih, strukturom fluidnih sekvenci koje nikako ne bi mogle zadovoljiti kriterije kanonske narativne analize, no imaju itekako važnu ulogu u oblikovanju narativnog diskursa i identitetskih pozicija u kontekstu iskustva migracije, bilo da u njima dominira evaluacijska ili referencijska komponenta.

Primjer 22: Ines

- 01 a jel bilo još tako ljudi iz drugih zemalja? [ili su bili-
02 [da da da. iz skoro cijele Europe (1)
03 *više-manje*
04 Poljaka, Nijemaca, Španjolaca (1)
05 Turaka (2)
06 mhm. kak ti je bilo s njima surađivat? [jel bilo nekih-
07 [ma bez problema (2)
08 bez ikakvih.

Jedna od karakteristika malih priča je i da ih suoblikuju sugovornici, a ne samo jedan narator, kako je to slučaj s ritualiziranim monologičnim narativima. Drugim riječima, govoreći o dimenziji *pripovijedanja* (Ochs i Capps 2001), ove se sekvence nalaze na desnom kraju spektra – nemaju jednog aktivnog pripovjedača, nego ih dinamično oblikuju obje sudionice interakcije – naratorica i istraživačica. Zbog toga su ovakve sekvence osobito važne u analizi identitetskih pozicija u svijetu naracije. To je vrlo dobro ilustrirano u primjeru 22. U redcima 01-02 i 06-07 vidljiva je dinamična interakcija istraživačice i ispitanice. Ispitanica odgovara odlučno prije nego istraživačica uspijeva dovršiti pitanje, no daje vrlo kratke odgovore koji se ne razvijaju u elaborirane, pripovjedljive narative. U tradicionalnoj bi se narativnoj analizi ovi odsječki odbacili kao nužno metodološko zlo i suvišne situacije u kojima je „intervju pošao po krivu“, no iz njih se mogu iščitati vrlo važne osobine dinamične narativne interakcije dviju sugovornica. Ines odgovara na pitanja o određenim aspektima svog imigrantskog iskustva te je u kontekstu interakcije ona u tom području autoritet jer posjeduje autentična iskustva zbog kojih je uopće odabrana kao ispitanica istraživanja. Iz ovog se ulomka može iščitati Inesina nevoljkost pri odgovaranju na pitanja; naratorica daje kratke odgovore, tihim glasom, s brojnim stankama. Istraživačica, s druge strane, postavlja potpitanja potiče narativ jer želi više podataka. No nedostatak narativa koji bi se razvio iz postavljenog pitanja može značiti i da taj aspekt iskustva za ispitanicu naprosto nije relevantan te zato daje tako šturu odgovore. Rezultat

je, ipak, narativna „mala priča“ koja sadrži informacije o radnom okruženju naratorice te evaluaciji drugih društvenih aktera prisutnih u njemu.

5.1.5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA O FORMALNO-FUNKCIONALNOJ STRUKTURI NARATIVA

Iz prethodnog prikaza formalno-funkcionalnih karakteristika narativa o osobnom iskustvu migracije može se općenito zaključiti da konstrukcija narativnog diskursa ovisi uvelike o interakcijskom kontekstu; publici/sugovornicima narativne interakcije i odnosima moći među njima te društveno-političkim okolnostima u koje je uronjeno konkretno migracijsko kretanje. Dinamičnim razvijanjem narativa unutar višeslojnog narativnog konteksta kroz upotrebu određenih jezičnih sredstava oblikuju se, pregovaraju i posreduju identitetske pozicije društvenih aktera migracije. Kategorizacija 500-tinjak narativa iz ovog korpusa pokazala je da se opis formalno-funkcionalnih osobina narativa ne može isključivo oslanjati na tradicionalni formalni narativni model te da je primjerenije govoriti o manje ili više prototipnim referencijskim, evaluacijskim i hipotetičkim narativima. Osim toga, narativi nerijetko istovremeno imaju svojstva više kategorija, što potvrđuje ranije opisanu karakteristiku inherentnu narativima da na složen način istovremeno tematiziraju prošlost, sadašnjost i budućnost.

Nakon prve razine analize može se stoga doći do dubljeg razumijevanja diskursnog žanra narativa o osobnom iskustvu migracije. Riječ je o tematski cjelovitim i više ili manje zaokruženim epizodama govornog diskursa u kojima se opisuju, vrednuju i promišljaju proživljena iskustva, stanja i situacije ili planovi koji imaju određenu važnost u biografijama migrantica. Središnja se namjera narativa (da se prenese proživljeno iskustvo, vrednuje situacija ili spekulira o budućnosti) može izraziti na različite načine, što ovisi uvelike o interakcijskom kontekstu (primjerice, o sudjelovanju sugovornice/istraživačice u oblikovanju narativa), okolnom diskursu (primjerice, o strukturi i tipu postavljenog pitanja na koji naratorica odgovara) ili o dinamici narativne progresije (primjerice, kada se prepričan događaj iz prošlosti želi evaluirati pa evaluacijski narativ slijedi nakon referencijskog) i sl. Dinamičnost strukture i namjere narativa ovisi o međudjelovanju složenog troslojnog narativnog konteksta koji uključuje svijet narativa, svijet naracije i svijet migracije. Kako će se oblikovati svijet narativa i koji će se aspekti iskustava smatrati važnima, ovisi o iskustvu naratorice. Kako će biti oblikovan proces naracije, ovisi o međusobnim očekivanjima sugovornica i konteksta u kojem se naracija odvija (istraživački intervju, dislociranost). U konačnici, način na koji će se

vrednovati pripovijedana iskustva ovisit će u velikoj mjeri o širem društvenom kontekstu u koji je iskustvo migracije uronjeno u zatečenom društvenom i povijesnom trenutku.

Interakcijski kontekst u kojem su narativi iz ovog korpusa nastali predstavljao je prostor za dijeljenje osobnih iskustava u solidarnom okruženju. Naratoricama je to bila prilika za artikuliranje vlastitih iskustava migracije i njihovu legitimizaciju kao autentičnih i važnih, ali i za sažimanje iskustava i njihovo promišljanje, što se moglo ostvariti upravo zahvaljujući specifičnosti narativne interakcije.

Teme obuhvaćene u narativima o iskustvu migracije u ovom korpusu su sljedeće:

- životne okolnosti u Hrvatskoj prije migracije i razlozi odlaska iz Hrvatske (završetak studija, poteškoće u pronalasku posla ili nezadovoljstvo poslom, anticipirana ili stvarna nezaposlenost);
- pripreme za odlazak (administrativne okolnosti migracije, opis migracijskih politika pojedinih zemalja destinacija, procedure i uvjeti dobivanja radnih dozvola, viza i sl., donošenje odluke i najava odlaska bliskim osobama, pakiranje stvari, pozdravljanje s prijateljima i obitelji);
- putovanje i dolazak u novu zemlju (opis pojedinih etapa putovanja i prvih trenutaka u novoj zemlji, na aerodromu, u taksiju, hostelu i sl.);
- „snalaženje“ u novoj okolini (traženje posla i smještaja, orijentacija u nepoznatom gradu i sl.);
- posao i radno okruženje (opis radnih uvjeta, kolega i nadređenih; razgovori za posao, promjene posla, davanje otkaza, interakcija i druženje s kolegama i sl.);
- svakodnevica u novoj zemlji (troškovi života, cijena najma, opis stambenih uvjeta, kvaliteta života, posjeti liječniku, klima, zabava, druženje i slobodno vrijeme);
- interakcija s lokalnim stanovništvom (susreti s drugim migrantima i ne-migrantima, ostalim hrvatskim iseljenicima, birokratskim službenicima, kolegama s posla, cimerima, susjedima i sl.);
- jezična problematika ((ne)poznavanje jezika nove zemlje, učenje jezika nove zemlje, komunikacija i izražavanje na jeziku zemlje ili na engleskom, prepoznavanje po „stranom naglasku“, evaluacija vlastitih jezičnih vještina i sl.);
- stavovi o prethodnim i aktualnim migracijskim kretanjima i o migracijskim politikama (različite generacije hrvatske dijaspora, „bauštelci“, novi hrvatski iseljenici, „ovi što idu u Irsku“ i sl.);
- stavovi o stanju u Hrvatskoj i o razlozima pojačanog iseljavanja (nemogućnost pronalaska posla, male plaće, korupcija, demokratski deficit i sl.);

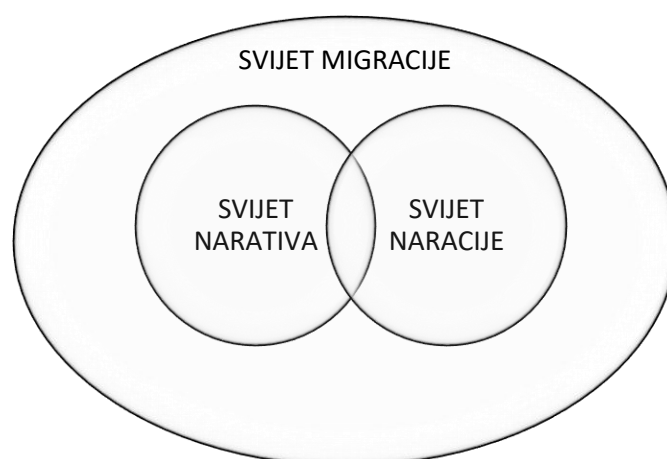
- čežnja za određenim osobama i aspektima života u Hrvatskoj (obitelj, prijatelji, hrana, kućni ljubimci, klima, spontanost, druženja i sl.)
- planovi za budućnost (potencijalni povratak u Hrvatsku ili ostanak u emigraciji).

Kombinacijom formalnog opisa koja se temelji na Labovljevoj metodologiji i proširivanju tog modela funkcionalnim i tematskim kriterijima nastojalo se u ovom dijelu analize doći do sustavnog opisa prikupljene građe, ali da se pritom ne zanemaruju specifičnosti narativne interakcije i uloga suptilnih razina narativnog konteksta. Može se zaključiti da je teško uopće govoriti o kanonskim narativima jer je kriterij formalne podjele narativa izvan slojevitog narativnog konteksta neodrživ. Pokazalo se da je Labovljev model dobra podloga na kojoj se mogu nadograđivati ostali aspekti narativa i tako graditi formalno-funkcionalna kategorizacija narativa kao diskursnog žanra. Također, pokazalo se da oni narativi koji bi se u tradicionalnoj narativnoj analizi odbacili jer ne zadovoljavaju kriterij komplicirajućeg događaja i vremenskog sjecišta igraju neizostavnu ulogu u izricanju identitetskih pozicija važnih u kontekstu migracijskog iskustva.

5.2. ANALIZA DISKURSNIH STRATEGIJA POZICIONIRANJA

Narativna interakcija je, kao što je već iscrpno objašnjeno u prethodnim dijelovima rada, dinamičan komunikacijski proces koji podrazumijeva istovremeno međudjelovanje više diskursnih strategija kojima naratorice aktiviraju različite razine narativnog konteksta i aktivno, u tijeku interakcije, konstruiraju identitetske pozicije. U ovom su dijelu rada opisana jezična sredstva kojima ispitanice pozicioniraju sebe i druge društvene aktere na tri razinama narativnog konteksta: u svijetu narativa, svijetu naracije i svijetu migracije.

Raslojenost narativnog konteksta grafički se može prikazati Vennovim dijagramom koji se sastoji od triju polja (slika 1). Dva manja polja predstavljaju prve dvije razine narativnog konteksta: svijet narativa i svijet naracije. Ta se dva polja preklapaju, budući da se naratorice istovremeno i naizmjenice pozicioniraju kao sudionice događaja u svijetu narativa te kao naratorice u interakcijskom kontekstu istraživačkog intervjua. No obje ove razine narativnog konteksta uronjene su u širi društveni kontekst migracije, što je grafički prikazano najvećim poljem Vennova dijagrama. Naime, iskustva i događaji tematizirani u narativima, kao i činjenica da su u trenutku intervjua ispitanice migrantice te da s istraživačicom dijele iskustvo migracije, uvelike proizlaze iz društvenih, institucionalnih i kulturoloških aspekata fenomena migracije relevantnih u zatečenom trenutku intervjuiranja. Svi ti širi aspekti iseljavanja koji se odražavaju u narativima i naraciji pripadaju širem društvenom (makro) kontekstu svijeta migracije.

Slika 1: Odnos triju razina narativnog konteksta

5.2.1. POZICIONIRANJE U SVIJETU NARATIVA

Bamberg (1997a: 337) opisuje prvu razinu narativnog pozicioniranja kao odgovor na središnje pitanje *Kako su likovi međusobno pozicionirani u prenesenim događajima?*, odnosno, jesu li likovi u svijetu priče „konstruirani kao protagonisti i antagonisti ili kao počinitelji i žrtve“. Kao ilustraciju analize na toj razini Bamberg navodi oblikovanje osobe kao agenta koji kontrolira ili vrši radnju nad nekim drugim ili kao središnjeg lika koji je nemoćan i prepušten vanjskim silama poput sreće i sudbine ili posjeduje neku izvanrednu vrlinu poput hrabrosti (ibid.). Drugim riječima, na ovoj razini pozicioniranja valja opisati *agentivnost* društvenih aktera u svijetu priče. Najjednostavnije se agentivnost može definirati kao stupanj aktivnosti ili djelatnosti i inicijative koju naratori pripisuju sebi ili drugim društvenim akterima koji funkcioniraju kao likovi u svijetu priče (Relaño Pastor i De Fina 2005: 41).

Agentivnost se jezično može iskazati na različite načine, od kojih su najprepoznatljiviji posebni odabiri na leksičkoj razini ili upotreba aktivnih i pasivnih konstrukcija, što su često proučavane strategije u (kritičkim) analizama medijskog i političkog diskursa. No u govornom diskursu i spontanoj narativnoj interakciji strategije (de)agentivizacije društvenih aktera razlikuju se od onih kojima se služe autori medijskih napisa ili političkih govora. U potonjim se slučajevima jezikom smišljeno i ciljano manipulira, što su ilustrirala brojna istraživanja o manipulaciji u političkom ili medijskom diskursu (npr. Fowler et al. 1979; Fairclough 1989, 1995 itd.; van Dijk 2015 itd.). Primjerice, žanr novinskog izvještaja ograničen je duljinom formata pa zahtijeva kratak i upečatljiv naslov koji će privući čitatelja, što autori takvih tekstova mogu iskoristiti kako bi umanjili odgovornost nekih aktera i skrenuli pozornost s vršitelja radnje pa naslov sročili u pasivu i tako manipulirali čitateljima. Slično je i s političkim porukama i govorima, koji se unaprijed promišljeno retorički oblikuju kako bi izazvali željeni učinak kod ciljane publike. Usmenu narativnu interakciju među poznanicima i prijateljima, kakva je bila i interakcija tijekom intervjua s ispitanicima u ovom istraživanju, karakterizira visoka razina spontanosti i upotreba neformalnog jezičnog registra. Također, duljina takvih iskaza obično nije ograničena brojem slovnih mjesta i potrebom za persuazivnim djelovanjem na veliku publiku, pa u njoj nema prostora ni potrebe za takvim promišljenim jezičnim djelovanjem, nego se agentivnost aktera, a samim time važnost, umanjivanje ili naglašavanje inicijative i odgovornosti, iskazuje na neke druge načine. Detaljnim iščitavanjem korpusa narativa o osobnom iskustvu migracije uočena su dva najistaknutija jezična sredstva kojima se konstruira agentivnost, tj. pozicioniranje društvenih aktera kao inicijatora i vršitelja radnje,

odnosno trpitelja ili pasivnih promatrača događaja. To su *zamjeničko prebacivanje* i *konstruirani dijalog*.

5.2.1.1. Zamjeničko prebacivanje kao jezično sredstvo pozicioniranja društvenih aktera

Istraživanje zamjenica kao uvida u iskazivanje identiteta nije novina u lingvistici. Naime, zamjenice su indeksikali *par excellence* jer upućuju na konkretne osobe i na taj način uspostavljaju vezu između jezičnog i izvanjezičnog svijeta (De Fina 2003: 52-92). No uz indeksikalnost, zamjenice imaju i dodatnu, pragmatičku funkciju. Osim što se upotrebom pojedine zamjenice postiže izravna referenca na konkretne (su)govornike ili društvene aktere o kojima se govori, njihovom se svjesnom ili nesvjesnom manipulacijom postižu i određena značenja povezana s društvenim identitetima, položajem govornika, sugovornika, prisutnih ili neprisutnih društvenih aktera te s događajima o kojima se govori. Također, upotrebom se zamjenica izriču društveni i odnosi moći među sugovornicima. Zoran je primjer toga upotreba zamjeničkih oblika *ti* i *Vi*, koje u nekim jezicima, pa tako i u hrvatskom, upućuju na odnos moći ili solidarnosti među sugovornicima (Brown i Gillman 1972). Različite analize diskursa, osobito političkog i medijskog (vidjeti potpoglavlje 3.2.5), pokazale su kako se upotrebom određenih zamjeničkih oblika postiže polarizacija diskursa (*mi* nasuprot *vi/oni*), odnosno pozitivna samoreprezentacija i negativna reprezentacija drugih, te da se specifičnim zamjeničkim odabirima može naglasiti ili umanjiti autoritet, zajednička odgovornost ili odgovornost pojedinca (primjerice, alternacijom zamjenice *ja* i *mi* i sl.). Novija diskursno i antropološki orijentirana lingvistička istraživanja fokusiraju se na pragmatičku karakteristiku zamjenica da se njihovim odabirom ili alternacijom iskazuje identitet u interakcijskim, rodno-obilježenim ili kulturno specifičnim kontekstima.

Analizu zamjeničkog prebacivanja u autobiografskom pripovijedanju i ulogu koju upotreba zamjenica ima u iskazivanju društvenih identiteta dobro ilustrira O'Connor (1996). Autorica je analizirala autobiografske iskaze dvaju zatvorenika o situacijama kad su bili napadnuti ili su nekoga napali nožem. Iako je riječ o autobiografskom pripovijedanju u kojem dominira prvo lice jednine (*ja*), nerijetko su se naratori prebacivali u drugo lice jednine (*ti*) unutar istih narativa. Primjerice, jedan zatvorenik, govoreći o nožu kojim ga je drugi zatvorenik probo, kaže „Mogao si ga osjetiti kako prolazi kroz kožu“ (*You could feel it through the skin*). O'Connor ističe da se ta zamjenička varijacija javlja u evaluacijskim dijelovima diskursa i

doprinosi istovremeno konstrukciji svijeta priče i konstrukciji društvenog identiteta. Autorica tvrdi da prebacivši perspektivu iz zamjenice *ja* u zamjenicu *ti* narator i dalje upućuje tom zamjenicom na sebe, ali da istovremeno ostvaruje sljedeće učinke: distancira se od čina (probadanja nožem), uključuje sugovornika/slušatelja i obraća se sebi u vlastitoj prošlosti. Prema tome, zamjenica *ti* koristi se istovremeno *interpersonalno* i *intrapersonalno*. O'Connor dodaje da se takvim promjenama iz *ja* u *ti* slušatelja pozicionira kao uključenog u naratorovu životnu priču te se oblikuje osjećaj zajedničke prošlosti, ali i da ga se, s obzirom na temu iskaza, potencijalno pozicionira kao počinitelja nasilja. Analizom iskaza o napadu nožem O'Connor dolazi do zaključka da napetost između upotrebe zamjenica oblikuje narativni prostor za iskazivanje uključenosti i empatije te da je taj fenomen središnji za razumijevanje agentivnosti i pozicioniranja u diskursu. Drugim riječima, promjenom indeksikalnosti dolazi i do promjene u iskazivanju agentivnosti. Naime, kako bi konstruirao razumljivo iskustvo za sebe, ali i za slušatelje, narator se istovremeno dvostruko pozicionira; on je i agentivni pripovjedač i sudionik prošlih događaja u svijetu priče. To potvrđuje tezu da narator kroz čin naracije oblikuje i biva oblikovan, i to ne samo kroz ono o čemu govori, nego i kroz pozicioniranje sebe i drugih.

Analizom upotrebe zamjenica u narativnom diskursu bavi se detaljno Anna De Fina u već ranije spominjanoj i nezaobilaznoj studiji narativnog diskursa meksičkih imigranata u SAD-u (2003). Autorica iscrpno opisuje upotrebu i alternaciju zamjениčkih oblika, što povezuje s društvenom orijentacijom i pozicioniranjem migranata kao (ne)agentivnih društvenih aktera. Naime, De Finina je općenita opaska da iako postoje objektivni razlozi za upotrebu i alternaciju zamjenica (ovisno o tome tko su sudionici događaja o kojemu je riječ), to ne objašnjava uvijek u potpunosti razloge odabira zamjenica, a osobito ne njihovu promjenu unutar iste priče. Priče su subjektivno konstruirani iskazi događaja, a ne objektivni prikaz stvarnosti pa govornici svjesno ili nesvjesno odabiru naglasiti uloge, djelovanje ili okolnosti događaja zbog niza razloga, bilo osobnih ili kulturološki specifičnih. Promatrajući narative o traženju posla i o upečatljivim iskustvima meksičkih imigranata, ovisno o tome tko je fokus narativa i je li riječ o individualnom ili kolektivnom protagonistu, De Fina razlikuje *yo*-narative, u kojima dominira prvo lice jednine; *nosotros*-narative, u kojima dominira kolektivno *mi*; i kombinirane narative, gdje se individualna i kolektivna perspektiva iskustva isprepliću. Analizom implicitnih i eksplicitnih subjekata u surečenicama, autorica je došla do zaključka da *nosotros*-surečenice dominiraju u orijentacijskim dijelovima narativa, zbog čega tvrdi da meksički imigranti iskazuju identitet referiranjem na kolektiv ljudi s kojima dijele iskustvo migracije o kojem govore (obitelj, prijatelji ili ostali migranti iz grupe). Za razliku od antropoloških

pristupa, koji naglašavaju kulturološki aspekt takvog zamjениčkog pozicioniranja, De Fina ističe važnost uloge lokalnog i društvenog konteksta migracije koji objašnjava odabir zamjenica u narativima (opasno putovanje u grupama, neizvjestan prelazak meksičko-američke granice, međusobna podrška i oslonac koju si migranti iz grupe pružaju tijekom tog iskustva itd.). De Fina u narativima meksičkih imigranata uočava učestalu promjenu iz agentivnog *ja* u kolektivni agent *mi*, zbog čega narator često sebe ne spominje kao sudionika događaja o kojem govori. Riječju, njezini ispitanici, govoreći o osobnim migracijskim iskustvima projiciraju sliku o sebi kao posve orijentiranima prema drugima, tj. kolektivu. Osim toga, De Fina primjećuje fenomen depersonalizacije agentivnog *ja* (*yo*), prelaskom u *ti/Vi* (*tu/Usted*) i bezlične oblike (*uno, se*), čijom se alternacijom ostvaruje neprestano kretanje između fokusa na naratora kao protagonista priče s jedne, i odvlačenja fokusa s njega kao protagonista s druge strane, te se slušatelja uvodi u svijet priče i evaluaciju događaja i na taj način depersonalizira vlastito iskustvo. De Finin je konačan zaključak da specifičnom zamjениčkom upotrebom i zamjениčkim alternacijama meksički imigranti u narativima o osobnom iskustvu predstavljaju migraciju kao kolektivni fenomen i time naglašavaju da odluka o odlazak iz Meksika nije individualan izbor, nego da im je kolektivno nametnuta zbog nepovoljnih životnih uvjeta u toj zemlji (De Fina 2003: 92).

U ovom korpusu narativa o osobnom iskustvu migracije primjećuju se slične tendencije upotrebe zamjenica koje su uočile O'Connor i De Fina. Jedna od središnjih odlika svijeta narativa njegovi su akteri, odnosno likovi ili sudionici radnje, stoga je upotreba zamjenica kojima se na njih upućuje najtransparentnije jezično sredstvo kojim se konstruiraju identitetske pozicije društvenih aktera na ovoj razini narativnog konteksta. Ispitanicama su u intervjuima postavljana pitanja o individualnim iskustvima, no unutar istih narativa česta su zamjениčka prebacivanja kojima se mijenja perspektiva i neke društvene aktere stavlja u prvi, odnosno stražnji plan. Na taj se način u procesu interakcije aktivno ostvaruju diskursne strategije pozicioniranja, što ilustrira mogućnosti postojanja višestrukih perspektiva u istom narativu te potvrđuje poststrukturalističke teze o dinamičnosti iskazivanja identiteta u diskursu. Važno je istaknuti da se upotreba i alternacija zamjenica ne odnose samo na identificiranje pojedinih zamjениčkih oblika u narativima. U hrvatskom kao flektivnom jeziku uglavnom nema potrebe eksplicitno iskazivati lične zamjenice pa se pod terminom zamjениčko prebacivanje ovdje podrazumijeva svaka promjena perspektive, odnosno pozicije naracije, koja se može iščitati iz eksplicitno iskazanih vršitelja radnje (bilo da su iskazani zamjenicama ili nekim drugim imenskim riječima), ali i iz glagolskog broja i lica. U nastavku su prikazani narativi u kojima se odvija zamjениčko prebacivanje. U odabiru primjera nastojalo se ilustrirati tendencije koje

su prisutne u većini narativa te ravnomjerno obuhvatiti narative svih deset ispitanica. Mjesta u narativima na kojima dolazi do zamjениčkog prebacivanja na koja se želi ukazati označena su strelicom (→).

5.2.1.1.1. Zamjениčko prebacivanje iz ja (mi) u generičko ti

Uz prebacivanje iz *ja*-perspektive u generičku u *ti*-perspektivu, ističe se i alternacija *mi* (koje uključuje naratoricu) u *ti*-perspektivu. Riječ je o situacijama kada naratorica iz vlastite perspektive kao sudionica radnje prelazi u drugo lice jednine, ali tada *ti* nema referencijsku ulogu i ne odnosi se na sugovornicu. U korpusu je primijećeno da se takvo zamjениčko prebacivanje najčešće događa u narativima koji tematiziraju osjećaj (ne)pripadnosti novoj okolini, ilustriraju pojedine (negativne) aspekte imigrantskog života ili opisuju okolnosti donošenja odluke o iseljavanju iz Hrvatske, što ilustriraju primjeri 23-37.

Primjer 23: Maja

- 01 jel ti fali šta (0.5) iz Hrvatske?
02 (1) a čuj (0.5)
03 svaki dan mi prođe
04 → kak si podijeljen na dva dijela
05 jel ono familija i sve ostalo osim familije je ovdje
06 mislim dobro i prijatelji naravno,
07 ali moji svi prijatelji su ošli van
08 tak da ono, aj znaš, dvije muhe jednim udarcem
09 bar se oko tog ne moram sekirat da mi fale jer su i tak i tak svuda
10 ali fami- familija mi je ono (0.2)
11 joj bože dragi to je nešto što jednostavno-
12 → ne moš se naviknit na to
13 → s tim se budiš svaki dan
14 i nakon dvajst godina u Kanadi vjerojatno se ti isti ljudi bude sa **istom** misli
15 jo:j di su ovi moji [starci, sestre, braća, znaš i tak to. unuci, nećaci
16 [mm]
17 .hhh ja mislim da se na to nemoguće naviknit
18 → ne možeš onak to
19 ah to (1) to kao, ma više mi ne fale, prošlo je dvajst godina
20 ma nema šanse
21 to je toliko jako da onak
22 → jednostavno mislim da kolko god da si ovdje, i pedeset godina
23 → da nikad nećeš se osjećat **kompletno** ko kod kuće
24 → zato što to nije kod kuće kad su svi tvoji tamo **ljudi**
25 → moš ti imat i nove ljude ovdje i to sve, ali

- 26 jedni su starci, jedna je sestra, brat, znaš
 27 nemoguće je jednostavno
 28 tak da, to će mi uvijek falit

Maja u ovom evaluacijskom narativu (primjer 23) govori o osjećaju rastrganosti između života u novoj zemlji i u Hrvatskoj jer joj nedostaje obitelj. Iako je započela narativ u *ja*-perspektivi, već u samom uvodu prebacuje se u *ti*-perspektivu (redak 04), što dinamično čini i kroz ostatak narativa. Riječ je o generičkom *ti*, obliku koji generalizira osjećaj podvojenosti i nedostajanja. Da je riječ o generalizaciji iskustva, potvrđuju i redci 14-15, u kojima Maja govori o „tim istim ljudima“, odnosno imigrantima u Kanadi i općenito, koji se slično osjećaju. Istovremeno ovim *ti* Maja distancira sebe kao aktera u svijetu narativa koji prolazi kroz emotivno teška stanja te se može pretpostaviti i da je to svojevrsna strategija suočavanja s osjećajima nepripadanja i podvojenosti. Osim promjene *ja* u generičko *ti*, u ovom se primjeru javljaju i druga zamjenička prebacivanja. Iz već spomenutog trećeg lica množine (perspektiva „tih istih ljudi“, 14) Maja se prebacuje u *ja* (15). No to *ja* nije perspektiva naratorice, nego generičko *ja*, koje je ekstenzija trećeg lica množine, odnosno misli ili riječi koje generalizirani (poopćeni, dakle *svaki*) imigrant izgovara ili pomišlja. Potom se u 17. retku vraća perspektiva Majinog *ja*, da bi se već u idućem retku naratorica prebacila u generičko *ti*. U 19. retku ponavlja se imaginarni unutarnji govor generaliziranog imigranta, nakon čega slijedi dulja sekvenca u generičkom *ti* (22-25). Narativ završava kodom u *ja*-perspektivi, kako ga je naratorica i započela.

Postavlja se pitanje zašto Maja alternira između tih zamjeničkih perspektiva u istim rečenicama i zašto je toliko perspektiva promijenjeno u jednom narativu. Ako govori o svojem iskustvu, zašto nije kazala primjerice, *svaki dan mi prođe kako sam podijeljena na dva dijela ili ne mogu se naviknuti na to, s tim se budim svaki dan?* Distancirajući sebe od unutarnjeg stanja o kojem govori i generalizirajući osjećaj podvojenosti, naratorica istovremeno poručuje da je to stanje općenito, objektivno i autentično, kao nešto što je uobičajeno osjećati u emigraciji, pa se govoreći o tom aspektu iskustva pozicionira kao evaluatorica ili komentatorica takvog poopćenog stanja. Riječju, Majini se iskazi u generičkom *ti* mogu interpretirati na sljedeći način: „svi imigranti, ne samo ja, podijeljeni su na dva dijela, ne mogu se naviknuti na to i bude se s tim svaki dan“.

Primjer 24: Irma

- 01 ja sam bila zamišljena kao (0.8) ə: student
 02 koji je uzeo year off (0.8) i: [ə:m od- od fakulteta

03 [mhm]
 04 i došao se malo napunit životnom energijom
 05 i tako dalje i tako bliže, no međutim əm: (2)
 06 **dolazak** ovdje mi je pokazao da
 07 → kad se preseliš negdje drugdje,
 08 → negdje gdje nisi rođen [u neku drugu državu konkretnije,
 09 [mhm]
 10 → znači negdje gdje nisi u zemlji u kojoj se govori tvojim jezikom, əm (1)
 11 → u kojem- u kojoj imaš prijatelje,
 12 → u kojoj nisi nikad radio,
 13 u kojoj je nekakav **totalno** drugačiji sistem-
 14 → ti tamo **jesi imigrant**.
 15 [mhm]
 16 [ne toliko zbog toga što-
 17 kao što sam rekla ja sebe nisam tako smatrala
 18 no međutim **svi drugi** (0.8) su me tako-
 19 <svi drugi me tako gledaju naprosto>
 20 mhm
 21 nekima je to pozitivna,
 22 nekima je to negativna stvar,
 23 → ovisi kako s kim pričaš,
 24 ali meni ta riječ imigrant nije značila apsolutno ništa
 25 dok nisam došla ovdje i dok-
 26 tu sam zapravo uopće skužila pojam imigracije.
 27 šta to znači bit imigrant, šta to sve nosi sa sobom.
 28 i i- ja zaista nisam **pojma** imala ništa o tome dok nisam došla tu.

U primjeru 24 Irma govori o nesrazmjeru između onoga kako je sebe poimala prije dolaska i onoga kako ju drugi doživljavaju u novoj okolini. Narativ se može podijeliti na dvije perspektive: njezinu, koja se odnosi na ono što je očekivala od iskustva dolaska u inozemstvo, ono što je iskusila i što je kao imigrantica spoznala te perspektivu generičkog *ti*, kojom se poopćuje proživljeno iskustvo i objašnjavaju neostvarena očekivanja. Te su dvije perspektive posve podvojene; Irmina, koja se odnosi na aspekt identiteta koji je njoj važan (*student koji je uzeo year off, došao se malo napunit životnom energijom*) stoji u potpunoj suprotnosti s drugom, poopćenom perspektivom, koja generalizira migrantsko iskustvo, a u narativ je uklopljena tako što je iskazana generičkim *ti*. Ta druga perspektiva zapravo je perspektiva Drugoga, jer Irma ističe da ju *svi drugi* tako vide. Iz narativa se može iščitati nevoljkost u prihvaćanju uloge koju joj novo društvo pripisuje – Irma se pozicionira kao nemoćna u tom aspektu migracijskog iskustva jer nema kontrolu nad time kako ju drugi doživljavaju (*svi drugi me tako gledaju naprosto*). Time je odgovornost za negativno iskustvo prebačena na depersonaliziranog kolektivnog počinitelja, a upotrebom *ja*-perspektive za viđenje sebe i *ti*-

perspektive za viđenje Drugoga, nesrazmjer između osobnih očekivanja i onoga što je Irma doživjela nakon dolaska u SAD duboko je polariziran.

Primjer 25: Ines

01 jel se osjećaš kao **imigrantica**- kako se osjećaš?
02 da, definitivno kao strankinja, definitivno
03 to možeš i- što se jako vidi- mislim vidi se po nekim stvarima (1)
04 jel ono, tu i tamo se znam javit na neki natječaj
05 → i znam kako te drugačije ljudi vide,
06 → doživljavaju na temelju (1.5) **tvog imena i prezimena** (2)
07 mhm
08 ono, tako da, to sam vidjela- i drugačije je naprimjer kada-
09 jednom sam ba- baš me ono zanimalo pa sam se prijavila za jedan posao
10 za- zato što ja radim ovdje na pola radnog vremena
11 pa ono, aj reko možda uhvatim još neki na pola radnog vremena
12 i taj poso me jako zanimao
13 i sad ovaj mi prijatelj iz Nizozemske rekao
14 da probam staviti prezime njegovo samo da vidim
15 i: @ totalno drugačiji pristup
16 sad ja ne znam je li to zbog njegovog prezimena
17 ili sam ja možda se njima stvarno svidjela
18 ili je to bilo radi prezimena ili radi nečega-
19 tako da to sad ne znam- tak da se vidi-
20 mislim vidim i po ovim nekim drugim iskustvima od prijatelja
21 koji rade u pretežito nizozemskim tvrtkama i gdje su sa Nizozemcima
22 da (1.6) se **osjećaju stranci**
23 da nisu sto posto prihvaćeni na poslu-
24 → <tipa ako radiš visok posao>
25 → ako radiš kao čistač u nekoj firmi
26 → ili ne znam- nešto stavljaš, slažeš, nebitno-
27 tad (0.5) ljudi nemaju neko ono-
28 → okej došo si ovdje radiš, svaka čast (0.8) radnik si i dobro
29 → a ako si na nekoj višoj poziciji, tu je sad već (1)
30 [se može osjetiti (0.8) razlika
31 [mhm
32 tak sam čula od tih svojih kolega ono
33 a čujem i po njegovim prijateljima nekad da kad pričaju znaju imat izjave
34 a šta sad ti stranci kod nas dođu
35 pokupe najbolje poslove
36 bla bla bla
37 onda mi ostanemo bez posla (0.8)
38 tako to, tako da bi se definitivno svrstala-
39 → **da, jesi stranac**

Inesin odgovor na pitanje o tome osjeća li se kao imigrantica (primjer 25) također sadrži niz zamjeničkih prebacivanja, od kojih se ponovno izdvaja upotreba generičkog *ti* (05, 24-29). U oba slučaja *ti* je poopćeno i njime se iskustvo generalizira kao tipično za imigrantsko iskustvo, što Ines potkrepljuje navođenjem iskustava drugih poznanika i prijatelja. Upotrebom *ti* u ovim dijelovima narativa Ines pozicionira sebe kao komentatoricu i evaluatoricu pojava koje je uočila tijekom svog boravka u emigraciji te navodi dvije anegdote kao ilustraciju i potporu toj evaluaciji. Prva anegdota iskazana je referencijskim narativom i govori o situaciji kada se Ines prijavila na natječaj za posao s lažnim prezimenom i doživjela bolji tretman negoli kada se prijavljuje sa svojim pravim prezimenom koje ukazuje na njezino migrantsko podrijetlo (08-18). Druga anegdota u obliku evaluacijskog narativa (20-32) prenosi iskustva prijatelja zaposlenih u nizozemskim tvrtkama koji kažu da se osjećaju strancima, što za Ines implicitno znači da su diskriminirani kao radnici. U tom evaluacijskom narativu Ines rabi podulju sekvencu s generičkim *ti*, koje također generalizira to iskustvo kao tipično migrantsko iskustvo. Dakle, anegdote koje je Ines odabrala kako bi ilustrirala osjećaj nepripadnosti prikazuju da za nju biti strancem znači biti u podređenom položaju na tržištu rada. Može se primijetiti da, iako cijeli ovaj niz ima vrlo naglašenu evaluacijsku komponentu, Ines ne progovara svojim glasom; ne govori eksplicitno *doživljavaju me drugačije zbog mojeg imena i prezimena*, a čak i kodu izriče u generičkom *ti – da, jesi stranac*, umjesto *da, jesam stranac* ili *osjećam se kao stranac*. Osim toga, kako bi evaluacija bila autentična, Ines u narativ uključuje perspektivu drugih društvenih aktera, svojih prijatelja (*vidim i po ovim nekim drugim iskustvima prijatelja*). Sve navedeno može se protumačiti kao njezina nevoljkost da eksplicitno kritizira stavove nemigranata o migrantima ili da eksplicitno kaže da kao strankinja ima drugačiji tretman u društvu, barem na tržištu rada. Ipak, iako navodi situaciju predstavljanja drugim prezimenom, Ines se ne pozicionira kao imigrantica koja je doživjela loša iskustva i diskriminaciju, nego kao evaluatorica takva stanja u društvu zemlje u koju je emigrirala, što potvrđuje još jednom njezino distanciranje kao agentivne sudionice događaja i odabir perspektive komentatorice i kritičarke takvog stanja.

Primjer 26: Iva

- 01 nisi imala osjećaj nekad da si, ne znam, diskriminirana ili nešto zato što nisi Irkinja?
 02 (1) pa! əm (0.5)
 03 jel bilo nekih situacija?
 04 pa bilo je nekih situacija, ali znaš šta?
 05 → to ti je onak osjećaj kad si- kad **znaš da si** stranac
 06 u nekoj drža- u nekoj državi i sad ono əm (1)

- 07 → oko tebe su ljudi koji su Irci
 08 znači mislim- recimo ne znam, oko: (1)
 09 nisam imala nekakvih **neugodnih** iskustava,
 10 ali: znaš neke stvari da- aha, on je Irac,
 11 on možda ima (0.5) malo. bolje. beneficije recimo što se tiče posla
 12 mhm

I Iva u primjeru 26 koristi strategiju prebacivanja u generičko *ti*, odnosno alternira između *ja* i *ti* govoreći o osjećaju pripadnosti i ravnopravnosti u irskom društvu, ponovno u kontekstu tržišta rada. Valja ovdje istaknuti suptilnu razliku između *ti*-perspektive kojom se generalizira iskustvo i *ti*-perspektive koja ima referencijsku funkciju i odnosi se na sugovornicu. Naime, kao što se moglo vidjeti iz prethodnih primjera, generičkim se *ti* naratorice žele pozicionirati kao evaluatorice proživljenih iskustava, odnosno konstruirati ta iskustva kao autentična, stvarna i poopćena, ostajući pritom usidrene u svijetu narativa. No ponekad se upotrebom *ti*-perspektive ipak aktivira svijet naracije i tada *ti* funkcionira kao sredstvo uključivanja sugovornice u evaluaciju. To se događa u trenucima kada ispitanice uz prelazak u *ti*-perspektivu rabe još neka jezična sredstva kojima upućuju izravno na interakcijski kontekst i prisutnost sugovornice, npr. upitnim oblikom drugog lica glagola razumijevanja *znati*, *kužiti* i sl. Stoga izrazi poput *znaš*, *kontaš*, *kužiš* i sl. funkcioniraju kao diskursne oznake uvođenja sugovornice u svijet naracije. Primjerice, Iva se u primjeru 26 prebacuje iz svijeta narativa u svijet naracije jednom takvom oznakom (04 *ali znaš šta?*), čime generičko *ti* funkcionira kao sredstvo uključivanja sugovornice. *Ti* iz sekvence *kad znaš da si stranac* (05) ipak nije upućeno sugovornici, nego je generalizirano, ali je prethodno aktiviranje svijeta naracije pridonijelo uključivanju sugovornice u konstrukciju narativa. Iva je, kao i Ines, uočila određene oblike diskriminacije prema stranim radnicima i kao potkrepu za tu opservaciju navela niže plaće za strance.

Osim kad govore o osjećaju (ne)pripadnosti novom društvu, koji izjednačavanju sa svojim položajem na tržištu rada, ispitanice rabe strategiju generalizacije kada govore o različitim, uglavnom negativnim aspektima migracijskog iskustva, kao što su nedostatak prijatelja, teško stvaranje društvenih mreža i manjak društvenog života i sl.

Primjer 27: Lana

- 01 kad se čovjek nekako (1) više zakopa u taj posao.
 02 sad- to nekakvo ostvarivanje sebe (2)
 03 <često je jako povezano s prijateljima>

04 i sa neakvim referentnim ravninama koje imamo
 05 kroz odrastanje, kroz studiranje
 06 to su ljudi koji imaju jednake interese
 07 imaju jednaka mišljenja kao i ja i (0.5)
 08 <postoji to razumijevanje, uzajamna ljubav i podrška>
 09 ti ljudi će mi i reći ako ja sad pretjerujem u nekom aspektu svog života
 10 i ja se ostvarujem i kroz njih i kroz svoj rad, kroz svoj nekakav ljubavni život
 11 znači više je tih aspekata
 12 → međutim kad si stranac negdje-
 13 i sad sam ja došla ovdje kao inženjer-
 14 to je bila (0.5) moja misija- znači da ja dođem ovdje
 15 i nađem posao kroz kojeg ću se ja profilirati i kroz kojeg ću napredovati
 16 i ostvariti svoj **karijera** dio života
 17 e sad, the tricky part is @ kada **u toj okolini** nema mojih prijatelja
 18 [mhm]
 19 [koji su ta moja ravnoteža i moja referentna ravnina
 20 koja će **izjednačiti** te nekakve nedostatke
 21 i koji će mi sugerirati na previše rada
 22 koji će mi odvući pozornost sa tog posla- znači i to je jedan dio
 23 → ako si ti deset sati na poslu svaki dan kroz mjesec,
 24 → to može bit dobro za tvoj projekt i karijeru možda,
 25 → međutim dugotrajno za tvoje tijelo i tvoj um to [nije nešto pozitivno
 26 [mhm]
 27 → jer onda sve više padaš i <nezadovoljniji si koliko god da radiš>
 28 → možda napreduješ prividno u- i trenutno u karijeri
 29 → svaki drugi aspekt tvog života pati
 30 → i tvoje tijelo zapravo nije zadovoljno time i opterećeno je samo
 31 [mhm]
 32 e. to je stvar koja: (1) mislim je mnogim ljudima isto tako zamka
 33 → jer ti kad si otišao u stranu zemlju u potrazi za poslom
 34 → <naravno da se moraš sada pobrinuti da si osiguraš i sve ove druge aspekte života>
 35 koji su nam u Hrvatskoj bili neminovno prisutni
 36 znači, ja njih ne bih morala ponovno izgraditi
 37 da sam ostala u gradu gdje sam studirala i gdje sam imala svoj krug ljudi

U primjeru 27 Lana govori o osjećaju pripadnosti, odnosno o nemogućnosti ostvarivanja određenih aspekata života koji su njoj osobito važni, poput prijateljstva. U ovom narativu može se uočiti vrlo dinamična promjena zamjениčkih perspektiva; osim intimnog *ja* i generičkog *ti*, koji su najzastupljeniji, javlja se i generička perspektiva *čovjeka* (01) te *mi*-perspektiva (04, 35). Ponovno se može primijetiti i izrazita polariziranost *ja* i *ti*-perspektive u cijelom narativu. Kada govori o aspektima pripadnosti koji su njoj važni, Lana osobito ističe prisutnost prijatelja kao presudnu za samoaktualizaciju (02-03) i dijelove narativa u kojima o tome govori iskazuje iz *ja*-perspektive, kao i dijelove u kojima govori o očekivanjima koja si je postavila glede posla i karijere (14-16). Međutim, u retku 23 prelazi u *ti*-perspektivu koja se

nastavlja desetak redaka i koja predstavlja potpuni kontrast u odnosu na očekivanja i samoaktualizaciju kako ju je opisala ranije. Dakle, sve ono što smatra važnim za samoaktualizaciju, nije joj dostupno u novom okruženju. Lana nije eksplicitno kazala da je ona ta koja je deset sati dnevno na poslu, koja je nezadovoljna poslom i koja osjeća posljedice pretjeranog rada na tijelu, nego je to iskazala distancirano, iz generičke perspektive, čime je umanjila svoju agentivnost u tim stanjima i obrascima ponašanja. To distanciranje ostvareno generičkim *ti* moguće je objasniti i kao strategiju kojom je lakše iskazati negativnu evaluaciju vlastitih postupaka ili nezadovoljstvo samom sobom. S druge strane, na taj se način Lana pozicionira kao nemoćna pod utjecajem vanjskih sila (usp. Bamberg 1997a), odnosno činjenice da je strankinja novoj zemlji, udaljena od svojih prijatelja i onih aspekata života koji su joj važni za samoaktualizaciju.

Govoreći o samoidentifikaciji, odnosno o tome kako ispitanice poimaju same sebe, zanimljivo je uočiti da u četiri navedena primjera (24-27) naratorice ne govore eksplicitno da one jesu ili da se osjećaju kao strankinje, odnosno imigrantice, nego to čine u generičkom *ti* (Irma: *ti tamo jesi imigrant*; Ines: *da, jesi stranac*; Lana: *međutim, kad si stranac negdje*; Iva: *to ti je osjećaj kad znaš da si stranac*). To se može protumačiti kao odbijanje ili nevoljko prihvaćanje identifikacije sebe kao imigranta ili stranca, odnosno doživljavanja te identifikacije kao nametnute izvana od kakvog apstraktnog agensa. O tome će biti više riječi u potpoglavlju 5.2.3. Slično pozicioniranje, no ostvareno nekim drugim jezičnim sredstvima, uočeno je i u narativima ostalih ispitanica, primjerice u Sarinu narativu (primjer 7, *ono na početku- jer sam ti ja došla u malo neobičnoj nekoj situaciji- ja nisam tamo došla na fakultet neg sam ja tam došla ko neki (1) foreign worker*). Sara ovdje svoj status definira kroz negaciju (*ja nisam tamo došla na fakultet*) i mitigacijom (nešto duljom stankom, ublaživačem *k[a]o neki*) umanjuje status kategorije u koju je smještena zbog pravila i ograničenja migracijske politike zemlje u koju je došla. Njoj je, drugim riječima, nametnut identitet stranog radnika (*ko neki foreign worker*), no ona ga nije internalizirala i prihvatila kao nešto čime se ona definira. Takvo odbijanje nametnute identifikacije vrlo je zorno prikazano i u Irminu narativu (primjer 24, *svi drugi me tako gledaju naprosto [...] ali meni ta riječ imigrant nije značila apsolutno ništa dok nisam došla ovdje*).

Primjer 28: Ines

- 01 i kak ti je bilo kad si se vratila nakon toga? (1)
02 *čudno* (0.8) [čudno

- 03 [zašto?
04 pa: bila sam naravno sretna što sam se vratila jer bilo je puno toplije-
05 tamo je bilo minus trideset pet stupnjeva
06 tak da sam se radovala svom gradu, baš je bilo toplo- ono lijepo toplo
07 ja sam uvijek bila u kratkima
08 i onda su me ljudi pitali zaš ti si u kratkima ono.
09 čudno je bilo po pitanju (1.8) prijatelja najviše (1)
10 → <mislim izgubiš jako puno prijatelja>
11 mhm
12 → mislim, prijatelja- shvatiš onda da ti to u biti ni nisu prijatelji
13 → al ono tak ti- ne znam-
14 prvi put kad sam izašla van- to je bilo za Halloween
15 kad sam se vratila sam bila vani-
16 → ono maltene osjećaš se ko (1.2)
17 ne znam, drugačije-
18 <al sam nakon godinu dana>
19 ko da više- ne znam
20 ljudi se promijene nekako (0.7)
21 → ne znam, možda se i ti vjerojatno-
22 → možda sam se i ja vjerojatno promijenila
23 → pa onda- sam što to ne vidiš na takav način
24 mhm

U Inesinu narativu (primjer 28) dinamično zamjениčko prebacivanje vrlo je vidljivo. U ovom narativu ona govori o tome kako se osjećala kad je nakon nekog vremena provedenog u inozemstvu posjetila obitelj. Može se primijetiti već opisano izmjenjivanje *ja*-perspektive i generičkog *ti*, ali najintrigantnije je prebacivanje koje se događa u redcima 21 i 22. Ovdje Ines, nastavljajući se na prethodne evaluacije iskazane u *ti*-perspektivi (10-13, 16) uočava da, ukoliko nastavi rabiti zamjenicu *ti*, ostvaruje učinak dvosmislenog značenja te da bi se iskaz mogao tumačiti kao da se *ti* referencijski odnosi na sugovornicu. Stoga se korigira i ponovno prebacuje u *ja*-perspektivu kako bi otklonila tu dvosmislenost (*ne znam, možda se i ti vjerojatno- možda sam se i ja vjerojatno promijenila*), a narativ zaokružuje kodom u *ti*-perspektivi (*pa onda- samo što to ne vidiš na takav način*). Pritom se upotrebom perspektive generičkog *ti* naratorica istovremeno deagentivizira i distancira kao sudionica događaja te generalizira iskustvo i uključuje sugovornicu, prenoseći tako unutarnja stanja i razmišljanja o iskustvu kojem govori i na taj ga način procesuiru kroz naraciju. Ovaj i prethodno analizirani primjeri pokazuju da je ta zamjениčka promjena vrlo spontana i nesvjesna; tek kada je Ines osvijestila da je značenje iskaza postalo dvosmisleno, promijenila je zamjениčku perspektivu.

Često se generalizacija javlja u narativima koji tematiziraju aspekte vlastitog i tuđeg negativnog iskustva prije i nakon migracije. Predmigracijski problemi o kojima ispitanice najčešće govore su nemogućnost pronalaska posla, frustracija razinom korupcije u društvu i nezadovoljstvo općim stanjem u Hrvatskoj. Postmigracijski problemi koje ispitanice spominju u narativima su financijski aspekti svakodnevnog života, poteškoće u pronalasku posla, stana i slično. U nastavku su navedena tri primjera koja tematiziraju predmigracijsko razdoblje i u kojima ispitanice govore o negativnim aspektima života u Hrvatskoj koji su utjecali na donošenje odluke o iseljavanju. Petrin evaluacijski narativ govori o stranačkom nepotizmu u malom gradu u kojem je živjela, dok Dunja i Maja govore o slabo plaćenom radu i anticipiranoj nezaposlenosti koje su snažno utjecale na njihovu odluku da emigriraju.

Primjer 29: Dunja

- 01 ə: ono, zašto si otišla, kak je do toga došlo?
02 ə: otišli smo zato što je Karlo dobio posao.
03 ə- kako je počeo tražit posao vani je (0.5)
04 zato što jednostavno ono, ne znam, nekako
05 sad će bit- ove godine deset godina da smo zajedno.
06 znači od toga smo osam godina proveli u rodnom gradu (0.5) ə:
07 i:: za s:vo to vrijeme, stalno neko ono-
08 → ne moš skrpat kraj s krajem,
09 → ne moš se osamostaliti,
10 → ne moš- ne **kupit** stan, nego ne moš si priuštiti da unajmiš stan.
11 → ono, a da na kraju ne budeš gladan.
12 mhm
13 i tak da nam se- jednostavno nam se nakupilo i to nam je dosadilo. (0.8)
14 kužiš.
15 nismo mi više klinci i ova:j (1)
16 mislim da ga je to pritislo.
17 → plus, taj njegov posao gdje ono radiš od jutra do mraka,
18 kužiš i: stalno ono (0.8) on- on radi s djecom.
19 teniski trener je bio.
20 mhm
21 i ova:j (1) za tako neku simboličnu cifru
22 sa puno djece i besplatno
23 i onda i ono što bi ti trebali platiti ili-
24 ili ne plate uopće ili ti ne plate na vrijeme
25 → pa onda ti **sam** nekako to pokušavaš skrpat
26 → da- da bi uopće ova:j si mogao isplatiti plaću i platiti davanja svaki mjesec
27 i ono, mislim, katastrofa

Primjer 30: Maja

01 kak je to uopće došlo do toga da si odlučila doć u Kanadu?
02 aha (3) hm (1) pa evo ovako, samo da ti dam kao pozadinsku sliku
03 znači ja sam diplomski rad radila **do** četvrtog mjeseca (1)
04 i (1) moja dip- znači, obrana je bila na kraju četvrtog mjeseca?
05 i dobila sam diplomu i sve je bilo pet
06 i **doslovno** u dva tjedna se spakovala i ošla u Kanadu
07 nači ni malo odmora od faksa-
08 ni malo ono da sam se iživila, onako
09 → par godina da sjediš doma ko što u Hrvatskoj, [što inače bude
10 da da da
11 da, moj dečko tadašnji, on je tri godine sjedio doma
12 i, ono, mućko, mućko šta će
13 i tak je on nabasao kao na taj program kao
14 Kanada Hrvatska working holiday od jednu godinu-
15 → dođi radi u Kanadi i ovako još malo se zabavljaj,
16 → imaš beneficije, sve ćemo napraviti za tebe,
17 → ono imigranti imaju jako dobar status u Kanadi,
18 → dođi i istraži Kanadu usto,
19 → ne samo dođi i radi, nego ono, kao nabavi kanadsko iskustvo,
20 → što je zvučalo super na brošuri ono kad gledaš on-line
21 zvučalo je ko ono (0.2) lifetime experience
22 idealno, da
23 i ja ono razmišljam- a moš mislit mene, moje, ono- (4)
24 moje stanje u glavi je bilo onak
25 isuse moj bože, ja sam još uvijek student,
26 ne želim se uozbiljit, ne znam šta ću
27 mhm
28 kak da ja znam šta želim poslije faksa,
29 → ali **kao** onako u pozadini ti nešto onako kao kucka (0.8)
30 → pa znaš da ćeš sjedit doma- i to **dugo** vremena zato što nema posla baš-
31 bar ne onih koje ja želim.

Primjer 31: Petra

01 i onda je bilo ono hrpetina prijava za posao
02 ajde prijavi se tu ajde prijavi se tamo- [kao imaš sad priliku za stalni posao
03 mhm
04 onak ne, ne želim [stalni posao u tom gradu
05 [zašt nisi htjela? (0.5) stalni posao tamo @ (2) @@@
06 stvarno? (4) zato što
07 ako to možeš sažet [u tri rečenice @
08 [ako to mogu sažet
09 → mislim da je to izvrstan grad ako si umirovljenik i ako imaš obitelj-
10 → <ono sređenu obiteljsku situaciju i ak nemaš previše ambicije>
11 → za išta osim za svoju kućicu, svoju (1)
12 neću reć slobodicu- [ne znam kak bi to rekla

13 [@@@
 14 ali za **mlade**- i sama si bila tamo i **znaš** kakva je situacija
 15 em je društveno nikakva, em je ono
 16 → zaposlit se možeš, ali moraš bit u političkoj-
 17 → <moraš bit u vladajućoj stranci da bi dobio stalni posao,
 18 to je onak opće poznato
 19 i to sam čula od hrpetine profesora> (0.6)
 20 [da su se morali u konačnici prijavit
 21 [da, u stranku
 22 u- učlanit u vladajuću stranku da dobiju stalni posao
 23 a kak sam ja užasno apolitična onak ne ne ne to mi nije-
 24 a to mi je bio recimo premali gradić
 25 i previše mi je depresivan bio taj život
 26 <nisam se htjela zakucat,
 27 nisam se htjela dovest u tu situaciju da ja nađem posao> (0.5)
 28 i da rezigniram i da si kažem
 29 → okej to je to (1) imaš posao, budi sretna

Na pitanje o okolnostima koje su dovele do iseljavanja, i Dunja i Maja odgovaraju opisom negativnih aspekata života u Hrvatskoj i obje ih iskazuju generičkim *ti*. Oba su primjera uvodi u dulje kronike koje detaljno kronološki opisuju niz događaja koji su doveli do zatečenog stanja u trenutku intervjua. Oba narativa osim generičkog *ti*, sadrže i druge perspektive i zamjenička prebacivanja; osim naratoričine *ja*-perspektive, referencijski se upućuje i na naratoričina partnera (Dunja: *kako je počeo tražit posao vani*; Maja: *on je tri godine sjedio doma*) te *mi*-perspektiva, koja obuhvaća naratoricu i partnera (Dunja: *jednostavno nam se nakupilo i to nam je dosadilo*; *nismo mi više klinici*). No iako je u tim slučajevima riječ o referencijskoj upotrebi zamjenica *on* i *mi*, generičko *ti* ima drugačiju funkciju. Njime su generalizirani negativni aspekti života u Hrvatskoj: nemogućnost pronalaska posla (Maja: *pa znaš da ćeš sjedit doma- i to dugo vremena*), slabo plaćen rad (Dunja: *ne moš skrpat kraj s krajem*), nemogućnost osiguravanja budućnosti (Dunja: *ne moš se osamostalit*) itd. Slično je i u Petrinu narativu u kojem ona objašnjava zašto nije željela ostati u rodnom gradu, iako je za nju ondje postojala mogućnost stalnog zaposlenja, ali pod uvjetom da se učlani u vladajuću političku stranku (Petra: *moraš bit u vladajućoj stranci da bi dobio posao, to je onak opće poznato*). Sve te negativne okolnosti života u Hrvatskoj iskazane su generičkim *ti* i tako su poopćene na sve njezine stanovnike ili na većinu njih, a takvom se zamjeničkom upotrebom naratorice pozicioniraju kao komentatorice i kritičarke nepovoljne situacije, ali i kao autentične svjedokinje tog stanja jer su ga osobno proživjele, zbog čega su u konačnici i iselile iz države.

Valja se ovdje još osvrnuti i na sekvencu 15-20 u primjeru 30, gdje se javlja još jedno prebacivanje u *ti*, no u tom se nizu ne radi o istom generičkom *ti* kao u prethodnim primjerima.

Riječ je ovdje o jako dobrom primjeru intertekstualnost i interdiskursnosti. Naime, u ovoj sekvenci Maja rekontekstualizira tekst brošure za nove imigrante kojom se kanadske vlasti obraćaju potencijalnim stranim radnicima, istovremeno interpretirajući širu diskursnu praksu kanadske emigracijske politike, kojom se nastoji privući strane radnike. Iako se tekst brošure obraća svim potencijalnim doseljenicima, Maja ga rekontekstualizira kao poziv upućen njoj i njezinu partneru, prikazujući ga kao alternativu nezaposlenosti i „sjednju doma“ u Hrvatskoj.

Iz ovih triju primjera može se zaključiti da se upotrebom generičkog *ti* stanje stvari u narativima vrednuje te da se naratorice pozicioniraju kao kritičarke društvene, političke i ekonomske situacije u Hrvatskoj. Distancirajući se od *ja* u generičko *ti* pri opisu loših životnih okolnosti u Hrvatskoj, koje su ih u konačnici i nagnale da isele, naratorice ih objektiviziraju pa tako iskazana evaluacija ujedno funkcionira i kao opravdanje odluke koju su donijele. No iako su u tom aspektu one deagentivizirane i izbrisane kao sudionice iz svijeta narativa (ne govore u prvom licu, primjerice: *ne mogu/ne možemo se osamostaliti ili znam da ću sjediti doma ili morala bih se učlaniti u vladajuću stranku*), evaluirajući stanje stvari iz perspektive u kojoj se nalaze u vrijeme intervjua, naratorice se pozicioniraju kao odlučne, jake i poduzetne osobe, kojima je takvo stanje bilo neprihvatljivo, zbog čega su donijele ne tako lake odluke o iseljenu iz zemlje.

Upotreba generičkog *ti*, osim u narativima koji tematiziraju negativne aspekte života u Hrvatskoj, javlja se i kao strategija kojom se poopćuju negativna iskustva nakon preseljenja u novu zemlju, kao što se može vidjeti iz primjera 32-37.

Primjer 32: Irma

- 01 vrlo smo skromno živjele. (2)
- 02 nismo imale, nismo imale-
- 03 ono, znale di bi sad otišle,
- 04 → ono ne mož otić na kavu,
- 05 → ne mož otić na cugu- moraš-
- 06 → svaka rutina na koju si navikao ti je promijenjena, u potpunosti je promijenjena,
- 07 → znači ne znaš šta bi radio
- 08 → zato jer moraš stvorit neke nove rutine,
- 09 → a ne znaš od čeg da ih stvoriš.
- 10 → ono nemaš pojma naprosto. (1.5)
- 11 → ne snalaziš se po gradu.

U primjeru 32 prikazan je Irmin evaluacijski narativ u kojem govori iz *mi*-perspektive, pri čemu se *mi* referencijski odnosi na Irmu i druge osobe s kojima je iz Hrvatske otišla u

Ameriku. Narativ je dio duge sekvence koja tematizira preseljenje iz malog američkog mjestašca u milijunski grad i poteškoće s kojima su se naratorica i grupa njezinih prijateljica susretale na samom početku boravka ondje. Narativ započinje u *mi* perspektivi, ali se u retku 04 nastavlja upotrebom generičkog *ti*. I ovdje je riječ o generalizaciji iskustva i namjeri da se ono prikaže autentičnim i važnim. Upotreba zamjenice *ti* ima persuazivan učinak jer omogućuje slušatelju ili sugovorniku zamisliti sebe u tom položaju i na taj način predstaviti iskustvo kao stvarno i kao nešto s čime se lako poistovjetiti jer je univerzalno.

Primjer 33: Hana

- 01 a: jesi- jel možeš izdvojiti neko a: neko iskustvo ili neki događaj
 02 koji ti je posebno u- tijekom polaska, dolaska u Irsku i tako- koji je posebno se-
 03 koji ti je posebno se urezao u pamćenje-
 04 bilo dobar ili loš događaj? nešto [što ti se ovak dogodilo?
 05 [nešto: a: (3)
 06 *sad se moram sjetiti* (5)
 07 <pa šta ja znam mislim što je onako> kod-
 08 što se tiče lošijih bi definitivno bilo sam- sam **odlazak**
 09 → pošto nemaš- ne znaš šta će bit, šta se događa
 10 → kakav će bit poso, kakva će bit okolina
 11 → *kako će bit šta*
 12 tak da to je bilo dosta **traumatično**
 13 pogotovo kad sam kretala pa sam vidjela da je mama krenula plakat
 14 [jo:j
 15 [@@@ da to je taj dio uvijek
 16 da. da. mamine suze, to je najteže, znam.
 17 e: pa da tak da to je bilo dosta na samom početku još-
 18 → pogotovo dok nemaš ni neki stan svoj
 19 → *ni ništa nije uhodano*
 20 tak to je et[o] bilo.

U primjeru 33, Hanin odgovor na poticajno pitanje rezultira nešto rubnijim referencijskim narativom koji tematizira trenutak odlaska iz Hrvatske i upotrebom generičkog *ti* poopćuje osjećaj neizvjesnosti i stanja u kojem se imigranti nalaze kada odlaze u nepoznatu zemlju i ne znaju što očekivati od svakodnevnih stvari kao što su smještaj i radno okruženje. Prozodijska obilježja prisutna u pojedinim dijelovima Hanina narativa (naglašavanje riječi, tih govor) ukazuju da je riječ o emotivnom doživljaju o kojem je nešto teže govoriti. Jedina instanca narativa iskazana iz *ja*-perspektive emotivno je nabijena epizoda rastanka s majkom (*pogotovo kad sam kretala pa sam vidjela da je mama krenula plakat*), što je, kao konkretan upečatljiv komplicirajući događaj s konkretnim sudionicima, ujedno i vrhunac narativa te

izaziva uključivanje i potvrdu istraživačice (*jo:j, da. da. mamine suze, to je najteže, znam.*). Dakle, vidljivo je da se unutar istog narativa Hana pozicionira dvostruko: kao agentivna sudionica događaja rastanka s majkom i kao distancirana komentatorica osjećaja strepnje koji je proživljavala u trenutku odlaska, kao i mnogi drugi imigranti.

Generalizacija je također česta strategija pozicioniranja u narativima koji tematiziraju institucionalne aspekte migrantskog iskustva, odnosno migracijske politike destinacija ispitanica te neka pravila i opće procedure koje se odnose na imigrante u tim zemljama općenito. Primjerice, osobito često se javlja generičko *ti* kad se govori o reguliranju statusa u zemlji ili svakodnevnim institucionalnim praksama poput uvjeta za pronalazak posla i smještaja te sličnim administrativnim i birokratskim kontekstima.

Primjer 34: Maja

- 01 jer sad ovdje kad sam došla prvi puta
02 → ə: (0.5) to je takav program znači working holiday da tvoja struka trenutno ne važi
03 → nači low skilled poslovi su tebi omogućeni
04 → i to je ono dođi istraži i nešto zaradi
05 → ne možeš ti sad odma bit doktor nauke jel, [filozof i tako to – ne može.
06 da
07 to je za godinu dana, onako, low skilled,
08 → zaradi nešta sitno na low skilled poslovima i to je to.
09 tako da sam ja hm eto osim filozofije šta me još zanimalo
10 kao, ja volim kuhat, pa ajmo se ubacit u neku kuhinju.

Primjer 35: Lana

- 01 **tada**, kao što rekoh nisam znala što me očekuje- bilo je sve nepoznato-
02 misli su mi bile zaokupljene uglavnom (1.5) kako se snaći u velikom gradu
03 kako doći od točke A do točke B
04 gdje ću naći stan-
05 → naravno, stan ne možeš dobiti, ukoliko nemaš stalni ugovor za posao pa-
06 to su onako **egzistencijalna** pitanja.
07 su tada bila meni u mislima (2)
08 əm: (1) da, evo. to je bio početak. recimo.

Primjer 36: Nora

- 01 al što se tiče traženja posla i tog svega znači
02 to je sad ono potpuno druga priča
03 to sam prošla jedno- koliko je prošlo?
04 **osam** mjeseci je prošlo dok nisam našla poso
05 u::

06 tako da, znaš @ nije- nije tako bajno, znači
07 jer što kažem.
08 → ak ćeš naći bilo kakav poso, moš ga nać odma, ali: u struci-
09 dobro kombinacija je to svega naravno-
10 kombinacija i mene i moje struke i: (1)
11 ne znam, okolnosti, na posljetku čak i sreće ono.
12 da da

Ti-perspektiva u primjerima 34-36 odnosi se na proceduralne i institucionalne aspekte iskustva koji su definirani migracijskim politikama zemalja primateljica te se odnose na sve imigrante. Sve su tri ispitanice, govoreći o vlastitom iskustvu, u narativ umetnule kraću ili dulju sekvencu iskazanu iz *ti*-perspektive, koja unutar osobnih narativa funkcionira kao eksplikacija i pobliže kontekstualizira odluke koje su donijele, odnosno rekontekstualizira diskursne prakse iz svijeta migracije o kojima te odluke ovise. Maja (primjer 34) govori o tome kako je odmah po dolasku u Kanadu počela raditi u restoranskoj kuhinji, a *ti*-perspektiva objašnjava zašto je odlučila raditi baš taj posao; naime, imigrantski status koji je imala ograničavao joj je zapošljavanje u struci, pa je, iako je visokoobrazovana, mogla raditi samo nekvalificirane poslove. Lana (primjer 35) objašnjava što joj je predstavljalo poteškoću po dolasku u novi grad. Jedna od velikih briga bila joj je pronalazak stana i to objektivizira *ti*-sekvencom kojom objašnjava zašto je to tako problematično; za najam stana potrebno je imati stabilan ugovor o radu. Konačno, Nora (primjer 36) objašnjava kako je pronalazak posla bio dosta dugotrajan i naporan proces. *Ti*-perspektiva objašnjava zašto je pronalazak posla toliko dugo trajao; posao u struci imigrantima je jako teško naći, a ona nije htjela raditi izvan struke. Može se konstatirati da u ovim primjerima generičko *ti* uz već objašnjenu funkciju rekontekstualizacije istovremeno ima i funkciju opravdati nepovoljnu situaciju u kojoj su se ispitanice našle (zašto rade nekvalificirane poslove, zašto im je teško bilo pronaći adekvatan smještaj ili zašto su dugo bile nezaposlene). Generalizacijom iskustva ispitanice žele pokazati da nad tim aspektima iskustva jednostavno nisu imale kontrolu te se pozicioniraju kao neagentivne i nemoćne, pridružene apstraktnoj kategoriji ostalih imigranata iskazanom generičkim *ti*.

Osim vlastitih negativnih iskustava, iz perspektive generičkog *ti* opisuju se i iskustva imigranata iz drugih zemalja, što izravno upućuje na kontekst svijeta migracije, tj. migracijske politike pojedinih zemalja primateljica i različite kriterije koje primjenjuju na useljenike iz određenih zemalja. O toj će problematici detaljno biti riječi u potpoglavlju 5.2.3., koje tematizira pozicioniranje u odnosu na širi društveni kontekst, odnosno svijet migracije.

Primjer 37: Dunja

01 Filipinci dosta- recimo Filipinci ostave djecu na Filipinima sa rodbinom
 02 mhm
 03 s nekim: sestrama i šogoricama, tetama i bakama i didama i šta ja znam
 04 i dođu ovdje radit i kući šalju novce
 05 ali oni idu kao ono jednom godišnje
 06 → i zato što ovdje ako- ako nemaš dobar ugovor,
 07 a većina njih ne dobije tako dobre poslove,
 08 → ne dobiješ besplatno školovanje za djecu
 09 da. onda nema smisla djecu dovođit
 10 to im je skupo i onda oni uglavnom ovaj (1) ne dovedu djecu.
 11 oni koji imaju možda bolje uvjete, oni dovedu
 12 ili ako imaju malu djecu koja ne idu još u školu-
 13 al ovdje je fora što škola kreće već s pet godina
 14 → i ti po zakonu moraš dijete upisat sa pet godina u školu
 15 da da da
 16 → onda to moraš i platit.

U primjeru 37 Dunja govori o iskustvima drugih migranata te prelazi u generičko *ti* iz *oni*-perspektive. Opis okolnosti migracije Filipinaca generaliziran je ponajprije jer se rabi taj kolektivni etnonim, a dodatno se iskustvo generalizira upotrebom generičkog *ti* koje se može primijeniti na sve imigrante, odnosno stanovnike zemlje općenito (*i ti po zakonu moraš dijete upisat sa pet godina u školu*). Dunja dakle ne prenosi vlastito iskustvo ili doživljaj, nego navodi perspektivu drugih imigranata kako bi evaluirala širi društveni kontekst i usporedila vlastito iskustvo migracije, s kojim je generalno zadovoljna (i ona i njezin partner imaju dobre poslove kojima su zadovoljni), s iskustvom nekih društveno depriviranih i vrlo marginaliziranih imigranata (Filipinci). Time aktivira treću razinu narativnog pozicioniranja – svijet migracije i pri tome ilustrira jedan aspekt stratifikacije imigranata u Kataru. Ovaj primjer zorno prikazuje koliko je slojevita diskursna konstrukcija identitetskih pozicija, jer se promjenom zamjениčke perspektive istovremeno aktiviraju različiti slojevi konteksta narativne interakcije. Dakle, nemoguće je govoriti o vlastitu iskustvu migracije bez da se aktivno uključuje sugovornik i bez da se otvara šira društvena problematika poput ekonomskog, političkog, institucionalnog i društvenog položaja sebe i drugih migranata.

5.2.1.1.2. Zamjениčko prebacivanje iz ja u kolektivno mi

Sljedeći oblik zamjениčkog prebacivanja koji je primijećen u korpusu jest promjena iz *ja*-perspektive u kolektivno *mi*, koje upućuje na naratoricu i druge osobe s kojima je emigrirala.

Takvo prebacivanje, iako se temelji na referencijskoj funkciji jer se množinskim oblikom upućuje na broj sudionika radnje u svijetu narativa, ima funkciju naglašavanja kolektivnog aspekta iskustva pred individualnim. Dakle, pojedini aspekti migrantskog iskustva prikazani su iz kolektivne perspektive te se u tim sekvencama ispitanice pozicioniraju kao dio kolektiva ljudi s kojim dijele te aspekte iskustva (usp. De Fina 2003 i *nosotros*-narativi). Kolektivno *mi* koje obuhvaća naratoricu i konkretnu skupinu drugih emigranata iz Hrvatske javlja se samo u narativima ispitanica koje su emigrirale u pratnji. No *mi*-perspektiva javlja se ponekad i u narativima onih ispitanica koje su emigrirale same, ali *mi* tada nema referencijsku ulogu i nije konkretno, nego je riječ o apstraktnom *mi* koje se odnosi na određene aspekte kolektivnog (uglavnom nacionalnog) identiteta. Takvo *mi* često se javlja u ranije opisanim evaluacijskim usporednim narativima i deiktičkoj formi *kod nas* nasuprot *ovdje* (vidjeti primjere 14-16), pri čemu se *kod nas* odnosi na Hrvatsku i njezine stanovnike, a *ovdje* na zemlju u koju je ispitanica emigrirala.

U korpusu je uočeno da se diskursna strategija kolektivizacije ostvaruje na dva načina: kada unutar istog narativa dolazi do zamjениčkog prebacivanja iz *ja* u *mi*-perspektivu i kada naratorice na *ti*-pitanja odgovaraju *mi*-narativima. U nastavku su prikazani primjeri takvog pozicioniranja (primjeri 38-42).

Primjer 38: Irma

- 01 e:: onda je zapravo šok- oko svega je *uslijedio kad sam došla u (1) u New York*
 02 kad sam sletila u New York.
 03 əm sve što sam vidjela u Chicagu, veličina zgrada, veliči- količina ljudi je bila ništa-
 04 neusporediva je bila s onim što sam vidjela kad sam došla u New York.
 05 nisam- ne sjećam se- sjećam se onako u dimu prvog dana u New Yorku jer (1)
 06 toliko sam stvari vidjela odjedanputa i
 07 sve je bilo toliko svijetlo i toliko sam bila əm:
 08 nisam bila umorna tijekom cijelog leta jer je let trajao dva i pol sata, tri.
 09 ali sam se umorila >u prvih četrdest pet minuta što sam se vozila taksijem kroz New York<.
 10 [umorila sam se zbog gledanja kroz prozor.
 11 [mhm
 12 → əm (1) i taj prvi dan smo nekako ono odradile tamo,
 13 → zaspale smo kao da nema sutra.
 14 sutra dan kad sam vidjela kak izgleda četvrt u kojoj živim,
 15 kak izgleda stan u kojem ću živjet (2)
 16 koliko ljudi je u tom stanu,
 17 da moram spavat na podu, da (0.5)
 18 oni svi uskoro idu kući, kao što sam ja planirala,
 19 a da ja ostajem əm (2)
 20 to, to mi je bilo smrzavajuće. to mi je bilo, ono-
 21 nisam se i dalje bojala jer əm svi su-

- 22 → svi su nas uvjerali >da je to super sve lako, u New Yorku ima posla<
 23 → nažalost mi smo bile dovoljno naivne da povjerujemo studentima
 24 koji su u New Yorku živjeli četiri mjeseca @
 25 kao što smo i mi živjeli u Ohiou,
 26 koji nemaju **blage veze** o tome kak New York funkcionira em. (1)
 27 i koji su bili u istom tom nekom mentalnom sklopu;
 28 došli su i bili su u New Yorku u tom istom mentalnom sklopu u kojem smo mi bili u Ohiou,
 29 znači <tu sam četiri mjeseca i nakon ta četiri mjeseca i idem kući>
 30 i zbog toga se jednostavno- ne brineš se ni oko čega,
 31 naprosto **na ekskurziji si** na kojoj nemaš pratnju
 32 i moš radit šta god oćeš, ono. vu hu! e.
 33 → mi kad smo- nas tri kad smo došle u New York, mi više nismo bile u tom mindsetu.
 34 → mi smo bile, okej sad, tu smo, ajmo idemo počet tražit posao,
 35 → moramo tražit stan, moramo se brzo brzo snać
 36 tjedan dana je prošlo-
 37 doslovno ne sjećam se kak mi je prvih tjedan dana prošlo, u šoku em:
 38 → istraž- ono, hodale smo New Yorkom (1)
 39 → **gledali** iznad sebe zgrade kojima se ne nazire kraj ono nikako.
 40 → *bili smo ono, ko petogodišnjaci.*
 41 i to doslovno, i zato se toga toliko i ne sjećam.
 42 → ali nakon prvog tjedna nas je (1)
 41 → *nakon prvog tjedna nas je opizdila stvarnost.*
 42 → nakon prvog tjedna smo .hhh počele tražit posao.

Primjer 38 ulomak je iz Irmine kronike o nizu događaja koji su doveli do njezina preseljenja iz jednog vrlo malog američkog turističkog mjesta u milijunski New York. Riječ je o ulomku koji izvrsno ilustrira dinamiku zamjениčkog prebacivanja i promjene perspektive, ovisne o tematskoj i vremenskoj progresiji narativa. U kronici Irma alternira između nekoliko perspektiva; *ja* i *mi*-perspektiva izmjenjuju se nekoliko puta, a generičko *ti* javlja se u dijelu u kojem se Irma intertekstualno referira na ono što su njoj i prijateljicama s kojima je emigrirala govorili drugi ljudi (22-32). Ako se promotre redci 12-13, 22-23 i 33-35, a osobito završni dio ovog ulomka (36-44), u kojem je najistaknutija promjena iz *ja* u *mi*-perspektivu, može se uočiti da Irmino prebacivanje iz *ja* u *mi* nije isključivo iz referencijskih razloga kako bi se obuhvatile ostale sudionice radnje. Naratorica je započela kroniku iz *ja*-perspektive i ona dominira kronikom i ovim ulomkom, no ipak se prebacuje u *mi*-perspektivu kako bi naglasila pojedine aspekte iskustva koji su imali kolektivni značaj za nju i grupu prijateljica s kojima ih je doživjela. Iz prozodijskih obilježja narativa vidljivo je da je riječ o iskustvu o kojem je teže govoriti; Irma radi dulje stanke i govori tiho u dramatičnim dijelovima narativa. Stoga se upotreba *mi*-perspektive može objasniti kao strategija kolektivizacije osobito stresnih i teških aspekata iskustava i suočavanja sa surovom stvarnošću koja u psihološkom i emotivnom smislu

općenito zahtijevaju podršku bliskih ljudi, a budući da je taj aspekt iskustva Irma podijelila s prijateljicama, iskazala ga je u narativu *mi*-perspektivom. Time Irma pozicionira sebe kao dio grupe koja se našla u teškoj i nezahvalnoj situaciji nad kojom nema kontrolu. Sebe i prijateljice pozicionirala je kao pasivne (*nakon prvog tjedna nas je opizdila stvarnost*), naivne i zavarane onime što su im drugi govorili. Iako žele pokazati inicijativu i aktivno utjecati na vlastiti položaj i status u novome gradu (*mi smo bile, okej sad, tu smo, ajmo idemo početi tražiti posao, moramo tražiti stan, moramo se brzo brzo snaći*), nesrazmjer između očekivanja i stvarnosti, o kojem se govorilo u prethodnim dijelovima analize, prevelik je pa akterice u ovom dijelu kronike ostaju nemoćne.

Primjer 39: Maja

- 01 i uglavnom (0.5) i (0.2) onda sam naravno (0.5) četiri mjeseca prije isteka vize
02 → našli smo jednog hrvatskog advokata
03 koji 25 godina ima u Vancouveru praksu kao u imigracijama
04 → i pokušali smo naravno produžiti vizu jer **svima** nam se sviđjelo. kako ne bi?
05 → **to je nama bio šok** kolko je zapravo bilo crno-bijelo
06 odakle si došo to recimo crno ćemo nazvati @
07 → i onda smo došli ovdje u Kanadu i sve je bilo onako-
08 kud si prihvaćen ko imigrant-
09 → naravno da nam je prvo bilo malo
10 → jao mi smo novi ovdje, ko zna kolko se možemo osloboditi
11 malo se osjećaš ko da **svi** znaju
12 piše ti na čelu da si novi
13 plus **naglasak**
14 → pa su nas miješali sa Rusima, jeste vi Francuzi? šta ste, niko ne konti
15 dosta njih nije ni znalo gdje je Hrvatska
16 uglavnom bilo je zanimljivo, ali sve je to bilo onako
17 **drago ti je** što te prepoznaju i što ih zanima odakle si
18 → i jednostavno to nam je ono bilo tolko smo se svi oslobodili

Kolektivizaciju pojedinih aspekata migracijskog iskustva ilustrira i Majin narativ (primjer 39), u kojem se također može uočiti više promjena perspektive. Ovaj ulomak završni je dio Majine kronike koja govori o iskustvima u Kanadi, razlozima za produženjem vize, reakcijama mještana i velikom kontrastu u odnosu na život u Hrvatskoj. Naratorica započinje narativ u prvom licu jednine, no ubrzo se prebacuje u *mi* i ta se alternacija odvija kroz većinu narativa. Osim *ja* i *mi*, u narativu se u nekoliko navrata javlja i generičko *ti* (06, 08, 11, 12, 17). Iako je Maja započela govoriti o vlastitom iskustvu (ovaj narativ nastavlja se na primjer 34, u kojem Maja govori o svom poslu u restoranu), ubrzo ga promjenom u *mi* kolektivizira kao zajedničko iskustvo koje su doživjeli ona i prijatelji s kojima je emigrirala. Generičkim *ti*

Primjer 41: Nora

- 01 nisam apsolutno nikakva negativna iskustva imala.
 02 više onako znaš, samo ti je problem to što nisi **sam** pa ti je onako nelagodno
 03 ali drugo, ostalo, zapravo upoznaš ljude onak i okej je onak
 04 → sam što mi nismo se toliko ni družili s ljudima,
 05 → sam smo ono došli sa ciljem aha- idemo tražit stan, idemo tražit poso
 06 znači, nema ono zezancije.
 07 znači nisi imala unaprijed nekakav poso koji si planirala ili koji [te čekao
 08 [a ne ne ne.
 09 → ne, došli smo onak znači s namjerom (0.8)
 10 a evo znači doslovno plan je bio da će on nać bilo kakav poso
 11 → i da ćemo se snać- znači nas dvoje
 12 a ja da ću tražit u struci.

Primjer 42: Ines

- 01 meni je cilj u biti da, ak se budem vraćala
 02 vraćala bi se da ne bi tražila posao, nego (1)
 03 → zato što nama u biti ako nam firma bude uspjeta za deset godina
 04 → i ako zaradimo više novaca ili nešto da imamo dovoljno svojim novcima- svoj novac-
 05 → da ne moramo ovisiti o državi, državnim zakonima,
 06 → da nam ništa- da imamo firmu koja bi bila ovdje- u ə: ovaj u Nizozemskoj
 07 → a tamo bi bili tipa nekih 6, 8 mjeseci [il tako nešto
 08 [da da da. kužim.
 09 → i onda se vratimo po potrebi il nešto
 10 → ali nikake veze da tražimo poso u Hrvatskoj (1)
 11 → da imamo posla s (0.8) ljudima i tako to

Dunja, Nora i Ines (primjeri 40-42) emigrirale su zajedno s partnerima te u narativima često uz *ja* upotrebljavaju referencijsko kolektivno *mi*. No zanimljivo je uočiti da, iako ispitanicama istraživačica postavlja izravna *ti*-pitanja (Dunja 01; Nora 07), one odgovaraju narativima u *mi*-perspektivi. Dunjin narativ (primjer 40) i zamjeničke promjene ukazuju na to da je njezina odluka o iseljenju uvelike ovisila o partnerovim poteškoćama u pronalasku posla te da cijelo iskustvo doživljava kao snažno kolektivno iskustvo. Slično je i s Norinim narativom (primjer 41), koji govori o iskustvu života u hostelu prije negoli su ona i partner pronašli adekvatan smještaj. Konačno, Ines se u hipotetičkom narativu o potencijalnom povratku u Hrvatsku (primjer 42) također prebacuje u kolektivno *mi*, budući da odluka o povratku uvelike ovisi o zajedničkom poslovnom uspjehu nje i njezina partnera i njihovoj nevoljkosti da rade u Hrvatskoj. Može se zaključiti da se upotrijebivši referencijsko kolektivno *mi* u ovim narativima

ispitanice pozicioniraju kao dio agentivnog kolektiva, odnosno para koji donosi odluku zajedno iseliti iz Hrvatske, poduzimati korake nakon iseljenje te planirati potencijalni povratak.

5.2.1.1.3. Zaključna razmatranja o upotrebi zamjeničkog prebacivanja

Zamjenička upotreba najtransparentnije je jezično sredstvo za naglašavanje individualnog, kolektivnog, odnosno poopćenog aspekta migrantskog iskustva. Analizom upotrebe zamjenica u narativima iz korpusa uočeno je da je riječ o jezičnom sredstvu kojim naratorice na vrlo dinamičan način, u tijeku tematske i temporalne progresije narativa, ostvaruju različite identitetske pozicije, a zamjeničkim se alternacijama istovremeno postiže i aktiviranje drugih razina narativnog konteksta – svijeta naracije i svijeta migracije. Kao najučestalije zamjeničke alternacije u korpusu uočene su promjena iz perspektive naratorice (individualnog *ja* ili kolektivnog *mi*) u generičko *ti* te promjena individualnog *ja* u kolektivno *mi*. U prvom se slučaju ostvaruje diskursna strategija *generalizacije*, a u potonjem diskursna strategija *kolektivizacije*.

Diskursna strategija generalizacije ostvarena upotrebom generičkog *ti* karakteristična je po tome što naratorica najčešće započinje narativ o konkretnom događaju u kojem je bila prisutna, ali u određenom trenutku mijenja perspektivu u *ti*, koje nije referencijsko, nego generičko. Funkcija tog generičkog *ti* višestruka je. Takvom promjenom perspektive iskustvo se izdiže iz domene individualnog te se generalizira kako bi sugovornici kojoj se naratorica obraća, odnosno istraživačici, bilo bliskije i lakše shvatljivo. Istovremeno se brisanjem sebe kao društvenog aktera koji je doživio iskustvo oblikuje objektivna pozicija iz koje se iskazuje evaluacija događaja iz svijeta narativa i moralni stav. Još jedna uloga generalizacije pojedinih aspekata migrantskog iskustva je i distanciranje od iskustva, ne samo kako bi se umanjilo aktivno sudjelovanje ili odgovornost u nekom događaju, nego i kako bi se olakšalo govoriti o teškim i stresnim situacijama. Budući da je diskursna strategija generalizacije najučestalija u narativima koji tematiziraju negativna, nelagodna i teška iskustva s jedne, te problematiku samoidentifikacije i osjećaja (ne)pripadanja u novoj zemlji s druge strane, može se pretpostaviti da generalizirajući negativna iskustva ispitanice stvaraju poziciju iz koje mogu oblikovati suzdržaniji iskaz i tako izbjeci izraženo pokazivanje emocija, umanjiti svoju ulogu u nekom nepovoljnom raspletu događaja ili implicitno iskazati vlastite stavove. Riječju, naratorice koriste strategiju generalizacije kako bi lakše izrekle one aspekte iskustva o kojima je teško govoriti. Iako *ti* koje se rabi u navedenim situacijama nije referencijsko, odnosno, ne upućuje

na sugovornicu, ono ima određenu ulogu u uključivanju sugovornice u svijet narativa jer manje ili više premošćuje jaz između svijeta narativa (u kojem je *ti* posve apstraktno, generičko i ne upućuje na konkretnu osobu) i svijeta naracije (u kojem iz perspektive naratorice *ti* upućuje na sugovornicu). Drugim riječima, na taj se način ispitanice naizmjenično pozicioniraju kao sudionice događaja u svijetu narativa, odnosno kao naratorice u svijetu naracije.

Diskursna strategija kolektivizacije nešto je rjeđa od strategije generalizacije. Kolektivni akter *mi* javlja se u narativima ispitanica koje nisu same emigrirale, nego u pratnji prijatelja, poznanika i/ili partnera. Iako je u tim narativima promjena iz *ja* u *mi*-perspektivu referencijski opravdana, to ne objašnjava uvijek prebacivanje perspektiva unutar istih narativa. Naime, iako su one ispitanice koje nisu same emigrirale velik dio iskustva doživjele u grupi, općenito su o svojim iskustvima govorile iz *ja*-perspektive, a prebacivale bi se u kolektivnu *mi*-perspektivu uglavnom kad bi govorile o nešto nepovoljnijim iskustvima, stanjima i osjećajima, pozicionirajući sebe i ostatak kolektiva uglavnom kao neagentivan pacijens koji proživljava određena stanja (npr. primjer 38: *opizdila [nas je] stvarnost*, primjer 39: *to je nama bio šok*). S druge strane, ukoliko se kolektivno *mi* referencijski odnosi na naratoricu i njezina partnera, o čemu svjedoči niz narativa o donošenju odluke o iseljavanju i zajedničkom planiranju budućnosti, tada naratorice sebe i svoje partnere pozicioniraju kao agentivne i poduzetne aktere koji se ne žele pomiriti s lošim stanjem u Hrvatskoj i odlučuju potražiti bolje uvjete rada u inozemstvu. To potvrđuje i ranije navedenu De Fininu (2003) opasku da zamjenička upotreba i izricanje agentivne ili neagentivne perspektive naratora u narativima o osobnom iskustvu migracije u velikoj mjeri ovisi o specifičnom lokalnom i društvenom kontekstu migracije.

Osim konkretnog kolektivnog *mi*, koje referencijski uključuje osobe s kojima su naratorice emigrirale, u narativima se ponekad javlja i apstraktno kolektivno *mi*, koje se odnosi se na stanovnike Hrvatske (*mi, kod nas*), odnosno kolektivni (nacionalni ili etnički) identitet, čime se obično ostvaruje strategija polarizacije u usporednim evaluacijskim narativima koji uspoređuju određene aspekte života u Hrvatskoj i novoj zemlji (vidjeti potpoglavlje 5.1.2.1.). To *mi/oni* pozicioniranje aktivira širi društveni kontekst – svijet migracije, budući da podrazumijeva nacionalne i kolektivne identitete te različite društvene prakse vezane uz migracijske politike, što je razina pozicioniranja o kojoj će se detaljnije govoriti u potpoglavlju 5.2.3.

Može se zaključiti da, iako se u korpusu primjećuju diskursne strategije generalizacije i kolektivizacije, narativi nisu u cijelosti kolektivno orijentirani te je individualno iskustvo u mnogim aspektima generalizirano. Identitetske pozicije i različite perspektive dinamično se

izmjenjuju unutar istih narativa te je nemoguće izdvojiti zamjениčku perspektivu i identitetsku poziciju koja je konstanta za pojedini narativ. Umjesto toga, može se govoriti o tome koji se aspekti migracijskog iskustva unutar istog narativa generaliziraju, kolektiviziraju ili individualiziraju. Općenito se može zaključiti da se generalizacijom i kolektivizacijom ostvarene zamjениčkim prebacivanjem postiže pozicioniranje naratorica kao distanciranih od sudjelovanja u događaju, ali ujedno i kao evaluatorica događaja ili problematičnih pojava u Hrvatskoj ili u zemlji u koju su doselile. Zamjениčkim prebacivanjem ispitanice se pozicioniraju kao podvojene između sebe kao agentivnih inicijatorica djelovanja i sebe kao pripadnica određenih grupa (apstraktnih, koje se u slučaju generalizacije odnose na imigrante općenito ili konkretnih, u slučaju kolektivizacije).

Konačno, dinamična promjena identitetskih pozicija koja se ostvaruje zahvaljujući zamjениčkom prebacivanju tijekom narativne interakcije potvrđuje raniju teorijsku konstataciju da je diskursnu konstrukciju identiteta u narativima o osobnom iskustvu nužno promatrati kao dinamičan i kontekstualno uvjetovan proces, a ne kvantitativno mjerljiv preddiskursni konstrukt.

5.2.1.2. Konstruirani dijalog kao jezično sredstvo pozicioniranja društvenih aktera

Značenje u jeziku, a osobito u interakcijskom diskursu, nikad nije proizvod jednog izoliranog govornog događaja, nego ono proizlazi iz složenog odnosa povezivanja sadašnjih, prošlih i budućih diskursa (Tannen 2007: 9). Mehanizam koji govornicima omogućuje da ranije ostvarene tekstove i dijaloške reference povežu s određenim ljudskim djelovanjem i rekontekstualiziraju u novom diskursnom okruženju jest *intertekstualnost*. Najzorniji je primjer intertekstualnosti u narativnom diskursu izravno ili neizravno prenošenje riječi ili cijelih razgovora društvenih aktera. U tradicionalnoj lingvistici taj se fenomen zove upravnim, odnosno neupravnim govorom. U *Hrvatskoj gramatici* (Barić et al. 1993: 525) stoji o tome općenita natuknica da se nečije riječi mogu navoditi upravo onako kako su izgovorene (upravni govor) ili se mogu preoblikovati zavisnim rečenicama (neupravni govor). Općenito se hrvatske tradicionalne gramatike po pitanju (ne)upravnog govora bave pravopisnim i interpunkcijskim konvencijama navođenja tuđih riječi, iako je strategija prenošenja ranijih razgovora i riječi društvenih aktera promatrana iz diskursne perspektive, osobito u kontekstu govornog i narativnog diskursa, znatno složenija od te normativne i standardološke razine. Naprotiv, kada se u narativnom diskursu prenose prethodni razgovori ili tekstovi, nije riječ samo o njihovoj

međusobnoj povezanosti na formalnoj razini, nego se ulomci diskursa iz jednog okruženja izmještaju (*dekontekstualiziraju*) i potom umeću u novo okruženje (*rekontekstualiziraju*) te na taj način nastaju novi tekstovi (*entekstualizacija*) koji ulaze u društvenu cirkulaciju (Hodges 2015: 43). Primjerice, u različitim se medijskim izvještajima mogu citirati dijelovi govora ili dijelovi izjave nekog političara te tako rekontekstualizirani mogu poprimiti novo značenje u kontekstu medijskog izvještaja ili novinskog članka i kao takvi nastaviti cirkulirati u javnom diskursu, na društvenim mrežama, svakodnevnim razgovorima i sl. (vidjeti Reisigl i Wodak 2009). Štoviše, navođenje tuđih riječi ili prenošenje cijelih razgovora u kontekstu narativnog diskursa predstavlja jedno od najistaknutijih diskursnih sredstava koja govornici koriste prilikom prenošenja osobnih iskustava i kao što je napomenuto u formalno-funkcionalnoj analizi narativa, riječ je o važnom jezičnom sredstvu kojim se konstruiraju agentivni društveni akteri u svijetu narativa.

Deborah Tannen (2007: 102-132) preispituje tradicionalno prihvaćen lingvistički koncept (ne)upravnog govora i interpretira ga iz interakcijske diskursne perspektive, pozivajući se na neke od temeljnih Bahtinovih ideja. Bahtin se u svojem utjecajnom radu unutar teorije heteroglosije i polifonije bavio i fenomenom prenošenja tuđih riječi te je upravni govor u pripovijedanju smatrao aktivnim procesom transformacije, jer čak i ako su doslovno prenesene, uvijek dolazi do određene semantičke promjene protagonistovih izgovorenih riječi u priči, stoga je nemoguće razgraničiti što su izvorne riječi, a što komentar pripovjedača (Bahtin 1981, prema de Fina 2003: 94). Tannen na tragu tog shvaćanja tvrdi da prenošenje tuđih riječi kao takvo nije moguće, najprije zbog toga što većina onog što se u diskursu javlja kao nečiji preneseni dijalog nitko zapravo nije izgovorio u takvom obliku. Naime, u trenutku kada tuđe riječi prenosi trenutni govornik, one su rekontekstualizirane u posve novom diskursnom okruženju. Prisustvom dijaloga u priči aktiviraju se dvije razine konteksta, *kontekst prenošenja* (eng. *reporting context*), tj. interakcijske okolnosti u kojima se prenose riječi protagonista i *preneseni kontekst* (eng. *reported context*), tj. okolnosti u kojima je kazan izvorni iskaz. Stoga Tannen predlaže termin *konstruirani dijalog* (eng. *constructed dialogue*) i tvrdi da je riječ o jezičnoj strategiji kojom se uokviruju informacije na komunikacijski učinkovit način te se uključuje sugovornika uz ritmički, zvučni i evaluacijski učinak. Tannen dodaje da konstruirani dijalog omogućuje slušateljima ili čitateljima oblikovanje vlastita razumijevanja prenesenog događaja jer kada govornici daju glas likovima u priči, ona postaje dramatična, a slušatelji postaju interpretativna publika drame. Dvije razine konteksta o kojima Tannen govori vrlo je lako povezati s dvjema razinama narativnog konteksta opisanima u ovom radu; preneseni kontekst može se povezati sa svijetom narativa, a kontekst prenošenja sa svijetom naracije.

Stoga se u interpretaciji strategija identitetskog pozicioniranja ovdje umjesto termina (ne)upravni govor rabi termin konstruirani dijalog, koji je u suvremenim analizama diskursa već široko prihvaćen.

U narativnoj je analizi konstruirani dijalog (ili upravni govor u ranijim fazama) prepoznat kao sredstvo iskazivanja evaluacije i samoreprezentacije, odnosno iskazivanja vlastite agentivnosti i agentivnosti ostalih sudionika radnje (npr. Labov i Waletzky 1967, Labov 1972a, De Fina 2003, Relaño Pastor i De Fina 2005, Relaño Pastor 2014). Primjerice, Relaño Pastor i De Fina (2005) analizom su narativa o jezičnom konfliktu latinoameričkih imigrantica u SAD-u zaključile da je konstruirani dijalog jezično sredstvo čijom upotrebom naratorice preispituju društvene uloge koje su im pripisane u svijetu priče, ali i u širem društvenom kontekstu. Slično, Johansen (2011) analizom interakcijskog diskursa svakodnevnog obiteljskog razgovora uočava da sudionici interakcije zahvaljujući upravnom govoru u narativnom diskursu pregovaraju, odnosno umanjuju ili naglašavaju agentivnost i odgovornost aktera čiji se dijalog prenosi.

Konstruiranom dijalogu inherentna je logika prošlih događaja; njegova je uloga prenijeti nešto što se dogodilo u prošlosti – nešto što je netko rekao nekome, s određenim ciljem i razlogom. S obzirom da se upotrebom konstruiranog dijaloga oblikuje dijaloški svijet priče u kojem su postupci i djelovanje pojedinih likova naglašeni, govornici tako interpretiraju događaj iz vlastite perspektive te konstruiraju identitetske pozicije koje su im u kontekstu svijeta narativa važne. Primjerice, pripovjedači često posežu za konstruiranim dijalogom kad žele naglasiti ili umanjiti uključenost ili odgovornost za postupke aktera o kojima je u narativu riječ. Naime, likovi koji „puno govore“ (tj. koje naratori „citiraju“ ili „glume“) često imaju vrlo važnu ulogu u svijetu narativa, a oni koji „šute“ njihova su suprotnost, pasivni i neagentivni promatrači. Primjerice, De Fina (2003: 102) je analizom dijaloga i govornih činova u narativima o prelasku meksičko-američke granice prikazala da meksički imigranti umanjuju svoju ulogu u prelasku granice tako što drugim likovima u narativima (primjerice, krijumčarima, španj. *coyotes*) daju više mjesta za govor i pripisuju im poduzetne govorne čineve poput sugestija i zahtjeva, dok sebe kao sudionike događaja predstavljaju tihima i gotovo nikada ne govore. Također, prenošenje nečijih riječi naratori mogu rabiti kao strategiju umanjivanja društvene odgovornosti eksplicitne evaluacije postupaka ili stavova pojedinih društvenih aktera. Naime, umjesto da otvoreno govore o svojim moralnim stajalištima, govornici ih često kanaliziraju kroz dijaloge u kojima oni ili drugi akteri sudjeluju kao likovi iz svijeta priče. Riječju, konstruirajući agente koji nešto govore, naratori mogu implicitno izreći svoje mišljenje o njima i njihovim postupcima, bez da snose odgovornost za to mišljenje. Osim

toga, konstruirani dijalog ima važnu ulogu u oblikovanju pripovjedljivog narativa. Naime, animacijom različitih likova iz svijeta priče naratori obogaćuju stil pripovijedanja implicitnom evaluacijom jer govor likova iz svijeta priče vrlo učinkovito prenosi osjećaje i naboj priče pa eksplicitni komentari i evaluacije događaja nisu potrebni.

U ovom je dijelu analize prikazan način na koji ispitanice u narativima o osobnom iskustvu migracije rekontekstualiziraju dijalog i riječi društvenih aktera i kako pritom pozicioniraju te društvene aktere, odnosno osobe koje su izgovorile prenesene riječi. Promatra se jesu li riječi aktera konstruirane izravno ili neizravno i pozicionira li se na taj način aktere koji (ne) govore, uključujući sebe, kao agentivne ili neagentivne. Drugim riječima, tko su govornici i u kojim situacijama što i kome govore? Nadalje, u kojim su situacijama naratorice govornice i kako rekontekstualiziraju vlastite iskaze u narativima?

Budući da sadrži primjere različitih mogućnosti rekontekstualizacije stvarnih dijaloga i izgovorenih i neizgovorenih riječi društvenih aktera, kao ilustrativan primjer upotrebe konstruiranog dijaloga u narativnom diskursu najprije je prikazan jedan Ivin narativ (primjer 43), a potom su opisane pojedine mogućnosti identitetskog pozicioniranja društvenih aktera upotrebom konstruiranog dijaloga. Konstruirani dijalog u narativu na koji se u analizi upućuje označen je strelicom (→).

Primjer 43: Iva

- 01 mislim šou ono, ja u jednom trenutku ono- nisam znala šta da ja radim
- 02 znači išla sam ono u tu: agenciju
- 03 otišla sam razgovarat s tom menadžericom,
- 04 zvala sam, pokušala sam nešta napraviti
- 05 otišla sam u informacije za građane, da vidim koja su mi prava bla bla bla
- 06 da bi mi tamo taj ə (0.5) jedan čovjek koji tamo radi u tom:: za građanska prava reko
- 07 → znaš šta? ovo je situacija- jednostavno nisi imala sreće
- 08 → i əm: (1.5) meni je jako žao,
- 09 → ali tu jedino šta sad ti tu možeš napraviti je znači ili tražiti novi posao
- 10 → ili otići tražiti posao nazad. (1)
- 11 da
- 12 tako da sam ja nakon toga razgovora s njime (0.7)
- 13 znači imala znači šou ono u mojoj glavi
- 14 prije toga sam kaem ti išla pričati sa tom- sa tom menadžericom u toj- u toj agenciji
- 15 sa svim dokazima, sa svim mejlovima, isprintano, ono podvučeno
- 16 ona je mene pravila ludu
- 17 došla sam s prijateljicom kao svjedok da mi kužiš bude
- 18 znači ona mene pravi ludom, kužiš ono
- 19 cijelo vrijeme su me navlačili da moram još nekakve- slali kao na intervju
- 20 → pa mi na intervjuu kažu

21 → pa ne možemo te zaposlit jer nemaš taj i taj **trening**
 22 → znači nemaš tu kvalifikaciju, taj certifikat
 23 → pa šta me onda šaljete na te treninge?
 24 znaš ono
 25 stvari su se odigrale tako da ja ono- da su me samo zavlčili
 26 kako bi opravdali nekako sebe i da se vidi da su ono-
 27 neće me sad baš kompletno otkantati.
 28 mhm mhm
 29 i uglavnom ovaj: sam ja na kraju, nakon što sam otišla s tim čovjekom razgovarati-
 30 idem ovak kući-
 31 → reko znači ja sad moram **stvarno**. zaboraviti (1) **sve**, skulirati, pregrist jezik @@@
 32 i u tom trenutku sam se okrenula i otišla i sjela na- na vlak
 33 i otišla jel- jer ja ne radim u Dublinu, radim u jednom 0m mjestu
 34 jedno 40 minuta vlakom južno od Dublina a: na obali [Irske
 35 [mhm]
 36 i ova:j i onda sam sjela tak u taj vlak
 37 → i reko ništa, moram sad otić sad na poso,
 38 → otić popričat sa svojom menadžericom i tražit poso nazad. (1) @
 39 i tak sam ti došla
 40 → reko jel mogu ja dobit svoj poso nazad (1)
 41 → kaže ona da
 42 @
 43 na kraju su se svi složili, svi od glavnih menadžera
 44 → reko može (1.5)
 45 na kraju sam ti ja dobila svoj poso nazad
 46 znači. ja. nisam. znala. šta se sad dogodilo (1.5)
 47 jel mene neko za- da prostiš, zajebava?
 48 @@@

U prikazanom ulomku duljeg ulančanog narativa (primjer 43) Iva govori o pokušaju promjene posla. Dala je otkaz jer ju je jedna agencija regrutirala i ponudila joj bolji posao, što je na kraju neslavno završilo kada se predstavница agencije prestala javljati, a Iva posramljeno morala tražiti stari posao natrag. Izvjesno je da se radi o referencijskom, vrlo pripovjedljivom narativu, koji je zasićen instancama konstruiranog dijaloga. No također se može uočiti da te instance različito funkcioniraju u narativu te da se dijalog i riječi aktera na različite načine rekontekstualiziraju u narativu.

Prototipni konstruirani dijalog, odnosno ono što bi se tradicionalno identificiralo kao upravni govor, ulomak je teksta u kojem se ravnopravno navode riječi sudionika dijaloga. U ovom je primjeru na taj način prenesen razgovor između Ive i službenika u uredu za građanska prava (07-10), no iako ulomak zorno ilustrira dijalog, Iva prenosi samo njegove riječi, dok sebe pozicionira kao neagentivnu u tom događaju jer se njezin glas u narativu ne čuje. Ipak, situacija je slikovito dočarana i Ivino sudjelovanje u dijalogu je implicitno. Slušatelj može pretpostaviti

kako bi takav razgovor tekao, kakva bi pitanja Iva postavljala službeniku i sl. No Iva prenosi samo središnje dijelove tog razgovora, konstruirajući službenika kao agentivnog aktera koji svojim iskazom utječe na daljnji tijek događaja u svijetu narativa, dok vlastite riječi ne rekontekstualizira. Iva nastavlja o tome kako je tijekom regrutacijskog procesa morala ići na brojne intervjuje, no agencija je odugovlačila proceduru ([oni] *su me samo zavlačili*). Tu se ponovno javlja konstruirani dijalog (20-23), no za razliku od prethodnog ulomka gdje govori službenik, ovdje su agent bezlični „oni“, a „njihove“ riječi zapravo su ilustracija i sažimanje brojnih intervjuja kroz koje je Iva prošla. Dakle, te rekontekstualizirane riječi nije nitko doslovno izgovorio, ali ih Iva konstruira na ovaj način kako bi naglasila odgovornost djelatnika agencije koja ju je prevarila. Ivine riječi *pa šta me onda šaljete na te treninge?* nisu njezine doslovne riječi, ona ih zasigurno nije nikome izravno uputila, nego je to njezin unutarnji dijalog, odnosno evaluacija situacije, koju je konstruirala u obliku odgovora na pitanja koja su joj često postavljana. Dakle, Iva u narativu rekonstruira dijalog koji se zapravo nije dogodio, ali oslikava razvoj događaja u svijetu narativa i poantu koju prenošenjem ovog događaja želi istaknuti. Na taj način pozicionira djelatnike agencije kao neprofesionalne i neiskrene i stoga odgovorne za situaciju u kojoj se našla. S druge strane, sebe kroz instance navođenja vlastita (unutarnjeg) govora pozicionira kao frustriranu i nemoćnu trpiteljicu nepravde. Dakle, kroz rekonstrukciju dijaloga između sebe i drugih društvenih aktera naratorica je uspjela implicitno iskazati svoj moralni stav, evaluirati situaciju i njezine sudionike, bez da je eksplicitno karakterizirala ikoga.

U ovom primjeru prisutno je i navođenje vlastitih riječi, odnosno onoga što naratorica „govori samoj sebi“ ili ono što misli, ali ne izgovara. Primjerice, redci 31, 37 i 38 predstavljaju Ivin unutarnji dijalog kojim se obraća samoj sebi te donosi odluku o tome da će zatražiti stari posao. Diskursna oznaka *reko[h]*, koja označava uvođenje vlastitih riječi, često se javlja u korpusu, a Iva i druge ispitanice osobito ju rabe kad iskazuju vlastitu odlučnost i inicijativu, bilo da je riječ o unutarnjem dijalogu ili stvarnom dijalogu s drugim društvenim akterom. Dakle, instance Ivina unutarnjeg dijaloga sa samom sobom funkcioniraju kao sredstvo pozicioniranja sebe kao odlučne i spremne na djelovanje kako bi ispravila nepravednu situaciju u koju je dovedena, iako je cijena tog poteza postidjeti se i poniziti pred bivšim poslodavcem. Redci 40-41 još su jedan primjer rekontekstualizacije stvarnog razgovora, ovaj put između Ive i menadžerice od koje je zatražila svoj stari posao, gdje obje kratko progovaraju, ali je riječ o ilustraciji stvarnog dijaloga, čak u određenom smislu karikiranju tog razgovora s humorističnim efektom.

Uz navedene primjere izravne rekontekstualizacije dijaloga, valja spomenuti i slučajeve navođenja govornih činova bez prenošenja riječi, primjerice u redcima 03-04 i 14-19. Iako se u narativu ne čuju uvijek glasovi društvenih aktera koji sudjeluju u razgovorima, čitava vremenska progresija narativa temelji se upravo na rekontekstualizaciji razgovora s različitim društvenim akterima – birokratskim službenicima, menadžerima i slično. Sličan primjer narativne progresije kroz konstruirani dijalog i navođenje govornih činova je i raniji Inesin narativ o situaciji kada je ostala bez smještaja (primjer 2). U rekontekstualizaciji dijaloga u Ivinu narativu, njezin se glas uglavnom ne čuje jer govore najčešće drugi akteri, čiji govorni činovi usmjeravaju tijek događaja, dok je njezino sudjelovanje svedeno na unutarnje dijaloge ili ono što je pomislila u određenom trenutku, ali nije izgovorila ili ono što je „samoj sebi rekla“ u trenutku kad je donosila odluke.

Kao što ilustrira primjer 43, načini rekontekstualizacije govornih činova i dijaloga između društvenih aktera realizirani u ovome korpusu mogu se podijeliti u četiri glavne skupine:

- i. prenošenje konkretne interakcije među društvenim akterima
- ii. ilustracija, sažimanje ili karikiranje stvarnih i učestalih razgovora
- iii. dijalog koji se nije dogodio
- iv. unutarnji dijalog i razgovor sa samom sobom

U nastavku su podrobnije analizirane različite mogućnosti konstruiranog dijaloga se posebno razmatra u kojim situacijama su naratorice agentivne, tj. u kojima se može čuti njihov glas, tko su ostali govornici te jesu li individualizirani ili generalizirani.

5.2.1.2.1. Prenošnje konkretne interakcije među društvenim akterima

Najtransparentniji primjeri upotrebe konstruiranog dijaloga javljaju se obično u referencijskim narativima u kojima se prenose cijeli ili dijelovi nekih razgovora. U ovom korpusu u referencijskim narativima s konstruiranim dijalogom najčešće progovaraju različiti administrativni službenici ili nadređeni, ali i slučajni individualizirani sugovornici, primjerice, posjetitelji koncerta u Majinu narativu, žena koja upućuje ksenofobni komentar u Sarinu narativu i susretljiva žena u Inesinu narativu (primjeri 1-3). U tim situacijama naratorice ne prenose vlastite riječi, a ako i govore, govore malo i rijetko ili prenose unutarnji dijalog, tj. ono što su htjele reći, ali nisu izgovorile, kao Iva u primjeru 43. To ne znači da su one u stvarnoj interakciji šutjele, već u narativima u prvi plan stavljaju agentivnost onih aktera koje smatraju odgovornima i prenose događaje iz individualne perspektive.

Primjer 44: Ines

01 tad još nismo bili u Europi kad sam ja bila
02 aha, da da da
03 tak da sam morala sve prolazit ono
04 i onda mi je bilo najgore od svega
05 osjećaš se ko **tupan**
06 sjediš tamo i sjedi ta tvoja n- neka koja će ti pomoć
07 i oni tamo pričaju latvijski
08 a ti sjediš i ko majmun ništ ne kužiš
09 onak- gledaju u tebe,
10 → sam ti kaže daj mi osobnu,
11 → daj mi ovo, daj mi ono,
12 → daj mi zdravstvenu, daj mi ovo
13 → a ti sam *tuf tuf dobro je*
14 i onak na kraju ono iskomplicira se jer ova ne radi dobro
15 ovaj ne kaže sve-
16 znaš kak to sve već ide [s milijun stvari
17 [da
18 i onda ti ispadneš budala jer sjediš, a ne kužiš ništa
19 da, ni ne razumiješ ništa i nemaš pojma šta se događa

Inesin narativ (primjer 44) zanimljiv je primjer evaluacijskog narativa, koji je, iako govori o vrlo konkretnom događaju iz prošlosti, iskazan generičkim *ti* i habitualnim prezentom. Riječ je o situaciji u imigracijskom uredu, gdje je zbog komunikacijske barijere Ines bilo jako teško sporazumjeti se sa službenicima. Dok su službenici agentivni i govore (10-13), Ines ne zna jezik pa šuti, nemoćna je i neagentivna. Njezin udio u interakciji (koji je generaliziran upotrebom generičkog *ti*) zapravo i nije govor, nego svojevrsno glasanje iskazano prozodijskim sredstvima poput onomatopeje (13). Osim što ovaj narativ dobro ilustrira pozicioniranja društvenih aktera upotrebom konstruiranog dijaloga, u njemu se otvaranjem problematike jezičnih kompetencija ujedno aktivira kontekst svijeta migracije. Koliko je migrantima važan pristup jezičnom kapitalu zemlje u koju dolaze možda je samorazumljivo, no ovaj narativ zorno ilustrira kako (ne)poznavanje jezika utječe na iskustvo migranata u institucionalnom okruženju. Naime, migrantima jezična kompetencija nije samo oblik kulturnog ili simboličkog kapitala, nego i ekonomskog (Ma 2018). Nepoznavanje i nerazumijevanje jezika u institucionalnom okruženju i nerazumijevanje birokratskog sustava (nepostojanje prevoditelja ili uputa na više jezika itd.) onemogućuje im kontrolu nad važnim administrativnim procedurama, otežava uključivanje u tržište rada, no također dovodi i do općeg osjećaja frustracije, nemoći (*osjećaš se ko tupan, sjediš ko majmun i ništ ne kužiš, ispadneš budala*) i

srama (usp. Relaño Pastor 2014). Iako je Ines upotrebom generičkog *ti* pri prenošenju ovog i još niza sličnih događaja generalizirala svoje iskustvo i konstruirala se kao nemoćna pred jezičnom i birokratskom barijerom, pogrešna bi bila generalizacija da su svim ispitanicama susreti u institucionalnom kontekstu takvi, o čemu svjedoči idući primjer.

Primjer 45: Nora

- 01 da, dokumenti, što se tog tiče, da PPS
02 šta se desilo? ja sam došla tamo, nisam imala poso
03 → ženska mi je rekla znaš šta?
04 → ne- ono neću ti izdat PPS zato što (0.5) a ne treba ti
05 → ak oćeš bankovni račun, banka tebe ne sm-
06 → znači nitko osim državnih institucija te ne smije pitat za PPS broj.
07 → zato što taj PPS broj ničem drugom ne služi nego da komuniciraš s državom
08 → znači to ti je ono, broj koji će se- da platiš porez,
09 → da upišeš vozački, da-da odeš na- studirat, znači, zdravstveno osiguranje
10 → znači, to je takav broj
11 → to nije broj za banke koje su **privatne** ono znači @@
12 da da
13 → rekla mi je, to ti ne treba
14 a oni iz razloga, baš iz tog razloga što hrpa ljudi dolazi,
15 uzima PPS broj i onda se vrati kuć
16 baš iz tog razloga više neće izdavati
17 jer oni nemaju drugog načina da uspostave-
18 jer oni ti ovdje nemaju popis stanovništva i takve stvari
19 mhm
20 znači oni ne znaju koliko je njima uopće ljudi u gradu, u državi
21 zato razumijem zašto nisu htjeli izdat
22 → al je ženska meni rekla,
23 → evo ja ću tebe uslikat i uzet sve tvoje podatke
24 → znači sve ću e: ono, skenirat
24 → i: ti kad dobiješ poso sam mi pošalji potvrdu da ti treba za plaćanje poreza
26 → i ja ću- jać ti, to će ti stići za tjedan dana.
27 i doslovno, tak je i bilo.
28 ja sam njoj- ona mi je dala svoj mail
29 i ja sam njoj poslala- poslala sam joj mejl
30 → e ak se sjećate bla bla bla
31 → ja sam @ ja sam ono prije puno došla vamo (1)
32 → i: sad mi treba PPS broj.
33 → ona je rekla, nema problema stiže za tjedan dana
34 i tak je i bilo došlo mi je
35 znači **apsolutno** nikakvih problema nije bilo.

U Norinu narativu (primjer 45) prikazan je primjer jedne vrlo uspješne interakcije s birokratskom službenicom, što se može između ostalog pripisati i Norinu poznavanju

službenog jezika zemlje, čime se potvrđuje ranija tvrdnja o važnosti pristupa jezičnom kapitalu nove zemlje. Nora u obliku referencijskog narativa prenosi konkretan događaj iz prošlosti i vrlo detaljno rekonstruira interakciju sa službenicom, a razvoj događaja i progresija narativa ovise upravo o tom dijalogu i govornim činovima službenice. Štoviše, u nekim trenucima se službeničine riječi i Norine konstatacije pretapaju pa je ponekad teško razabrati što je Nora htjela rekontekstualizirati kao ono što joj je službenica izgovorila, a što ona kao naratorica izgovara iz svoje perspektive. Primjerice, nije posve jasno radi li se uvijek o rekontekstualiziranom službeničinom nepravnom govoru ili to Nora objašnjava institucionalni kontekst i administrativne procedure reguliranja boravka u Irskoj. Može se reći da se te dvije perspektive pretapaju kako bi se objasnile i racionalizirale administrativne procedure, a ako u narativ ulaze kao glas administrativne službenice, te su tvrdnje autentičnije i potkrijepljene iskazom društvenog aktera na poziciji autoriteta i moći.

Uz prenošenje interakcije u različitim institucionalnim kontekstima u novoj zemlji, ispitanice ponekad rekontekstualiziraju razgovore s partnerima ili drugim osobama s kojima su planirale odlazak iz Hrvatske, što je ilustrirano idućim primjerom.

Primjer 46: Nora

- 01 nismo znali kak ćemo, šta ćemo-
02 to je bio velik priče jer nisam znala oću ja doć kod njega,
03 oće on doć kod mene ili **šta ćemo**
04 pa smo na kraju odlučili
05 e idemo na- treća opcija
06 znači idemo negdje dalje zajedno (0.8)
07 i onda je to bilo ono očemo-nećemo, očemo-nećemo-
08 u biti sam ja tu bila najveća kukavica, mene je bilo ono **strah**
09 dok on nije reko
10 → e znaš šta? ja: idem (1)
11 → ja sam gledao malo i ja odo na brod na 6 mjeseci,
12 → idem skupiti pare i: idemo. di oćeš?
13 i doslovno, tak je bilo.
14 on je ošo na 6 mjeseci, skupio novce
15 i kad se vratio, reko
16 → kupuj kartu ak oćeš, ak je Irska

U primjeru 46 Nora prenosi u obliku referencijskog narativa proces donošenja odluke o iseljavanju. Ponovno središnju ulogu u dijalogu ima neki drugi društveni akter, u ovom slučaju Norin partner, čiji je udio u dijalogu rekontekstualiziran kao govorni čin donošenja

odluke (10-12), dok je naratorica neagentivna, odnosno ne prenosi svoje riječi. U ovom narativu također se može uočiti kolektivizacija ostvarena upotrebom *mi-perspektive*, čime se naglašava da je, iako je inicijator bio partner, odluka o odlasku u Irsku bila zajednička, zbog čega je cijelo iskustvo migracije u Norinu slučaju kolektivno orijentirano.

Analizom narativa u kojima se rekontekstualiziraju konkretne interakcije i razgovori može se zaključiti da naratorice najčešće susreću različite administrativne službenike, djelatnike i ostale ne-migrante iz nove zemlje, a manji je broj rekontekstualiziranih dijaloga s partnerima, prijateljima ili poznanicima. U tim situacijama one obično ne progovaraju, odnosno u narativima prenose samo dio govora drugih aktera. Takvom upotrebom ostvaruje se diskursna strategija *agentivizacije* društvenih aktera poput birokratskih službenika, stanodavaca, i vrlo često osoba na pozicijama moći i autoriteta, bilo da su u institucionalnoj poziciji moći poput birokrata i nadređenih, ili su lokalni ne-migranti, zbog čega imaju prestižniji društveni status i pristup simboličkoj moći ili jezičnom kapitalu. U susretu s tim akterima naratorice sebe pozicioniraju kao neagentivne i pasivne, a događaji su iskazani referencijskim narativima, što znači da je taj aspekt iskustva ispitanicama bio upečatljiv i važan, a u kontekstu je narativne interakcije visoko pripovjedljiv.

5.2.1.2.2. *Ilustracija, sažimanje i karikiranje učestalih razgovora i susreta*

Osim referencijskih narativa koji tematiziraju konkretne dijaloge i u kojima se tematska progresija temelji na dijaloškim izmjenama među akterima, konstruirani dijalog javlja se često i u evaluacijskim narativima, kada se ilustriraju, sažimaju ili karikiraju nečije riječi ili učestalo ponašanje. Na taj način naratorice mogu, uz određenu distancu, vrednovati postupke koji stoje u pozadini govornih činova u rekontekstualiziranom razgovoru. Ranije su prikazani primjeri u kojima se rekontekstualizira razgovor s pojedincima, koji su pozicionirani u narativu kao agentivni akteri, inicijatori i vršitelji radnje. U narednom dijelu predstavljene su instance konstruiranog dijaloga u kojima progovara grupa ljudi, što Tannen (2007: 114) naziva zbornim dijalogom (eng. *choral dialogue*). Takvom uporabom konstruiranog dijaloga sažimaju se ili karikiraju učestali dijalozi, odnosno ponašanje neke društvene skupine, čime joj se pripisuju određene atribucije, kao što ilustriraju primjeri u nastavku.

Primjer 47: Sara

21 ili dosta često će Irci imat takav approach, ali ne tako **seljački**

- 22 nego će te dosta često pitat (0.6)
 23 → >koliko dugo namjeraravaš ostat, jel bi išao nazad kući<
 24 nije da oni imaju nešto protiv tebe
 25 al ja mislim da deep down oni svi žele nekak (1) [da mi ne ostanemo zauvijek
 26 [mhm mhm mhm
 27 mislim to ti je nekak u pozadini, al možeš to osjetit
 28 nije da su oni bezobrazni ili not welcome,
 29 neg te svi ispitivaju, al doslovno svi- **ispituju**
 30 → kad bi- koji je tvoj plan?
 31 → ono na- na long run
 32 mhm, kužim. kužim, da.

Primjer 47 evaluacijski je narativ koji se neposredno nastavlja na ranije analiziran primjer koji tematizira susret sa ženom koja Sari upućuje komentar *go back to your country* (primjer 1). Dok je u tom referencijskom narativu antagonist žena koja progovara, čime se situacija i negativan sentiment sadržan u njezinu iskazu individualiziraju, u evaluacijskom narativu koji slijedi, agent je generaliziran apstraktnim etnonimom „Irci“ (12), odnosno još neizravnijim „svi“ (29). Ova dva narativa (primjeri 1 i 47) ujedno su i zorna ilustracija razlike između referencijskih i evaluacijskih narativa i uloge koju konstruirani dijalog ima u njihovu oblikovanju. U prvom je riječ o konkretnom događaju iz prošlosti pa se konstruiranim dijalogom postiže autentičnost i individualiziraju se sudionici događaja. Valja uočiti i promjenu jezičnog koda u rekontekstualizaciji ženina iskaza u primjeru 1 – budući da njezin iskaz narativu Sara oblikuje na engleskom jeziku, time je autentičnost događaja još naglašenija te je postignuta vrlo visoka pripovjedljivost. S druge strane, u potonjem narativu društveni akteri i događaji posve su generalizirani, svedeni na poopćene opservacije i evaluacije učestalih interakcija, kojih je vjerojatno bilo mnogo, ali nisu bile tako izravne ili upečatljive da bi naratorica mogla izdvojiti jednu koja bi poslužila kao komplicirajući događaj pripovjedljivog referencijskog narativa (usp. primjer 25, Ines 29-34).

Primjer 48: Maja

- 01 ovako negdje recimo kad smo bili vani
 02 svi su uglavnom ono veseli jel
 03 navečer kad izlazimo vikendom
 04 i svi su uvijek bili- većina je uvijek bila jako iznenađena
 05 → kao jao Hrvati pa ne mogu vjerovat kao-
 06 → stvarno nisam sreo puno Hrvata
 07 → ono sreo sam puno Europljana, ali čak ne znam ni gdje je Hrvatska
 08 ono komentari u tom smislu

- 09 → i vaš naglasak je ono jako oštar kao
10 → slično francuskom, al više ko nekakav ruski

Vrlo slično generalizaciju učestalih susreta s lokalnim stanovništvom rekontekstualizira i Maja. Ona u primjeru 48, također evaluacijskom narativu, sažima interakcije koje je imala s Kanađanima i njihove komentare, koji su uglavnom bili pozitivni, osobito ako ih se usporedi sa Sarinim iskustvom. Iz Majina se narativa stječe dojam da su ona i njezina grupa prijatelja u novoj sredini doživljeni kao pomalo egzotični, budući da iseljenici iz Hrvatske, iako ih u Kanadi ima mnogo, nisu toliko prepoznatljiva grupa. Ovaj zborni dijalog također ilustrira da je u imigrantskom kontekstu jezično ponašanje, odnosno strani akcent, jedna od središnjih izvanjski nametnutih identitetskih odrednica, budući da Maja u više navrata tijekom intervjua spominje da su ona i njezini prijatelji prepoznati i klasificirani upravo po stranom akcentu (usp. primjer 39, redak 14).

U korpusu su zabilježeni i narativi u kojima se upotrebom zbornog dijaloga rekontekstualiziraju razgovori s ne-migrantima iz Hrvatske, odnosno s članovima obitelji, prijateljima i poznanicima iz Hrvatske s kojima su ispitanice razgovarale o planovima prije odlaska iz zemlje ili nakon odlaska, kad bi s njima komunicirale videopozivima ili putem društvenih mreža. U primjeru 49 prenesena je generalizirana reakcija obitelji i prijatelja na Petrinu odluku o odlasku, a u primjerima 50 i 51 Maja i Nora rekontekstualiziraju učestale situacije komunikacije s prijateljima koji su ostali u Hrvatskoj.

Primjer 49: Petra

- 01 kak su- kak su tvoji prijatelji reagirali na to što odlaziš?
02 → (1.2) super, idi, nemoj se vratit [@@
03 [@@
04 dobro, neki su bili tak oduševljeni
05 neki su bili ono
06 → isuse bože kak si tak hrabra,
07 → kak se usudiš ić sama,
08 → ja nikad ne bi (0.8)
09 ə: makar mislim, dobro, ja nisam hrabra osoba
10 a mislim da onak (1)
11 ta moja nesvjesnost [(0.8) toga šta se događa imala onak
13 [mhm
12 velik [utjecaj na to što sam se ja odvažila na to
13 [@@@
14 a: da jedna frendica je bila onak
15 → joj joj joj, kao plakala onak baš onak dosta,

- 16 onak bila je tužna jer smo se baš [zbondale jako (1)
 17 [mhm mhm
 18 al onak većina ih je (0.8) **zapravo**
 19 mislim što je žalosno, al su jako pozitivno [reagirali
 20 [pozi- znači pozdravili su tvoju inicijativu @
 21 mhm.
 22 a roditelji? obitelji?
 23 pa oni onak na početku
 24 <ja njima nisam rekla da sam se ja prijavila za vizu>
 25 ma da?
 26 → da. sam sam onak rekla ej ja sam posalala (0.5) kao prijavu kao
 27 pa sad je to na lutriji <[znaš kak to ide> i working holiday (1) ovoga:
 28 [da da da
 29 → prvo je bilo onak ma neće ona ić, ma predomislit će se, ma kao
 30 i onda je bilo ono hrpetina prijava za posao
 31 → ajde prijavi se tu ajde prijavi se tamo [kao imaš sad priliku za stalni posao
 32 [mhm
 33 onak ne. ne želim stalni posao tu.

Primjer 50: Maja

- 01 meni je drago da se to dešava,
 02 zato što vidim da **ima. ipak. malo volje** u vama
 03 koji ste ono (0.5) apatični prema svemu
 04 → ma neću se ni prijavljivat ((oponaša))
 05 → ma daj sve je jedno
 06 → joj: sve je u klincu
 07 → joj ova država
 08 svaka kava je ista priča,
 09 → joj ova država je užasna
 10 → ma sve je ošlo u klinac

Primjer 51: Nora

- 01 svaki put kad pri- kad skajpam tako sa prijateljima,
 02 ono ne znam sa- prijateljima ono u Hrvatskoj, mi bude onak
 03 točno ko da slušam sebe prije dvije godine
 04 → znači ono, e šta ima kod tebe?
 05 → a:: ništa. znači, nema posla-
 06 → ili- ili i ak ima posla, znači, nema para @@@@
 07 → znači, ima posla, al nema para
 08 → znači ovaj, šta ima?
 09 → pa, ništa. evo, depresija.
 10 → svi odlaze (0.8) propada ono-
 11 → politika bož[e] sačuvaj, ne želim o tom ni pričat
 12 ə: znači ono. tipična priča.

Osim što su u njima učestali razgovori s osobama koje nisu iselile iz Hrvatske rekontekstualizirani na pomalo karikiran način, ovim je narativima zajedničko i to da su se naratorice pozicionirale kao individualizirane, odnosno suprotstavljene kolektivnom agentu, s kojim ne dijele mišljenje, nego ga kritiziraju. Ilustracije razgovora s prijateljima ili poznanicima koji nisu emigrirali prikazuju nerazumijevanje, neshvaćenost, pa čak i frustraciju. Primjerice, narativi 50 i 51 nastavljaju se na odgovore ispitanica o tome kako promatraju trenutno pojačano iseljavanje iz Hrvatske. Primjerice, rekontekstualizacijom pritužbi koje učestalo čuje od poznanika u Hrvatskoj Maja (primjer 50) karikira njihovo nezadovoljstvo, stavove i ponašanje i na taj se način pozicionira kao kritičarka takvog stava, budući da je ona odlučila poduzeti velik korak kako bi se udaljila od apatije kojom je bila okružena u Hrvatskoj. Maja se očigledno pozicionira kao suprotnost takvom stavu i oblikuje narativ kao zamišljeni dijalog u kojem se obraća kolektiviziranom agentu (*zato što vidim da ima. ipak. malo volje u vama*) i potom oponaša i karikira česte komentare i pritužbe tog kolektivnog agenta u obliku zbornog dijaloga (*ma daj sve je jadno, jo:j sve je u klinu* itd.). Nora u primjeru 51 na vrlo sličan način sažima razgovore putem *Skypea* s prijateljima u Hrvatskoj te njihove učestale pritužbe i veliko nezadovoljstvo nezaposlenošću i političkom situacijom u zemlji rekontekstualizira karikiranim zbornim dijalogom. No osim što upotrebom zbornog dijaloga kritiziraju stavove i ponašanje poznanika iz Hrvatske, ispitanice na autentičan način ukazuju na društvene probleme prisutne u zemlji, čime aktiviraju treću razinu konteksta, svijet migracije.

Može se zaključiti da su u ovom korpusu akteri u primjerima zbornog dijaloga obično kolektivizirani kakvim etnonimom (npr. *Irci, Kanadani, Nijemci* i sl.) li kakvom apstraktnom oznakom kao *ljudi* ili *svi*. Funkcija je takve upotrebe konstruiranog dijaloga generalizirati i ponekad stereotipizirati stavove pojedinih grupa društvenih aktera te se tako rekontekstualiziranim dijalogom ostvaruje diskursna strategija generalizacije.

5.2.1.2.3. Dijalog koji se nije dogodio

Kako je ranije prikazano, prototipni su primjeri konstruiranog dijaloga kada u svijetu narativa razgovaraju agentivni društveni akteri, čime se ostvaruje autentičnost, dinamičnost i visoka pripovjedljivost narativa. No konstruirani dijalog u narativnom diskursu može se javiti i u obliku rekontekstualizacije dijaloga koji se zapravo nije dogodio, primjerice kada je naratorica htjela odgovoriti nekome, ali nije, budući da bi ju odgovor doveo u neugodan položaj ili naprosto nije imala priliku reći ono što je htjela. Interakcijski kontekst narativnog diskursa i intertekstualnost omogućuju naratoricama da kroz konstrukciju dijaloga u svijetu narativa iskažu ono što u svijetu narativa nisu mogle reći, ali su mislile. Na taj način iskazuju svoje moralne stavove i evaluaciju događaja ili stanja koje tematiziraju u narativima. Takvu upotrebu konstruiranog dijaloga ilustrira primjer 52, u kojem Irma rekontekstualizira komentare apstraktnog kolektivnog agenta, te primjer 53, u kojem Iva karikira komentare koji su joj sugovornici često u Irskoj upućivali čuvši da je iz Hrvatske.

Primjer 52: Irma

- 01 erm (1.5) nisam imala volju odlaziti na turističke atrakcije-
02 posjećivat turističke atrakcije po gradu.
03 əm za većinu njih nisam imala čak ni novaca.
04 onda kad mi ljudi kažu
05 → pa ne moraš imat novca da se šetaš po gradu-
06 → <ne, ne moraš imat novca, moraš imat **volje za životom** da se šetaš po gradu.>
07 → to je minimalan zahtjev koji trebaš ispunit da bi otišao u šetnju.
08 ja ga nisam imala, eto. ova:j @ pa se nisam ni šetala po gradu.
09 to je bilo jedino besplatno, a za to nisam imala volje.

Primjer 53: Iva

- 01 često me to pitaju ə: za Hrvatsku i za odnos sa Srbijom
02 i sa ostalim zemljama i kak je sada tamo-
03 naravno, ta se pitanja i dalje potežu
04 i jako puno dobivam isto-
05 → **joj** Hrvatska, **joj** predivna zemlja, **joj**- i to najviše [Dubrovnik
06 [Dubrovnik, da da da
07 Dalmacija i sve to, ali, ljudi većinom ono su, znaš
08 → Where are you from? ((oponaša)) əm:
09 → reko, iz Dubrovnika, ono. ((ironično))
10 nisam **ni blizu**-
11 jer nekako imam osjećaj da oni imaju osjećaj da je Hrvatska samo onaj dio [uz more
12 [dio- da da da
13 ne razumiju, ne znaju baš da postoji i **unutrašnjost Hrvatske**.

- 14 → da vi znate odakle sam ja! ((ironično))
15 @ @
16 kužiš ono

U oba primjera ispitanice sažimaju učestale situacije u kojima drugi društveni akteri, obično lokalno stanovništvo ili ne-migranti razgovaraju s njima. Riječ je o situacijama u kojima su upućeni komentari iritirali ili naljutili ispitanice, ali bi iskren odgovor u svijetu narativa ugrozio njihove pozicije (eng. *face-threatening situations*). Rekontekstualizirajući te situacije na način da sebe pozicioniraju kao sugovornice, odnosno da odgovaraju na pitanja i komentare koji su ih iritirali u novom kontekstu narativne interakcije, Irma i Iva ostvarile su način da vrednuju i kritiziraju stavove sugovornika, a da pritom ne ugroze vlastite pozicije. Ta funkcija konstruiranog dijaloga ilustrira ujedno i važnost narativne interakcije u rekapitulaciji nepovoljnih iskustava jer naratorice u ovom interakcijskom okruženju mogu iskazati svoje stavove, što u događaju prenesenom u svijetu narativa nisu imale priliku.

U primjerima 54 i 55 naratorice u obliku konstruiranog dijaloga oblikuju stavove i mišljenja povezana s nekim aspektima migracijskih politika i statusa koji imaju u novoj zemlji. Irma se našla u nezahvalnoj situaciji kada je produženje njezine boravišne dozvole doveden u pitanje, a Maja nije uspjela obnoviti radnu vizu i morala se vratiti u Hrvatsku.

Primjer 54: Irma

- 01 <i onda sam skužila pa nema smisla>
02 ni @ bojat se toga @
03 nemam šta za jest čeg da se bojim ono
04 [@ @ da me uhite i deportiraju nazad?
05 da da
06 → **hvala** lijepa za bespla da idem kuć, ono.
07 → **thanks** daj pliz uhvatite me, ono,
08 → da, vratite me kuć,
09 → jer nemam novca se vratit kuć,
10 → ne mogu starcima reć šta se događa, ono.

Primjer 55: Maja

- 01 osjećala sam se užasno kad sam dobila odbijenicu, zato što stvarno ono
02 → da vi ljudi možete vidjet kolko ja ovo cijenim
03 → i kolko ja ono (0.3) stvarno želim ostat
04 → i ne uzimam stvarno ništa zdravo za gotovo
05 to mi je eto bilo- zato što dolazim iz Hrvatske- jo:j @ @
06 što se moram stvarno namučit, jel onako
07 da ostanem

- 08 dok recimo Britanci automatski dobijaju
09 pa ono eto ne znam druge zemlje isto-
10 Australci isto dobijaju ja mislim tri godine automatski

U oba primjera ispitanice se u obliku neostvarenog dijaloga obraćaju apstraktnom agentu, odnosno izražavaju nemoć pred migracijskim politikama i pravilima kojima se regulira njihov boravak u zemlji. Imigranti kao pojedinci nalaze se u nezahvalnoj poziciji u kojoj u administrativnom sustavu moraju regulirati svoj status, a taj je sustav apstraktan, neosoban i naspram njega pojedinac se nalazi u podređenom položaju. Sličan je položaj imigranata prikazan i u ranijem Inesinu narativu o nesnalaženju u uredu za strance (primjer 44), gdje je naratorica upotrebom konstruiranog dijaloga službenike pozicionirala kao agentivne, a sebe kao neagentivnu sudionicu događaja. I u ovim je dvama primjerima riječ o aktiviranju konteksta svijeta migracije, jer su društvene prakse koje proizlaze iz migracijskih politika u potpunosti presudne za opće vrednovanje migracijskog iskustva pojedinaca. Migracijske politike nisu pisane iz perspektive pojedinaca, nego iz određenih ekonomskih i političkih razloga koji u određenom trenutku predstavljaju važne vrijednosti društva zemlje primateljice, te u vidu imaju kolektivni nacionalni identitet useljenika. Ipak, one se specifično odražavaju u svim aspektima života svakog pojedinaca koji emigrira, budući da mu (ne)mogućnost daljnjeg ostanka u zemlji u potpunosti mijenja životnu situaciju, što vrlo zorno ilustrira Majin narativ (primjer 55).

Narativi u kojima je rekonstruiran neostvoreni dijalog dobro ilustriraju asimetrične odnose moći i položaj pojedinca imigranta pred birokratiziranim neosobnim sustavom, jer se ispitanice pozicioniraju kao same, neagentivne i nemoćne pred njim.

5.2.1.2.4. Unutarnji dijalog

U korpusu se nerijetko javlja konstruirani unutarnji dijalog, odnosno rekontekstualizacija vlastitih stavova ili misli koje naratorica u svijetu narativa upućuje samoj sebi. Ispitanice često rabe ovu strategiju kako bi rekontekstualizirale događaj kao proces donošenja nekih težih odluka ili kako bi opisale vlastitu odlučnost, inicijativu i agentivnost. Takav unutarnji dijalog funkcionira poput govornog čina donošenja odluke ili hrabrenja same sebe i često je obilježen diskursnim oznakama za uvođenje vlastitih riječi poput glagola govorenja *kazati* u prvom licu jednine prezenta (*kažem [ja]*) ili glagola *reći* u prvom licu aorista ili perfekta (*reko[h], rekla sam*).

Primjer 56: Maja

01 ja mislim da je to onako osobni rat
02 što svatko vodi sa sobom kod kuće u Hrvatskoj
03 i ne vidi zeleno svjetlo
04 jednostavno, ne vidiš
05 ne- ne da ti se ni trudiš, što je najgore
06 **automatski** i kad vidiš neki oglas, nešto onak
07 → ma jo:oj ma neću ni zvat,
08 → znam da je već neko dobio preko veze
09 to je ono- ta **teška apatija**
10 **toliko** je, toliko se proširilo ko kuga
11 da imam osjećaj da su ljudi jednostavno kak su **par** njih krenuli,
12 pa i njegovi **prijatelji** krenuli,
13 pa njihovi prijatelji krenuli pa ono sve-
14 široki krug ljudi koji znaš,
15 svi čuju za to jer je mala zemlja i mali gradovi
16 i samo ljudi onako **bježe**
17 zato što kad gledaš
18 najlakše je pobjeć od problema pa nek se sam riješi
19 što mi je puno ljudi, prije neg su i oni ošli van predbacivalo (1)
20 → pa ostani pa da nešt zajedno napravimo
21 → ak svi odete, nitko neće ništ napraviti (2)
22 to sam čula sto puta,
23 ali rekla sam (0.5)
24 → naš šta.
25 → **ne da mi se** više.
26 → sad ću ja malo otić.
27 → jer mi se stvarno ne da

Primjer 57: Iva

01 pokušala sam naći (2) .hh (1) nekakav posao
02 i ono i prijavi- otišla sam na jedan **intervju** (1) u jezičnu gimnaziju
03 to je bila ono zamjena ø: filozofija etika
04 @@
05 bila sam na intervjuu sa svojom **kolegicom**-
06 koja je ono- starija ovaj od mene ali bile smo zaje-
07 završile smo na kraju na masteru zajedno na godini zajedno, mislim- zadnje dvije
08 i:: ova::j (1) i na kraju, ova:j kad smo- kad je završio taj intervju
09 pf: ja sam izašla
10 → i reko:: (1) ma! dobro je! @@
11 → znači [idem sad kući, idem sad ono ((nejasno)) ono šta se nudi
12 [@@@

Primjer 58: Petra

- 01 nekak ono jednostavno sam se dovela u krizu
02 da nisam znala ni što želim zapravo radit (1)
03 pa mi je ovo- kažem, ta godina mi je nekak fino upala
04 → i reko idem istražiti opcije, idem radit bilo što
05 → idem [pokušat se nać u nećem drugome (1)
06 [mhm

Primjeri 56-58 sadrže tako rekontekstualizirani unutarnji dijalog i u sva se tri slućaja radi o trenutku krize u kojemu su ispitanice donijele odluku o odlasku iz Hrvatske pa navoćenje rijeći upućenih samoj sebi funkcionira kao rasplet referencijskog narativa. Primjerice, Maja u primjeru 56 konstruiranim dijalogom rekontekstualizira apatiju i nezadovoljstvo ljudi kojima je u Hrvatskoj bila okružena. Osim razlićitih oblika konstruiranog dijaloga, valja u tom narativu uoćiti i dinamićnu promjenu zamjениćkih perspektiva (*ja-* i *ti-*perspektiva). Maja se pozicionira kao kritićarka u odnosu na osobe koje se u Hrvatskoj ućestalo Źale na nepovoljnu situaciju, ali i prigovaraju onima koji Źele iseliti. Ona pomoću konstruiranog dijaloga saŹima ućestale komentare (*znam da je već neko dobio preko veze, pa ostani da nešć zajedno napravimo*) i svoj odgovor na njih (*naš šća, ne da mi se, sad ću ja malo otić.*), pri ćemu jasno dolazi do izraŹaja njezina iritiranost nepovoljnom atmosferom u Hrvatskoj s kojom se susretala.

U primjerima 57 i 58 konstruirani dijalog upućen samoj sebi uveden je diskursnim oznakama i ti se dijelovi mogu interpretirati ne samo kao rasplet narativa, nego i mjesta na kojima se naratorice pozicioniraju kao agentivne i odlućne, jer su u tom trenutku donijele odluku, odnosno samu sebe ohrabrile i rekle si da moraju poduzeti vaŹan korak i iseliti se iz zemlje (Iva: *i reko:: (1) ma! dobro je!*; Petra: *i reko idem istražiti opcije, idem radit bilo šća*).

5.2.1.2.5. Konstruirani dijalog i promjena jezićnog koda

U potpoglavlju 5.1.1. već je bilo rijeći o transkomunikaciji, odnosno o upotrebi razlićitih jezićnih kodova kako bi se iskazale suptilne kontekstualne razine dogaćaja o kojemu je u narativu rijeć. Hall i Nilep (2015) naglašavaju da je fenomen istovremene upotrebe više jezićnih kodova, tradicionalno poznat kao *prebacivanja kodova*, u lingvistici dugo promatran kao relativno neŹeljeno i rubno jezićno ponašanje, te da ga je potrebno promotriti kroz prizmu dinamićnosti i hibridnosti identiteta u kontekstu globalizacije. Kada se govori o upotrebi više jezika u kontekstu globalizacije i višejezićnosti te fluidnih i dinamićnih praksi koje nadilaze granice pojedinih jezika, jezićnih varijeteta i drugih semiotićkih sustava, u novije se vrijeme

nerijetko rabi i termin *translanguaging*⁴⁴ (García i Wei 2014, Wei 2018). Za taj koncept Rea Lujčić (2016) predlaže hrvatsku inačicu *transkomunikacija* te ju definira kao „dinamične, kompleksne, nepredvidljive, kreativne i multimodalne načine komuniciranja višejezičnih govornika koji uključuju različite jezike i/ili jezične varijetete i/ili druge komunikacijske kanale“ (Lujčić 2016: 677), dok Lucija Šimičić i Klara Bilić Meštrić (2018: 95) u kontekstu isprepletenosti jezičnih praksi govornika manjinskih jezika predlažu termin *transjezično ponašanje*. U kontekstu narativa o osobnom iskustvu migracije, naratorice oblikuju iskaz pojedinih društvenih aktera upotrebom drugog jezičnog koda, i to onoga koji je rabljen u izvornoj interakciji. Na taj način oblikuju autentičnost događaja i situacija, ilustrirajući višejezičnost i fluidnost kojoj su kao imigrantice izložene i koja postaje dijelom njihovog jezičnog identiteta.

U korpusu je u narativima koji sadrže konstruirani dijalog uočeno da društveni akteri koji su agentivni u svijetu narativa često progovaraju na engleskom jeziku, odnosno da ispitanice mijenjaju jezični kod pri navođenju riječi nekih društvenih aktera. No iako doprinosi autentičnosti i pripovjedljivosti događaja, izbor jezičnog koga kojim društveni akteri iz svijeta narativa progovaraju ne predstavlja nužno jezični kod koji je izvorno upotrijebljen, već može predstavljati i simbolizirati identitete i ideologije (Álvarez-Cáccamo 1996). Naime, većina interakcije s akterima u novoj zemlji zasigurno se nije dogodila na hrvatskom jeziku, na kojem su održani intervjui sa ispitanicama, no riječi nekih aktera naratorice ipak rekontekstualiziraju na engleskom jeziku (npr. primjer 1, *go back to your country*), što ilustriraju i sljedeći primjeri.

Primjer 59 : Maja

- 01 čak i ono kad ideš- na početku kad dođeš
- 02 pa moraš sve te papire i gluposti
- 03 a re::d ono **isuse** do preko ceste,
- 04 do- do mola je red ono u registryju kad moraš prijaviti boravište,
- 05 dobit za health care kao karticu
- 06 pa ne znam, nisi zaposlen,
- 07 a njima u t- toj application form stoji i poslodavac i mjesto zaposlenja
- 08 i šta sad?
- 09 šta će ona ostaviti to prazno?

⁴⁴ *Transkomunikacija* ili *transjezično ponašanje* odnosi se na jezične prakse višejezičnih govornika i zajednica, ali i na pedagoške pristupe koji se na takve jezične prakse oslanjaju u procesu poučavanja jezika. Li Wei, koji je taj koncept uveo u primijenjenu lingvistiku, predlaže ga kao nadređen pojam koji bi obuhvatio sve višejezične i višemodalne obrasce komunikacije prisutne u globaliziranom svijetu 21. stoljeća, što znači da termin *translanguaging* kao nadređeni stoji ostalim terminima koji u novije vrijeme cirkuliraju u literaturi: *code-switching* (tradicionalno *prebacivanje kodova*), *code-mixing* i *crossing*, *polylanguaging*, *polylingual languaging*, *multilanguaging*, *heteroglossia*, *hybrid language practices*, *translingual practice*, *flexible bilingualism* i *metrolingualism* (Wei 2018).

10 ne može jao
 11 pa ono kao malo je edgy, malo je živčana
 12 ali **i dalje**, to je **toliko. ljubaznije** od naših službenica
 13 da je to- da je to ono ne ne ne može te nasekirat ni da oćeš
 14 ono ispriča se pedeset puta
 15 al vidiš da uzdiše, onako kaže
 16 → ok I'm sorry just give me a moment, ok? .hh ((oponaša))
 17 i sad ona uzdiše i uspuhana je sva
 18 → ali brate mili nisi- ova ti kod kuće nije ni do koljena
 19 da da da @
 20 smiješno je
 21 → ti si nasekirana? bože dragi
 22 @ @
 23 → ne znaš ti šta to- kak to izgleda

Primjer 60: Irma

01 ljudi su nam često puta govorili frazu
 02 → fake it till you make it,
 03 a ja nisam znala šta ja to trebam fejkat.
 04 da sam barem znala šta trebam fejkat, pa bi to fejkala.

Primjer 61: Iva

01 Irci su ovako **dobri**, topli su oni,
 02 oni bi samo pričali, sve ih zanima, i ispitali bi te
 03 samo što su dosta čudni oko održavanja tih odnosa
 04 mhm
 05 znači upoznaš nekoga, bude ti super ono,
 06 nači ono **u baru** si jel, ili si negdje **vani** ili neko te upozna s nekim
 07 i super imate razgovore- čak su ono- oni su dosta **intelligentni**
 08 naš ono onak neki njihovi načini-
 09 ja to ono- na neki način i odobravam znaš ono,
 10 oni dosta əm: (1) dosta su onako: əm (0.5)
 11 pitat će te puno pitanja i dosta su-
 12 i nekad znaju biti malo (0.5) malo onako: (0.8) previše te pitanja-
 13 i možda imaš osjećaj da ti ə: (0.5) da ti upadaju jel u život,
 14 ali recimo ukoliko ti imaš nekakvo mišljenje o nekim stvarima, oni će reć
 15 → **okej!** ər: fair enough. (1)
 16 znaš. neće sada (0.5) baš reći (0.5) znaš, da će ti ići kontradiktirati
 17 i sad reći bože jesi lud ono il tako nešto
 18 da da
 19 m: (0.8) to je ta njihova nekaka maska koju imaju,
 20 koja je malo onako: **fejk**.
 21 mhm
 22 ali, to ti je znaš- isto tako održavanje odnosa na poslu-
 23 → could you please, could you please, would you please
 24 → sorry sorry sorry sorry sorry sorry sorry-

U primjerima 59-61 istaknuti su primjeri transkomunikacije i promjene jezičnog koda unutar narativa. Uz brojne izraze na engleskom (*registry, health care, edgy*), Maja u primjeru 59 u kratkoj anegdotalnoj epizodi koja ima funkciju evaluacije rekontekstualizira službeničine riječi na engleskom jeziku (*ok I'm sorry just give me a moment, ok? .hh*), doprinijevši tako njezinoj autentičnosti kao lika u svijetu narativa. Majin odgovor službenici nije izrečen, nego je evaluaciju situacije i službeničinog ponašanja oblikovala kao neostvoreni konstruirani dijalog (*ti si nasekirana? bože dragi, ne znaš ti šta to- kak to izgleda*). Slično, Irma u primjeru 60 na engleskom jeziku (*fake till you make it*) rekontekstualizira i generalizira učestale komentare i savjete koje su njoj i prijateljicama davali kolektivizirani akteri u SAD-u (*ljudi*). Primjer 61 Ivin je evaluacijski narativ o njezinom dojmu Iraca. Osim što iznosi slično opažanje o njihovoj ljubopitnosti kao i Sara ranije u primjeru 47 (*nego će te dosta često pitat >kolko dugo namjeravaš ostat, jel bi išao nazad kući<*), Iva primjenjuje zborni dijalog, karikiranje i transjezično ponašanje kako bi vrednovala uobičajenu komunikaciju na poslu (*could you please, could you please, would you please, sorry sorry sorry sorry sorry sorry sorry sorry*). Budući da je riječ o specifičnom kulturološkom i anglofonom korporativnom kontekstu, odabir jezičnog koda u tim instancama zbornog dijaloga posve je razumljiv. Dakle, ispitanice efektivno u narativu rabe engleski jezik, čime se osim autentičnosti događaja postiže i autentičnost okolnosti radnje u svijetu narativa, ali i dočaravaju suptilna značenja i kontekstualna uronjenost iskaza društvenih aktera. U ovom je korpusu riječ o dinamičnom i kompleksnom značenjskom procesu – neki aspekti migrantskog iskustva neprevedivi su na hrvatski, ali to je samo jedan razlog zašto ispitanice rabe engleske izraze. Ponekad im je zbog česte upotrebe engleskog lakše izraziti se na engleskom jer „zaborave“ hrvatski izraz, ali taj proces transkomunikacije ili prebacivanja kodova ujedno je i identitetske prirode jer znači iskazivanje aspekta identiteta koji se odnose na migraciju, signaliziraju svojevrsnu asimilaciju novoj kulturi, globalizaciju i mobilnost.

5.2.1.2.6. Zaključna razmatranja o upotrebi konstruiranog dijaloga

Upotreba konstruiranog dijaloga u korpusu narativa o migrantskom iskustvu pokazala se kao moćno jezično sredstvo kojim se postiže pozicioniranje društvenih aktera kao agentivnih inicijatora, odnosno kao neagentivnih promatrača radnje ili kao individualiziranih, autentičnih nasuprot kolektiviziranim, odnosno generaliziranim društvenima akterima. U korpusu su, osim rekontekstualizacije stvarnih razgovora u kojima u različitom intenzitetu sudjeluju društveni akteri iz svijeta narativa, uočeni i drugi načini rekontekstualizacije konstruiranog dijaloga poput zbornog dijaloga, sažimanja i karikiranja, rekontekstualizacije dijaloga koji se nije dogodio i unutarnjeg dijaloga.

Jezična sredstva koja signaliziraju prisutnost konstruiranog dijaloga najčešće su glagoli govorenja poput glagola *reko[h]* ili *kaže/m*, koji u takvom okruženju funkcioniraju kao diskursne oznake kojima se uvode vlastite ili tuđe riječi. Od ostalih jezičnih sredstava valja istaknuti različita intonacijska i prozodijska sredstva kojima se čiji govor karikira ili oponaša, poput onomatopeja (*bla bla bla, aaa!, tuf tuf*), ubrzanog, usporenog ili glasnog govora i sl. Također, valja istaknuti i transjezično ponašanje, jer je dijalog društvenih aktera često prenesen drugim jezičnim kodom (*ok I'm sorry just give me a moment, ok?, fake it till you make it* itd.). Sva navedena jezična sredstva igraju važnu ulogu u prenošenju pripovjedljivog događaja i u oblikovanju autentičnosti i agentivnosti sudionika radnje.

Općenito se može zaključiti da u većini dijaloga koje ispitanice rekontekstualiziraju u osobnim narativima o iskustvu migracije one kao sudionice događaja u svijetu narativa ne govore ili ne govore mnogo, a obično progovaraju drugi akteri, koji su na taj način konstruirani kao agentivni sudionici događaja. To su najčešće administrativni službenici, nadređeni, menadžeri i šefovi, administrativni djelatnici u imigracijskim uredima i osobe na sličnim pozicijama moći. Također su agentivni i progovaraju društveni akteri koji imaju pristup kakvom simboličnom kapitalu (npr. jezičnom), primjerice stanovnici zemlje u koju su ispitanice doselile, odnosno lokalni ne-migranti. Situacije u kojima naratorice progovaraju kao agentivne sudionice radnje koje pokazuju inicijativu najčešće tematiziraju razgovore u kojima donose kakvu odluku, primjerice o iseljavanju iz zemlje, pri čemu nerijetko rabe i unutarnji dijalog. U narativima koji tematiziraju institucionalni kontekst i komunikaciju s ne-migrantima, odnosno susret s društvenim akterima koji su na pozicijama moći ili imaju pristup simboličkom kapitalu kakav ispitanice nemaju, gotovo se uvijek javlja konstruirani neostvoreni dijalog. Na taj se način rekontekstualizira ono što je ispitanica htjela reći u toj situaciji, ali nije, pa naknadno, kroz narativ u obliku neostvarenog konstruiranog dijaloga iskazuje svoje

mišljenje i na taj način vrednuje nešto što je u svijetu narativa prepoznala kao problematično, ali je bilo društveno neprimjereno u tom trenutku to kazati.

Takvom upotrebom konstruiranog dijaloga, koja je dosljedna u cijelom korpusu, ostvaruju se diskursne strategija *agentivizacije* i *deagentivizacije*, odnosno *individualizacije* i *kolektivizacije*. Naime, društveni agenti čije se riječi učestalo rekontekstualiziraju, odnosno koji u narativima mnogo govore, konstruirani su kao agentivni, jer njihovi govorni činovi usmjeravaju tijek događaja u svijetu narativa. S druge strane nalaze se deagentivizirani akteri, odnosno sudionici događaja čije se riječi ne prenose, a to su u ovome korpusu učestalo upravo naratorice. Kao akterice u svijetu (uglavnom referencijskih) narativa ispitanice su agentivne jedino u razgovorima s drugim migrantima (najčešće s osobama s kojima su došle u novu zemlju, npr. partner ili prijatelji). Individualizacija ostvarena konstruiranim dijalogom odnosi se na činjenicu da se upotrebom neostvarenog dijaloga ili unutarnjeg dijaloga naratorice uglavnom pozicioniraju kao same i sputane nasuprot apstraktnog kolektivnog agenta – birokracije i migracijskih politika. Nasuprot tome stoji kolektivizacija društvenih aktera upotrebom zbornog dijaloga i kolektivnim imenicama ili etnonimima poput *Irci*, *svi*, *ljudi* i sl. Takva kolektivizacija društvenih aktera javlja se podjednako u narativima koji tematiziraju pozitivna i negativna iskustva i događaje.

Može se zaključiti da su upotrebom konstruiranog dijaloga naratorice oblikovale agentivnost društvenih aktera na sljedeći način: agentivni su uglavnom drugi ne-migranti (birokratski službenici, djelatnici na različitim šalterima, nadređeni, menadžeri, stanodavci i sl.), dok su one same kao akterice u svijetu narativa tihe, odnosno ne govore mnogo. Ako i progovaraju, tada je riječ o unutarnjem dijalogu, odnosno o rekontekstualizaciji onoga što su pomislile, ali nisu izgovorile. S druge strane, situacije u kojima prenose vlastite riječi odnose se na ohrabrivanje same sebe ili donošenje odluke o iseljavanju. Prema tome, razvidno je da u situacijama kada razgovaraju s osobama koje su na pozicijama moći, ispitanice nemaju glas, budući da su u prenošenju svojeg doživljaja tih situacija sebe konstruirale kao neagentivne i upravo se u takvom „utišavanju“ i „brisanju“ podređenih očituju asimetrični odnosi moći tipični za iskustvo migracije.

5.2.2. POZICIONIRANJE U SVIJETU NARACIJE

Ono po čemu se narativ o osobnom iskustvu izdvaja kao poseban diskursni žanr jest to da se u njemu oblikuje dvostruka uloga naratora. Naime, osim što je sudionik naracije te kreira narativ, narator je istovremeno i sudionik događaja o kojima govori. Kako prikazuju Ochs i Capps (2001), narativna interakcija univerzalna je ljudska osobina ostvarena na kulturno specifične načine, pa se uloga i autonomija naratora razlikuje od narativa do narativa. Primjerice, prototipni narativi, odnosno oni koji se u dimenzijskom modelu nalaze s lijeve strane spektra (ibid.: 20) imaju obično jednog izdvojenog naratora, dok pomak udesno na spektru podrazumijeva manju autonomiju jednog naratora ili sudjelovanje više naratora u narativnoj konstrukciji. Koncept narativa o osobnom iskustvu, kako mu se pristupilo u ovom istraživanju, podrazumijeva autonomiju jedne naratorice koja govori o svojim iskustvima, dok sugovornica većinu vremena sudjeluje kao slušateljica, odnosno publika, iako pitanjima i ostalim kontekstualnim očekivanjima usmjerava tematsku progresiju intervjua. Zbog uvažavanja kontekstualne raslojenosti narativne interakcije, narativi u ovom korpusu promatraju se kao dijaloški, interaktivni i dinamični komunikacijske situacije pa analiza obuhvaća ulogu obiju sudionica, budući da njihova očekivanja i pretpostavke imaju neizostavnu ulogu u konstrukciji narativa. U tom smislu Deborah Tannen (2007: 125) iz perspektive interakcijske sociolingvistike govori o *uključenosti* (eng. *involvement*) sudionika interakcije, odnosno o iskazivanju unutarnjih stanja, stavova i razine emocionalne i kognitivne angažiranosti, jer se dijalog među sudionicima uvijek konstruira s određenim ciljem i očekivanjima. Ta se uključenost manifestira ponajprije u sugovorničkoj izmjeni (eng. *turn-taking*), odnosno u prekidanjima i preklapanju iskaza.

Iako je cilj ovih istraživačkih intervjua bio dobiti informacije o događajima i iskustvima koji se nalaze u domeni svijeta narativa i svijeta migracije, upotrebom jezičnih sredstava na različitim razinama jezične kompleksnosti tijekom prenošenja događaja aktivira se kontekst svijeta naracije. Interakcijska narav narativnog diskursa vrlo je vidljiva u tim situacijama, ne samo jer se narušava kontinuitet i progresija događaja u svijeta narativa, nego i zbog toga što ta jezična sredstva sugovornik prepoznaje kao signal kojim se od njega traži potvrda pa reagira uključivanjem u konstrukciju narativa, što utječe na njegovu daljnju tematsku progresiju. To se u govornom diskursu događa posve spontano i sugovornici ulaze u interakciju upravo očekujući od druge strane da takve signale prepozna kao znak da je sugovornik uključen i zainteresiran za ono što govornik govori.

U ovom dijelu rada opisane su osobitosti druge razine narativnog konteksta koja se odnosi na interakcijski događaj istraživačkog narativnog intervjua, odnosno razgovor između dviju poznanica koje dijele iskustvo migracije. Konkretnije, analizirana su jezična sredstva kojima se ostvaruju diskursne strategije pozicioniranja među sudionicama intervjua na drugoj razini narativnog konteksta. U nastavku su mjesta na kojima se aktivira kontekstualna razina svijeta naracije označena strelicom (→).

5.2.2.1. Izravna aluzija na kontekst intervjua i evociranje svijeta naracije

Jedan od eksplicitnijih načina aktiviranja svijeta naracije u korpusu jest izravno aludiranje na kontekst intervjua, tj. činjenicu da ispitanice odgovaraju na pitanja te da se interakcija snima, pri čemu se izravno ukazuje na posebnosti interakcijskoga konteksta u kojemu narativi nastaju, što je prikazano u primjerima 62-66.

Primjer 62: Petra

- 01 mislim da onak (1) svakog ə: iole (0.5) inteligentnog pojedinca jednostavno **muči** ta situacija
02 politička, ekonomska (0.8) **društvena** (1) znaš
03 i nekad je jednostavno
04 → <*sad je ovo presmiješno što ću reći i što će se snimit al dobro*>
05 ə: nekad je lakše pobjeć jednostavno (1)
06 hm
07 nego se borit protiv vjetrenjača
08 → [@ da se ponovim
09 [@ da. da.
10 i onak jednostavno (1) znaš, koliko (0.8) koliko energije ti trebaš
11 → to smo pričale maloprije kolko trebaš ti utrošit u to da se nešto promijeni

Primjer 62 evaluacijska je sekvenca u kojoj Petra govori o nepovoljnoj političkoj, ekonomskoj i društvenoj situaciji u zemlji, koja je mnoge inteligentne pojedince (uključujući nju) natjerala na iseljavanje. Pritom naratorica nekoliko puta izravno aludira na interakcijski kontekst intervjua i na činjenicu da je o tim temama u više navrata ranije razgovarala s istraživačicom (04, 08, 11). Imajući na umu da se ovaj put interakcija snima, osvješćuje da to opće mjesto o razočaranim obrazovanim ljudima koji napuštaju zemlju postaje redundantno (@ da se ponovim), čime se potvrđuje opetovanost takve evaluacije situacije u Hrvatskoj.

Također, ispitanice se premještaju iz svijeta narativa u svijet naracije u trenucima kada procijene da su se udaljile s teme ili kad anticipiraju nadolazeću temu. Osim što je to vrlo zorna ilustracija dinamičnosti procesa narativne konstrukcije, ilustrira i očekivanja koja ispitanice imaju od intervjua kao diskursne prakse.

Primjer 63: Iva

- 01 ja isto na neki način krivo neke stvari- koje oni meni kažu
02 i to ti je automatski-
03 neće ti oni sad reć
04 ajd slušaj, sljedeći puta ono riješiš to na neki drugačiji način ili ono: -
05 nego će odma direktno menadžerici i onda tu nastaje cijeli problem (1)
06 → kuiš ono (1.5)
07 i onda je nekad malo tak (0.5) .hh (1)
08 challenging @
09 challenging. da. i to ti sve opravdava sve.
10 → **ali** uglavnom da se mi vratimo na temu o kojoj smo mi-
11 → ja sam otišla [ono: u priče ono ali: (1)
12 → [neka neka neka
13 ne znam, onako (1.5) **okej** je život ovdje.
14 nije loše.
15 samo što se na neke stvari treba naviknuti.

U primjeru 63 Iva evaluacijskim narativom odgovara na pitanje o općem zadovoljstvu životom u novoj zemlji te govori o svojem poslu i kolegama. U jednom se trenutku tangencijalno prebacuje, odnosno odlazi u digresiju o različitim kulturološkim pozadinama kolega koje vode do kolizija u načinu rješavanja problema u radnom okruženju. Iva osvješčuje svoju digresiju te eksplicitno navodi da je skrenula s teme (10-11), pozicionirajući se kao solidarna prema ispitivačici, jer procjenjuje da njezin iskaz postaje neinformativan i suvišan. S druge strane, istraživačica, želeći zabilježiti male priče i što spontaniju narativnu interakciju, kao i sve teme koje naratorice otvaraju prilikom tangencijalnih prebacivanja, odbacuje takvu procjenu i potiče naratoricu da nastavi (12). Iva završava digresiju povratkom u svijet evaluacijskog narativa i oblikuje kodu (13-15) kojom sažima odgovor na ranije postavljeno pitanje. Valja ovdje istaknuti i ulogu istraživačice, koja se također pozicionira kao solidarna prema naratorici u trenutku kada ona oklijeva jer narativ dolazi do točke kada je potrebno eksplicitno negativno vrednovati određene aspekte radnog okruženja (07-08).

Primjer 64: Sara

- 01 → oke. sad ja sam tebi [@ svašta ispričala sad j-

- 02 → [ti si meni- da, ja ti nisam ni stigla postaviti pitanje.
 03 → ali si mi odgovorila na jedno tri četiri pet pitanja @@
 04 → koja sam te namjeravala pitat
 05 → ako hoćeš moš me pitat ponovo pa ću ti to [sve lijepo pola:ko ispričati @
 06 → [ne ne ne, dapače!

U primjeru 64 prikazan je ulomak koji prekida Sarinu kroniku o dolasku u Kanadu, upornosti u radu i napredovanju u engleskom jeziku te naknadnom preseljenju u Irsku (primjer 7). U ovoj sekvenci, koja bi se formalno mogla opisati kao *mala priča* (vidjeti potpoglavlje 5.1.4.), naratorica aktivira kontekst svijeta naracije komentarom kojim osvještava vlastito pripovijedanje te, kao i Iva ranije, smatra da je skrenula s teme i izrekla brojne nebitne informacije (*ja sam tebi @ svašta ispričala sad*). Izravnim upućivanjem na kontekst intervjua, istraživačica eksplicitno tematizira intervjua i koncept pitanja koja su osmišljena kao okvir za provođenje polustrukturiranog intervjua. No Sarina očekivanja od intervjua – da se odvija u slijedu *pitanje-odgovor* te da je uloga ispitanika u takvoj jezičnoj interakciji držati se teme koja je nametnuta pitanjem, a ne otvarati nove – temelje se na tradicionalnom formatu intervjua, koji je određen društveno konstruiranim pozicijama moći, o čemu je bilo riječi u potpoglavlju 4.1.2.1. Osvijestivši da je prekršila ta formalna načela intervjua, Sara predlaže sve ponoviti „lijepo polako“, odnosno, vraća se u tradicionalni položaj ispitanice, dok istraživačica, budući da tangencijalno prebacivanje smatra željenim primjerom podataka za analizu, nastoji osporiti takve odnose moći (08).

Budući da imaju određena očekivanja od interakcijske situacije, osim što eksplicitno aludiraju na kontekst intervjua, odnosno reagiraju na vlastitu ostvarenu jezičnu produkciju, ispitanice ponekad anticipiraju tijekom intervjua, odnosno predviđaju nadolazeća pitanja i teme.

Primjer 65: Lana

- 01 htjela sam **odmah** u istom trenutku naučiti sve što mogu naučiti.
 02 **što** katkada zna i zavarat
 03 → no vjerojatno ćemo doći i do [tog dijela
 04 [@

Primjer 66: Dunja

- 01 da ti budem iskrena, meni je ovdje dobro
 02 i ja svoj posao jako volim
 03 i da se mene pita, meni se odavde ne žuri.
 04 a on ima onak nekih (1) ups and downs
 05 aha, da [da
 06 [da ga malo uhvati da mu je dosadilo, da bi išo negdje dalje-

07 → >al sad ćeš vjerojatno pitat jel se planiramo vratit u Hrvatsku-<
 08 ne planiramo se vratit u Hrvatsku [@@
 09 [@@@
 10 barem ne (1) [ne
 11 [zašto?
 12 pa zato- mislim šta ja znam, na šta da se vratim?

Lana u primjeru 65 odgovara na pitanje o prvim izazovima s kojima se susrela po dolasku u novi grad. Lana želi odgovor proširiti sadržajem za koji smatra da je skretanje s teme nametnute pitanjem te anticipira da će tijekom intervjua imati priliku o tome govoriti (*no vjerojatno ćemo doći i do tog dijela*). Vrlo slično, u primjeru 66 Dunja govori o općenitom zadovoljstvu svojim novim poslom i partnerovim promišljanjima o ostanku te eksplicitno anticipira pitanje o tome hoće li se vratiti u Hrvatsku (07). Ovi primjeri zorno prikazuju način na koji se premošćuje jaz između svijeta narativa i svijeta naracije jer se kontekst intervjua na koji naratorice izravno ukazuju tijekom naracije isprepliće s tematskom progresijom narativa. Osim toga, anticipiranjem pitanja i tema intervjua ilustriraju se očekivanja s kojima su ispitanice ušle u interakcijski kontekst istraživačkog intervjua.

5.2.2.2. Interakcijsko uključivanje istraživačice u konstrukciju narativa

Vrlo često naratorice napuštaju svijet narativa i narušavaju tijek progresije narativa kako bi se izravno obratile istraživačici s ciljem dobivanja potvrdne povratne reakcije, odnosno kako bi što zornije prenijele intenzitet doživljaja ili situacije koju vrednuju u narativu. Takvo uključivanje istraživačice ilustrirano je u primjerima 67-69, u kojima naratorice opisuju iskustvo posjeta obitelji u Hrvatskoj nakon nekog vremena provedenog u inozemstvu.

Primjer 67: Sara

01 ə: prvi put kad sam nakon četiri godine došla kući iz Kanade
 02 kad sam stala pred zgradu, iskreno zavrtilo mi se u glavi
 03 jer sam se osjećala kao da sam (1) ušetala u prošlost
 04 → ja ti ne mogu opisat taj osjećaj, toliko mi je bilo sve čudno
 05 mislim- ja se sjećam, to mi je baš bio veliki šok

Primjer 68: Iva

01 išla sam posjetiti prijatelje əm tamo (1) u drugom naselju. [@@
 02 [mhm @@
 03 i kužiš @ i znači, reko, sad ću prošetati Osijekom.

- 04 → jel ti meni vjeruješ da je sve bilo prazno.
05 nije bilo nikoga, bilo je popodne.
06 nedjelja mislim da je bila-
07 → onda moš mislit kak je to bilo. (0.5) .h

Primjer 69: Nora

- 01 znaš ono, sjedim tamo
02 i ne mogu vjerovat da sam opet u Osijeku
03 onak, pričam tam s mamom i tatom, oni isto onak sretni-
04 ja sam sretna što njih vidim,
05 ali onda sam opet na neki način baš u šoku bila (1)
06 onak (1) izašli van, ošli znaš na advent, kao u Osijeku
07 → jel ti vjeruješ da sam ja taj dan na adventu u Osijeku vidla dvo- troje ljudi
08 koji su taj dan s nama bili u avionu.
09 → m: vjerujem. vjeruj mi, ista priča kad ja dođem vikendom.

Sve tri naratorice u navedenim primjerima iznose snažnu i emotivnu evaluaciju doživljaja posjeta obitelji i rodnim gradovima. Sari je dolazak u rodni grad nakon četiri godine boravka u Kanadi bio vrlo intenzivan pa u narativu dominiraju fraze kojima se naglašavaju stanja proživljavanja tog doživljaja (*zavrtilo mi se u glavi, osjećala sam se kao da sam ušetala u prošlost, sve mi je bilo čudno, to mi je bio baš veliki šok*). No ono što evaluaciju čini još intenzivnijom je izravno obraćanje sugovornici (04). Naime, doživljaj o kojem je u narativu riječ toliko je intenzivan da ga Sara ne može verbalizirati, što eksplicitno izriče prebacivši se iz svijeta referencijskog narativa u svijet naracije, uključujući tako istraživačicu u vrednovanje doživljaja. Slično, Iva i Nora opisuju iskustvo dolaska u posjet u Osijek iz Irske. Obje su grad doživjele praznim i pustim, što ih je istovremeno rastužilo i iznenadilo. Evaluacija je u ovim primjerima također pojačana izravnim obraćanjem sugovornici vrlo sličnom diskursnom oznakom (*jel ti meni vjeruješ*), čime se naglašava nevjerica ispitanica zatečenim stanjem i nastojanje da se ugođaj praznog grada autentično prenese i opiše. U potonja dva primjera aktivira se i specifičan kontekst svijeta migracije koji se odnosi na fenomen pojačanog iseljavanja iz grada Osijeka i okolice (osobito u Irsku, kamo su i naratorice iselile).

Tijekom naracije ispitanice također izravno uključuju istraživačicu u suoblikovanje narativa u situacijama kada im nedostaje određena informacija koja bi upotpunila orijentaciju narativa. Primjerice, Hana i Sara u primjerima 70 i 71 u oblikovanju orijentacijske sekvence referencijskog narativa napuštaju svijet narativa jer se ne mogu sjetiti podatka važnog za tematsku progresiju narativa te evaluaciju i implikaciju koja iz njega proizlazi. Ovakva su interakcijska uključivanja sugovornika posve spontana i uobičajena u govornom jeziku, no

ovdje se na njih ukazuje kako bi se prikazala dinamičnost narativne konstrukcije i kontekstualna raslojenost o kojoj ovisi pozicioniranje u narativnom diskursu.

Primjer 70: Hana

- 01 i ka- kak- jesi li ubrzo našla posao? jel to dugo trajalo, kak je to bilo?
02 pa znači pri: ə: (1.4)
03 → kad smo mi ušli u Europsku uniju?
04 → sredinom [sedmog mjeseca, tak nešto- jelda?
05 → [mislim da je prvi sedmi- prvi sedmi dvije trinaeste
06 e pa da, tak nešto je to bilo
07 e onda sam se ja sredinom sedmog mjeseca jelda prijavila za prvi posao

Primjer 71: Sara

- 01 imala sam onu jednu ponudu za onaj radni staž
02 to je tad bilo tisuću i osamsto kuna
03 mhm
04 za kao godinu dana ono neko radno iskustvo,
05 → znaš kak se to [zvalo? što je- onaj program za zapošljavanje
06 → [stručno- stručno osposobljavanje
07 → e da da da
08 ja sam to odbila-
09 mislim zato što sam već rekla baki da bi došla kod nje kao u [posjetu u Kanadu
10 [mhm

No napuštanje svijeta narativa i premještanje u svijet naracije možda je najeksplicitnije u situacijama kada se ispitanice izravno imenom obraćaju istraživačici, kao što je ilustrirano narednim dvama primjerima.

Primjer 72: Iva

- 14 → znači to ti je Martina sa nekim stvarima se moraš pomiriti
15 i: odraditi i: zaboraviti, kad izadeš iz tog posla, kužiš
16 imam osjećaj da je to tako (0.5) **generalno** [sada. na poslovima tako.
17 [mhm

Primjer 73: Maja

- 01 bože dragi ovdje ljudi ne razmišljaju-
02 doslovno idu u školu za ono što im se sviđa
03 i onda ak im se to više ne bude sviđalo, upisat će nešt drugo
04 i nema veze koliko su stari (0.5)
05 da
06 → kakva je to sloboda Martina, čovječe, u glavi
07 da ti možeš bit **šta god želiš**

- 08 **kad god. nije. nikad. kasno.**
 09 to ti je toлька sloboda da ono, Isuse moj bože nema stresa
 10 **@ jebote nema stresa**

Primjer 72 ulomak je evaluacijske sekvence iz prethodno analiziranog primjera 13, a primjer 73 dio Majina evaluacijska narativa u kojemu govori o razlikama između obrazovnih sustava u Hrvatskoj i Kanadi. Iz obaju je primjera vidljivo da se takvi prekidi u narativnoj progresiji događaju u trenucima snažne evaluacije pa ih valja tumačiti kao intenzifikatore, ali i strategije kojima se naratorice pozicioniraju kao familijarne, bliske i solidarne s istraživačicom.

5.2.2.3. Traženje potvrde i pozitivne povratne informacije

Poznavanje pojedinih društvenih i kulturnih pojedinosti prostora u kojem se odvija svijet narativa presudno je za njegovo razumijevanje. Kako je na početku analize već ilustrirano u primjeru 1, Sara tijekom oblikovanja orijentacije referencijskog narativa aktivira svijet naracije kako bi potvrdila sugovorničino razumijevanje okolnosti radnje (*znaš kak tamo stari ljudi žive u tim zgradama; znaš da oni imaju jako striktna pravila za te cigarete i sve*). U korpusu je uočeno takvo izravno obraćanje sugovornici i prelazak u svijet naracije tijekom evaluacije ili prilikom zaključivanja narativa, odnosno njegove kode. Tada ispitanice od istraživačice traže povratnu informaciju, odnosno potvrdu da je vrednovanje događaja ili stanja o kojem govore razumljivo, kao što ilustriraju primjeri u nastavku.

Primjer 74: Iva

- 01 i: kaka ja **jesam**, kao-kao osoba, meni to sve teško pada.
 02 gledati (1) neke stvari kak se ono **konstantno** raspadaju
 03 i kako (0.5) rade budale od nas (1)
 04 mhm
 05 → ak se mogu tako m: @ izraziti, a da me kontas šta hoću reći, kuiš
 06 → da, kontam, kontam
 07 jednostavno, želim, želim jednostavan život gdje ću bit sretna (1)
 08 → kužiš ono

Primjer 75: Dunja

- 01 nekako mislim da je u ovoj dobi teško ostvarit neka prijateljstva (1)
 02 koja su ne- koja nisu ono, površna
 03 ili ovdje recimo je dosta specifično neka prijateljstva ə: (3)
 04 koja se jednostavno dogode spletom okolnosti.
 05 zato što, ne znam, upoznaš ljude na poslu ili (1)

- 06 ne znam, viđaš ih na istim mjestima
 07 krećeš se u nekim istim krugovima i to
 08 al to nisu nužno ljudi s kojima bi se ja družila u Hrvatskoj.
 09 da
 10 → ako me kužiš
 11 → kužim te skroz, apsolutno

Primjer 74 završni je dio Ivina narativa u kojem vrednuje društvene okolnosti u Hrvatskoj. Kako bi njezina generalizirana opservacija o tome kako se stvari „konstantno raspadaju“ (02) bila jasna sugovornici, Iva se iz svijeta narativa prelaskom u *ti*-perspektivu premješta u svijet naracije i u kodi uključuje sugovornicu, tražeći njezinu potvrdu. Slično se pozicioniranje naratorice odvija i u primjeru 75, u kojem Dunja govori o prijateljstvima i poznanstvima koja je sklopila u novoj zemlji. Također je riječ o evaluacijskom narativu u kojem se u kodi uključuje istraživačica kako bi potvrdila središnju poantu narativa. U oba primjera sugovornica prihvaća i prepoznaje te signale interakcijskog uključivanja pa reagira potvrdnom povratnom reakcijom (*da, kontam, kontam; kužim te skroz, apsolutno*).

Naredna tri primjera ilustriraju slične situacije u kojima naratorice traže od sugovornice potvrdu o razumijevanju konteksta ili evaluacije svijeta narativa.

Primjer 76: Petra

- 01 sam sam onak rekla
 02 ej ja sam poslala (0.5) kao prijavu kao
 03 pa sad je to na lutriji
 04 → [*<znaš kak to ide>*]
 05 → [da da da]

Primjer 77: Nora

- 01 ə: tek smo mogli uselit petnaestog jedanaestog il tako nešto
 02 tak da smo mjesec dana još morali bit po hostelu dok-
 03 → znaš, dok taj **cimer** ne ode
 04 → da da
 05 da, klasika

Primjer 78: Iva

- 01 u procesu sam traženja novoga posla, ali isto tako to ono **traje**
 02 da da
 03 to je proces i: i (0.8) tako da polako s time (1)
 04 i nadam se da će uskoro biti nešto
 05 → kužiš ono

- 06 → ali isto tako, znaš ono
 07 kad- kad ne radiš, hoćeš imati svoje vrijeme,
 08 pogotovo meni je vrijeme ono –
 09 → za mene da imam svoje vrijeme dragocjeno, kužiš ono
 10 tako da volim, znaš ono
 11 to mi je super
 12 → znaš šta, ja sam se već toliko navikla na Dublin da ti meni-
 13 → isto znaš sad kak Sanja i Marta ono su tu
 14 → znaš ono i sad napokon imam s nekim i za pričat.

Osim aktiviranja svijeta naracije, u ovim se primjerima mogu uočiti i jezična sredstva kojima se pozicioniranje na toj razini narativnog konteksta ostvaruje. Naime, riječ je ovdje o zamjениčkom prebacivanju u drugo lice jednine, no ono je u ovom slučaju posve referencijsko, za razliku od prethodno analizirane diskursne strategije generalizacije ostvarene upotrebom generičkog *ti*. Osim što je promijenjena zamjениčka perspektiva, u ovim je primjerima vidljivo da su cijele surečenice ili fraze (označene ovdje kao zasebni redci) upotrijebljene kako bi ispitanice uključile sugovornicu, čime se oblikuje inkluzivna pozicija u kojoj umjesto jedne naratorice koja u potpunosti usmjerava progresiju narativa presudna postaje uloga sugovornice i njezina prihvaćanja takve narativne konstrukcije. Tu se osobito ističu jezična sredstva poput glagola shvaćanja u drugom licu jednine (*kužiš, razumiješ, kontas, znaš* i sl.) koji funkcioniraju kao diskursne oznake uključivanja sugovornice u konstrukciju narativa, čime ju se pozicionira kao aktivnu sudionicu naracije. Zbog čestog ponavljanja, tradicionalno bi se ta jezična sredstva označilo kao poštapalice, no ona nipošto nisu značenjski prazna, nego, kao što ilustriraju ovi primjeri, imaju važnu pragmatičku i interakcijsku ulogu. Njima se legitimizira prisustvo sugovornice te se stvara dinamika interakcije, odnos bliskosti i međusobnog razumijevanja.

5.2.2.4. Intertekstualnost i aluzije na prethodna zajednička iskustva i razgovore

U prethodnim dijelovima rada već je opisana intertekstualnost, odnosno mehanizam prenošenja drugih, već ostvarenih tekstova i/ili diskursa u novom diskursnom okruženju. Zahvaljujući intertekstualnosti, kako bi ostvarile odnos solidarnosti i razumijevanja, ispitanice nerijetko aludiraju na ranija zajednička iskustva koja dijele s istraživačicom ili na razgovore koji su se dogodili u prošlosti. Budući da su u intervjuima govorile o migracijskom iskustvu, sa sugovornicom je ta iskustva moguće bilo intertekstualno evocirati upravo zahvaljujući zajedničkom iskustvu migracije. U naredna tri primjera prikazano je kako naratorice evociraju zajednička iskustva (primjeri 79-81) i prethodne razgovore (82-84).

Primjer 79: Iva

- 01 tako da evo, sad trenutno sam u Dublinu već ə: (0.4) dvije i pol godine .hh (2) uf
02 → i to ti je ono sad onak, znaš ono kad pričam tak s nekim
03 → s kim dugo nisam razgovarala
04 → i znaš ono, znamo se
05 mhm
06 i: m: život te odvede tak u nekom smjeru gdje (1) nisi ni razmišljao da ćeš biti
07 tako da ni ja isto nisam razmišljala o Dublinu

Primjer 80: Sara

- 01 → a tebi će bit super kad se vratiš
02 → svi te prijatelji čekaju (1) [super partiji
03 [da
04 → joj daj vidjet ćeš kak će ljudi bit naporni-
05 → svi će te ispitivat
06 jesi šta uspjela zaradit? kaki su oni?
07 bi- sto posto-
08 to me uvijek jako nerviralo kad me neko pita za novce [ə: (1) iz Hrvatske
09 [da da
09 to mi onak- mislim (1.2)
10 pod broj jedan šta te briga (1) [ə:
11 [da
12 i- i- i- zašto me- to me pitalo devedest posto ljudi
13 jesam uspjela šta zaradit
14 pa nije to valjda jedini razlog zašt ljudi izlaze- odlaze van u inozemstvo
15 mhm

Primjer 81: Nora

- 01 znači ono klasika, sjedila sam kod kuće bez posla (0.5)
02 ə: odradila onaj staž za tisuću šesto.
03 mhm
04 u bolnici. znači, neću komentirat ono: znaš-
05 mislim al ne znam,
06 → znaš u biti i sama kako je radit u državnoj firmi (1) [@@@
07 [@@
08 znači u principu, ne znam- ja sam tamo sjedila i skupljala prašinu

U primjeru 79 Iva evocira dugo poznanstvo s istraživačicom, koje je iz objektivnih razloga migracije do trenutka intervjua bilo prekinuto (*i to ti je ono sad onak, znaš ono kad pričam tak s nekim s kim dugo nisam razgovarala i znaš ono, znamo se*). Sara u primjeru 80 aludira na zajedničko iskustvo migracije i anticipira u obliku kraćeg hipotetičkog narativa iskustvo koje očekuje istraživačicu po povratku u Hrvatsku (*a tebi će bit super kad se vratiš*;

joj daj vidjet ćeš kak će ljudi bit naporni- svi će te ispitivat). Konačno, u primjeru 81 Nora aludira na slično profesionalno iskustvo (*znaš u biti i sama kako je radit u državnoj firmi*). Aluzije na slična zajednička iskustva nisu slučajne, nego se naratorice na njih oslanjaju kako bi oblikovale pozicije solidarnosti i međusobnog razumijevanja, što rezultira razumijevanjem i potvrdom evaluacije iskazane narativima.

Primjer 82: Petra

01 i: ono doslovno sam došla tu vidjet-
02 malo me iskreno i deprimirala ta situacija s poslovima u Hrvatskoj
03 → [i ono što smo pričale
04 [mhm
05 nisam se htjela (1) u neku kutiju stavit,
06 naći posao u školi i bit sretna što sam dobila taj posao
07 i držat se za taj posao ko da je ono najsvetije na svijetu (1)
08 i radit na tom poslu na kojem s- (1.5) na kojem ću vjerojatno bit nesretna

Primjer 83: Petra

01 radna okolina je ono totalno drugačija od svega što sam iskusila-
02 recimo jako mi se sviđa (1)
03 → to ti- možda sam pričala, možda nisam,
04 što kad sam bil- (0.8) radila u školi,
05 bilo je jako puno razgovora o temama
06 o kojima se u principu [ne razgovara (0.7) s- s izvjesnom skupinom ljudi
05 [mhm. da

Primjer 84: Maja

01 znači čak nisam htjela da Marko ide sa mnom da mi pomogne,
02 pošto je on prvi došo tu i sve je sam napravio
03 i sve je reko- sve ću vam pokazat, sve ću vam objasnit, imam auto, vozit ću vas
04 znači ono, bez brige i pameti smo došli
05 → al ja sam, ko što si rekla, oću **sama**.

U primjerima 82 i 83, Petra se referira na prethodne razgovore o stanju u Hrvatskoj koje ju je motiviralo za iseljavanje (*i ono što smo pričale; to ti- možda sam pričala, možda nisam*), dok se Maja u primjeru 84 unutar referencijskog narativa u kojem tematizira svoje prve dane u novoj zemlji prebacuje u svijet naracije (*ko što si rekla*) kako bi intertekstualno aludirala na prethodni razgovor s istraživačicom o sličnim iskustvima.

Navedeni primjeri ilustriraju da u pojedinim narativima evaluacija proizlazi upravo iz rekontekstualiziranih prethodnih zajedničkih iskustava i poznanstva dviju sugovornica, što

rezultira suptilnom isprepletenošću kontekstualnih razina narativnog diskursa. Na taj se način ispitanice pozicioniraju kao bliske i solidarne sa sugovornicom, iz čega evaluacija koja proizlazi iz narativa nije samo njihova, nego je zajednički suoblikovana, što još jednom potvrđuje da naracija osobnih iskustava nije monologičan jezični čin, kako ju se u tradicionalnim narativnim analizama promatralo.

5.2.2.5. Kontrola nad vlastitim jezičnim registrom i vulgarizmi

Kako je objašnjeno u 4. poglavlju, nastojalo se tijekom provođenja ovih istraživačkih intervjua postići opuštenu atmosferu solidarnosti i razumijevanja, što je značilo i da su se ispitanice nakon inicijalnog formalnijeg izražavanja, kako je intervju odmicao, opustile i počele rabiti znatno manje formalan registar, koji je ponekad uključivao i spontane vulgarizme.

Primjer 85: Maja

- 01 ja mislim da svi jedva čekaju da dožive neku avanturu,
02 da se malo odmire od tog **kak je sve u kurcu**
03 mhm
04 → sorry @
05 → ne, ništa, ne
06 (1) kužiš?
07 da

Primjer 86: Dunja

- 01 i mislim, mi smo slobodni, mi imamo novaca
02 mi možemo ono izać svaki da:n
03 i sve je to ono neka zajebancija i: (1)
04 → jel smijem psovat? @[@@@
05 → [naravno da smiješ @@]

Riječ je ovdje o tome da je neformalan jezični registar uobičajen u komunikaciji među ispitanicama i istraživačicom, no ispitanice takav registar percipiraju kao neprimjeren u kontekstu intervjua, koji tradicionalno zahtijeva formalno jezično izražavanje. Kao što ilustriraju primjeri 85 i 86, u trenucima upotrebe vulgarizama, ispitanice bi osvijestile svoje jezično ponašanje, koje bi ocijenile neprimjerenim te bi se, aktivirajući kontekst naracije, ispravile, ispričale, ili upitale je li takvo izražavanje primjereno u intervjuu (*sorry @; jel smijem psovat?*). To govori ujedno i o odnosima moći u kontekstu intervjua; naime, takvo jezično

ponašanje u drugačijim okolnostima interakcije između ispitanica i istraživačice ne bi bilo problematično, no imajući u svijesti da su u trenutku intervjuiranja ispitanice sudionice istraživanja procijenile su da se trebaju osvrnuti na vlastiti registar.

5.2.2.6. Zaključna razmatranja o pozicioniranju u svijetu naracije

Analiza narativa u korpusu pokazala je da je sudjelovanje obiju sudionica u oblikovanju narativa o osobnom iskustvu migracije u najvećoj mjeri uvjetovano njihovim očekivanjima od formata istraživačkog intervjua, ali i da aktiviranje druge razine narativnog konteksta – svijeta naracije – predstavlja prostor za oblikovanje određenih identitetskih pozicija, odnosno da je mjesto ostvarivanja diskursnih strategija pozicioniranja. Ispitanice uključuju sugovornicu u konstrukciju narativa naglašavajući vlastitu poziciju naratorice, tj. sudionice istraživanja, u odnosu na poziciju sudionice ili evaluatorice događaja u svijetu narativa. Takvo se pozicioniranje ostvaruje s određenim ciljevima, od kojih se ističu sljedeći:

- traženje potvrde ili pozitivne povratne informacije o razumijevanju određenih aspekata konteksta svijeta narativa
- oblikovanje zajedničke evaluacije, odnosno umanjivanja vlastite uloge kao sudionice ili evaluatorice u svijetu narativa
- stvaranje atmosfere bliskosti, solidarnosti i međusobnog razumijevanja.

Jezična sredstva po kojima se izravno može prepoznati takvo pozicioniranje u svijetu naracije su u prvom redu referencijsko zamjениčko prebacivanje u drugo lice jednine te prisustvo diskursnih oznaka iskazanih glagolima razumijevanja (*znaš, kontaš, kužiš* i sl.). Ta bi se jezična sredstva u tradicionalnoj jezičnoj analizi odbacila kao poštapalice, odnosno prazni označitelji koji ometaju komunikaciju i strukturirano prenošenje poruke, no iz analiziranih je primjera vidljivo da imaju važnu ulogu u diskursnoj konstrukciji identiteta u narativima.

Svijet naracije aktivira se najčešće izravnom aluzijom na kontekst istraživačkog intervjua, anticipiranjem tema, pitanja i stila jezičnog izražavanja ili izravnim obraćanjem sugovornici, imenom ili referencijskim zamjениčkim prebacivanjem u *ti*-perspektivu. Oblikovanje narativa iz *ti*-perspektive može manje ili više premostiti jaz između svijeta narativa (u kojem je *ti* posve apstraktno, generičko i ne upućuje na konkretnu osobu) i svijeta naracije (u kojem se *ti* iz perspektive sugovornice odnosi na istraživačicu). Primjerice, ako se uz generičko *ti* istovremeno javlja neki drugi jezični signal kojim se naratorica izravno obraća sugovornici, tada se u potpunosti aktivira svijet naracije, dok neprisutstvo takvih ili drugih

signala može značiti čvrstu usidrenost u svijetu narativa. Prisustvo istraživačice u suoblikovanju narativa vidljivo je i u situacijama kada naratorice zahvaljujući intertekstualnosti izravno aludiraju na prethodne razgovore ili zajednička iskustva, zavaljujući kojima se oblikuje objektivna inkluzivna pozicija iz koje se iskazuje evaluacija i moralni stav.

Središnja diskursna strategija pozicioniranja koja se ostvaruje na ovoj razini narativnog konteksta jest *uključivanje*. Uključivanjem sugovornice naratorice se pozicioniraju kao bliske s istraživačicom, ali istovremeno na taj način traže potvrdu evaluacije i razumijevanja konteksta svijeta narativa, odnosno okolnosti odvijanja događaja o kojemu je u narativu riječ. Vezano uz očekivanja sudionica od interakcijskog konteksta istraživačkog intervjua, analiza primjera pozicioniranja u svijetu naracije pokazala je da se obje sudionice narativne interakcije pozicioniraju kao međusobno solidarne. S jedne strane, ispitanice ne žele narušiti tematsku progresiju narativa zadanu istraživačkim pitanjem, dok ih istraživačica potiče na tangencijalna prebacivanja i podupire povratnom informacijom. Naratorice žele podijeliti svoja iskustva, a aluzijom na prethodna zajednička iskustva (kojih je bilo i više, ali radi zaštite nekih osobnih podataka nisu navedena u cijelosti) stvara se okruženje familijarnosti i podrške, iako je riječ o istraživačkom intervjuu.

Iz analiziranih se primjera može zaključiti da tematska progresija narativnog diskursa u kontekstu istraživačkog intervjua uvelike ovisi o očekivanjima sudionika, odnosno o društvenim normama i odnosima moći koji se vezuju uz tradicionalni diskursni format intervjua u kojem ispitanici, iako su aktivni govornici, imaju podređenu i pasivnu ulogu i nemaju slobodu nametanja tema. To znači da bi u drugačijim interakcijskim okruženjima ispitanice drugačije konstruirale narative o svojim migracijskim iskustvima, ovisno o interakcijskom kontekstu, društvenim normama i očekivanju sudionika interakcije. Ova opservacija potvrđuje kontekstualnu uvjetovanost iskazivanja identiteta o kojoj je bilo riječi na samom početku rada, odnosno činjenicu da različiti aspekti identiteta imaju različitu važnost u različitim kontekstima diskursne konstrukcije.

5.2.3. POZICIONIRANJE U SVIJETU MIGRACIJE

U prethodnom dijelu analize prikazano je kako se naratorice pozicioniraju kao sudionice događaja u odnosu na društvene aktere u svijetu narativa, odnosno kao naratorice u odnosu na sugovornicu u interakcijskom kontekstu istraživačkog intervjua. Namjera je analize pozicioniranja na trećoj razini narativnog konteksta proširiti interakcijsku, lokalnu mikrorazinu konstrukcije identiteta i promotriti ju iz perspektive šireg društvenog konteksta u koji je migracija uronjena. Stoga je za potrebe ovog istraživanja treća razina narativnog konteksta nazvana *svijetom migracije*. Treću razinu pozicioniranja u narativnom diskursu Bamberg (1997a: 337) definira kao odgovor na dosta široko pitanje *Kako se narator pozicionira u odnosu na sama sebe?*, a Bamberg i Georgakopoulou (2008: 391) preciznije ju tumače kao odgovor na pitanje *Kako govornik pozicionira poimanje vlastita identiteta u odnosu na dominantne diskurse, odnosno velike narative?* To znači da se pri prenošenju osobnih iskustava u narativima odražavaju dominantne diskursne prakse karakteristične za društveno okruženje i iskustva sudionika narativne interakcije. Prema tome, ovim se dijelom analize namjerava odgovoriti na pitanje kako se ispitanice pozicioniraju kao migrantice i kako oblikuju svoj identitet s obzirom na dominantne diskurse i velike narative o migraciji u koje je njihovo iskustvo uronjeno. Pozicioniranje sebe i ostalih društvenih aktera u svijetu migracije već se u više navrata spominjalo u prethodnim dijelovima rada. Primjerice, prikazano je da se u svijetu narativa ispitanice rabeći određena jezična sredstva pozicioniraju kao neagentivne u odnosu na društvene aktere na različitim pozicijama moći. Budući da se u interakciji migranata s tim društvenim akterima rekontekstualiziraju i reproduciraju diskursne prakse migracijskih politika pojedinih zemalja, ta spoznaja daje važan uvid u odnose moći u kontekstu svijeta migracije. Također, prethodni dijelovi analize već su ukazali na rekontekstualizaciju općih mjesta i velikih narativa o migraciji, primjerice kada naratorice svoj identitet iskazuju u odnosu na druge grupe migranata, odnosno na postojeće diskurse o različitim generacijskim emigracijskim kretanjima iz Hrvatske ili o migrantima koji u sličnim okolnostima trenutno iseljavaju iz Hrvatske ili drugih zemalja.

Odlaskom iz poznatog kulturnog, društvenog i jezičnog okruženja u novo, migrant postaje Drugi, stranac i došljak. Fenomen migracije stoga obično podrazumijeva brojna problematična mjesta neravnopravnih odnosa moći između migranata i ne-migranata te negativnu stereotipizaciju migranata, njihovo brisanje i nametanje drugotnosti. Migracije ljudi okružene su dominantnim diskursima i diskursnim praksama koje cirkuliraju u institucionalnom i javnom kontekstu i tako se legitimiziraju te odražavaju u svim sferama

društvenog djelovanja, uključujući narative o osobnom iskustvu pojedinih migranata. Analizi pozicioniranja u svijetu migracije stoga valja pristupiti iz perspektive kritičke analize diskursa, čije je središnje polazište dijalektička narav odnosa između jezika i društva (vidjeti potpoglavlje 3.2.5.). Kako navodi van Dijk (2015), takav pristup prepoznaje tekstove kao mjesta borbe u kojima se mogu uočiti tragovi različitih diskursa i ideologija sukobljenih oko dominacije. Prema tom shvaćanju, jezična upotreba, odnosno jezična interakcija i komunikacija, obuhvaćaju mikrorazinu društvenog poretka, dok je odnose moći, dominaciju i nejednakost među društvenim grupama potrebno interpretirati na makrorazini analize. Zadatak je kritičke analize diskursa premostiti jaz koji postoji između mikropristupa, koji proučavaju lokalne aspekte fenomena i makropristupa, koji se odnose na šire strukturalne, institucionalne i organizacijske aspekte društva. Prema van Dijk (2015: 468), u svakodnevnoj interakciji i iskustvima ljudi, ovako opisane makro i mikrorazina čine jednu nerazdvojivu cjelinu. Primjerice, rasistički govor u parlamentu diskurs je na interakcijskoj mikrorazini društvene strukture u konkretnoj situaciji parlamentarne debate, ali istovremeno može biti sastavnim dijelom ili imati utjecaj na zakonski okvir ili reprodukciju rasizma na makrorazini nekog društva. U kontekstu ovog istraživanja, proširivanje analize iz perspektive kritičke analize diskursa znači da narativi o osobnom iskustvu migracije predstavljaju mikrorazinu društvene strukture u interakcijskoj situaciji istraživačkog intervjua, ali se u njima odražava i rekontekstualizira širi, društveni kontekst koji obuhvaća systemske odnose moći između naratorica, ostalih društvenih aktera i sudionika događaja u svijetu narativa, sugovornice-istraživačice, te institucija i migracijskih politika pojedinih zemalja u koje su ispitanice iselile. Nadalje, tako konstruirani narativi osobnih iskustava i iskustvo naracije mogu dalje ući u proces cirkulacije diskursa, ponajprije u obliku znanstvenoistraživačkog rada koji ih tematizira, ali i u svakodnevnoj usmenoj interakciji u koju sudionice intervjua stupaju s drugim društvenim akterima prenoseći im svoja iskustva.

Narativi sudionica ovog istraživanja zorno ilustriraju kako se u iskustvu pojedinca mogu odraziti različite restrikcije, otegotne ili olakotne okolnosti migracije i iskustva života u novoj zemlji, što ovisi o migracijskim politikama zemalja destinacija koje su relevantne u specifičnom trenutku. Općenito se može reći da su najrecentnija globalna politička, društvena i ekonomska zbivanja izrazito obilježena pojačanim intenzitetom migracija ljudi iz zemalja u razvoju te izbjeglica iz politički nestabilnih i ratnih zona te područja zahvaćenih klimatskim promjenama. Ta su intenzivna i ubrzana migracijska kretanja u zemljama destinacijama zahvaljujući manipulativnim političkim diskursima prouzročila atmosferu panike i straha od zamišljene prijetnje granicama nacionalnih identiteta. Posljedica toga je kriminalizacija

migracije i izrazito nepovoljno raspoloženje prema migrantima, osobito prema osobama koje iseljavaju iz azijskih, afričkih i latinoameričkih zemalja u dominantno bjelačke zemlje kapitalističkog Zapada. Cirkulacija ksenofobnih, rasističkih i antiimigrantskih diskursa u političkim, institucionalnim i javnim sferama te medijima i društvenim mrežama postala je uobičajenom pojavom u velikom dijelu zapadnih demokracija, a Hrvatska, iako je tradicionalno iseljenička zemlja, u tome nije iznimka. S druge strane, recentno pojačano iseljavanje iz Hrvatske u zemlje Europske unije i druge razvijene zemlje interpretira se u hrvatskom javnom, medijskom i političkom prostoru oslanjanjem na katastrofične diskurse u kojima dominiraju opća mjesta poput „nacionalne i demografske katastrofe“, „egzodusa mladih u Njemačku/Irsku“, „punih autobusa za Njemačku/aviona za Irsku“, „odlaska truhom za kruhom“ i slično. Istovremeno, isti je taj javni prostor preplavljen ksenofobnim i antiimigrantskim sentimentom prema izbjeglicama i tražiteljima azila iz zemalja poput ratom zahvaćene Sirije, koji u znatno manjem broju od broja iseljenika nastoje useliti u Hrvatsku, odnosno ondje zatražiti azil.

Nadalje, svaka od zemalja u koju su ispitanice iz ovog istraživanja iselile ima svoje migracijske politike, koje se reflektiraju u diskursnim praksama koje utječu na sve aspekte života osoba koje u njih useljavaju, ovisno o njihovoj putovnici. Hrvatskim je državljanima zbog članstva Republike Hrvatske u Europskoj uniji značajno olakšan pristup deficitarnim tržištima rada zemalja članica. To objašnjava masovno iseljavanje u Njemačku, najčešću destinaciju hrvatskih iseljenika, ali i fenomen trenutnog pojačanog iseljavanja u Irsku, inače emigracijsku zemlju i dosad neatraktivnu iseljeničku destinaciju. Katar je zemlja koja ovisi o stranoj radnoj snazi pa visokoobrazovani stručnjaci iz Hrvatske ondje relativno lako dolaze do dobro plaćenih poslova. U Kanadu, koja ima razmjerno otvorenu migracijsku politiku i reputaciju multikulture zemlje naklonjene iseljenicima i azilantima, ulazak je hrvatskim državljanima omogućen, ali im je reguliranje dugotrajnog boravka u mnogočemu ograničeno. Konačno, hrvatskim je državljanima od svih navedenih zemalja najteže regulirati status u Sjedinjenim Američkim Državama, čija inače rigidna migracijska politika u trenucima aktualne ksenofobne i antiimigrantske atmosfere i trenutne političke vlasti, postaje još zatvorenijom.

Valja ovdje napomenuti da su ispitanice iz ovog istraživanja u kontekstu trenutnog globalnog sentimenta prema migrantima ipak privilegirane, budući da su sve visokoobrazovane bjelkinje koje su samostalno i legalno uselile u nove zemlje. To u samom početku umanjuje njihovu potencijalnu diskriminaciju i predrasude s kojima se suočavaju, primjerice, Latinoamerikanke u SAD-u zbog fenotipa, razine poznavanja engleskog jezika i obrasca

migracijskog kretanja. Važno je istaknuti da se u ovom korpusu može nabrojati tek nekoliko narativa o iskustvu izravne diskriminacije na temelju migrantske pozadine ispitanica, primjerice Inesin narativ (primjer 25) o diskriminaciji pri potrazi posla zbog stranog imena i prezimena, Ivin narativ (primjer 26) o boljim beneficijama za radnike ne-migrante u odnosu na migrante te Sarin i Majin narativ o ksenofobnim komentarima (*go back to your country* i *Arapi idite kući, šta ste došli vamo*). Općenito govoreći, migracijska su iskustva ovih ispitanica pozitivna, no njihovi narativi ukazuju na suptilne razine drugotnosti i marginaliziranosti migranata koje postoje u društvima zemalja destinacija.

Analiza prikazana u nastavku rada temelji se na opisu pozicioniranja naratorica u odnosu na *opća mjesta* ili *makroteme* koje se javljaju u njihovim narativima, tj. u odnosu na *velike narative* (eng. *master narratives*) koji se u njima rekontekstualiziraju. Opća mjesta ili makroteme (van Dijk 2015: 468, Wagner i Wodak 2006: 393) one su teme koje se učestalo javljaju u korpusu, bilo da su elicitirane poticajnim pitanjima tijekom intervjua ili se organski i spontano nameću u interakciji. Budući da svi intervjui u ovom istraživanju imaju isti tematski okvir i planirana okvirna pitanja, za očekivati je da će se neke teme učestalo javljati u narativima, no nužno je uzeti u obzir i one teme koje su se spontano pojavile u narativima, iako nisu nametnute procedurom istraživačkog intervjua. Veliki narativi odnose se na kulturno uvjetovane obrasce organizacije iskustva i znanja u nekom društvu (Bamberg i Andrews 2004). Primjerice, kad je riječ o migracijskim kretanjima, u hrvatskom kulturnom prostoru postoje apstrahirani narativi o pojedinim generacijama migranata, ovisno o njihovim zemljama destinacijama, tipu migracije itd. Ti veliki narativi cirkuliraju različitim diskursnim domenama te se u odnosu na njih prepoznaju i društveno vrednuju iskustva pojedinih migranata (npr. veliki narativi o *Gastarbeiterima* u Njemačkoj, *prognanicima* 90-ih ili o *egzodusu mladih* u Irsku). Primjerice, iskustvo osobe koja je iselila s ciljem osiguravanja financijske sigurnosti, ali se nakon kraćeg razdoblja u inozemstvu vratila u Hrvatsku bez značajnijeg ekonomskog kapitala, vrednovat će se u kolektivnoj svijesti kao neuspješno ili neslavno propalo u odnosu na veliki narativ o brojnim imigrantima koji su zahvaljujući teškom radu i upornosti osigurali dovoljnu financijsku sigurnost da kupe nekretnine i automobile. Također, iskustvo visokoobrazovanih stručnjaka koji iseljavaju zbog posla u nekom od elitnih sektora kao što su računalna tehnologija, znanost ili visoko obrazovanje, vrednovat će se kao prestižnije u odnosu na veliki narativ o ekonomskom migrantu – radniku koji odlazi u drugu zemlju i radi nekvalificirane i teške poslove. Te se makroteme i veliki narativi karakteristični za diskurse o migraciji rekontekstualiziraju u narativima o osobnom iskustvu ispitanica, a njihove identitetske pozicije proizlaze na temelju toga prihvaćaju li ih one ili ih preispituju i odbijaju, odnosno, oblikuju li

im *protunarative* (eng. *counter-narratives* ili *counter-stories*, prema Bamberg i Andrews 2004). Neke učestale makroteme i veliki narativi rekontekstualizirani u korpusu već su spomenuti u analizama prethodnih narativa, primjerice anticipirana nezaposlenost te korupcija i namještanje radnih mjesta kao razlog iseljavanja iz zemlje, diskriminacija imigranata na tržištu rada, razlika u statusu imigranata ovisno o njihovoj nacionalnosti i podrijetlu, jezični identitet, jezično ponašanje imigranata te prepoznavanje po stranom akcentu, brojni iseljenici iz Hrvatske u Irskoj, pojačano iseljavanje iz grada Osijeka itd. U nastavku je opisano kako se ispitanice pozicioniraju u odnosu na najučestalije makroteme i velike narative prisutne u korpusu. To su: osjećaj (ne)pripadnosti i poimanje sebe kao migranta/stranca, utjecaj migracijskih politika na život u novoj zemlji, jezični identitet i pristup jezičnom kapitalu nove zemlje, stanje u Hrvatskoj te evaluacija pojačanog iseljavanja iz zemlje.

5.2.3.1. Osjećaj (ne)pripadnosti i poimanje sebe kao 'migranta'/'stranca'

U narativima o svom iskustvu ispitanice nerijetko govore o tome s kojim se društvenim grupama najviše poistovjećuju i osjećaju li se kao da pripadaju okruženju u kojem se nalaze. To ne iznenađuje, budući da je pripadnost jedno od središnjih identitetskih problema u kontekstu odlaska u novi kulturni, jezični i društveni prostor. Kao što se moglo primijetiti u analizama prethodnih narativa, osjećaj nepripadnosti nameće se kao česta tema u narativima, primjerice kada Sara u Kanadi nakon ksenofobna komentara koji joj je uputila susjeda počinje preispitivati otvorenost Kanađana prema imigrantima (primjer 1) ili kada Lana u Njemačkoj ne nailazi na tople i otvorene ljude poput Balkanaca te se zakopa u posao kako bi se nosila s tim (primjeri 16 i 27). No osjećaj nepripadnosti nije karakterističan samo za iskustvo života u novoj zemlji, već i u Hrvatskoj, primjerice, kada se Petra ne želi kao drugi učlaniti u političku stranku da bi se zaposlila (primjer 31) ili kada Ines po povratku iz Latvije ljudi u Hrvatskoj s nevjericom zapitkuju zašto nosi odjeću kratkih rukava (primjer 28). Navedenih nekoliko primjera tek su ilustracija makroteme osjećaja (ne)pripadnosti i poimanja sebe kao imigranta, a u primjerima u nastavku posebno se promatra pozicioniranje ispitanica u odnosu na tu učestalu temu i pojedine velike narative koji se pritom rekontekstualiziraju.

Primjer 87: Irma

- 01 razlika između prijašnjeg života
- 02 i života od preseljenja u Ameriku je ta što si (3)

03 nebrigu i ono, care- ne carelessness nego **carefree** [način života koji si živio-
04 [mhm]
05 nije bio (1.2) ono, udri brigu na veselje,
06 nego imo si zadovoljene **osnovne** egzistencijalne potrebe-
07 >bez **ikakve** sumnje< si imao zadovoljene te potrebe.
08 [mhm]
09 i: zbog toga si se mogo afirmirat kao kreativan pojedinac,
10 kao osoba koja æ: **stvara**.
11 [mhm]
12 [dolaskom u Ameriku se to pretvorilo-
13 pretvorio si se iz homo ludensa u homo fabera.
14 što su dva filozofska pojma koja ja nisam shv@@@ačala [dok nisam ovdje-
15 [mhm @]
16 od bića koje se igra si postao biće koje radi.
17 i: biće koje radi se ne igra. (2)
18 [mhm]
19 [biće koje radi, radi za hranu?,
20 radi za krov nad glavom?,
21 radi za struju?, radi za vodu?
22 i radi za tek toliko odjevnih predmeta da možeš bit (1)
23 da ti može bit toplo (2) ako je zima
24 i (1) <da se ne moraš brinut ak je ljeto> @ mislim, ono. æm.
25 mi kad smo došle u Ameriku nismo imale kaput?,
26 nismo imale šal?, nismo imale rukavicu-
27 <iz razloga jel, zato što nismo planirale ostat.>
28 ja uopće nisam razmišljala da će bit problem to kupit.
29 al nismo imale do (2)
30 >kraja jedanaestog mjeseca nisam imala više od proljetne kožne jakne.< (3.5)
31 i pojam toga da ti je **hladno, hladno** je @@ **hladno** je (2)
32 je onak, nevjerojatan, nespojiv sa stvarnošću.

U primjeru 87 Irma uspoređuje život prije i nakon preseljenja u SAD, s posebnim naglaskom na materijalne uvjete života u novoj zemlji. Iz narativa je razvidno da je nakon života obilježenog ekonomskom sigurnošću Irmu iznenadila potpuna suprotnost i borba za zadovoljavanjem osnovnih potreba koja ju je zatekla u New Yorku. Očito je da nesrazmjer između naratoričnih očekivanja i stvarnosti života u novoj zemlji dovodi do neočekivanog samopoimanja, jer joj nove okolnosti onemogućuju izvođenje identiteta kreativne intelektualke. Taj je osjećaj nepripadnosti novom prostoru, kao i u drugim Irminim narativima, također iskazan strategijom generalizacije i upotrebom generičkog *ti* (npr. *od bića koje se igra si postao biće koje radi*). Analiza zamjeničkog prebacivanja (potpoglavlje 5.2.1.1.) već je pokazala da se samoidentifikacija, odnosno poimanje sebe kao društvenog aktera u svijetu narativa, nerijetko iskazuje upravo generičkim *ti*, čime se odbacuje, odbija ili nevoljko prihvaća

izvanjski nametnuta identifikacija migranta ili stranca (npr. u primjerima 24-27). Naime, upotrebom određenih jezičnih sredstava, Irma u ovom evaluacijskom narativu, kao i u nekim prethodno analiziranim, oblikuje dvije polarizirane pozicije, jednu koja se odnosi na njezino samopoimanje (>bez **ikakve** sumnje< si imao zadovoljene te potrebe. i: zbog toga si se mogo afirmirat kao kreativan pojedinac) i drugu, koja se odnosi na realitet života u New Yorku (dolaskom u Ameriku se to pretvorilo- pretvorio si se iz homo ludensa u homo fabera. [...] od bića koje se igra si postao biće koje radi). Kao što je ranije već istaknuto, Irmino se iskustvo u mnogočemu razlikuje od iskustava ostalih ispitanica, ponajprije jer je emigrirala u najveći i najskuplji grad u SAD-u, što također potvrđuje kontekstualnu uvjetovanost narativnog diskursa. Zbog obilježja svijeta migracije koja se odražavaju u njezinim narativima, može se zaključiti da je biti imigrantica u New Yorku doista surovo i teško. Naime, Irma si ondje dugo vremena nije mogla priuštiti ni zimsku jaknu (pojam toga da ti je **hladno, hladno je @@ hladno je (2) je onak, nevjerojatan, nespojiv sa stvarnošću**). S obzirom da su dvije pozicije koje se u narativu javljaju potpuno suprotne jedna drugoj, može se reći da je identitet Irme kao migrantice u New Yorku u potpunosti obilježen podijeljenošću, odnosno snažnim osjećajem nepripadnosti.

Narativi u kojima se na sličan način realizira makrotema osjećaja nepripadnosti najčešće tematiziraju život u novoj zemlji, no neke ispitanice o osjećaju nepripadnosti govore i u kontekstu posjeta Hrvatskoj nakon boravka u inozemstvu, kao Sara u primjeru 88 te Ines u prethodno analiziranom primjeru 28.

Primjer 88: Sara

01 ə: prvi put kad sam nakon četiri godine došla kući iz Kanade
 02 kad sam stala pred zgradu, iskreno zavrtilo mi se u glavi
 03 jer sam se osjećala kao da sam (1) ušetala u prošlost
 04 ja ti ne mogu opisat taj osjećaj, tolko mi je bilo sve čudno
 05 mislim- ja se sjećam, to mi je baš bio veliki šok
 06 ja sam onak- mislim moja obitelj- mi smo uvijek bili onako close
 07 <i danas smo> i uvijek smo se dopisivali
 08 svaki dan i preko Skypea i preko svega
 09 al četiri godine se nismo vidjeli
 10 da
 11 i kad sam ja vidjela kak su oni zapravo close
 12 kak se oni grle, ljube, šale
 13 imaju neke svoje interne pošalice
 14 ja sam onak par puta sam otišla u kupatilo i plakala
 15 onak jo:j kao- mislim šta sam ja sve propuštala
 16 mhm

17 ja sam se osjećala ko neki mali izvanzemaljac (0.5) u tom- u tom stanu
18 mhm
19 prvih tjedan dana
20 i nakon toga sam se ono @ vratila nazad
21 kao da nikad nisam nigdje otišla
22 tak mi je bilo eto

U primjeru 88 (čijih je prvih pet redaka već prikazano u primjeru 67 kao ilustracija uključivanja sugovornice u svijetu naracije) Sara govori o osjećaju zbunjenosti (*ja ti ne mogu opisat taj osjećaj, tolko mi je bilo sve čudno*) i privremenom osjećaju nepripadnosti koji je doživjela prilikom posjeta obitelji u Hrvatskoj (*ja sam se osjećala ko neki mali izvanzemaljac (0.5) u tom- u tom stanu*). Umjesto na konkretnom događaju povratka, u narativu je naglasak na evaluaciji doživljaja i nesrazmjera između poimanja prostora u prošlosti i sadašnjosti. No budući da je bila okružena obitelji, s kojom je bliska, Sara je ubrzo ponovno osjetila pripadnost i familijarnost tom okruženju (*nakon toga sam se ono @ vratila nazad kao da nikad nisam nigdje otišla*). Sarino iskustvo povratka valja usporediti s Inesinim, koje je ranije prikazano u primjeru 28.

01 i kak ti je bilo kad si se vratila nakon toga? (1)
02 *čudno* (0.8) [čudno
03 [zašto?
04 pa: bila sam naravno sretna što sam se vratila jer bilo je puno toplije-
05 tamo je bilo minus trideset pet stupnjeva
06 tak da sam se radovala svom gradu, baš je bilo toplo- ono lijepo toplo
07 ja sam uvijek bila u kratkima
08 i onda su me ljudi pitali zaš si u kratkima ono.
09 čudno je bilo po pitanju (1.8) prijatelja najviše (1)
10 <mislim izgubiš jako puno prijatelja>
[...]
16 ono maltene osjećaš se ko (1.2)
17 ne znam, drugačije-
18 <al sam nakon godinu dana>
19 ko da više- ne znam
20 ljudi se promijene nekako (0.7)
21 ne znam, možda se i ti vjerojatno-
22 možda sam se i ja vjerojatno promijenila
23 pa onda- sam što to ne vidiš na takav način
24 mhm

Ines započinje narativ time kako joj je bilo čudno nakon dugo vremena vratiti se u Hrvatsku iz Latvije, ali je bila sretna jer je u toplijoj klimi te može nositi odjeću kratkih rukava,

zbog čega su ju mještani začuđeno zapitkivali jer je njezino ponašanje odskakalo od uobičajenih lokalnih obrazaca (*ja sam uvijek bila u kratkima i onda su me ljudi pitali zašš si u kratkima ono*). U nastavku narativa Ines govori o gubitku prijatelja i osobnim promjenama kroz koje je prošla zbog odlaska u inozemstvo, što iskazuje generičkim *ti* i apstraktnim agentom *ljudi* (*ono maltene osjećaš se ko (1.2) ne znam, drugačije- [...] ljudi se promijene nekako*). Zanimljivo je da Ines u odgovoru na pitanje kako se osjećala po povratku u svoj grad prvo navodi upravo detalj o odjeći kratkih rukava. Taj detalj vrlo slikovito prikazuje iskustvo podijeljenosti nakon života u inozemstvu i povratka u zemlju porijekla i kako se ono odražava u najobičnijim aspektima svakodnevice kao što je odijevanje, zbog čega je Ines iz perspektive lokalnog stanovništva poimana kao drugačija i strana, a njezin osjećaj pripadnosti mjestu u kojem je odrasla doveden u pitanje. Drugim riječima, za migrantsko je iskustvo karakteristična dvostruka nepripadnost, odnosno osjećaj dvostruke drugotnosti. Naime, osim što su došljaci i zbog toga konstruirani kao Drugi u novoj zemlji, ukoliko se vrte u zemlju svog podrijetla, migrante i ondje okolina doživljava kao Druge, što dovodi u pitanje njihov osjećaj pripadnosti. Zbog toga je pripadnost migranata uvijek granična, rubna i nepotpuna, odnosno stupnjevita (usp. Krzyzanowski i Wodak 2008 i Horstein Tomić 2014).

U nastavku su prikazani narativi (primjeri 89-92) u kojima ispitanice odgovaraju na izravno poticajno pitanje o tome kako se osjećaju u novoj okolini, odnosno osjećaju li se kao migrant/stranac.

Primjer 89: Dunja

- 01 [nije da se osjećaš kao stranac tamo? jel ti-
02 pa znaš šta ne osjećam se kao stranac, zato što su svi stranci
03 [da-
04 [uopće. u ovoj državi imaš možda oko- šta ja znam, tristo četrsto tisuća domaćih
05 a imaš dva milijuna i dvjesto tisuća stanovnika (1.5)
06 da da, znači sve su stranci
07 kužiš ono. tak da to je tu **savršeno normalno**
08 ono da su ljudi sa svih strana svijeta i da pričaju gomilu nekih jezika čudnih
09 i svi se različito oblače i: (1) znaš ono.

Primjer 90: Hana

- 01 baš da je bilo nešto jako negativno- [nisi nešto- mislim to sam te htjela pitat
02 [pa: ništa
03 u smislu- mislim ipak ti kao strankinja si sad došla u Irsku pa sad-
04 ne znam ako si možda imala [neko-

05 [aha! misla si u tom smislu-
 06 ma ne- mislim ovdje ima toliko puno stranaca da jednostavno si dio svega toga
 07 mhm
 08 baš hodaš gradom i onak svi pričaju španjolski, talijanski ili francuski
 09 znači u gradu ima ne znam- jedno četiri pet velikih tih firmi
 10 koje imaju svoje call centre ovdje tak da
 11 šta ja znam- nisam se nikad osjećala ko strankinja
 12 <mislim pričam jezik, mogu se snać sve>
 13 mislim ne pričam ga sa irskim naglaskom
 14 da da
 15 ali ovaj, nisam **baš apsolutno nikad** imala taj osjećaj da sam sad stranac (1)
 16 *baš- baš nikad mi to nije bilo.*

Na izravno pitanje o tome osjeća li se kao stranac, Dunja odgovara negativno jer u zemlji u kojoj boravi useljenici brojčano daleko premašuju lokalne ne-migrante, budući da se na taj način gotovo u potpunosti zadovoljavaju potrebe za radnicima. Dakle, ondje se koncept stranog radnika u određenoj mjeri razlikuje od drugih zemalja u koje su ispitanice iselile. Na slično pitanje negativno odgovara i Hana, jer živi u irskom gradu u kojem više multinacionalnih kompanija zapošljava uglavnom strane radnike pa je posve uobičajeno na ulici čuti strance, koje se prepoznaje po tome što govore različitim jezicima. No Dunja i Hana se govoreći o svojem iskustvu ne pozicioniraju kao 'stranci'; dapače, one izričito odbijaju takvu kategorizaciju. Ipak, način na koji se obje naratorice pozicioniraju u odnosu na koncept stranca u novoj zemlji proturječan je. Dunja kaže da se ne 'osjeća kao stranac', no ipak se smješta u skupinu 'stranaca' (*ne osjećam se kao stranac, zato što su svi stranci*) nasuprot 'domaćih' (*u ovoj državi imaš oko [...]tristo, četrsto tisuća domaćih*). Budući da su većina populacije Katara strani državljani, Dunjina pozicija imigrantice ne utječe nepovoljno na cjelokupno iskustvo života ondje. Štoviše, ta je pozicija normalizirana (*tak da je to tu savršeno normalno*) pa izvanjska obilježja i razlike među migrantima koje Dunja navodi, poput načina odijevanja ili jezičnog ponašanja, nisu drugotna. Slično, Hana se u Irskoj izričito ne osjeća kao stranac (*nisam baš apsolutno nikad imala taj osjećaj da sam sad stranac*), no uspoređuje se s brojnim ostalim strancima koje u gradu prepoznaje po govoru (*ovdje ima toliko puno stranaca da jednostavno si dio svega toga*). Iz Hanina je narativa također vidljivo da je pozicija stranca u gradu u kojem radi postala normalizirana. Nadalje, u oba se narativa javlja pitanje jezičnog identiteta i višejezičnosti koju migranti donose tim zemljama (Dunja: *da su ljudi sa svih strana svijeta i da pričaju gomilu nekih jezika čudnih*; Hana: *baš hodaš gradom i onak svi pričaju španjolski, talijanski ili francuski*). Osim toga, Hanin narativ ilustrira da, unatoč normaliziranoj poziciji

stranca, pristup jezičnom kapitalu, odnosno poznavanju jezika zemlje igra presudnu ulogu u osjećaju pripadnosti i pozitivnom iskustvu migracije (*mislim pričam jezik, mogu se snać sve*).

Za razliku od Dunje i Hane, ostale ispitanice nešto drugačije poimaju svoju poziciju stranca, tj. migranta u odnosu na širi društveni kontekst migracije. Za početak je radi usporedbe naveden ulomak iz prethodno analizirana primjera 25, u kojem Ines govori o tome kako se osjeća kao strankinja u Nizozemskoj.

- 01 jel se osjećaš kao **imigrantica**- kako se osjećaš?
02 da, definitivno kao strankinja, definitivno
03 to možeš i- što se jako vidi- mislim vidi se po nekim stvarima (1)
04 jel ono, tu i tamo se znam javit na neki natječaj
05 i znam kako te drugačije ljudi vide,
06 doživljavaju na temelju (1.5) **tvog imena i prezimena** (2)
[...]
19 tako da to sad ne znam- tak da se vidi-
20 mislim vidim i po ovim nekim drugim iskustvima od prijatelja
21 koji rade u pretežito nizozemskim tvrtkama i gdje su sa Nizozemcima
22 da (1.6) se **osjećaju stranci**
23 da nisu sto posto prihvaćeni na poslu-
[...]
38 tako to, tako da bi se definitivno svrstala-
39 **da, jesi stranac**

Ines na izravno pitanje o tome osjeća li se kao imigrantica odgovara afirmativno i kao ilustraciju navodi referencijski narativ o tome kako se prijavila na natječaj s drugim prezimenom i doživjela mnogo bolji tretman negoli kada se prijavljivala vlastitim, koje je očigledno strano. Dalje navodi iskustva prijatelja koji osjećaju da su diskriminirani na poslu zbog svog porijekla te u kodi još jednom potvrdno odgovara na pitanje, upotrijebivši generičko *ti* (*da, jesi stranac*). Upotrebom generičkog *ti* i navođenjem anegdota o iskustvima drugih imigranata ta su iskustva poopćena. Iz Inesina se narativa može zaključiti da u zemlji u kojoj boravi, barem kad je riječ o kontekstu tržišta rada i radnog okruženja, postoji učestala praksa marginaliziranja ljudi zbog njihova migrantskog porijekla. Ta pozicija drugotnosti stranog radnika stoga se odražava i Inesinom iskustvu, zbog čega se ona eksplicitno 'osjeća kao stranac'.

Primjer 91: Irma

- 01 reci mi, jel se ti Irma smatraš imigranticom?
02 **ja** se nisam smatrala imigrantom,
03 ja sam se smatrala slobodnim čovjekom @

04 koji se kreće- koji se ima pravo kretati po svijetu
 05 ə: (1) koji se ima pravo kretati **svjetoširoko**.
 06 @
 07 ali əm... <preseliti se u drugo mjesto>
 08 u ovom slučaju na drugi **kontinent** əm (1.2)
 09 i konkretnije na- na sjeverno-**američki** kontinent je əm: (1)
 10 nešto što: me natjeralo da se os- natjeralo? (0.8) pa je, može se reć da me natjeralo-
 11 <možda je problem u meni, to još uvijek se otkriva>, ali da.
 12 počela sam se osjećat imigrantom **tek** kad sam počela živjet ovdje-
 13 i to nakon (0.8) ono, par mjeseci sam zapravo skužila
 14 da ja jesam- da. ja jesam imigrant-
 15 **suprotno** svemu što sam ja mislila.
 16 ja sam bila zamišljena kao (0.8) ə: student
 17 koji je uzeo year off (0.8) i: [ə:m od- od fakulteta
 18 [mhm]
 19 i došao se malo napunit životnom energijom
 20 i tako dalje i tako bliže, no međutim əm: (2)
 21 **dolazak** ovdje mi je pokazao da
 22 kad se preseliš negdje drugdje,
 23 negdje gdje nisi rođen [u neku drugu državu konkretnije,
 24 [mhm]
 25 znači negdje gdje nisi u zemlji u kojoj se govori tvojim jezikom, əm (1)
 26 u kojem- u kojoj imaš prijatelje,
 27 u kojoj nisi nikad radio,
 28 u kojoj je nekakav **totalno** drugačiji sistem-
 29 ti tamo **jesi imigrant**.
 30 [mhm]
 31 [ne toliko zbog toga što-
 32 kao što sam rekla ja sebe nisam tako smatrala
 33 no međutim **svi drugi** (0.8) su me tako-
 34 <svi drugi me tako gledaju naprosto>
 35 mhm
 36 nekima je to pozitivna,
 37 nekima je to negativna stvar,
 38 ovisi kako s kim pričaš,
 39 ali meni ta riječ imigrant nije značila apsolutno ništa
 40 dok nisam došla ovdje i dok-
 41 tu sam zapravo uopće skužila pojam imigracije.
 42 šta to znači bit imigrant, šta to sve nosi sa sobom.
 43 i i- ja zaista nisam **pojma** imala ništa o tome dok nisam došla tu.

Primjer 91 sadrži ranije analizirani Irmin narativ (primjer 24) i narativ koji mu prethodi (redci 01-15). Ranije je već opisano kako Irma zamjениčkim prebacivanjem oblikuje polarizirane identitetske pozicije; jednu kojom u prvom licu jednine iskazuje vlastita očekivanja i drugu, kojom upotrebom generičkog *ti* poopćuje iskustvo različito od tih

očekivanja. Naime, Irma je iselila iz Hrvatske s predodžbom sebe kao slobodne strane studentice koja ima pravo slobodnog kretanja (*ja sam se smatrala slobodnim čovjekom @ koji se kreće- koji se ima pravo kretati po svijetu*), no po dolasku u SAD shvatila je da ju okolina poima tek imigranticom, što je kategorija s kojom se ona sama nipošto nije identificirala. Dok su naratorice u prethodnim primjerima izravno iskazale afirmativno ili negativno pozicioniranje u odnosu na kategoriju stranca/migranta, Irma osjećaj pripadnosti tumači kao proces koji nije nužno konačan (*ja se nisam smatrala imigrantom [...] počela sam se osjećat imigrantom tek kad sam počela živjet ovdje*). Razočaravajuća suprotnost i identitet migranta izvanjski joj je nametnut kao izravan rezultat očekivanja koje američko društvo ima od nje (*svi drugi me tako gledaju naprosto, ali meni ta riječ imigrant nije značila apsolutno ništa dok nisam došla ovdje*). Ta su očekivanja utemeljena na velikom narativu o nekvalificiranim i slabo obrazovanim migrantima koji dolaze u SAD iz siromašnih zemalja u potrazi za boljim životom i „američkim snom“. Migracijska je politika Irmi ograničila pravo kretanja i omogućila samo slabo plaćene neatraktivne i nekvalificirane poslove, što ju je sputalo u izvođenju onog aspekta identiteta koji je njoj bio važan – identitet studenta na slobodnoj studijskoj godini. Irmin narativ ukazuje i na neke ostale važne diskursne prakse koje doseljenicima u novu zemlju nisu dostupne i koje im ograničavaju osjećaj pripadnosti, poput poznavanja jezika, razumijevanja svakodnevice i administrativnog sustava te postojanje razgranatih društvenih mreža (*kad se preseliš negdje drugdje, negdje gdje nisi rođen u neku drugu državu konkretnije, znači negdje gdje nisi u zemlji u kojoj se govori tvojim jezikom, a u kojem- u kojoj imaš prijatelje, u kojoj nisi nikad radio, u kojoj je nekakav totalno drugačiji sistem- ti tamo jesi imigrant*).

Primjer 92: Lana

- 01 smatraš li se ti- sad ovisno o perspektivi- imigranticom, to jest emigranticom
 02 pa to je onako (1) hm. dosta pomiješan osjećaj.
 03 na početku (1) obično smo imali nekakve pošalice na tu temu,
 04 kao emigracija, dijaspora i to-
 05 međutim s vremenom sad sve više počinjem shvaćati
 06 da sam i ja dio [emigrantske populacije i da ja jesam emigrant ovdje
 07 [mhm]
 08 međutim taj osjećaj nije bio a: toliko izražen s obzirom na ljude i ponašanje ljudi ovdje
 09 koji su sad se prema meni ponašali drukčije jer sam ja emigrant.
 10 nego to je taj osobni osjećaj (1)
 11 zbog kojeg a (1) padaš u česte- ne u česte nego u (2) različite- različita stanja uma. (1)
 12 mhm. mhm.

Da je samoidentifikacija fluidan i fragmentaran proces koji uvelike ovisi o vanjskim okolnostima, svjedoči i Lanin narativ (primjer 92). Ona na pitanje o tome osjeća li se imigranticom odgovara da je takva samoidentifikacija postupno nastajala (*na početku [...] međutim, s vremenom...*), što ilustrira procesualnost samoidentifikacije i identitetske konstrukcije. Lana poimanje sebe kao imigrantice veže uz stereotipizirani i pomalo karikirani veliki narativ o hrvatskoj dijaspori (*obično smo imali nekakve pošalice na tu temu, kao emigracija, dijaspora i to*), no s vremenom je otpor toj identitetskoj poziciji prerastao u samoidentifikaciju. Za razliku od Irme, kojoj je u SAD-u takva identifikacija bila nametnuta izvanjski (<*svi drugi me tako gledaju naprosto*>), Lana izravno navodi da poimanje sebe kao migrantice nije rezultat ophođenja okoline prema njoj, odnosno da nije izvanjski nametnuto, nego da ga je sama s vremenom internalizirala (*međutim taj osjećaj nije bio am: toliko izražen s obzirom na ljude i ponašanje ljudi ovdje koji su sad se prema meni ponašali drukčije jer sam ja emigrant. nego to je taj osobni osjećaj*).

5.3.2.1.1. Samoidentifikacija u odnosu na druge migrante

Identitet je inherentno relacijski fenomen, stoga ne iznenađuje da samoidentifikacija ispitanica, odnosno njihovo pozicioniranje kao društvenih agenta u svijetu migracije, najčešće proizlazi iz pozicioniranja u odnosu na druge društvene agente s obzirom na njihovu migracijski status i podrijetlo. No najčešće kod takvog pozicioniranja nije riječ o konkretnim migrantima ili njihovim postupcima, nego se pozicioniranje odvija u odnosu na velike narative koji postoje o pojedinim “valovima iseljavanja”, odnosno o različitim generacijama migranata iz Hrvatske ili o migrantima koji su iz nekih drugih zemalja doselili u zemlju u kojoj naratorica trenutno boravi.

Primjer 93: Iva

- 01 mislim (1) nekako je ispalo da imam osjećaj da je ova naša generacija tak m: (0.5)
02 ta nekako osamdeset i šesto (1) šesto, sedmo, osmo je dosta onako-
03 uvijek smo mi nekako bili plutajuća generacija
04 mhm
05 to smo mi u jednom trenutku dok smo bili u srednjoj školi tak znali reći
06 mi smo **plutajuća** generacija.
07 sam lebdimo.
08 lebdimo i ono: imam osjećaj ko da nam se dogodila ta: tranzicija koja se dogodila ono za
vrijeme bauštelaca
09 mhm

10 znaš ono. mi smo sad ti novi bauštelci. (0.5) nekako.

Jedna od tih generacija iseljenika su “bauštelci”, odnosno radnici koji su tijekom druge polovice 20. stoljeća u velikom broju iseljavali najčešće u Njemačku i obično radili u građevini (na “bauštelama” od njem. *Baustelle*) i sličnim poslovima. U primjeru 93 Iva eksplicitno uspoređuje svoju generaciju upravo s tom generacijom iseljenika. O bauštelcima postoji veliki narativ, koji najčešće podrazumijeva masovnu ekonomsku emigraciju u nekoliko specifičnih destinacija (poglavito u Njemačku i Austriju), dugogodišnji rad na teškim, fizički zahtjevnim poslovima, povratak u Hrvatsku nakon umirovljenja ili cirkularnu migraciju i boravak u Hrvatskoj tijekom ljetnih mjeseci. Uspješni bauštelci bi se nakon mnogo godina rada u inozemstvu vratili u Hrvatsku s ekonomskim kapitalom koji značajno nadmašuje hrvatske prilike te bi obično gradili velike nekretnine i/ili kupovali skupe automobile, po čemu bi ih lokalni ne-migranti prepoznavali. Taj je veliki narativ rekontekstualiziran i u ranijem primjeru 7 (Sara: *jer ja nisam tamo neki tipični imigrant koji je otišao na bauštelu u Njemačku uštedit novce i kupit kuću s tri kata @*). Sara se odbija pozicionirati unutar te kategorije pa stvara protunarativ velikom narativu o bauštelcima. S druge strane, Ivin je narativ (primjer 93) iskazan kolektivnim *mi* te je iskustvo cijele generacije izjednačeno upravo s tim ranijim migracijskim kretanjima (*mi smo sad ti novi bauštelci*). Usporedba s bauštelcima ima snažnu evaluacijsku komponentu i potvrđuje generacijsku masovnost iseljavanja, a na taj način Iva smješta svoje iskustvo u domenu kolektivnog, pritom uključujući i sugovornicu.

Iako njihova iskustva potvrđuju pojačano generacijsko iseljavanje, nisu sve ispitanice spremne poistovjetiti svoje iskustvo s velikim narativima o prethodnim ili aktualnim generacijama hrvatskih iseljenika. U sljedećim je primjerima prikazana samoidentifikacija u odnosu na velike narative o kolektivnom iseljavanju.

Primjer 94: Sara

01 znaš onak @ ima ih **toliko svuda** da:
02 i **svi** ti se pokušavaju javit
03 ja mislim da se sad stvorila jedna onako **ve:lika** community [Hrvata
04 aha
05 i puno ljudi- dosta ljudi je zapravo naivno pristupilo tome
06 kao sad smo mi tu sad svi zajedno
07 Hrvati u tuđini- to me **baš podsjeća** na ono bauštelce u Njemačkoj [ono, razumiješ?
08 mhm (1) mhm
09 ono, pomažimo jedni drugima-
10 mislim, nije da ja ne želim nekom pomoć

11 <ja ću svakom pomoć> kog znam
 12 ono i pomagala sam dosta ljudi (0.8) sa savjetima, s čim sam god mogla (0.8)
 13 da
 14 ali: nisam za te ono balkanske noći i [okupljanja @ mislim to nisam radila ni kod kuće
 15 [da, kužim
 16 pa ne vidim zaš't bi sad [tamo
 17 [kužim
 18 znaš, red cajki, red ə: ex- ovog, yu rock and rolla
 19 mislim (1) nisam to voljela ni tamo da to [radim ovdje
 20 [da da da
 21 mislim da je ovdje došlo jako puno ljudi, al će se tih puno ljudi i vratit
 22 mhm
 23 ə: ak su došli ovdje
 24 ak su mladi ono žele kao explore, znaš, svijet [ostat će
 25 [da (1) da da da
 26 al ak su došli zaradit neke novce, oni će svi otić kući
 27 kužim, kužim

Primjer 95: Nora

01 šta ja znam, par puta sam sreła onako-
 02 u biti šta se desi,
 03 ja i Ivan u trgovini, znaš i ono (1.5)
 04 pričamo nešt na hrvatskom, znaš
 05 i ono, vidim neka cura me čudno gleda
 06 znaš onak, okej, reko @@
 07 mhm
 08 ti si iz Hrvatske, reko, dobro je @@
 09 znaš ono onak, gledamo se @ ko-ko uplašene životinje ono (1)
 10 da, ali ono, okej- šta ja znam
 11 najčešće u **Lidlu**- u Lidlu ne pričamo na hrvatskom
 12 zato što tamo- tamo su **svakakvi** ljudi
 13 znači, ne želim- a tamo ti se najčešće i nakače
 14 znaš ono, dođu ti pa ti počnu pričat i nakače se
 15 e de daj mi- daj svoj broj znaš ono, da se čujemo
 16 ja onak oke:j, sorry onak, al (0.7) **ne**. (1)
 17 @@ znaš- zašto bi?

Sarin i Norin doživljaj prikazan u primjerima 94 i 95 potvrđuje brojnost iseljenika iz Hrvatske u Irskoj, što je u Hrvatskoj postalo općim mjestom prisutnim u različitim diskursnim domenama. Primjerice, Sara brojne iseljenike iz Hrvatske koje primjećuje u Irskoj izravno poistovjećuje s bauštelcima, ali je iz njezinih narativa razvidno da se ona osobno ne poistovjećuje s tom kategorijom, odnosno da odbija pozicionirati se unutar velikog narativa o masovnom generacijskom iseljavanju u Irsku. Još jedan aspekt tog velikog narativa odnosi se na organiziranje migrantskih mreža koje obično pomažu novim iseljenicima i po dolasku

pružaju različite oblike socijalne podrške, o čemu je uvelike ovisilo iseljavanje generacija prije tehnološkog napretka koji danas ljudima znatno olakšava sve aspekte migracije. No iako je umrežavanje putem interneta olakšalo dolazak do važnih informacija, pronalazak posla i smještaja, komunikaciju s obitelji i prijateljima i sl., iz narativa nekih ispitanica može se primijetiti da se dio aktualnih iseljenika i dalje uvelike oslanja na sustav podrške migranata koji su se već snašli u novoj zemlji (Nora: *dođu ti pa ti počnu pričat i nakače se e de daj mi-daj svoj broj znaš ono, da se čujemo*; Sara: *znaš onak @ ima ih **toliko svuda** da: i svi ti se pokušavaju javit [...] i puno ljudi- dosta ljudi je zapravo naivno pristupilo tome kao sad smo mi tu sad svi zajedno Hrvati u tuđini- to me **baš podsjeća** na ono **bauštelce** u Njemačkoj*). Iz ovih se narativa može zaključiti da su Sara i Nora imale negativna ili neugodna iskustva s nekim osobama koje su se htjele osloniti na njihovu pomoć pri dolasku u Irsku ili su se htjele povezati s njima ondje budući da dolaze iz iste zemlje. To također svjedoči o brojnosti hrvatskih iseljenika u Irskoj, o čemu su sve ispitanice koje žive u toj zemlji navele barem jednu anegdotu. Sara smatra da su mnogi nepromišljeno pristupili odlasku u Irsku, očekujući da će se u potpunosti osloniti na već postojeće migrantske mreže, kako su činile prethodne generacije migranata. Budući da su obje samostalno prošle kroz cijeli proces prilagodbe, pronalaska posla itd., što su navele u kronikama s početka intervjua (primjeri 7, 11 i 36), Sara i Nora vrlo ozbiljno shvaćaju iskustvo preseljenja u Irsku, zbog čega se nevoljko povezuju s potencijalnim neozbiljnim i naivnim migrantima (Nora: *u Lidlu ne pričamo na hrvatskom zato što tamo- tamo su **svakakvi** ljudi*; Sara: *dosta ljudi je zapravo naivno pristupilo tome*). Iz ovih je primjera razvidno da se ispitanice ne žele pozicionirati unutar velikog narativa o kolektivnom generacijskom iseljavanju u Irsku (Sara: *nisam za te ono balkanske noći i okupljanja @ mislim to nisam radila ni kod kuće pa ne vidim zaš bi sad tamo [...] znaš, red cajki, red a: ex- ovog, **yu rock and rolla***), odnosno da mu oblikuju protunarativ.

Primjer 96: Irma

- 01 əm (1) vrlo brzo (1) proši- počeo nam se proširivat krug ljudi-
 02 <družile smo se najčešće s ljudima s posla>.
 03 əm. Amerikanci se jako vole- jako družu s ljudima s posla.
 04 naime zato što se toliko puno radi da su to ljudi koje gledaš više nego svoju obitelj
 05 [ono ak ju imaš. ili koga god imaš kod kuće.
 06 [mhm]
 07 i to su ljudi s kojima provodiš po deset, jedanaest sati dnevno maltene,
 08 barem mi jesmo- takve su bile dugačke smjene (1)
 09 i ti ljudi su znali ono sve o nama- mislim sve o nama?
 10 **više-manje** sve o nama.
 11 znali su neke svakodnevne stvari koje inače znaju prijatelji i obitelj,

12 al pošto se ne vidiš s njima češće nego jednom u deset dana-
 13 ono ne možeš im ni prepričat te stvari.
 14 əm... upoznale smo- (2)
 15 bile smo, bile smo strašno **razočarane** time što radimo,
 16 bile smo razočarane (1.2) činjenicom da više nismo akademski građani.
 17 to je jedini identitet koji smo znali- koji smo, koji smo poznavali o sebi
 18 *šta ja znam, ono tak bi se to moglo reć.*
 19 to je bilo- to je bila neka uloga koju smo dotad obavljali
 20 i sad ta uloga više nije postojala.
 21 sad smo bile konobarice.
 22 i mi to nismo- mi smo to odbijale prihvatit, ono.
 23 **odbijale** smo to prihvatit-tak smo se i ponašale.
 24 naš šef nikako nije bio @ sretan zbog toga.
 25 ali (1.8) naša- naše obrazovanje po prvi put je imalo **stvarno** smisla u **pravom** životu,
 26 ono u realnom životu- u **životnom** životu.
 27 i to nas je spasilo od, od eksploatacije pretjerano velike i onak-
 28 znale smo- znale smo odgovorit, znale smo reć, znale smo se zauzet za sebe.
 29 [mhm]
 30 [nismo bile ono (1) əm.
 31 nismo bile ljudi koji su došli tamo trbuhom za kruhom.
 32 a svi su nas nekako (0.5) stjerali u tu neku- u taj neki- u taj neki kalup.
 33 <i vrlo brzo smo vidjele da naprosto> to- to @ da to nije ono zbog čega smo tu.
 34 mi **nismo ti** ljudi.
 35 i sad kad kažem **ti ljudi** isto zvučim ko i oni zato što (1)
 36 **zaista**, gleda se-
 37 <na ljude koji dođu ovdje iz siromašnijih zemalja> gleda se kao na **te** ljude.
 38 i **ti** ljudi jako puno **rade**,
 39 ti ljudi **nemaju** ovdje socijalni život,
 40 drže se unutar svoje kulture,
 41 imaju radno odijelo i pidžamu
 42 [mhm.
 43 [i tek nakon go:dina i go::dina života ovdje, **asimilacije** ovdje (0.7)
 44 počnu otkrivati neke stvari koje ovaj grad nudi.
 45 <mi smo imale sreću što smo došle iz, ono, əm (1) zdrave sredine
 46 po pitanju prijatelja, po pitanju financijske situacije.

U narativu koji tematizira poimanje sebe kao imigrantice (primjer 96), Irma konstruira dva središnja, međusobno suprotstavljena kolektivna agenta. S jedne strane nalazi se kolektivno *mi*, koje dominira narativom i odnosi se na Irmu i prijateljice s kojima je emigrirala (*bile smo strašno **razočarane** time što radimo; nismo bile ljudi koji su došli tamo trbuhom za kruhom* itd.). Drugi kolektivni agent prisutan u narativu jest kolektivno *oni*, koje se odnosi na ostale imigrante u SAD-u (*i ti ljudi jako puno **rade**, ti ljudi **nemaju** ovdje socijalni život* itd.), odnosno na osobe koje Irma i njezine prijateljice susreću u svojoj neposrednoj okolini (*i ti ljudi su znali ono sve o nama*). Polariziranost je narativa, uz zamjeničko prebacivanje (*mi* nasuprot

oni), iskazana oblikovanjem kontrapozicije velikom narativu o ekonomskim migrantima koji dolaze u SAD „trbuhom za kruhom“ te ondje postaju jeftinom radnom snagom. Budući da je radila u ugostiteljstvu u dugim smjenama, što joj nije ostavljalo mnogo vremena za ostale sadržaje, središnju su joj društvenu mrežu predstavljali kolege s posla (*to su ljudi s kojima provodiš po deset, jedanaest sati dnevno maltene, barem mi jesmo- takve su bile dugačke smjene*). Unatoč drugačijem samopoimanju i suprotno njihovim očekivanjima, Irma i njezine prijateljice ipak su smještene u taj obrazac (*svi su nas nekako (0.5) stjerali u tu neku- u taj neki- u taj neki kalup*), što je kategorizacija koju one izričito odbijaju (*mi **nismo** ti ljudi. [...] <na ljude koji dođu ovdje iz siromašnijih zemalja> gleda se kao na **te** ljude. i **ti** ljudi jako puno **rade**, ti ljudi **nemaju** ovdje socijalni život, drže se unutar svoje kulture, imaju radno odijelo i pidžamu; i tek nakon go:dina i go::dina života ovdje, **asimilacije** ovdje (0.7) počnu otkrivati neke stvari koje ovaj grad nudi.*). U ovom primjeru valja uočiti način na koji Irma nevoljko rekontekstualizira veliki narativ o radnicima imigrantima (*ti ljudi*) i distancira se od njega upotrebom bezlične konstrukcije *gleda se (i sad kad kažem **ti ljudi** isto zvučim ko i oni zato što (1) **zaista**, gleda se- <na ljude koji dođu ovdje iz siromašnijih zemalja> gleda se kao na **te** ljude)*. Bezličnim konstrukcijama i zamjeničkim prebacivanjem Irma ne želi takvo pozicioniranje iskazati kao vlastiti stav, čime nastoji izbjeći rizik situacije koja može ugroziti njezinu poziciju (eng. *face threatening situation*). No kontradikcija takvog pozicioniranja jest da Irmino iskustvo jest upravo sve ono u odnosu na što se ona negativno pozicionirala, o čemu svjedoče prethodni narativi u kojima opisuje surovost svojeg iskustva (težak i naporan rad, nemogućnost kupovanja zimske jakne, transformacija iz homo ludensa u homo fabera itd.)

Primjer 97: Nora

01 tak da ovaj, mislim super su nam cimeri šta ja znam, ali ovaj
 02 fora je u tome što su oni ovdje znači-
 03 ni jedno ni drugo nemaju ə: full vizu, znači full- full working visa,
 04 nego imaju **studentsku**-
 05 znači oni ovdje uče **engleski** (0.5) part time i part time rade.
 06 i onda je sad ono znači sad je njima frka, ono
 07 sad znam da je njoj frka,
 08 sad završava ovaj ispit
 09 i poslije toga će joj bit malo ono. nezgodno.
 10 pokušava produžiti vizu i tako to
 11 jer ne želi se vratiti u Rusiju,
 12 tamo je **još** gore, znači tamo je (1) tamo je užas
 13 mislim po onom što je ona meni pričala
 14 ona je ono baš iz Moskve
 15 i: (1) kaže ona ako nećeš bit ono, totalno prodat dušu vragu,

16 n-nećeš ništa ni uspjjet,
17 ono radit ćeš za par rubalja i ono (0.5) i **jedva** preživiti
18 tak da (0.5) htjela se maknut od tamo
19 ali ovaj, a on- a ono, ovdje ima jako puno Brazilaca zapravo
20 i svi tu dođu na tu foru- mislim iz Južne Amerike ima dosta ljudi,
21 a dođu svi na tu foru kao idemo učiti engleski
22 pa dobiju student vizu i bla bla bla, znaš
23 i neki ljudi uspiju produžiti, znaš, neki nađu posao pa ostanu
24 to je u biti cilj, koliko sam skužila @ većini
25 da da
26 tak da ono, ako ništa drugo tu nismo imali problema
27 vidim nju sad što se pati s tim, ono.
28 tak mi je drago čovječe što nisam morala prolaziti te stvari

Govoreći o usporedbi vlastita s iskustvima drugih imigranata, valja promotriti i Norin narativ o problemima s kojima se zbog migracijskih politika susreću njezini cimeri, imigranti iz Rusije i Brazila (primjer 97). Nora rekontekstualizira obrasce i razloge migracijskih kretanja uobičajene za državljane tih zemalja, za koje je karakteristična nesigurnost i polulegalan boravak zbog različitih ograničenja propisanih migracijskim politikama. U odnosu na taj veliki narativ o imigrantima koji iskorištavaju rupe u sustavu kako bi produžili boravak u ciljanoj zemlji stoji Norino iskustvo. Ona, naime, kao državljanka zemlje članice Europske unije ima minimalna ograničenja i poteškoće u regulaciji boravka u Irskoj, zbog čega je u odnosu na emigrante iz drugih zemalja privilegirana (*tak mi je drago čovječe što nisam morala prolaziti te stvari*). Ono što se na temelju dosad analiziranih primjera može uočiti jest da je pri pozicioniranju u odnosu na druge društvene aktere nakon migrantske pozadine aktera (migranti nasuprot ne-migranata) iduća kategorija identifikacije nacionalnost, odnosno zemlja podrijetla aktera, što je razvidno iz učestalih etnonima koji se konstantno rabe u korpusu.

5.2.3.2. Utjecaj migracijskih politika na život u novoj zemlji

Iduće učestalo opće mjesto u korpusu odnosi se na evaluaciju vlastita ili tuđih migrantskih iskustva u odnosu na migracijske politike zemlje destinacije i društvene prakse koje iz njih proizlaze. Migracijske politike pojedinih zemalja imaju neizostavan utjecaj na živote pojedinaca koji u njih useljavaju, jer o njima prije svega ovisi regulacija boravka u zemlji (vrsta i trajanje viza, radnih dozvola i sl.), priznavanje kvalifikacija državljanima pojedinih zemalja te vrsta poslova koji su im kao rezultat toga omogućeni. S druge strane, zahvaljujući migracijskim politikama legitimiziraju se i društvene prakse i odnos prema migrantima u pojedinom društvu. Primjerice, imigranti koji rade nekvalificirane poslove koji su im u okviru migracijske politike države omogućeni ne uživaju društveni prestiž poput kvalificiranih stručnjaka stranaca te doživljavaju višestruku diskriminaciju, kao što to pokazuju istraživanja o iskustvima Latinoamerikanki u SAD-u. Jezični signali koji u ovom korpusu ukazuju na makrotemu migracijskih politika ponajprije su različiti administrativni i tehnički termini vezani uz legalizaciju boravka i migrantski status (*permanent residency, odbijenica, working holiday, radna dozvola* i sl.), kao i etnonimi te konstrukcije s različitim otkonimima, koji kolektiviziraju društvene aktere ovisno o migrantskoj pozadini i podrijetlu (npr. *Irci, Kanadani, Amerikanci, Brazilci, bauštelci u Njemačkoj, ona je iz Moskve* i sl.). Valja se u tom kontekstu ovdje prisjetiti Majina narativa u kojem govori o žaljenju i razočaranju zbog toga što joj nije produžena dozvola boravka (primjer 55).

- 01 osjećala sam se užasno kad sam dobila odbijenicu, zato što stvarno ono
- 02 da vi ljudi možete vidjet kolko ja ovo cijenim
- 03 i kolko ja ono (0.3) stvarno želim ostat
- 04 i ne uzimam stvarno ništa zdravo za gotovo
- 05 to mi je eto bilo- zato što dolazim iz Hrvatske- jo:j @@
- 06 što se moram stvarno namučit, jel onako
- 07 da ostanem
- 08 dok recimo Britanci automatski dobijaju
- 09 pa ono eto ne znam druge zemlje isto-
- 10 Australci isto dobijaju ja mislim tri godine automatski

Odbijenicu zahtjeva za produženje boravka u Kanadi Maja vrednuje na sljedeći način: budući da je hrvatska državljanka, ona mora zadovoljiti znatno više kriterija od primjerice državljana Ujedinjenog Kraljevstva ili Australije (*zato što dolazim iz Hrvatske- jo:j @@ što se moram stvarno namučit, jel onako- da ostanem dok recimo Britanci automatski dobijaju pa ono eto ne znam druge zemlje isto- Australci isto dobijaju ja mislim tri godine automatski*).

Samim time, njezine se kvalifikacije ne priznaju, ili se priznaju djelomično, a suočava se i s dodatnom jezičnom barijerom koju migranti iz anglofonog kulturno-jezičnog prostora nemaju itd. Općenito, ona mora uložiti puno veći napor kako bi regulirala svoj boravak u Kanadi i izgradila ostale aspekte života, čega posjednici britanske ili australijske putovnice nisu ni svjesni. No možda najizravniju potvrdu teze o utjecaju migracijskih politika ovisnih o podrijetlu migranata pruža Dunjin narativ u nastavku, u kojem su ilustrirana iskustva migranata različitih nacionalnosti u Kataru.

Primjer 98: Dunja

01 al pazi, nije sad da je Karlov posao ne znam šta
02 i da on ima neku džinovsku plaću za njihove pojmove. ne.
03 i moj posao je ə: (1)
04 moje radno mjesto ima nekakve kao **četri** kategorije (1) plaća
05 po kojima onda idu neke beneficije.
06 moja je u najnižoj. [kužiš.
07 [mhm. da da da
08 tak da [da ti sad- al za hrvatske pojmove neću ni govorit ono
09 [i opet živite- da da
10 mislim, bilo bi me- sramota me i reć (2) kužiš ono
11 kužim, kužim, da
12 al opet, daleko od toga da ovdje nema ljudi koji (1)
13 koji **ernče** i koji rade za malo novaca. (1)
14 tko su ti ljudi? odakle su, [jel to-
15 [Indijci, Bangladešani (2)
16 aha
17 šta ja znam. al uglavnom tamo iz tih krajeva.
18 neki **Pakistanci** i Šrilankani i šta ja znam
19 taksisti ə:, vrtlari ə: (1), građevinari (1)
20 ə: (1) kojekakvi **čistači** i šta ja znam- i **dadilje**.
21 aha?
22 to mi se čini iskreno ko najgori posao bit dadilja ovdje (2)
23 jer one u biti **žive s njima u kući** i mislim da one rade praktički 24 sata dnevno
24 iako bi one po zakonu trebale imat jedan dan slobodan, e sad.
25 mnoge imaju, al mislim da ih ima i dosta koje nemaju. (1.2)
26 tak da, mislim- čine mi se njihovi poslovi onak (1.5) nikaki
27 i isto, moj maintenance guy, on recimo, on zaradi tipa (3) šta ja znam
28 nešt malo više od dvije tisuće kuna mjesečno (1)
29 a jebote
30 kad pojede i to sve, ostane mu tak nekih tisuću osamsto. kuna.
31 da, da.
32 i od toga, ova:j. šalje kući.
33 a jebote, da
34 znaš. (1)
35 mislim, tragično je to zapravo što je njima ovo još uvijek bolje od onog što su imali kod kuće.

36 onda zamisli kak se tamo živi. (2)
 37 po Indiji i kojekakvim tim ono, mislim, zabitima u Africi, znaš
 38 mm (1) da, njima je to ono step up zapravo?
 39 kužiš.
 40 i oni u biti dođu ovdje svi-
 41 oni imaju kod kuće obitelj, imaju djecu.
 42 oni dođu i oni ostanu ovdje do kraja svog radnog vijeka (1)
 43 sam šalju pare kući
 44 i idu možda kući svake (0.5) tri godine. i to ono, ako.
 45 tak da oni u biti svi ovdje rade i financiraju obitelji kod kuće.
 46 Filipinci dosta- recimo Filipinci ostave djecu na Filipinima sa rodbinom
 47 mhm
 48 s nekim: sestrama i šogoricama, tetama i bakama i didama i šta ja znam
 49 i dođu ovdje radit i kući šalju novce
 50 ali oni idu kao ono jednom godišnje
 51 i zato što ovdje ako- ako nemaš dobar ugovor,
 52 a većina njih ne dobije tako dobre poslove,
 54 ne dobiješ besplatno školovanje za djecu
 55 da onda nema smisla djecu dovodit
 56 to im je skupo i onda oni uglavnom ovaj (1) ne dovedu djecu.

Na početku narativa Dunja govori o primanjima koja imaju ona i njezin partner te oblikuje njihovu poziciju u odnosu na primanja u katarskom i hrvatskom kontekstu. U odnosu na katarski, riječ je o prosječnim ili čak ispodprosječnim primanjima (*nije sad da je Karlov posao ne znam šta i da on ima neku džinovsku plaću za njihove pojmove; moje radno mjesto ima nekakve kao četiri kategorije (1) plaća po kojima onda idu neke beneficije. moja je u najnižoj.*), dok je u odnosu na hrvatski kontekst riječ o natprosječnim primanjima (*al za hrvatske pojmove neću ni govorit ono [...] mislim, bilo bi me- sramota me i reć*). Nasuprot te pozicije stoje imigranti iz nekih azijskih i afričkih zemalja koji rade znatno teže, neusporedivo slabije plaćene poslove. Primjeri koje Dunja navodi kako bi ilustrirala razlike u statusu s obzirom na državljanstvo imigranata ilustriraju sliku Katara kao države koja u potpunosti ovisi o stranoj radnoj snazi, ali ju raspoređuje na način koji favorizira državljane zapadnih zemalja, koji sa sobom donose određeni kulturni kapital i prestiž, dok su državljani afričkih i azijskih zemalja iznimno deprivilegirani. Prema tome, iz pozicije koju oblikuje Dunja proizlazi da je ona privilegirana u odnosu na brojne marginalizirane radnike iz zemalja koje navodi, ali i u odnosu na hrvatski kontekst, budući da na ispodprosječno plaćenom poslu zarađuje mnogo više od prosječnih primanja u Hrvatskoj. U ovom se narativu još može uočiti kolektivizacija iskustva drugih migranata, budući da su kategorizirani, kao što je to ukazano u prethodnim dijelovima rada, najprije prema podrijetlu (*Indijci, Bangladešani [...] neki Pakistanci i*

Šrilankani i šta ja znam), a potom prema profesionalnom statusu, odnosno poslu koji rade (taksisti a:, vrtlari a: (1), građevinari (1) a: (1) kojekakvi čistači i šta ja znam- i dadilje). Obrazac migracije na kojemu se temelje iskustva državljana navedenih zemalja karakteriziraju dakle, težak i slabo plaćen rad, a kao što se iz Dunjina narativa može primijetiti, to rezultira iznimno niskim društvenim položajem. Kao primjer Dunja navodi individualiziranu perspektivu domara (*moj maintenance guy, on recimo, on zaradi tipa (3) šta ja znam nešt malo više od dvije tisuće kuna mjesečno*) te kolektiviziranu perspektivu dadilja (*to mi se čini iskreno ko najgori posao bit dadilja ovdje*) i Filipinaca (*recimo Filipinci ostave djecu na Filipinima sa rodbinom*). Iz Dunjina se narativa može zaključiti da su ljudi koji iz navedenih zemalja rade u Kataru uglavnom iznimno dugo razdvojeni od svojih obitelji jer je uglavnom riječ o migracijskom modelu “oca hranitelja” koji u inozemstvu radi i dio zarade šalje obitelji. Konačno, iako ispitanice u narativima rekontekstualiziraju makrotemu migracijskih politika i veliki narativ o radniku koji iz siromašne zemlje „trbuhom za kruhom“ odlazi u inozemstvo teško raditi kako bi prehranio svoju obitelj čine to kako bi se pozicionirale izvan te kategorije.

Dok neki aspekti migracijskih politika pojedine zemlje mogu imati iznimno negativan utjecaj na migracijsko iskustvo pojedinca, postoje aspekti migracijskih politika koji se pozitivno odražavaju na iskustvo pojedinaca, o čemu govori Maja u primjeru 99.

Primjer 99: Maja

- 01 tak da ja nisam imala iskustava loših stvarno
- 02 nisam se osjećala onako diskriminirano
- 03 ništa onako baš, imigrant?
- 04 **super, dobrodošla**, još jedna od milijun
- 05 znaš onako
- 06 mhm, da
- 07 i svi su to rekli jao: ovdje sam upoznala tolko imigranata
- 08 onak kak ste zakon vi Europljani
- 09 mhm
- 10 vi ste ljudi, partijate najžešće
- 11 i tako to, svašt sam tak čula
- 12 da pa da pozitivni su uglavnom, nisu ovaj- (0.5)
- 13 mislim da je malo Kanada po tome ipak specifična, jel bi se složila s tim?
- 14 pa jesu, čak je i taj Trudeau njihov reko da će otvorit kao-
- 15 pošto sad kad je za PR opo ranking, kao za bodove
- 16 znači od 900 je pao u godini dana na 300 i nešto, što je ono
- 17 isuse PR može sada dobit svako
- 18 Marko se mučio kad je bilo 900
- 19 on je ono, doslovno krv (0.2) p- pišao, da tak kažem

20 sad je to onako isuse bože Kanada zove novih 5000 ljudi odavde, 10000 odavde
21 ono, sirijskih izbjeglica ovdje je došlo jako jako puno
22 i to je sve Trudeau omogućio, jel
23 ne, on je reko u tom govoru kao, kad je izglasan
24 kad je posto premijer, kao jel (0.5)
25 ovo je zemlja koja je izgrađena na imigrantima kao
26 i imamo jako puno radnih mjesta koja nisu popunjena
27 i mi ćemo pozvat ljude i omogućit im da (0.2) da im proces bude **što lakši**
28 da da da
29 i to je stvarno ono ajme
30 to je istina, da

Iako je zbog migracijskih politika u jednom trenutku njezin zahtjev za stalni boravak bio odbijen, zbog čega se morala vratiti u Hrvatsku, Maja se vratila u Kanadu i u vrijeme intervjuiranja je ponovno podnosila isti zahtjev. Iako je njezin status u toj zemlji iznimno prekaran i nesiguran, u Majinu se narativu odražavaju pozitivni aspekti njezinih migracijskih politika. U prvom je redu ovdje riječ o otvorenosti kanadskog društva i prihvaćenosti koju ona ondje uživa kao imigrantica, što Maja izriče konstruiranim dijalogom, odnosno rekontekstualizacijom riječi koje izgovara apstraktni kolektivni agent koji predstavlja to društvo (*imigrant? super, dobrodošla, još jedna od milijun*). Poslovična otvorenost kanadskog društva emigraciji, koja se u posljednje vrijeme, u trendu zbivanja u ostatku svijeta također mijenja, legitimizirana je nadalje rekontekstualizacijom političkog govora liberalnog premijera Justina Trudeaua (25-27), kojemu se ista pripisuje. Na taj je način izravno povezan konkretni politički akter (*i to je sve Trudeau omogućio, jel*) s migracijskom politikom zemlje (*Kanada zove novih 5000 ljudi odavde, 10000 odavde; imamo jako puno radnih mjesta koja nisu popunjena i mi ćemo pozvat ljude i omogućit im da (0.2) da im proces bude **što lakši***), koja rezultira dobrim iskustvom i osjećajem pripadnosti (*nisam se osjećala onako diskriminirano. ništa onako baš, imigrant? super, dobrodošla, još jedna od milijun, usporediti s potpoglavljem 5.2.3.1.*).

Primjer 100: Nora

01 i zato razumijem zaš je i hrpa američkih firmi došla vamo.
02 dobro plus što su napravili onaj potez s porezima
03 što su spustili za firme poreze pa su oni onda došli vamo
04 otvorili sve svoje podružnice u Europi.
05 mislim, glavna podružnica za Europu za Facebook, Google ove sve
06 sve je u Irskoj, da
07 da da da
08 i to su super potez napravili

- 09 od tog su oni počeli, ono vu! i procvjetali su.
10 al to se nikad neće desit u Hrvatskoj.
11 zato što **Hrvati** neće takav potez uopće napravit nikad.

U primjeru 100, Nora govori o irskoj migracijskoj, odnosno ekonomskoj politici te o utjecaju koji ona zbog ulaska stranih multinacionalnih kompanija ima na gospodarstvo te zemlje (*što su spustili za firme poreze pa su oni onda došli vamo*), a samim time i na imigrante koji onamo odlaze raditi u IT sektoru. Irska, tradicionalno iseljenička zemlja unazad nekoliko godina postala je privlačnom multinacionalnim kompanijama zbog niskih poreza, zbog čega je u tu zemlju počeo useljavati velik broj stranih radnika, uključujući radnike iz Hrvatske. Nora u ovom primjeru prepoznaje to kao pozitivan potez, koji je između ostalog, privukao i nju i omogućio joj useliti se. Tu politiku i gospodarski razvitak Irske Nora uspoređuje sa situacijom u Hrvatskoj, ponovno aludirajući na cjelokupno stanje u državi kao velik razlog iseljavanja mladih poput nje (*al to se nikad neće desit u Hrvatskoj. Zato što **Hrvati** neće takav potez uopće napravit nikad*).

5.2.3.3. Jezični identitet, jezični kapital i jezični problem

Prema Bourdieuovoj teoriji *jezičnog kapitala* (Bourdieu 1991, 1992), svaka jezična razmjena i komunikacijski odnosi koji ju definiraju predstavljaju ujedno i odnose simboličke moći u kojima se realiziraju odnosi snaga između govornika, odnosno između njihovih grupa (1992: 14). Pristup jezičnom kapitalu, odnosno mogućnost pojedinca da proizvodi iskaze namijenjene upravo određenom jezičnom tržištu, kojim dominira službeni jezik čiju legitimnost osiguravaju institucije, ima izrazito važan utjecaj na cjelokupno migrantsko iskustvo pojedinca. Stoga ne iznenađuje da je makrotema koja se učestalo javlja u narativima iz ovog korpusa problematika jezika, koja obuhvaća različite aspekte jezične upotrebe, poput (ne)poznavanja i učenja jezika nove zemlje, jezičnog identiteta ispitanica kao govornica hrvatskog jezika, odnosno govornica više jezika te jezičnih prepreka i jezičnih ideologija s kojima su se naratorice susretale ili koje se reproduciraju na različitim razinama narativnog konteksta. Primjena narativne analize u svjedočanstvima migranata koja tematiziraju jezični problem i jezični konflikt neizostavna je u brojnim radovima već spomenutih autorica koje se bave iskustvima latinoameričkih imigrantica u SAD-u (npr. De Fina i King 2011, De Fina 2013, Relaño Pastor 2014 itd., vidjeti više u potpoglavlju 3.2.6.3.). Navedena su istraživanja pokazala da narativna analiza daje dublji

uvid u to kako naratorice konstruiraju svoje identitete u odnosu na diskurse i ideologije o jeziku i migraciji te kako se pozicioniraju u odnosu na jezične prepreke s kojima se susreću, pritom ilustrirajući procese koji imaju središnju ulogu ne samo u iskustvima ispitanih Latinoamerikanki, nego se mogu interpretirati važnima za iskustvo migranata općenito.

Iako se ta tema nije nametala u pitanjima koja čine kostur narativnog intervjua, ispostavilo se da je problematika jezičnog identiteta vrlo usko povezana s migrantskim iskustvom jer je iznimno često izranjala tijekom konstrukcije narativa. Naime, vrlo često se u narativima kao komplicirajući događaji javljaju situacije povezane s upotrebom jezika nove zemlje i nesporazumi ili problema do kojih (ne)poznavanje jezika zemlje dovodi. Također, ispitanice nerijetko vrednuju i komentiraju važnost poznavanja jezika nove zemlje, jezično ponašanje okoline u kojoj se nalaze, jezične vještine drugih migranata i način na koji su njih drugi doživljavali zbog jezičnih vještina. Pritom se u narativima rekontekstualiziraju veliki narativi o jezičnoj upotrebi i pojedinim jezicima, odnosno određene jezične ideologije. U tom se smislu u ovom korpusu može govoriti o jezičnom identitetu naratorica kao govornica ili učenica jezika nove zemlje ili o jezičnom identitetu naratorica kao govornica hrvatskog jezika (i samim time imigrantica podrijetlom iz Hrvatske) u novom jezičnom okruženju.

Valja se ovdje prisjetiti i nekih od brojnih prethodno analiziranih narativa koji tematiziraju situacije jezičnog konflikta, odnosno komentiraju i evaluiraju pristup jezičnom kapitalu. Primjerice, u Sarinjoj kronici o napornom radu i usavršavanja jezika u Kanadi koje je rezultiralo lakšim pronalaskom posla kasnije u Irskoj (primjer 7), ilustrira se kako pristup jezičnom kapitalu rezultira pristupu drugim oblicima kapitala (*ja sam malo stradala na početku zato što ni moj engleski nije bio toliko dobar*). Sara i na drugim mjestima spominje da je slaba ovladanost engleskim jezikom jedan od glavnih razloga zašto se na poslu osjećala izolirano (primjer 11: *jer sam ja njih bila nekako neregularna osoba [...] i bila sam na neki način nekako isključena, izolirana iz nekih stvari, posebno zbog jezika, jer mi je engleski bio dosta basic (0.5) u to doba*). Inesino iskustvo u Latviji i kasnije Nizozemskoj također je velikim dijelom obilježeno jezičnim problemom, s obzirom da nije boravila u anglofonoj zemlji, zbog čega je morala ulagati znatno veće napore u komunikaciji s mještanima. U primjeru 44 opisala je kako je nepoznavanje jezika u institucionalnom kontekstu imigracijskog ureda utjecalo na percepciju sebe i osjećaj pripadnosti (*oni tamo pričaju latvijski, a ti sjediš i ko majmun ništ ne kužiš*), a u primjeru 10 kako joj lokalno stanovništvo otežava usvajanje nizozemskog jer joj odgovaraju na engleskom (*kada vide da nisi- da ne znaš baš jezik onda će prestat s tobom pričat na nizozemskom i onda se prebace na engleski*). Maja u primjeru 39 spominje kako su nju i prijatelje s kojima je iselila lokalni ne-migranti prepoznali kao imigrante upravo po stranom

akcentu (*piše ti na čelu da si novi, plus **naglasak**. pa su nas miješali sa Rusima, jeste vi Francuzi? šta ste, niko ne konta*). Nadalje, jezičnu raznolikost koja signalizira prisustvo migranata u zemljama u kojima žive ilustrirale su Dunja u primjeru 89 (*tak da to je tu **savršeno normalno** ono da su ljudi sa svih strana svijeta i da pričaju gomilu nekih jezika čudnih*) i Hana u primjeru 90 (*baš hodaš gradom i onak svi pričaju španjolski, talijanski ili francuski*).

Budući da su u istraživanju sudjelovale ispitanice koje su visoko obrazovane, sve one uz hrvatski govore još engleski, a neke i više stranih jezika. Većina ih je emigrirala u anglofone zemlje pa su očekivano mogle bez poteškoća komunicirati s lokalnim stanovništvom, a pristup tom jezičnom kapitalu osigurao im je pristup drugim oblicima kapitala i znatno olakšao prilagodbu u novoj zemlji, kao što prikazuju primjeri u nastavku.

Primjer 101: Maja

01 sva sreća engleski mi je ono- pošto sam išla u jezičnu, dobar je bio
02 tako da su svi ono bili opušteni
03 ja vjerujem da sam ja neki službenik ovdje
04 i da sad dođe neki imigrant *əm* recimo Indijac
05 koji natuca engleski i ne zna ga
06 i još ima taj (0.5) indijski naglasak
07 to pa to je- ono (0.5) zvuči grozno, ali to je **katastrofa** kolko ti njih ne možeš razumjet
08 i ne bi voljela bit službenik koji mora njima pomoć i shvatit šta žele
09 jer kad sam zvala recimo telefonsku kompaniju,
10 ne znam za isključivanje ugovora li šta god je već bilo-
11 super mi je to što ovdje sam nazoveš
12 da, nazoveš i riješiš
13 i riješiš, da
14 čak ti kažu **nemojte dolazit** in person, [morate nazvat broj sa kartice iza
15 [@@@
16 banka- ja ono šokirana, isuse ne moram ić nikuda
17 lezi lebu da te jedem, ko što bi moja stara rekla
18 sjedi u pidžami i sam naručuj
19 isuse, naruči bankovni račun, naruči kinesku.
20 pre::dobro. to se odma- ono komocija na 200%
21 i ne znam, jednostavno mi je to bilo grozno zamislit,
22 tak da sam se ono osjećala ma možeš se sa mnom opustit,
23 ja znam engleski
24 **zna:m**, već vidim ono po njima ma super, ko da si naš
25 to je **stvarno** ono
26 jel ja kad sam pričala s tim Indijcem koji je radio u Rogersu
27 ja sam rekla isuse moj bože u jednom trenutku
28 jel mogu ja molim vas doć kod vas u poslovnicu?
29 ja vas ništa ne razumijem (0.5)
30 na šta je čovjek mislim ono (02.) ajd nije glup
31 samo me prebacio drugoj osobi i ispričao se i to sve,

32 ali ja sam stvarno, ono ja ja ne- ja ne mogu
 33 eo, to je problem- jednostavno ne razumijem (0.5)
 34 da, malo je nekad teško
 35 i ono, da
 36 challenging
 37 dakle, to mi je dalo samopouzdanje što znam engleski
 38 bo::lilo me dupe doslovno
 39 znam engleski (0.3) š-šta god di god da odem
 40 da odem izvan grada u šumu, snać ću se, znaš ono
 41 nije mi uopće bilo- nisam imala nikakav strah
 42 dok recimo Tina i Oliver (0.5)
 43 oni su **ono** natucali engleski **je:dva**
 44 jedva jedva ono, valjda ono znaš na kompu što skontaš onak
 45 ali ono, njih je trema opalila bila na najjače od svih nas
 46 kad smo prvi put došli zajedno
 47 oni su əm (0.5) što su i ovako znali pročitati, ali **pričati** s nekim ovdje, ja:o
 48 Olivera bi uhvatila panika, ono panični napad bi imo i tako
 49 baš (0.5) onako skroz skroz stres, stresirali su se ono ajme!

U primjeru 101 Maja oblikuje nekoliko identitetskih pozicija. Najprije oblikuje poziciju sebe kao govornice engleskog. Budući da je u Kanadu došla s određenim jezičnim vještinama, osjećala je dovoljno sigurnosti i samopouzdanja, što opetovano ističe (*sva sreća engleski mi je ono- pošto sam išla u jezičnu dobar je bio; dakle, to mi je dalo samopouzdanje što znam engleski; znam engleski (0.3) š-šta god di god da odem*). Nasuprot toj poziciji Maja oblikuje poziciju migranata koji ne vladaju dobro engleskim, poput prijatelja s kojima je iselila (*dok recimo Tina i Oliver (0.5) oni su **ono** natucali engleski **je:dva***) ili imigranata koji se služe nekim manje prestižnim varijetetom engleskog, tj. imaju strani akcent, poput djelatnika u pozivnom centru (*jel ja kad sam pričala s tim Indijcem koji je radio u Rogersu ja sam rekla Isuse moj bože u jednom trenutku jel mogu ja molim vas doć kod vas u poslovnici? ja vas ništa ne razumijem*). Razvidno je da Maji pristup jezičnom kapitalu, odnosno dovoljna ovladanost engleskim jezikom omogućuje da učinkovito komunicira u različitim interakcijskim kontekstima, dok njezini prijatelji, ali i spomenuti Indijac iz pozivnog centra, nailaze na brojne prepreke. Kao evaluaciju vlastite jezične produkcije Maja navodi perspektivu kolektivnog društvenog aktera iskazanu konstruiranim dijalogom (***zna:m**, već vidim ono po njima ma super, ko da si naš*). Dakle, Majina je percepcija da ju okolina uključuje, odnosno percipira kao pripadnicu grupe, upravo zbog njezinih jezičnih kompetencija.

Valja ovdje ukazati i na rekontekstualizaciju jednog velikog narativa o jeziku, odnosno na *ideologiju standardnog jezika*. Milroy (2007) tumači ideologiju standardnog jezika kao stav o tome da su standardni oblici bolji i ispravni od nestandardnih, što se obično uzima kao

zdravorazumska činjenica. Ta se ideja temelji na četiri principa: pravilnosti, autoritetu, prestižu i legitimnosti oblika standardnog jezika, zbog čega dolazi do diskriminacije osoba koje koriste one nestandardne, manje prestižne oblike, a to su najčešće pripadnici manjinskih etničkih skupina i pripadnici niže društvene klase. U Majinu narativu društveni su akteri prepoznati i vrednovani prema (stranom) akcentu, (ne)pravilnom izgovoru, nerazumljivom govoru i sl., a „bolji“ i „pravilniji“ načini jezične upotrebe signaliziraju solidarnost i pripadnost određenoj društvenoj skupini (*super, ko da si naš*). Tako oblikovane pozicije ilustriraju način na koji sustav vrijednosti temeljen na ideologiji standardnog jezika međudjeluje s društvenom uključenošću, odnosno isključenošću, odnosno na koji način se oblikuju odnosi moći (usp. Wiese 2015).

Primjer 102: Nora

01 bude tako nekih, znaš ono (0.5) predrasuda- mislim, ne
02 na temelju predrasuda bude **šala**, znaš
03 [znaš ono, tipično
04 [ali ne negativno?
05 ali ne negativno, nije to ništa zlonamjerno,
06 i bude onak, oni se šprđaju na svoj račun isto znači
07 ono (0.8) što se tog tiče, ne znam, nisam imala problema
08 al onda možda zato što ja, onak ja dobro pričam engleski, znaš
09 meni nije- nije mi taj problem (0.5)
10 što meni- što meni ovaj, šef mi je reko,
11 kaže Nora ti imaš jako- ja:ko visok level. engleskog.
12 kaže on, nije sad ono-
13 jel pazi, ja sam radila kao PA njegov (1)
14 kao strankinja.
15 da, to baš moraš znat-
16 znači ja sam slala mailove- službene e-mailove **investitorima**
17 što ne možeš baš dat svakom da, znaš ono
18 kak bi rekla (1) ə: zato imamo problem da nađemo novog PA-a
19 zato što @ zato što doslovno, ti ne vjeruješ da Iraci, čovječe- **Irci-**
20 dobivamo CV-jeve od Iraca (1) **nepismene**
21 ajoj
22 ono, znači- ne zna brate složiti cover letter
23 pa kak ćeš onda- kak ću ja tebi dat da ti pošalješ investitoru mail? sorry. znaš.
24 tak da možda zato nisam imala problema,
25 zato što nisu meni nikad vidili kao ono,
26 aha ja sam **imigrant** koja je ovdje došla zato što nema drugog. **izbora.**
27 nego me gledaju kao, vidi ona je mlada pametna cura koja je došla (0.5) tražit novu priliku.
28 tražit bolji život. ono.
29 ili je došla vamo steć iskustvo
30 znaš ono

Norin narativ (primjer 102) tematizira povezanost jezičnog kapitala s razinom prestiža koju donosi. Nora na početku govori o atmosferi na poslu i šalama utemeljenim na stereotipima o različitom podrijetlu zaposlenika te ubrzo prelazi na utjecaj koji je visoka razina poznavanja engleskog imala na njezin položaj u tvrtci. Narativom dominira naratoričina pozicija kao govornice engleskog jezika, kojoj je pristup tom jezičnom kapitalu donio i mogućnost zaposlenja na radnom mjestu koje zahtijeva vrlo visoku razinu jezičnih kompetencija i komunikacijske vještine specifične za poslovni sektor. Evaluaciju svojih jezičnih vještina i utjecaj koji su imale na pronalazak posla Nora je iskazala kroz poziciju šefa iskazanu konstruiranim dijalogom (*šef mi je reko, kaže Nora ti imaš jako- ja:ko visok level. engleskog*) te kroz perspektivu kolektivnog *mi* koje se odnosi na tvrtku u kojoj radi (*nego me gledaju kao, vidi ona je mlada pametna cura koja je došla (0.5) tražit novu priliku*). Naime, na poslu je Nora brzo napredovala te je ostalo upražnjeno njezino staro mjesto osobnog asistenta menadžera, a tvrtci je sada teško pronaći novog zaposlenika s adekvatnim jezičnim i komunikacijskim kompetencijama. Štoviše, taj uvjet ne zadovoljavaju čak ni lokalni ne-migranti, odnosno izvorni govornici engleskog jezika (*dobivamo CV-jeve od Iraca (1) nepismene*). U ovom se primjeru može govoriti o ideologiji jezične ispravnosti, prema kojoj postoji jedna točna verzija svakog jezika (Šimičić i Bilić Meštrić 2018: 123), ali i o ideologiji drugotnosti neizvornih govornika. Pretpostavka temeljena na tim ideologijama koju u ovom narativu rekontekstualizira Nora jest da se od izvornih govornika engleskog jezika očekuje da vladaju tom ispravnom verzijom jezika, dok se od migranata očekuje da ne vladaju dobro engleskim jezikom općenito, odnosno, ne dovoljno dobro da bi radili određene poslove koji zahtijevaju usmenu i pisanu komunikaciju. Slabo poznavanje engleskog jezika ili „neispravno“ izražavanje smješta ih u kategoriju Drugoga, a poima se čak i kao signal manjka inteligencije. U toj situaciji dolazi do neočekivanog obrata jer prema vrijednostima utemeljenima na jezičnim ideologijama Nora kao migrantica i strankinja ne bi trebala imati kompetencije koje se očekuju od izvornih govornika engleskog (*jel pazi, ja sam radila kao PA njegov (1) kao strankinja*). Čak su i izvorni govornici koji su u prijavama koristili neprestizne i nestandardne („neispravne“) oblike negativno karakterizirani kao nepismeni, dok je Nora pokazavši visoke jezične kompetencije kategorizirana kao pripadnica grupe. Njezina jezična kompetencija ne identificira ju kao „imigranticu koja je došla zato što nema drugog izbora“, nego rezultira solidarnošću i poimanjem kao „mlade pametne cure koja je došla tražiti novu priliku“.

Primjer 103: Irma

01 am Amerikanci imaju određenu viziju istočne Europe.

02 kao zemlju ja bi rekla ((nejasno)) valjda ovaj koji,
 03 u kojem nema ni reda ni ni ni ni reda ni pravila nit ičega.
 04 jako su bili šokirani time što smo toliko obrazovane,
 05 užasno su bili šokirani kad su čuli način na koji pričamo,
 06 način na koji smo usvojile engleski jezik,
 07 način na koji se izražavamo općenito (1)
 08 koliko znamo ((nejasno))
 09 jako im je to bilo, ovaj ə:m- jako im je to bilo pozitivno,
 10 jako su se ugodno iznenadili.
 11 stvarno jesu i nisu propuštali niti jednu priliku da nam kažu
 12 koliko dobro govorimo engleski jezik, kak je to super.
 13 ə (1) kak je to uostalom i za očekivat od Europljana əm (1.5)
 14 no međutim (0.5) tad smo se prvi put zapravo i počele družiti s Amerikancima
 15 @ s **Amerikancima** Amerikancima.
 16 [mhm mhm.
 17 [ljudi van velikih gradova ne- naravno pričaju drugačije, na drugačiji način,
 18 koriste drugačije riječi.
 19 ljudi unutar milijunskih gradova kao što je New York (1.5)
 20 @ pričaju u potpunosti drugačije zapravo i to je bio ((nejasno))
 21 riječi koje su upotrebljavali su sadr- sadržava-
 22 rečenice koje su izgovarali su sadržavale **užasno užasno** puno referenci iz njihove popularne
 kulture.
 23 mhm
 24 znači, iz televizijskim əm- što filmova, što serija, što sitcoma, čega god- **televizija.** əm.
 25 Internet. əm (0.8) neke stvari iz- ma uglavnom popularna kultura.
 26 što iz prošlosti, što iz dalje prošlosti, bliže prošlosti, što iz sadašnjosti, eto.
 27 əm do te mjere da nekad kad bi pričali u slengu, ono prijatelji s prijateljima jel,
 28 <ti ljudi neki s kojima sam se ja družila>
 29 ə: (1) ne bi ih razumjela uopće.
 30 doslovno, ne bi- ne bi čak ni kontekst zn- razumjela. [nekad, ne.
 31 [aha
 32 morala bi im reć ono, moš sad meni ispričat o čem se tu radi ono @@
 33 šta ste vi sad upravo izrekli?
 34 oni su pričali o- ne znam-
 35 kad bi se žalili na plaću u restoranu, pričali su o porezu,
 36 pričali su o (1) ma ono, tim nekim stvarima
 37 koje znaš kad živiš u nekom mjestu, gradu, državi
 38 i znaš kak tamo funkcioniraju i porez i tak neke ono takve stvari
 39 ajmo reć (1) ekonomske prirode, gospodarske-
 40 neke stvari koje znaš ukoliko s njima odrasteš.
 41 onda ih znaš o toj zemlji. ə:m
 42 do toga kad bi se šalili i ono, trenutak kad se svi opale smijati,
 43 a ti ne jer ne kontaš [@ o čem se radi u razgovoru **a znaš** da znaš engleski.
 44 [@ da

Dulji Irmin narativ prikazan u primjeru 103 tematizira suptilnosti jezične upotrebe i poznavanja stranog jezika u migrantskom kontekstu. U njemu se također odražavaju neke

jezične ideologije, ponajprije ideologija o prestižu izvornih govornika. Irma najprije govori o tome kako Amerikanci (ponovno iskazano kolektivnim *oni*) poimaju istočnu Europu. Upotrebu kolektivnog označitelja *Amerikanci* Irma preciznije objašnjava u retku 15, kad ponavljajući taj etnonim i naglašavajući ga upućuje na „autentične“ Amerikance, odnosno vjerojatno drugu i daljnje generacije imigranata, koji su rođeni u SAD-u, gdje su odrastali, usvajali engleski kao prvi ili dominantni jezik i obrazovali se. Pritom je važno primijetiti da Irma sebe u svijetu migracije poima kao pripadnicu istočnoeuropskog društveno-kulturnog prostora. To je zasigurno uvjetovano činjenicom da se nalazi u SAD-u, jer da je u Europi, najvjerojatnije ne bi tako identificirala svoje podrijetlo, budući da je jedna od središnjih identitetskih odrednica Hrvatske njezin srednjoeuropski i mediteranski položaj. Također je zanimljivo da Amerikanci kao društveni agent u svijetu Irmina narativa od *Europljana* očekuju dobro znanje engleskog, dok ih iste te vještine kod *istočnih Europljana* iznenađuju (*užasno su bili šokirani kad su čuli način na koji pričamo, način na koji smo usvojile engleski jezik [...] kak je to uostalom i za očekivat od Europljana*). Dakle, u samom početku postoji ideološko vrednovanje imigranata prema zemlji ili podneblju podrijetla, koje se dalje filtrira kroz vrednovanje njihovih jezičnih vještina i ovladanost engleskim jezikom. Iz primijenjenolingvističke je perspektive posebno intrigantan zadnji dio Irmina narativa (17-41), u kojemu je vrlo zorno ilustrirana složenost jezičnog konteksta migrantskog iskustva i komunikacije među izvornim i neizvornim govornicima. Irma i njezine prijateljice imaju vrlo visoku razinu jezičnih kompetencija, što je potvrđeno rekontekstualizacijom komentara drugih aktera (*nisu propuštali niti jednu priliku da nam kažu koliko dobro govorimo engleski jezik, kak je to super*), no u novom okruženju u komunikaciju središnju ulogu imaju pragmatičke i sociokulturne kompetencije, koje nisu mogle naučiti ni usvojiti prije života u New Yorku. Zbog toga ne razumiju specifične reference koje se odnose na administrativne i ekonomske aspekte svakodnevice (*pričali su o (1) ma ono, tim nekim stvarima koje znaš kad živiš u nekom mjestu, gradu, državi i znaš kak tamo funkcioniraju i porez i tak neke ono takve stvari ajmo reć (1) ekonomske prirode, gospodarske-*) i humoristične dosjetke (*do toga kad bi se šalili i ono, trenutak kad se svi opale smijati, a ti ne jer ne kontaš @ o čem se radi u razgovoru a znaš da znaš engleski*). Navedena iskustva dobar su odraz napora koji imigranti moraju uložiti kako bi postigli onu razinu jezičnih kompetencija koja okolini ne bi signalizirala da su stranci i koja bi rezultirala njihovim uključivanjem, nasuprot drugotnosti koja im je nametnuta zbog stranog akcenta, slabijih jezičnih vještina ili uporabe manje prestižnih jezičnih oblika općenito.

01 jel se sjećaš baš samog dolaska u: u Njemačku i jel možeš opisat kak je to izgledalo?
 02 dolazak u Njemačku, odnosno odlazak od kuće. (1) taj put i [to sve
 03 [znači ono kad sam definitivno-
 04 trenutak kad sam definitivno [odlučila da (0.5) tu se selim?
 05 [da da da
 06 pa to je bilo onako malo (1)- nisam znala točno što me očekuje
 07 znači nisam imala na umu da će neke sitnice,
 08 odnosno **male stvari** imati toliko veliko značenje
 09 kao naprimjer (1) **jezična** barijera.
 10 koja nije u tom smislu bila da ja nisam znala (0.8) izgovoriti riječi njemačkog jezika,
 11 pa da se nisam mogla sporazumjeti s ljudima (1.5)
 12 nego čisto svakodnevne situacije
 13 u kojima bi recimo sa svojim prijateljima se pošalila na neki način
 14 ili na nekakav (2) ə: neku povijesnu činjenicu
 15 ili nekakvu okolnost na koju smo se uvijek šalili,
 16 sad u tom smislu (1) u Njemačkoj se ne mogu [s nikim pošaliti
 17 [mhm
 18 ili: ne mogu se dovoljno izraziti u smislu ə: (1)
 19 konteksta u kojem bih se izrazila u Hrvatskoj sa svojim društvom.
 20 znači tako neke stvari mi **tada** nisu bile na umu da će to biti problem
 21 znači to sam tek s vremenom sada-
 22 nakon dvije godine mogu nekako (1) ə: (1) izraziti kao problem,
 23 odnosno izvaditi iz konteksta i mislim- primijetiti kao problem, je li.

O aspektima jezične upotrebe koji su pragmatički i kulturno uvjetovani govori i Lanino iskustvo u primjeru 104. Iskustvo nepotpunog razumijevanja stranog jezika Lana iskazuje iz individualne perspektive i kao središnji aspekt samog početka života u Njemačkoj izdvaja iste one aspekte kao i Irma u prethodnom primjeru (*čisto svakodnevne situacije u kojima bi recimo sa svojim prijateljima se pošalila na neki način ili na nekakav (2) ə: neku povijesnu činjenicu*). Iako Lana vrlo dobro vlada njemačkim jezikom (što joj je uopće omogućilo zapošljavanje u struci), ona u svakodnevnom životu nailazi na jezični problem nemogućnosti izražavanja suptilnih razina značenja, što inhibira uspostavljanje prijateljskih odnosa sa sugovornicima, širenje društvenih mreža i sklapanje prijateljstava. Takve jezične situacije, osim što utječu na uključivanje ili isključivanje, kako su pokazala prethodna dva primjera, utječu i na samopoimanje imigranata i njihov osjećaj pripadnosti. Naime, imigranti moraju ulagati znatne napore kako bi iznova izgradili sve aspekte života u novom okruženju, što uključuje i širenje društvenih mreža i sklapanje prijateljstava, u čemu jezični problem ili jezična barijera kakvu spominje Lana čini dodatnu prepreku.

Primjer 105: Ines

01 a kak- kak si lokal- ono, jesi imala nekog kontakta s lokalnim stanovništvom?

02 kak si- [kak si s njima ono komunicirala?
03 [pa teško. teško.
04 teško jer oni ne znaju engleski, a @@ [ja ne znam ruski i ne znam latvijski
05 [@@
06 tak da- to je bilo ono
07 odeš u trgovinu
08 jedan ovo
09 ne ne ne ne @@
10 dosta što se toga tiče,
11 jezična barijera je većinom bila teška, di god se okreneš
12 od čak imigracijskog ureda do (0.5) sveg ostalog
13 ono jezik je bio- engleski nula nula nula bodova.
14 više-manje.
15 jedino malo više u Rigi [<dobro veći grad je, naravno>
16 [da
17 i to je isto bilo onak (1) [li-la
18 [drž-ne daj @
19 ako imaš sreće da nađeš nekog tko zna engleski, to je bilo to.

U prethodnim primjerima prikazana su iskustva ispitanica koje su manje ili više uspješne govornice jezika nove zemlje. No za razliku od tih narativa, u Inesinu je narativu (primjer 105), riječ situaciji u kojoj ispitanica ne govori jezik zemlje, zbog čega nailazi na poteškoće u svakodnevnim situacijama. Ranije je već analiziran Inesin narativ o anegdoti u imigracijskom uredu (primjer 44), kada zbog nepoznavanja jezika nema kontrolu nad institucionalnim aspektom boravka u novoj zemlji. Primjer 44 izvrstan je primjer referencijskog narativa u kojem se uz pomoć konstruiranog dijaloga izgrađuje asimetričan odnos moći između agentivnih i dominantnih administrativnih službenika u uredu za strance i nemoćne protagonistice Ines, ali istovremeno se u njemu odražavaju aspekti svijeta migracije koji se odnose na posljedicu neposjedovanja jezičnog kapitala. U primjeru 105 Ines proširuje jezični problem na sve aspekte života u novoj zemlji (*jezična barijera je većinom bila teška, di god se okreneš*). Također valja primijetiti važnost uloge engleskog jezika kao lingve franke na koju se Ines želi osloniti, no u Latviji rijetko nailazi na govornike engleskog, osim u velikom urbanom središtu (*ono jezik je bio- engleski nula nula nula bodova. više-manje. jedino malo više u Rigi*).

U nastavku su prikazana dva narativa u kojima se tematizira međusobno prepoznavanje imigranata zahvaljujući njihovom jezičnom identitetu, odnosno specifičnom stranom akcentu.

Primjer 106: Nora

01 smiješno je to, viš tak na svašta naideš, ono

02 ili odeš u Starbucks pa ono,
 03 pa- pa Ivan objašnjava ə:: čovjeku ə: kakvu kavu želi
 04 jedno- jedno p-pet minuta mu objašnjava kakvu kavu želi
 05 i onda se okrene i meni kaže nešto
 05 a ovaj lik na kasi kaže
 06 pa šta nisi reko [@@@ (1)
 07 [@@@
 08 znaš ono, taki- take anegdote, znaš, non stop čuješ

Primjer 107: Sara

01 gdje god odem [u ovim svojim trgovinama u kojima se krećem
 02 [@
 03 **svuda** rade Hrvatice
 04 i Hrvati se dosta često javljaju ljudima [kad te-
 05 [aha
 06 ova- ova na primjer ta cura iz Lidla je rekla
 07 a: odakle si?
 08 ja reko iz Hrvatske.
 09 ma znala sam po naglasku!
 10 @ @
 11 kad:- kad skuže naglasak odma ti se jave-
 12 tak sam bila kupovala cipele na ovim sniženjima u: prvom mjesecu
 13 i ja kažem tražim- od te cure jelda, cipele taj svoj broj
 14 ona meni odakle si (0.8) na engleskom-
 15 ja reko from Croatia
 16 a šta ne kažeš? @

Identitet naratorica kao govornica hrvatskog jezika u novoj jezičnoj okolini postaje signalom drugim imigrantima iz Hrvatske koji se nalaze u istom okruženju. U primjerima 106 i 107 Nora i Sara navode situacije u kojima su ih u Irskoj prepoznali drugi imigranti iz Hrvatske zahvaljujući jezičnoj upotrebi – Noru i njezina partnera zbog razgovora na hrvatskom, a Saru zbog specifičnog stranog akcenta. U ovim slučajevima strani akcent ne služi kao razlikovno obilježje prema kojem se naratorice identificiralo kao Druge ili strane (kao npr. Maju u primjeru 39: *piše ti na čelu da si novi, plus naglasak*), nego suprotno kao pripadnice skupine. Slične anegdote navele su sve ispitanice koje su iselile u Irsku, što ilustrira brojnost iseljenika iz Hrvatske u toj zemlji.

5.2.3.4. Evaluacija stanja u Hrvatskoj

Stanje u Hrvatskoj makrotema je koja se učestalo proteže kroz korpus i koja je višestruko prisutna u dosad analiziranim narativima, osobito u uvodnim kronikama i usporednim evaluacijskim narativima u potpoglavlju 5.1. Ispitanice su vrednovale različite aspekte života u Hrvatskoj, bilo da su o njima bile izravno upitane ili su same otvorile tu temu. Najčešće se stanje u zemlji izravno ili neizravno navodi kao uzrok iseljavanja, odnosno kao najistaknutiji potisni faktor i demotivator povratka u zemlju. U tom se kontekstu spominju opće loše stanje u državi, politička korumpiranost, letargija ljudi te stvarna i anticipirana nezaposlenost. Potonje se može istaknuti i kao problem koji su spomenule sve ispitanice, bilo da ga navode kao uzrok svoje odluke o iseljavanju ili kao općenito problematičnu pojavu u hrvatskom društvu. Nezaposlenost, stvarnu i anticipiranu, i osjećaj beskorisnosti i bespomoćnosti koji uzrokuje, slikovito dočarava metafora *sjedjenja kod kuće*. Primjerice, Nora opisuje potragu za poslom (primjer 81) na sljedeći način: *znači ono klasika, sjedila sam kod kuće bez posla (0.5)*, a Maja slično govori o anticipiranoj nezaposlenosti (primjer 30): *pa znaš da ćeš sjediti doma- i to **dugo** vremena zato što nema posla baš*. Dakako da se iskustva ispitanica razlikuju u nekim individualnim aspektima, no sve su navele dvostruku negativnu percepciju stanja u Hrvatskoj; najprije prije odlaska, a potom evaluaciju tog stanja promatranu iz nove zemlje u kojoj žive. Naredna dva primjera (108-109) ilustriraju kako situacija u Hrvatskoj u trenutku intervjuiranja demotivira ispitanice od povratka u Hrvatsku.

Primjer 108: Hana

01 <mislim stvar je u tome- ne bih se vraćala
 02 zato i što se dosta mojih prijatelja iz Hrvatske odselilo>
 03 tak da @@ čak i kad bi se vratila, ne znam koliko bi to bilo-
 04 morala bi kretat potpuno iz početka jer
 05 i ovi moji iz rodnog grada ih više nema
 06 i ovi s kojima sam se družila u Osijeku-
 07 mislim da je samo još sad Eva ostala @
 08 tako da: (1) mi je malo teško usporedit jer nisam živjela u istim (0.7)
 09 [znaš? nisam tamo radila-
 10 [misliš li da- misliš li da bi mogla naći posao u Hrvatskoj?
 11 (4.5) pa:: ne znam.

Primjer 109: Ines

01 a kak ti sad iz ove perspektive- jel ti, ne znam, jel pratiš vijesti u Hrvatskoj?
 02 kak promatraš situaciju tamo?
 03 ono, kolko se često čuješ s ljudima? šta- šta kaeš ti na to [sve? @
 04 [@@@ .hh da
 05 pa št- ne znam @ ništ se nije promijenilo (1)

06 i dalje je sve to isto ostalo
07 ustaštvo, komunizam i ne znam ja kakve riječi- sve nazivaju to
08 umjesto da se ljudi bave nekim boljim stvarima,
09 a ne nekim stvarima u prošlosti
10 tak da (1) ono. ništ se nije promijenilo koliko vidim
11 mislim- pogledam- pročitam portale
12 čujem se ono s mamom, tatom svaki dan
13 s braćom isto
14 sa prijateljima ono bar dvaput tjedno
15 nekad više, nekad manje, uvijek ovisi
16 al ne čujem- ne pričamo o politici, rijetko kad
17 osim mog tate, on baš ono ((nejasno))
18 a šta ti misliš o svemu tome?
19 ono mislim jel se namjeravaš jednog dana možda vratit u Hrvatsku?
20 **da. definitivno.**
21 definitivno. za nekih (2) možda desetak godina (2)
22 @ kada cijeli HDZ, SDP i svi ovi ostali @@@ budu negdje
23 i te vrste- mislim ne samo njih dvoje
24 svi ti- kad se cijeli u biti politički vrh Hrvatske
25 i niži vrh i ovi svi ostali uhljebi i ne znam ti ja šta
26 kad se malo izmjeni, zamjeni
27 ili bar promjeni malo (1.4) razmišljanje ili nešto
28 mislim- <korupcije ima svugdje>
29 sam što- ne moš samo uzet u svoj džep i ono-
30 moraš malo ((nejasno))
31 a kod nas je samo u svoj džep @
32 mislim realno korupcije je svugdje
33 i političari su svugdje ono- sve, samo ne dobri,
34 al opet nešto rade za ljude, nešto rade za narod, a ne kao naši

U primjeru 108 prikazan je hipotetički narativ u kojem Hanin navodi nemogući uvjet svojeg povratka u Hrvatsku. Naime, budući da su joj zbog pojačanog iseljavanja znatno osiromašene društvene mreže i s obzirom da je već počela graditi karijeru u inozemstvu te nema radnog iskustva u Hrvatskoj, ona se ne namjerava vraćati (*ne bih se vraćala zato i što se dosta mojih prijatelja iz Hrvatske odselilo*). Duga stanka i oklijevanje prije odgovora na pitanje o tome smatra li da bi se u slučaju povratka mogla zaposliti znak je Hanine sumnje u tu mogućnost. Za razliku od osiromašene prijateljske mreže, Ines u primjeru 109 opterećenost poviješću i korumpiranost političkih elita vrednuje kao središnji uzrok lošeg stanja u Hrvatskoj i razlog zbog kojeg se barem u narednih deset godina ne planira vratiti u Hrvatsku. Nakon kraćeg evaluacijskog, Ines u hipotetičkom narativu navodi smjenu korumpiranih političkih elita i šire društvene promjene kao uvjet svog povratka (*kad se cijeli u biti politički vrh Hrvatske*

i niži vrh i ovi svi ostali uhljebi i ne znam ti ja šta, kad se malo izmjeni, zamjeni ili bar promjeni malo (1.4) razmišljanje ili nešto).

Uz političku korumpiranost, ispitanice kao problem navode i nemogućnost pronalaska posla od kojeg se može pristojno živjeti ili nemogućnost pronalaska posla uopće, kao što je navela Dunja u primjeru 29: *ne moš- ne **kupit** stan, nego ne moš si priuštiti da unajmiš stan. ono, a da na kraju ne budeš gladan.* Slični problemi navode se i u narativima u nastavku.

Primjer 110: Lana

- 01 i nakon tromjesečne prakse pokušala sam već ə: slati par dopisa,
02 to jest otići na koji intervju (1)
03 nakon čega se ispostavilo da (1.5) imam šansu, naravno na tržištu rada
04 i što se mene tiče, željela sam ostati jer ə:
05 znači, nisi bila prisiljena otići?
06 ne- mislim, po svemu sudeći, moji kolege koji su godinu dana ranije završili faks (1)
07 većinom su bili doma i na birou
08 mhm
09 bez mogućnosti zapošljavanja
10 osim onih koji su, naravno, putem roditelja imali nekakvu firmicu ə: (1)
11 ili političku stranku putem koje su se ə: ubacili u neku firmu
12 što za mene apsolutno nije dolazilo u obzir. (1)
13 pa tako da sam se vratila u Hrvatsku, predala diplomski rad, obranila ga
14 i: vratila se natrag. na- u Njemačku.
15 i dobila poso, jel.

U primjeru 110, Lana govori o mogućnostima pronalaska posla u Hrvatskoj. Lana je željela ostati u zemlji, ali postojala je realna mogućnost da poput većine kolega bude nezaposlena (*moji kolege koji su godinu dana ranije završili faks (1) većinom su bili doma i na birou bez mogućnosti zapošljavanja*). Pritom Lana iskazuje snažnu evaluaciju i moralni stav o takvoj situaciji na tržištu rada, gdje su stranački angažman i privatne obiteljske tvrtke jedini način zapošljavanja (*osim onih koji su, naravno, putem roditelja imali nekakvu firmicu ə: (1) ili političku stranku putem koje su se ə: ubacili u neku firmu, što za mene apsolutno nije dolazilo u obzir*). Budući da joj se nakon studentske prakse u Njemačkoj pružila mogućnost zapošljavanja u struci, Lana je odlučila iseliti iz Hrvatske. Osim što govori o okolnostima koje su utjecale na jedno osobno iskustvo migracije, ovaj narativ rekontekstualizira političku korupciju kao jedno od središnjih obilježja svijeta migracije. Taj problem ukazuje na duboko ukorijenjenu nejednakost u društvu, budući da privilegirani mladi čije obitelji posjeduju tvrtke mogu očekivati zaposlenje, dok su oni iz nepriviligiranih socioekonomskih pozadina po završetku studija osuđeni na snalaženje na druge načine, najčešće u inozemstvu.

Primjer 111: Maja

32 ne želim radit pod nekim profesorom
33 ko neki njegov ono **slave** asistent,
34 da bi me oni kupili da bi mi platili doktorat i tako nešto
35 da ja radim nešto zapravo što je ono kao ono crnčenje (1)
36 ma nije mi se to jednostavno sviđalo
37 mhm
38 nije mi se sviđalo što te netko mora kupit da bi došo do doktorata
39 što – općenito stanje u Hrvatskoj da netko prije sa vezom će doć na to mjesto prije tebe,
40 bez obzira koliko je [nekvalificiran za posao
41 [da
42 što je mene zapravo **najviše**- ne samo u mojoj struci,
43 nego **kompletan** sistem u Hrvatskoj meni je to ono, root problem
44 mhm
45 znači, to namještanje poslovnih mjesta, əm:
46 mladi ljudi sa neiskorištenim potencijalom
47 koji su jednostavno primorani prihvatit **puno puno** manje

O problemu namještanja poslova govori i Maja u primjeru 111. Maja počinje evaluaciju tog problema iz individualne perspektive, a potom se prebacuje u perspektivu generičkog *ti*, čime zapošljavanje nekvalificiranih osoba s vezama karakterizira kao vrlo raširenu pojavu i opći problem u zemlji (*općenito stanje u Hrvatskoj da netko prije sa vezom će doć na to mjesto prije tebe, bez obzira koliko je nekvalificiran za posao*). Konkretnije, Maja specificira tu pojavu u akademskom kontekstu, što rezultira ili iskorištavanjem mladih znanstvenika (*ne želim radit pod nekim profesorom ko neki njegov ono slave asistent*) ili iseljavanjem potencijalnih znanstvenika. Valja se ovdje prisjetiti i korupcije i nepotizma u obrazovnom sustavu, o kojima govori Petra u primjeru 31: *moraš bit u vladajućoj stranci da bi dobio stalni posao, to je onak opće poznato i to sam čula od hrpetine profesora*. Maja u ovom primjeru snažno vrednuje takav način zapošljavanja kao korijenski problem hrvatskog društva (*meni je to ono, root problem*), a ljude koji se zbog njega nisu uspjeli zaposliti na adekvatnim radnim mjestima u struci pozicionira kao žrtve sustava i duboko raširene korupcije. Iako rabi kolektivno *oni* i ne spominje izravno sebe kao žrtvu, može se zaključiti da govori o uzrocima koji su i nju izravno potaknuli da iseli iz zemlje (*mladi ljudi sa neiskorištenim potencijalom koji su jednostavno primorani prihvatit **puno puno** manje*).

Primjer 112: Nora

01 kad- kad ti dođe šef
02 i kaže da te **cijeni**, razumiješ

03 kad on dođe i kaže ti **bravo**
 04 o: o- ovo je **stvarno** dobar posao
 05 znači, stvarno radiš super poso-
 06 ili kad ti dođe i kaže jel sve okej?
 07 ja onak mislim-
 08 šta je bilo, šta sam sad napravila?
 09 znaš ono, tipično ono balkanski, znaš
 10 šta sam sad napravila?
 11 ne, nisi ništ napravila,
 12 on je došo i pita te čovjek jel okej sve?
 13 jesi sretna, jesi zadovoljna?
 14 jel ti mogu nekako pomoć?
 15 jel- jel imaš nešto što bi htjela promijenit u firmi?
 16 da radimo na tome?
 17 kao, mi smo mlada kompanija, znaš ono
 18 ne želim da ne komuniciraš sa mnom
 19 i da to preraste na kraju u nešto- u nekakvu (0.5) **ogorčenje**
 20 i na kraju zamrziš svoj posao (1)
 21 znaš, onak si mislim (2)
 22 onak, između svih živih sastanaka koje imaš
 23 i trčiš okolo i letiš u New York i ideš na sastanke i sve
 24 on ima vremena, znači da sjedne sa mnom
 25 i da kaže j- jel sve okej s tobom?
 26 jel- jel si u redu? jesi sretna (0.5) tu?
 27 onak, u životu nisam imala šefa koji me pito **jesi sretna tu**
 28 @@ znaš ono

Kako bi naglasila suprotnost stanja u Hrvatskoj u odnosu na Irsku, Nora u obliku evaluacijskog narativa iskazuje oduševljenje tretmanom koji ima na novom poslu (primjer 112). Upotrebom konstruiranog dijaloga Nora rekontekstualizira interakciju sa šefom koji joj posvećuje vrijeme i traži od nje povratnu informaciju. U svijetu narativa šef je agentivan i govori, dok je Norin dio konstruiranog dijaloga sveden na neostvareni dijalog (*ja onak mislim- šta je bilo, šta sam sad napravila?*). Upotrebom konstruiranog dijaloga i pozicioniranjem šefa kao agentivnog i autentičnog sudionika događaja toj se evaluaciji daje legitimitet. S druge strane, Norina evaluacija svijeta migracije ujedno funkcionira i kao kritika stanja u Hrvatskoj u kojoj, prema njezinom iskustvu, poslodavci ne tretiraju tako svoje zaposlenike. Iz Norina se narativa, kao i iz ostalih narativa prikazanih u ovom dijelu rada, može zaključiti da je glavni izvor nezadovoljstva životom u Hrvatskoj za ispitanice upravo u sferi zapošljavanja i karijere, odnosno samoaktualizacije u profesionalnom smislu.

Primjer 113: Iva

01 htjela sam te pitat kak-kak gledaš sad ti iz ove perspektive sad na ovaj baš ono trend velikog
ono iseljavanja iz Hrvatske?

02 pogotovo u Irsku, u Dublin. mislim ono, užasno puno ljudi je otišlo.

03 evo- kak ti- ti si otišla puno prije zapravo i sama si rekla da nekako još od srednje škole, od
fakulteta nekako sve to vodilo tome da ćeš ti putovati i da ćeš- da nećeš biti u Hrvatskoj i šta ja
znam.

04 al kak ti sad promatraš iz svoje perspektive i sve što si već svuda i bila i e: živjela, kak ti sad to
promatraš?

05 znaš šta Martina, ova:j **iskreno. iskreno,**

06 mislim, to je ono što sam ti počela pričati, ono sa tim lokalpatriotom

07 nisam ja nekakav lokalpatriot budući- zbog ovog svega što si ti sad nabrojala

08 ali moje srce svejedno je. (1)

09 nači ja sam- ja sam, ja sam odrasla u Osijeku

10 i meni kad netko spomene Osijek i: (0.5)

11 moje srce kuca za tamo, znaš ono i za Hrvatsku i iskreno,

12 ja sam se stavila u mindset (0.5) [da is: (0.5)

13 [mhm

14 znači ja sam već navikla na putovanja,

15 navikla sam na bivanje vani i imala sam to već nekako u glavi,

16 ali isto tako **nije to samo lagano** tak odlučiti, ono otići. e (0.8)

17 **žao mi je e:** (1) vidjeti (1) da nam- da **neko e** (0.5)

18 da nam država propada- mislim

19 ja to- ja e: ja znam, ja ću to prva reći,

20 s moje strane je cinično, možda i dvolično jer sam ja ošla.

21 ja to znam, ali ja sam napravila jednu stvar koja za mene u trenutku-

22 ja sam razmišlja o sebi.

23 mhm

24 razmišljala sam **o sebi.**

25 i e: da ja tamo svoju budućnost ne vidim,

26 niti vidim da ima budućnosti za mene.

27 mhm

28 nači takvu su- takvu je meni- tako su meni-

29 ne moja država, ne moja država kao moja država,

30 znači zemlja na kojoj ja jesam

31 ona je predivna, ona ono- stvarno je predivna zemlja i stvarno, najljepša priroda,

32 najljepša: (0.5) **ma najljepša je.**

33 tolko raznolika, tolko puno- tolko predivna i sa p- predivnom hranom

34 i sa predivnim ljudima, sa predivnom kulturom,

35 sa predivnom pjesmom i sa **tradicijom.** (1)

36 nači: **predivna** je zemlja naša.

37 ali- ali ovi svi ostali koji su- koji njome upravljaju (0.5)

38 i kakvu su oni meni sliku ostavili nakon što sam ja završila svoj fakultet, sa svojom diplomom

39 e:m: i kako su mi (0.5) znači **osjećaj** dali

40 mhm

41 i isto tako, sve što sam gledala **svoje roditelje** kak su se oni borili

42 dobro ja sam još bila **mala** [i dok sam odrastala (1)

43 [mhm

44 i da mi je- i da mi- i: i otac i majka u jednom trenutku, znaš ono, ostaju bez posla,

45 mogućnosti ostajanja bez posla, taj strah da: **kako** ćemo mi i (0.5)
46 hoće li mi roditelji biti dobro da to sve **izdrže**
47 mhm
48 znači to sve, ta nekakva sigurnost, koja je meni dosta bitna (0.8)
49 ja nju nisam u tom trenutku osjetila (1)
50 mhm
51 i i dalje ju ne osjećam

Primjer 113 vrlo slikovito rekontekstualizira svijet migracije i razloge zbog kojih velik broj mladih ljudi donosi tešku odluku o iseljavanju iz Hrvatske. Iva u narativu kojim dominira individualizirana *ja*-perspektiva oblikuje dvije pozicije, jednu u kojoj iskazuje svoju ljubav prema Hrvatskoj i Osijeku (*i meni kad netko spomene Osijek i: (0.5) moje srce kuca za tamo, znaš ono i za Hrvatsku i iskreno*) i drugu, u kojoj divljenje zemlji suprotstavlja surovom realitetu života u njoj koji od djetinjstva pamti (41-51). Iva smatra da država propada pa u njoj ne vidi svoju budućnost, iako priznaje da iz pozicije iz koje to govori njezin stav može zvučati dvolično (*ja ću to prva reći, s moje strane je cinično, možda i dvolično jer sam ja ošla*). Kao glavnog krivca za propadanje države Iva pozicionira kolektivni agent *oni* koji se odnosi na vladajuće strukture (*ovi svi ostali koji su- koji njome upravljaju (0.5) i kakvu su oni meni sliku ostavili nakon što sam ja završila svoj fakultet, sa svojom diplomom am: i kako su mi (0.5) znači osjećaj dali*). Iz načina na koji je opisala okolnosti života u Hrvatskoj, razvidno je da Iva nakon završetka nije imala previše izbora te je radi svoje dobrobiti i perspektivnije budućnosti donijela odlučila iseliti. Na vrlo sličan način o uzrocima koji su ju nagnali na iseljavanje govori i Nora u primjeru u nastavku.

Primjer 114: Nora

01 nikad ja nisam ono baš pretjerano patila- ja: (1)
02 ja volim. tu ze:mlju:. i **određene** ljude @@ ali (2) sustav. (1)
03 to sve što se tam dešava. ne. (1.5)
04 ne, ne- zato- od tog sam i pobjegla.
05 da
06 jel recimo, ja sam poprilično bila ku- kukavica da odem.
07 i: (0.8) da su mi **imalo sigurnosti** pružili, ja bi vjerojatno ostala.
08 zato što sam poprilično takva osoba,
09 zato što ono, volim- ja sam ziheraš,
10 volim igrat na sigurno.
11 i ono. ne usudim se baš neke velike promjene radit.
12 mhm
13 i da su mi imalo sigurnosti pružili tamo (2)
14 da sam vidla da mogu tamo nešto-
15 čak ni ne sigurnosti, nego (1) ə: **perspektive**

16 da su mi imalo onako, budućnosti
 17 da su mi rekli, e moguće je.
 18 možda je malo teže nego drugdje, al je moguće. (1)
 19 mhm
 20 ja bi vjerojatno ostala.
 21 i borila bi se za to.
 22 [da
 23 [ali ja jednostavno nisam više vidla smisla. (1)
 24 bar ne- možda u Zagrebu ima, možda na- u Dalmaciji ima.
 25 ali u Osijeku ja nisam vidila- zato što je onako doslovno,
 26 mislim sorry al ono- šupak Hrvatske.
 27 [a je. je.
 28 [razumiješ? znači, otamo svi bježe. (1) svi odlaze.
 29 nitko se tamo ništa ne trudi.
 30 i znaš šta? nije kriva tolko ni politika. (2)
 31 kriv je taj naš mentalitet. (2)
 32 zato što mi **volimo sjedit na kavi i kukati kako nam je loše.**
 33 **mi volimo sjedit na kavi,**
 34 **koju by the way- kak smo ju uopće platili? (2)**
 35 da
 36 to je jedno od pitanja.
 37 ə: i znači. sjedit po petnaest tisuća kava dnevno i- i- i-
 38 i **kukat** kako nemaš novaca
 39 i kako je loše
 40 i kako je sve protiv tebe
 41 i kako nema budućnosti
 42 ali **neću se ustati** i napraviti ništa povodom toga. (2)
 43 i ja razumijem da je to obeshra- ja: ja ne kažem,
 44 ja sam prva osoba koja je patila od toga, ali evo
 45 ja sam odlučila da se ja neću boriti protiv toga,
 46 ja sam odlučila pobjeći.
 47 znači bile su dvije alternative.
 48 ili ću pobjeći u nešto bolje
 49 ili ću ostati tamo i ono- boriti se protiv vjetrenjača.
 50 ali neću, kužiš. zašto bi? (1)
 51 ja znaš ono- ja čak i ak Hrvatska ide sad malo na bolje
 52 meni se nije dalo čekati da to- da ja dočekam to bolje.

U primjeru 114, Nora opisuje opće negativno stanje u državi i atmosferu apatije stanovnika koji su ostali u Hrvatskoj. Slično kao i Iva ranije, Nora ističe da voli Hrvatsku, ali da je sustav, odnosno kolektivni apstraktni akter *oni* kriv za njezin odlazak (*da su mi imalo sigurnosti pružili, ja bi vjerojatno ostala; da su mi rekli, e moguće je*). Kolektivno *oni* predstavlja strukture vlasti i odnose moći koji ograničavaju mlade u pronalasku posla i osiguravanja budućnosti u zemlji. Kao konkretan aspekt svijeta migracije, Nora navodi regionalni problem istočne Hrvatske, čija neperspektivnost uzrokuje veliku depopulaciju

(znači, otamo svi bježe. (1) svi odlaze. nitko se tamo ništa ne trudi). Narativ kulminira evaluacijskom sekvencom u kojoj se izmjenjuju kolektivno *mi* i generičko *ti*, koje se odnosi na stanovnike Hrvatske (31-42). Nora pozicionira stanovnike Hrvatske kao apatične i pasivne, nespremne da promijene aktualne probleme, za što krivi njihov mentalitet, a i svoju odluku tumači kao bijeg (*ja sam odlučila da se ja neću boriti protiv toga, ja sam odlučila pobjeći*) jer bi ostanak i bilo kakav vid borbe protiv lošeg stanja za nju bio uzaludan. Povišenim glasom i ponavljanjem Nora iskazuje frustraciju i nemoć, čak i bijes zbog percipirane apatije, opetovanog „kukanja“ i „ispijanja kava“ nasuprot inicijativi da se nešto promijeni i iz tog stanja izađe. Dakle, Nora rekontekstualizira poprilično beznadnu sliku stanja u Hrvatskoj, u kojem prešutno sudjeluju svi akteri, ne samo oni koji ga uzrokuju, nego i oni pogođeni tim stanjem, a budući da mnogi ne vide izlaz i perspektivu za bolju budućnost, opće stanje u zemlji predstavlja jedan od najsnažnijih potisnih faktora iseljavanja.

5.2.3.5. Evaluacija pojačanog iseljavanja iz Hrvatske

Osim velikih narativa i diskursa o imigrantima koji cirkuliraju u zemljama destinacijama ispitanica, njihovi su narativi o osobnom iskustvu migracije intertekstualno i interdiskursno povezani s velikim narativima o različitim generacijama hrvatske dijaspore, aktualnom iseljavanju, demografskoj katastrofi, odljevu mozgova i sl., koji cirkuliraju u Hrvatskoj. Primjerice, porastom iseljavanja u Irsku u posljednje vrijeme oblikovao veliki narativ o egzodusu mladih u Irsku, koji cirkulira različitim diskursnim domenama u Hrvatskoj, osobito medijskim diskursom. Primjerice, 2015. godine je u produkciji HRT-a snimljen dokumentarni film naslovljen upečatljiva naslova *Lijepa naša Irska* koji tematizira iskustva hrvatskih imigranata u toj zemlji. Irska, povijesno iseljenička zemlja s vrlo velikom dijasporom, nije dosad bila destinacija hrvatskih iseljenika, no danas se ta njezina uloga toliko intenzivirala da s 6.27% ukupne iseljeničke populacije među zemljama EU 2016. godine čini njihovu treću najpopularniju destinaciju (Draženović, Kunovac i Pripužić 2018: 423). Razlog je tomu splet okolnosti; u vrijeme kad je Republika Hrvatska pristupila Europskoj uniji i kada su se za njezine državljane počela otvarati tržišta rada zemalja članica, Irska je zbog značajnih poreznih olakšica privukla strane tvrtke, zbog čega se irsko tržište rada značajno otvorilo za strane radnike. Važan privlačan faktor migrantima je i činjenica da je riječ o anglofonoj zemlji pa potencijalni imigranti ne moraju ulagati znatne napore kako bi usvojili jezik zemlje, budući da većina mladih već dobro vlada engleskim kao lingvom frankom. O brojnosti hrvatskih

iseljenika u Irskoj svjedoče i narativi ispitanica koje su onamo iselile, jer su sve navele anegdote čestih susreta s njima. U nastavku je prikazan jedan narativ koji ilustrira brojnost hrvatskih iseljenika u toj zemlji.

Primjer 115: Nora

- 01 i došla ja tamo i sjela znaš kod doktora
02 i on mene prvo- pita on mene za ime, znaš
03 kažem ja njemu to i kao (0.8)
04 i on mene ovako- ti si iz Hrvatske?
05 ja onak, da:
06 kaže on, iz Osijeka? (1)
07 ja onak da:?:
08 Can you read minds? Or what's going on? @@
09 znaš ono, ja sad razmišljam si- jesam ja njemu rekla?-
10 pa nisam, ja sam ušetala tamo, nema šanse da zna
11 kaže on ne ne ne ne ne ne, ne brini se, nije ništa,
12 nego ima jako puno iz- kaže dosta-
13 dosta vas dolazi sad kod mene u kliniku, kao,
14 često vas viđam, kaže, a s druge strane ø:
15 zato što je u Slavoniji najveći grad Osijek
16 tak da sam pretpostavio da si otamo
17 kaže, dosta vas ima ovdje iz Slavonije,
18 reko oke:j @ dobro

Primjer 115 referencijski je narativ u kojem Nora govori o posjetu liječniku, no ono što ga čini vrlo pripovjedljivim nije događaj liječničkog pregleda ili Norino zdravstveno stanje. Naime, Nora navodi ovu anegdotu i rekontekstualizira dijalog s liječnikom kako bi ilustrirala svijet migracije i fenomen iseljavanja hrvatskih državljana, osobito iz Slavonije, u Irsku. Naime, ovakav konstruirani dijalog autentičnije govori o velikom broju iseljenika, negoli bi to činila Norina subjektivna procjena broja ljudi koji su u posljednjih nekoliko godina onamo odselili. No budući da je procjena konstruirana kao iskaz liječnika, koji predstavlja autentičnog, neutralnog i legitimnog društvenog aktera, ona je objektivna i može joj se vjerovati.

Uz narative poput ovog Norinog, kojim se kroz referencijski narativ anegdotalno zapravo ilustrira i vrednuje intenzitet iseljavanja, valja spomenuti i narative koji su nastali kao izravan odgovor ispitanica na pitanje o tome kako iz svoje trenutne pozicije promatraju i komentiraju pojačano iseljavanje iz Hrvatske.

Primjer 116: Dunja

- 01 sad iz te perspektive, možeš li malo komentirati situaciju u Hrvatskoj?

02 velik broj iseljavanja, znamo- mislim i ti i ja milijun ljudi koji su otišli.
 03 kako ti sad iz perspektive u kojoj se nalaziš gledaš na to?
 04 pa ja savršeno razumijem te ljude. (2)
 05 znaš? i mislim da je to malo ljudi otišlo (2) iz neke čiste **zabave** (1)
 06 mhm
 07 možda nešto od ovih jako mladih ljudi.
 08 koji ono, iz fore sa nekim prijateljima malo prožive svi skupa u Irskoj u iznajmljenom stanu
 09 i ne znam, rade po ((klubovima)) i ono
 10 ko da na neku [ekskurziju idu
 11 [zabavljaju se. pa da. da.
 12 mislim ja znam dosta ljudi koji su otišli, koji su ono, mislim mlade obitelji
 13 koji su svoju djecu (0.5) odlučili odvest tamo
 14 mislim, taki ljudi sumnjam da se planiraju vratit
 15 mhm
 16 jer razlika između mene i takvih ljudi je što-
 17 ova država gdje se mi nalazimo nije mjesto gdje ljudi ostaju cijeli život. (0.7)
 18 osim ako si Palestinac pa ni nemaš svoju [državu
 19 [ni nemaš državu. nemaš izbora
 20 kužiš. većina ljudi **ovdje** dolazi zaradit novce (1)
 21 i: to- to je općepoznato.

Dunja u primjeru 116 iseljavanje iz Hrvatske vrednuje kao zabrinjavajuće te želeći pozicionirati svoje iskustvo u odnosu na veliki narativ o pojačanom iseljavanju mladih u Irsku, oblikuje tri pozicije koje oslikavaju vrste emigracijskih kretanja iz Hrvatske. Najprije navodi mlade iseljenike koji su pomalo nepromišljeno, često radi zabave i avanture, iselili u Irsku (*možda nešto od ovih jako mladih ljudi. koji ono, iz fore sa nekim prijateljima malo prožive svi skupa u Irskoj u iznajmljenom stanu*). Iduća pozicija koju Dunja navodi pozicija je mladih obitelji koje s djecom odlaze iz Hrvatske na neodređeno i ne planiraju se vraćati (*mlade obitelji koji su svoju djecu (0.5) odlučili odvest tamo, mislim, taki ljudi sumnjam da se planiraju vratit*). Konačno, treća je pozicija osobna Dunjina i razlikuje se od prve dvije po tome što su ona i partner odlučili privremeno iseliti u Katar i ondje uštedjeti novac za budućnost (16-21).

U nastavku su prikazana dva narativa u kojima ispitanice konstruiraju trenutno iseljavanje kao kolektivan, generacijski problem.

Primjer 117: Petra

01 sad iz ove perspektive sad kad si ti otišla e: kako gledaš na (0.5) to iseljavanje
 02 *mladih iz Hrvatske* (0.5) zadnjih par godina
 03 pa razumijem @@ mislim @ pa šta- šta da kažem @
 04 mislim, kod nas situa- mislim (1) nije sad da nema posla
 05 da ono ćeš umrijet od gladi i (0.8)
 06 nekako mislim da onaj ko hoće radit da može si nać nešto **uvijek**

07 <mislim kao što sam ja rekla> ono (1) posao ti- **upadnu** poslovi
08 jednostavno ono ako se i malo [potrudiš možeš
09 [mhm]
10 sad je pitanje kakav je to posao
11 i koliko si ti dugoročno zadovoljan tim poslom
12 al zapravo mislim vjerojatno je u tome ključ jednostavno
13 da puno mladih- zapravo da imamo dosta obrazovanih mladih
14 i puno mladih koji **teže** <nečem boljem i nečem većem>
15 nešto što se neće svoditi samo za zarađivanje za **kruh**
16 i za neke osnovne- ono da imaš <za platiti stanarinu>
17 da imaš za režije, da imaš za [namirnice i kao budi zadovoljan
18 [i to je to]
19 mislim da jako puno ljudi sad jednostavno- pogotovo što
20 >društvo se mijenja< i pogotovo mi @ *milenijalci*
21 @@ pa jesmo, [da]
22 [mislim ono **činjenica je** da smo onako mentalno različiti od svojih roditelja
22 a mislim to je onako **prirodno, naravno**
23 da da
24 <da se događa taj neki razvoj> i (2.1)
25 razumijem da onak idu u potragu za boljim životom-
26 kažem pogotovo što ono: u zadnje vrijeme- mislim u zadnje vrijeme (0.8) @
27 otkad je [Hrvatske i Hrvata (0.5) @
28 [@@ od pamtivijeka]
29 @@ da da da od stoljeća sedmog (1)
30 ovoga, mislim, situacija (0.7)
31 mislim da onak (1) svakog ə: iole (0.5) inteligentnog pojedinca jednostavno **muči** ta situacija
32 politička, ekonomska (0.8) **društvena** (1) znaš

Primjer 118: Maja

01 kažu brojni demografski stručnjaci i tako prognoziraju dosta negativno
02 i već sad dosta alarmantno govore o trenutno, sad je to već službeno val iseljavanja iz
03 Hrvatske. [kak- evo kak to komentiraš?
04 [o da
04 pa ja ne znam čovječe, ja se sjećam da je to bilo onako za vrijeme rata @@
05 i sad je to onako ko neki novi rat da se događa (1)
06 ono (0.5) **posao** (1)
07 ti si jadan ak nemaš posao i **ništa, ništa**, ništa te ne može od tog jada spasiti
08 kad si- najgori je osjećaj kad se- kad se osjećaš da si niškoristi
09 eto (1) da si kompletno beskoristan
10 ja mislim da je to onako osobni rat što svatko vodi sa sobom kod kuće u Hrvatskoj
11 i ne vidi zeleno svjetlo
12 jednostavno, ne vidiš
13 ne- ne da ti se ni trudiš, što je najgora
14 **automatski** i kad vidiš neki oglas, nešto onak ma jo:oj
15 ma neću ni zvati, znam da je već neko dobio preko veze
16 to je ono- ta **teška apatija**
17 **toliko** je, toliko se proširilo ko kuga

18 da imam osjećaj da su ljudi jednostavno kak su **par** njih krenuli,
19 pa i njegovi **prijatelji** krenuli, pa njihovi prijatelji krenuli pa ono sve-
20 široki krug ljudi koji znaš, svi čuju za to jer je mala zemlja i mali gradovi
21 i samo ljudi onako **bježe**

Petra i Maja (primjeri 117 i 118) strategijom generalizacije (dominira upotreba generičkog *ti*) vrednuju iseljavanje kao široko prošireni generacijski fenomen i iskustvo koje je u velikoj mjeri kolektivno, odnosno karakteristično za velik broj mladih ljudi koji žive u Hrvatskoj. Obje ispitanice ponovno naglašavaju da je nezaposlenost, odnosno nemogućnost pronalaska posla koji osigurava pristojan život i perspektivnu budućnost središnji uzrok iseljavanja i problem koji je uzeo ogromnog maha. Kako ističe Petra, puko preživljavanje za pripadnike milenijske generacije nije rješenje jer ne dovodi do samoaktualizacije pa oni odlučuju bolji život potražiti u inozemstvu (*za neke osnovne- ono da imaš <za platiti stanarinu> da imaš za režije, da imaš za namirnice i kao budi zadovoljan*). U opisu problema Maja je još kritičnija te uspoređuje aktualna iseljavanja s ratnim iseljavanjem 90-ih (*pa ja ne znam čovječe, ja se sjećam da je to bilo onako za vrijeme rata @@ i sad je to onako ko neki novi rat da se događa*). Iz te usporedbe proizlazi snažna evaluacija tog stanja, jer se nezaposlenost konstruira kao životna opasnost (*ti si jadan ak nemaš posao i ništa, ništa, ništa te ne može od tog jada spasiti kad si- najgori je osjećaj kad se- kad se osjećaš da si niškoristi. eto (1) da si kompletno beskoristan*). Uz snažnu metaforu rata, Maja koristi i metaforu bolesti (*toliko se proširilo ko kuga*), čime se postiže snažna evaluacija situacije u kojoj se nalaze brojni ljudi na početku karijere.

Primjer 119: Hana

01 i sama si rekla puno prijatelja ti se iselilo
02 i sad kad promatraš iz ove perspektive situaciju u Hrvatskoj i ta brojna iseljavanja, kak to komentiraš?
03 e: pa baš sam nedavno vidjela da je bivši profesor sa fakulteta-
04 da je stavio neki članak da se svake godine iz Hrvatske iseli 25 tisuća ljudi otprilike @@
05 .hhh da.
06 pa: @@ sam se i ja bila malo šokirala
07 al generalno ne pratim baš nikakva politička niti općenito događanja
08 tak da nisam ni svjesna
09 <jedino što sam primijetila> je da otkako sam došla ovdje (1)
10 je prije bilo da sam čula da ljudi pričaju hrvatski
11 >**mo:žda** jednom u (0.8) **tri** mjeseca [@@@
12 [mhm
13 sad ovako odem van, odem nedjeljom u trgovinu i tako

14 čujem bar tri četiri obitelji da pričaju hrvatski
15 znači po tome sam skontala da se **baš dosta** ljudi odselilo
16 a: kako komentiram?
17 pa mislim da je to okej (0.8)
18 s jedne strane. šta ja znam
19 pa mislim nek idu ljudi ako im se ide @@
20 ako misle da će im bit bolje

U primjeru 119 intenzitet iseljavanja vrednovan je posredstvom intertekstualnosti jer Hana kao potvrdu velikog broja iseljenika rekontekstualizira članak koji navodi brojku od 25 tisuća iseljenika godišnje. Slično kao Norin narativ o posjetu liječniku, procjenu je dao objektivni autoritet, u ovom slučaju profesor koji je podijelio članak s brojčanim podacima. U ovom narativu također se ilustrira prepoznavanje društvenih aktera na temelju jezičnog ponašanja jer Hana u svojoj okolini primjećuje porast broja govornika hrvatskog jezika (*sad ovako odem van, odem nedjeljom u trgovinu i tako čujem bar tri četiri obitelji da pričaju hrvatski*). Ono što Hana također uočava jest da su iseljenici koje je prepoznala po govoru cijele obitelji, što signalizira da je vjerojatno riječ o ljudima koji su s djecom odučili na neodređeno iseliti iz Hrvatske, kao što je spomenula Dunja u primjeru 116.

Primjer 120: Sara

01 a moj komentar na to što mladi odlaze sad iz Hrvatske-
02 mislim oni će se isto razočarat
03 točno ovisi šta oni misle
04 ak oni misle samo doć zaradit neke novce, neće zaradit nikakve novce
05 mhm
06 ak je neko sad mislio tu doći i kak se to po naški kaže @ **naštekat** [se na tu neke tisuće eura
07 [@@ da da
08 to se neće dogodit.
09 mislim hoće ako budu živjeli ono njih 15 u- u jednoj sobi u krevetima na kat
10 i gledali svaki euro ili cent. da, hoće.
11 ali ak žele experience life na bilo koji način (0.8)
12 mislim, neće uštedit nikakve novce, al će živjet dosta neopterećeno
13 nevezano za izbore, za (0.8) za poslove
14 <jer poslova ima>
15 ne u struci. mojoj.
16 jer su to- puno ljudi isto kaže koji su tu došli i pokušavaju nać nekakav posao
17 ne ide tak lako
18 ((nejasno)) upast na neko pravo mjesto
19 da
20 a ovako što ja sad radim, to se jako lako može dobit (1)
21 i zapravo su okej novci
22 ne vidim zašć bi to mijenjala dok mi se ne ostvari moja- moj dugoroćni plan

U hrvatskom se javnom diskursu s pojačanim iseljavanjem mladih u Irsku proširio i veliki narativ o Irskoj kao obećanoj zemlji u kojoj se može lako zaposliti i zaraditi mnogo novca. U odnosu na taj veliki narativ Sara konstruira protunarativ u kojem opisuje nešto složeniju realnost iseljavanja u Irsku. Naime, njezina je opservacija da brojni mladi dolaze u tu zemlju s prevelikim očekivanjima o velikoj zaradi u kratkom roku (*ak je neko sad mislio tu doći i kak se to po naški kaže @ **naštekat se** na tu neke tisuće eura, to s neće dogoditi*). U njezinu se narativu rekontekstualizira svijet migracije u kojem se nije tako lako zaposliti, osim na nekvalificiranim poslovima. Sara smatra važnim uživati u životu i živjeti neopterećeno, pa joj je neprihvatljivo oskudno živjeti, dijeliti smještaj s mnogo drugih ljudi i štedjeti sav zarađeni novac. No ono što život u Irskoj jamči onima koji se odluče na njega, makar to podrazumijevalo rad izvan struke i ispod kvalifikacije, jest neopterećenost u odnosu na političke i ekonomske probleme koji prožimaju svakodnevicu u Hrvatskoj (*mislim, neće uštedit nikakve novce, al će živjet dosta neopterećeno nevezano za izbore, za (0.8) za poslove*).

5.2.3.6. Zaključna razmatranja o pozicioniranju u svijetu migracije

Analizom pozicioniranja u svijetu migracije dobiven je uvid u širi društveni kontekst u koji su uronjena iskustva ispitanica i način na koji pozicioniraju poimanje vlastita identiteta u odnosu na dominantne diskurse o migraciji i migrantima. Interpretacija rekontekstualiziranih velikih narativa i identificiranje makrotema koje učestalo izranjaju u korpusu ocrtale su najvažnije diskursne prakse te odnose moći koji igraju važnu ulogu u diskursnoj konstrukciji identiteta u narativnom diskursu. Analiza je izlučila središnje makroteme i velike narative: osjećaj (ne)pripadnosti prostoru povezan s poimanjem sebe kao migranta/stranca, identificiranje u odnosu na različite generacije migranata iz Hrvatske i drugih zemalja, utjecaj koji pristup jezičnom kapitalu ima na iskustvo migracije, te negativnu evaluaciju stanja u Hrvatskoj koje rezultira masovnim iseljavanjem.

Kad je riječ o makrotemi osjećaja (ne)pripadnosti, ona je izravno vezana uz poimanje sebe kao migranta/stranca. Ispitanice su na različit način oblikovale svoje pozicije migranta/stranca, iskazujući pritom podijeljenost, procesualnost samopoimanja, čak i kontradiktornost, što nije neuobičajeno za konstrukciju identiteta u narativnom diskursu. Primjerice, izrazita podijeljenost i nesrazmjer između intimnog samopoimanja i izvanjski

nametnute kategorizacije imigranta karakteristična je za Irmine narative, dok za Lanu postupno samopoimanje kao emigrantice predstavlja unutarnji, individualizirani proces, neovisan o tome kako ju okolina poima. S druge strane, iz Haninih, Dunjinih i Majinih narativa može se iščitati prihvaćenost identifikacije sebe kao migranta, jer osjećaju da je u okruženju u kojem se nalaze pozicija stranca normalizirana. Nadalje, iz Inesinih se narativa može iščitati da je pozicija stranca izravno povezana s diskriminacijom i nametanjem drugotnosti, a budući da je doživjela ili prepoznala diskriminaciju na tom temelju, osjeća se upravo tako – kao stranac.

Samoidentifikacija, odnosno pozicioniranje sebe kao društvenog agenta u svijetu migracije iskazana je uvijek u odnosu na druge društvene agente, što ne iznenađuje s obzirom na to da je identitet inherentno relacijski fenomen. Društveni agenti se u svijetu migracije konstruiraju najprije prema migracijskoj pozadini i statusu, odnosno prema tome jesu li migranti ili ne-migranti i potom prema nacionalnosti, odnosno podrijetlu, o čemu svjedoči kolektivizacija iskazana etnonimima prisutna u cijelom korpusu. Idući kriterij prema kojem se identificiraju društveni agenti u narativima o osobnom iskustvu migracije jest njihov profesionalni identitet, odnosno položaj koji imaju u društvu, o čemu je već bilo riječi u analizi agentivnosti sudionika događaja u svijetu narativa. Vezano uz makrotemu samoidentifikacije, ispitanice rekontekstualiziraju velike narative o generacijama hrvatskih iseljenika, osobito o iseljenicima iz drugog migracijskog razdoblja opisanog u potpoglavlju 2.4.1. Ispitanice koje rekontekstualiziraju te velike narative, ujedno im stvaraju protunarative, što je pokazatelj da svoje iskustvo ne poistovjećuju s prethodnim ili trenutnim generacijskim iskustvima iseljenika. Može se zaključiti da u svijesti svih ispitanica postoji određeno poimanje migracije, osobito emigracije iz Hrvatske (*bauštelci*, ratne izbjeglice, mladi u Irskoj i sl.). Percepcija tih migranata nije izričito negativna, ali je uglavnom karikirana, pomalo ironizirana, i generalno se može zaključiti da se ispitanice ne poistovjećuju s tim generacijama migranata, iako povlače paralele između trenutnog iseljavanja iz Hrvatske i ranijih migracijskih obrazaca.

Iduća analizirana makrotema odnosi se na utjecaj migracijskih politika na život ispitanica, ali i drugih imigranata koje susreću u novoj zemlji. U narativima koji tematiziraju migracijske politike odražavaju se diskursne prakse karakteristične za zemlje destinacije ispitanica te se potvrđuje ono što su brojne analize diskursa iz kritičke perspektive već pokazale; da se migracija kolektivizira, da se migranti promatraju na temelju nacionalnosti, zbog čega ih se smješta u određenu kategoriju prije ulaska u zemlju, a nakon ulaska ih se na temelju stranog podrijetla konstruira kao Druge, što je diskursna praksa koja legitimizira različite vidove diskriminacije. Ovisno o zemlji boravka, kao državljanke zemlje članice Europske unije ispitanice su imale znatno olakšan institucionalni kontakt i lako su mogle

regulirati svoj boravak. No narativi ispitanica također su ukazali na iskustva migranata drugih nacionalnosti i podrijetla, koji zbog putovnice koju posjeduju imaju znatno teža iskustva u odnosu na ispitanice (npr. Filipinci, Bangladešani itd. o kojima govori Dunja te Brazilci i Rusi o kojima govori Sara), ali i na one koji imaju znatno lakši migracijski put od ispitanica (primjerice, Australci i Britanci, o kojima govori Maja).

Makrotema koja nije nametnuta pitanjima u intervjuu, ali se konzistentno javlja u narativima svih ispitanica odnosi se na jezični identitet i pristup jezičnom kapitalu. Narativi ispitanica pokazuju da poznavanje jezika zemlje tijekom iskustva migracije postaje najvažnijim vidom simboličkog kapitala, kojim je uvjetovana društvena mobilnost, pronalazak posla u struci i u konačnici bolja kvaliteta života. Sve su ispitanice visokoobrazovane i većina ih ima međunarodno studijsko i volontersko iskustvo, što im je olakšalo ne samo pronalazak posla, nego i općenitu integraciju u društvo i pristup drugim vrstama društvenog i kulturnog kapitala. U narativima koji tematiziraju problematiku jezičnog identiteta i pristupa jezičnom kapitalu ispitanice oblikuju sljedeće identitetske pozicije:

- ispitanica kao uspješna govornica jezika zemlje, što joj olakšava pristup drugim oblicima kapitala, bilo da je riječ o životu u novoj zemlji općenito (Hana, Sara), pronalasku posla (Nora), rješavanju administrativnih pitanja (Nora, Maja) ili kontaktu s lokalnim stanovništvom (Maja)

- ispitanica kao uspješna govornica jezika kojoj nedostaju suptilne pragmatičke jezične vještine, zbog čega ne osjećaj potpunu uklopljenost u društvo i nemogućnost da se potpuno izrazi, shvati šale ili sklopi prijateljstva (Irma, Lana)

- ispitanica kao neuspješna govornica jezika ili kao učenica stranog jezika, što joj otežava administrativne i svakodnevne situacije, komunikaciju s lokalnim stanovništvom te otežava pristup drugim oblicima kapitala (Ines, Sara)

- ispitanica kao komentatorica i evaluatorica jezične upotrebe ili jezičnih vještina drugih društvenih aktera, po čemu procjenjuje njihovu imigrantsku pozadinu (Hana, Maja)

- ispitanice kao govornice hrvatskog jezika koje su prepoznate zbog stranog akcenta (Maja) ili zbog govora na hrvatskom u javnosti (Sara, Nora)

Identitetske pozicije ispitanica koje se odnose na jezik temelje se upravo na problematici jezičnog kapitala i postojanju široko ukorijenjenih jezičnih ideologija o prestižnim, boljim i pravilnijim obrascima jezičnog ponašanja te o prednosti izvornih pred neizvornim govornicima. U korpusu se potvrđuje da je raspodjela jezičnog kapitala izravno povezana s raspodjelom drugih oblika kapitala, kao što su ekonomski i kulturni kapital, koji definiraju položaj pojedinca u društvu (Bourdieu 1991, 1992). Zbog toga su različiti akcenti, odnosno

različita ovladanost jezičnim vještinama ujedno indikator društvenih pozicija društvenih aktera i odraz njihova pristupa jezičnom, i posredno, drugim oblicima kapitala.

Uvodne kronike koje objašnjavaju kako je došlo do stanja zatečenog u trenutku intervjuiranja te usporedni evaluacijski narativi mjesta su na kojima se javlja makrotema stanja u Hrvatskoj. Slika života u Hrvatskoj koju su ispitanice oblikovale generalno je loša, a središnja su joj obilježja anticipirana nezaposlenost, nemogućnost pronalaska posla zbog namještanja natječaja i zapošljavanje nekompetentnih kandidata koji „imaju vezu“, utjecaj politike na zapošljavanje i korupcija političkih elita i vladajućih struktura, a sve to rezultira općom letargijom i apatijom ljudi i konačno, iseljavanjem i depopulacijom pojedinih dijelova zemlje, poglavito Slavonije. Ispitanice u svojim narativima potvrđuju veliki narativ o masovnom iseljavanju iz zemlje mladih koji si zbog općeg lošeg stanja u zemlji ne mogu osigurati pristojan život i budućnost. One pritom iskazuju i snažnu evaluaciju takvog stanja i moralni stav jer ne žele biti dijelom korumpirane struje koju vide kao glavni problem hrvatskog društva. Također napominju da nemaju u planu vratiti se u Hrvatsku, ili da će se vratiti u daljoj budućnosti, uz preduvjet da se opisano trenutno stanje promijeni nabolje. Konačno, iz opisa stanja u Hrvatskoj prikazanog u narativima ispitanica može se zaključiti da je za iskustvo migracije ispitanica karakterističan osjećaj *dvostruke nepripadnosti*, a ta se opservacija može primijeniti na iskustvo migracije općenito. Naime, budući da su postojali čimbenici koji su ih nagnali da odluče živjeti izvan Hrvatske (ekonomski, privatni, financijski ili drugi razlozi), one nisu osjećale pripadnost ili nisu vidjele svoju budućnost u svojoj zemlji. S druge strane, migranti općenito u novom su društvu obično konstruirani kao stranci, kao Drugi, jer se ne uklapaju u lokalnu sredinu fenotipom, jezičnim ponašanjem, kulturnim obrascima, državljanstvom itd. pa se ni u novom prostoru ne osjećaju uvijek posve prihvaćeno ili posve ostvareno. Iako su neke ispitanice govorile o iznimno pozitivnom osjećaju u novoj okolini i o zadovoljstvu životom u ovoj zemlji, većina ih je samopoimanje kao migranta ili stranca konstruirala kao nešto nepovoljno, nepotpuno ili nedovršeno, slično kao i osjećaju nepotpune pripadnosti prostoru prilikom posjeta Hrvatskoj.

Percepcija pojačanog iseljavanja iz Hrvatske makrotema je koja je nametnuta pitanjem tijekom intervjua, a usko je povezana s prethodno opisanom makrotemom stanja u Hrvatskoj. Naime, ispitanice su na više mjesta svojim iskustvima potvrdile velik broj iseljenika iz Hrvatske, bilo da je riječ o njihovim prijateljima i poznanicima koji su iselili ili o osobama koje susreću u svojoj neposrednoj okolini. Rekontekstualiziran je fenomen Irske kao nove destinacije hrvatskih iseljenika, koja je zbog otvorenosti tržišta rada i migracijske politike privukla brojne mlade iz Hrvatske. U opisanim primjerima ispitanice zorno ilustriraju sliku

situacije u Hrvatskoj i okolnosti koje su njih, kao i brojne druge ljude potaknule na iseljavanje, pri čemu se pozicioniraju kao kritičarke tog stanja.

Zaključno, svijet migracije kakav u narativima oslikavaju ispitanice obilježen je podijeljenošću, čak i rastrganošću, jer je u narativima prisutna izrazita polariziranost pozicija. U tom okruženju aspekti identiteta kao što su nacionalni, jezični i profesionalni, na specifičan način se isprepliću i izranjaju kao amalgamirani migrantski identitet. Ova razina analize još je jednom potvrdila da je diskursna konstrukcija identiteta dinamičan proces jer se makroteme i veliki narativi isprepliću te se istovremeno ostvaruje više njih unutar istog narativa, na različitim razinama narativnog konteksta.

6. ZAKLJUČAK

U prethodnih pet poglavlja ove disertacije prikazana je kvalitativna analiza konstrukcije identiteta u narativima o osobnom iskustvu 10 migrantica koje su nedavno iselile iz Hrvatske. Riječ je o visokoobrazovanim mladim ženama koje su podrijetlom iz Slavonije ili su se ondje obrazovale i provele veći dio života prije odlaska u inozemstvo, kamo su odselile u razdoblju između 2012. i 2018. Njihove zemlje destinacije su Irska, Kanada, Njemačka, Nizozemska, SAD i Katar. Ispitanice su u intervjuima govorile o razlozima koji su ih nagnali da isele iz Hrvatske, o procesu donošenja odluke i pripremama za odlazak, o putovanju i dolasku u novu zemlju, o novoj kulturi, poslu, kolegama i ljudima općenito, o zadovoljstvu životom u novom okruženju, o pozitivnim i negativnim iskustvima te o planovima za budućnost. Cilj istraživanja bio je opisati načine na koji ove migrantice jezično oblikuju narative o svojim iskustvima i u njima oblikuju identitete na diskursnoj razini. Pritom se nastojalo primijeniti društveno angažirani pristup analizi diskursa kako bi se iskustvo migracije opisalo na kritički način i iz perspektive pojedinca.

Kako bi se prikazalo na koji način ispitanice diskursno oblikuju, iskazuju i pregovaraju identitete, građa je analizirana na dvjema razinama. Najprije su na temelju formalno-funkcionalnih karakteristika iz transkribiranih intervjuja izdvojeni, kategorizirani i pobliže definirani narativi, a potom su u njima, s obzirom na kontekstualnu raslojenost narativnog diskursa, opisana jezična sredstva koja rezultiraju diskursnim strategijama pozicioniranja. Tijekom analize posebno su razmatrani teorijsko-metodološki koncepti presudni za razumijevanje identitetske konstrukcije u narativnom diskursu, poput važnosti nadogradnje strukturalističkog modela opisa narativa, delikatne uloge istraživača u prikupljanju i interpretaciji podataka te kontekstualna raslojenost narativnog diskursa.

Prije nego se krene u zaključnu interpretaciju rezultata analize, valja još jednom naglasiti da se spoznaje do kojih se došlo ovim istraživanjem ne može promatrati u pozitivističkom smislu kao apsolutne istine o promatranom jezičnom fenomenu, nego ih je nužno tumačiti kao tendencije govornog narativnog diskursa i pritom uzeti u obzir različita kontekstualna obilježja u kojima su promatrani narativi nastajali. No iako se ne uzimaju kao apsolutne, spoznaje proizašle iz ovog istraživanja ukazuju i na neke osobine narativnog diskursa koje se mogu prepoznati kao univerzalne, odnosno kao inherentne ljudskoj sklonosti da se iskustva oblikuju u narativnom obliku. U nastavku su zaključna promišljanja i spoznaje proizašle iz istraživanja prikazane i grupirane oko istraživačkih pitanja postavljenih u uvodnom

dijelu rada. Nakon toga opisane su implikacije i ograničenja istraživanja iz kojih proizlaze nove smjernice i izazovi budućih istraživanja.

6.1. ODGOVORI NA ISTRAŽIVAČKA PITANJA

Kako mlade žene koje su 2010-ih emigrirale iz Hrvatske oblikuju identitete u narativima o osobnom iskustvu migracije?

Sažeti odgovor na složeno središnje istraživačko pitanje jest da ispitanice u narativima o osobnom iskustvu migracije konstruiraju identitete na dinamičan način, odnosno da upotrebom pojedinih jezičnih sredstava tijekom narativne interakcije izranjaju njihove različite i višestruke identitetske pozicije. Te su identitetske pozicije kontekstualno uvjetovane, odnosno ovise o trima razinama narativnog konteksta. Prva razina narativnog konteksta (*svijet narativa*) odnosi se na poziciju ispitanica kao sudionica događaja o kojima govore, bilo da su agentivne inicijatorice radnje ili neagentivne promatračice događaja, odnosno evaluatorice doživljaja ili postupaka nekih drugih društvenih aktera. Druga razina narativnog konteksta (*svijet naracije*) odnosi se na interakcijsko okruženje u kojem narativi nastaju, odnosno na situaciju istraživačkog intervjua u kojem se ispitanice pozicioniraju kao autonomne naratorice koje s istraživačicom suoblikuju narative o svojim iskustvima. Treća razina narativnog konteksta (*svijet migracije*), u koju su uronjene prve dvije, odnosi se na rekontekstualizaciju širih društvenih obilježja iskustava o kojima ispitanice govore i obuhvaća diskursne prakse i odnose moći koji rezultiraju njihovim amalgamiranim migrantskim identitetima. Dinamičnost identitetske konstrukcije znači da se unutar istog narativa izmjenjuju različite identitetske pozicije i premošćuju pojedine razine narativnog konteksta, iz čega proizlazi da je iskazivanje identiteta na diskursnoj razini raspršeno, višestruko, ponekad proturječno i fragmentirano, a ne fiksno i preddiskursno određeno, čime se potvrđuju teorijske pretpostavke o povezanosti identiteta i jezika s kojima se krenulo u istraživanje (Schiffrin 1996, Bucholtz i Hall 2005, Benwell i Stokoe 2006, Bamberg, De Fina i Schiffrin 2007 itd.). Ovako iskazana središnja spoznaja istraživanja detaljnije je elaborirana u odgovorima na istraživačka potpitanja u nastavku.

Kakva je formalno-funkcionalna struktura navedenih narativa?

U prvom dijelu analize bilo je nužno iz prikupljene građe izdvojiti one dijelove diskursa koji će se smatrati analitičkim jedinicama. Pokazalo se da izdvajanje narativa iz okolnog diskursa „bez ostatka“, čemu se težilo u tradicionalnom strukturalističkom modelu, nije posve moguće zbog naravi govornog jezika, jer se narativi nerijetko isprepliću, umetnuti su, nedovršeni ili nemaju dovoljno dosljednu formalnu strukturu. Time se potvrdilo da je kanonski strukturalistički model narativa kakav je predložio Labov (Labov i Waletzky 1967, Labov 1972a) neodrživ, budući da se velikim dijelom oslanja na narav pisanog jezika te da ga se mora nadograditi funkcionalnim kriterijima koji uvažavaju osobine govornog jezika, kontekstualnu raslojenost narativnog diskursa i identitetske pozicije koje iz toga proizlaze. Tim se pristupom segmentirajući građu došlo do formalno-funkcionalne definicije narativa. Prema toj definiciji, narativ o osobnom iskustvu migracije tematski je cjelovita i više ili manje zaokružena epizoda govornog jezika u kojoj se opisuju, vrednuju i promišljaju proživljena iskustva, stanja i situacije ili planovi koji imaju određenu važnost u biografijama migrantica. Narativna struktura i središnja namjera da se narativom prenesu proživljena iskustva (*referencijski narativi*), vrednuju situacije (*evaluacijski narativi*) ili spekulira o budućim događajima (*hipotetički narativi*) ovise o međudjelovanju složenog troslojnog narativnog konteksta koji uključuje svijet narativa, svijet naracije i svijet migracije.

Koja je uloga pojedinih vrsta narativa, njihovih strukturnih dijelova i funkcija u konstrukciji identiteta?

Analizom građe i kategorizacijom narativa došlo se okvirne brojke od 493 narativa, od kojih 38,3% (189) čine referencijski, 55,4% (273) su evaluacijski, a tek 6,3% (31) otpada na hipotetičke narative. Iako broj narativa, odnosno opseg intervjua kod pojedinih ispitanica varira, ono što je dosljedno u svim intervjuima jest omjer vrsta narativa (*evaluacijski > referencijski > hipotetički*). Taj rezultat potvrđuje opravdanost uključivanja u analizu onih dijelova diskursa koji bi se tradicionalno odbacili kao neuredan i „kaotičan“ višak intervjua, jer osim što na njih otpada većina korpusa, ti narativi imaju neizostavnu ulogu u identitetskoj konstrukciji. Pokazalo se da korpusom dominiraju evaluacijski narativi, čija se struktura ne sastoji od uvoda, komplicirajućeg događaja i raspleta kao u kanonskom modelu, nego je u njihovoj srži kakva opservacija ili problem oko kojeg se konstruiraju suprotstavljene perspektive, obično kako bi se vrednovali određeni aspekti predmigracijskog i migracijskog

života. U njima se ispitanice pozicioniraju kao evaluatorice, komentatorice ili kritičarke različitih uočenih stanja ili doživljaja koja su obilježila njihovo iskustvo. Referencijskih narativa, koji tematiziraju konkretne događaje u prošlosti i koji se strukturom najviše podudaraju s kanonskim modelom, znatno je manje. Oni tematiziraju istaknute i važne događaje koji su obilježili migracijsko iskustvo, a u njima ispitanice pozicioniraju sebe i druge društvene aktere kao sudionike događaja, onako kako su ih one doživjele. Kao posebna podvrsta referencijskih narativa istaknule su se *kronike*, odnosno narativi o nizu vremenski i prostorno povezanih događaja, jer se u njima oblikuju pozicije iz kojih se ispitanice osvrću na niz okolnosti koje su dovele do stanja zatečenog u vrijeme intervjuiranja i sumativno ih vrednuju. Hipotetičkih je narativa najmanje, budući da je naglasak u intervjuima bio na rekapitulaciji prošlih iskustava, ali oni imaju važnu ulogu u oblikovanju osjećaja zaokruženosti cijelog iskustva. U hipotetičkim narativima ispitanice obično spekuliraju o budućnosti, koja se nameće kao alternativa između povratka u Hrvatsku ili ostanka u emigraciji. U njima je obično iskazan kakav uvjet povratka, primjerice radikalna promjena nekih društvenih i političkih okolnosti u Hrvatskoj.

Koja jezična sredstva ispitanice rabe kako bi pozicionirale sebe i ostale društvene aktere na različitim kontekstualnim razinama narativnog diskursa?

Analiza narativa pokazala je da su dva najistaknutija jezična sredstva koja se javljaju dosljedno u cijelom korpusu i kojima se ostvaruje pozicioniranje na različitim razinama narativnog konteksta *zamjeničko prebacivanje* i *konstruirani dijalog*.

Iako uloga zamjenica u iskazivanju identiteta ne iznenađuje, budući da je riječ o prototipnim indeksikalima, uočena je njihova dinamična izmjena koja se ne može uvijek objasniti referencijskom upotrebom. Zamjeničko prebacivanje odvija se dosljedno u cijelom korpusu, a najčešće su mu varijante alternacija *ja > ti* (generičko ili referencijsko) te alternacija *ja > mi*. Tim se jezičnim sredstvom u narativima naglašava individualni ili kolektivni doživljaj iskustava, interakcijski se uključuje sugovornicu ili se poopćuje iskustvo, čime se uvijek aktiviraju određeni aspekti svijeta migracije. Primjerice, naratorice unutar istog narativa često dinamično izmjenjuju osobnu *ja*-perspektivu i perspektivu generičkog *ti* kako bi opisale negativna iskustva u svijetu narativa i evaluirale upečatljive događaje ili problematične situacije s kojima su se susretale. Iako *ti* u takvim situacijama nije referencijsko, ono ima određenu ulogu u uključivanju sugovornice u oblikovanje i evaluaciju svijeta narativa te se

izmjenjivanjem *ja-* i *ti-*perspektive ispitanice naizmjenično pozicioniraju kao sudionice događaja u svijetu narativa, odnosno kao naratorice u svijetu naracije.

Iduće istaknuto jezično sredstvo jest *konstruirani dijalog*, odnosno prenošenje i rekontekstualizacija riječi društvenih aktera iz svijeta narativa, što se u tradicionalnim gramatikama naziva (ne)upravnim govorom. Tim se jezičnim sredstvom pridonosi autentičnosti događaja i njihovih sudionika te se rekontekstualiziraju važni aspekti svijeta migracije. Naime, ispitanice ilustriraju okolnosti svijeta narativa na temelju svojeg doživljaja situacije pa oni akteri koji „progovaraju“ pokazuju visoki stupanj inicijative i imaju važnu ulogu u određenim aspektima iskustva. S druge strane nalaze se sudionici događaja čije se riječi ne rekontekstualiziraju, nego sudjeluju u svijetu narativa tek kao pasivni promatrači, iako je logično zaključiti da su u stvarnom događaju nešto govorili. To su u ovom korpusu učestalo upravo naratorice jer vlastitu ulogu u događajima obično rekontekstualiziraju neostvarenim ili unutarnjim dijalogom, odnosno prenošenjem riječi koje su u tom trenutku mislile, ali nisu izgovorile. Konstruirani dijalog također je sredstvo naglašavanja ili umanjivanja odgovornosti nekih društvenih aktera, odnosno evaluacije njihovih postupaka jer oblikujući aktere koji govore ispitanice mogu kroz njih izraziti vlastite stavove bez izravne odgovornosti.

Uočena su i neka druga jezična sredstva koja igraju ulogu u identitetskoj konstrukciji i javljaju se na različitim razinama kompleksnosti i konteksta, no njihova upotreba nije bila tako dosljedna i proširena korpusom kao prethodna dva. Primjerice, mogu se uočiti brojna prozodijska sredstva (tih ili glasan govor, oponašanje glasova pojedinih društvenih aktera itd.), upotreba metafora (npr. iseljavanje se uspoređuje s ratom ili bolešću), diskursne oznake (izrazi kojima se uvode pojedini funkcionalni dijelovi narativa ili uvode nečije riječi), *transjezično ponašanje* (složene promjene jezičnog koda) itd.

Koje se diskursne strategije pozicioniranja ostvaruju takvom jezičnom upotrebom?

Središnje diskursne strategije pozicioniranja ostvarene u korpusu su *generalizacija*, *kolektivizacija*, *(de)agentivizacija* i *uključivanje*.

Diskursna strategija generalizacije ostvaruje se najčešće oblikovanjem iskustva iz perspektive generičkog *ti*, čime se iskustvo izdiže iz domene individualnog te se poopćuje kako bi sugovornici bilo lakše pojmljivo. Istovremeno se brisanjem sebe kao društvenog aktera iz svijeta narativa oblikuje objektivna pozicija iz koje se evaluiraju događaji u svijetu narativa i izriče moralni stav. No generalizacija pojedinih aspekata migrantskog iskustva (posebice teških stanja i negativnih iskustava) može se tumačiti i kao distanciranje od njih, ne samo kako bi se

umanjilo aktivno sudjelovanje ili odgovornost u nekom događaju, nego i kako bi bilo lakše govoriti o teškim i stresnim situacijama. Time je ovo istraživanje potvrdilo spoznaje dosadašnjih istraživanja o upotrebi generičkog *ti* (O'Connor 1996, De Fina 2003, van de Mierop 2011).

Diskursna strategija kolektivizacije ostvaruje se u narativima ispitanica koje su emigrirale u pratnji prijatelja ili partnera i to alternacijom individualne *ja*-perspektive i kolektivnog *mi*. Iako je ta zamjenička upotreba referencijski opravdana, redovito se događa kada je riječ o nepovoljnim iskustvima i negativnim stanjima i osjećajima te ispitanice tada pozicioniraju sebe i ostatak kolektiva koji *mi* obuhvaća kao neagentivne društvene aktere. Iznimka tome su slučajevi kada se *mi* referencijski odnosi na ispitanicu i njezina partnera u narativima koji tematiziraju čin donošenja odluke o iseljavanju i zajedničkom planiranju budućnosti i tada služi za agentivno pozicioniranje. Kolektivizacija se odnosi i na apstraktno kolektivno *mi* koje se referira na kolektivni nacionalni ili etnički identitet ispitanica te se ova strategija obično javlja u evaluacijskim usporednim narativima kada se uspoređuju pojedini aspekti života u Hrvatskoj i u novoj zemlji (npr. *kod nas* nasuprot *ovdje*).

Diskursna strategija (de)agentivizacije ostvaruje se u velikoj mjeri upotrebom konstruiranog dijaloga. Tim se jezičnim sredstvom društveni akteri pozicioniraju kao agentivni inicijatori, odnosno kao neagentivni promatrači radnje. Ono što se pokazalo kao dosljedno u korpusu jest da su agentivni akteri, odnosno oni akteri koji „progovaraju“ u svijetu narativa obično na pozicijama moći ili posjeduju neke oblike simboličkog kapitala koje ispitanice ne posjeduju ili teže dolaze do njih, npr. jezičnog kapitala (administrativni činovnici, nadređeni ili lokalni ne-migranti i sl.). Nasuprot njima, ispitanice su uglavnom neagentivne, odnosno ne govore u svijetu narativa, što odražava diskursne prakse i odnose moći iz svijeta migracije. Situacije u kojima progovaraju kao agentivne sudionice radnje koje pokazuju inicijativu znatno su rjeđe i najčešće tematiziraju događaje prije migracije, iz čega se može zaključiti da im je odlaskom u novu zemlju značajan dio agentivnosti oduzet zbog novih okolnosti.

S obzirom na interakcijsku narav narativnog diskursa, u svijetu naracije ističe se diskursna strategija *uključivanja* sugovornice (istraživačice). Naime, naratorice upotrebom referencijskog *ti*, izravnim obraćanjem ili specifičnim diskursnim oznakama tijekom tematske progresije narativa pozicioniraju se kao bliske s istraživačicom, ali istovremeno na taj način traže potvrdu evaluacije i razumijevanja okolnosti svijeta narativa. Analiza primjera pozicioniranja u svijetu naracije ukazala je i na očekivanja koja sudionice imaju od interakcijskog konteksta istraživačkog intervjua te je pokazala da se obje sudionice narativne interakcije pozicioniraju kao međusobno solidarne. S jedne strane, ispitanice ne žele narušiti

tematsku progresiju narativa zadanu istraživačkim pitanjem, dok ih istraživačica potiče na tangencijalna prebacivanja i podupire povratnom informacijom.

Može se zaključiti da se specifičnom upotrebom jezičnih sredstava različite identitetske pozicije i perspektive dinamično izmjenjuju unutar istih narativa te je nemoguće izdvojiti perspektivu i identitetsku poziciju koja je konstanta za pojedini narativ. Umjesto toga, može se govoriti o tome koji se aspekti migracijskog iskustva unutar istog narativa generaliziraju, kolektiviziraju ili individualiziraju.

Što se iz strategija pozicioniranja u narativima doznaje o konstrukciji identiteta?

Budući da je identitet inherentno relacijski fenomen, pozicioniranje u narativnom diskursu uvijek se odvija *u odnosu na* nekoga ili nešto. Sve opisane strategije pozicioniranja pokazale su da ispitanice identitet konstruiraju u odnosu na druge društvene aktere, koje prvenstveno identificiraju s obzirom na migrantsku pozadinu (migranti i ne-migranti) te s obzirom na dodatna obilježja kao što su nacionalnost/podrijetlo i profesionalni identitet, tj. posao koji rade. Ispitanice se pozicioniraju u odnosu na tako kategorizirane društvene aktere u svijetu narativa i iz toga prolazi onaj aspekt identiteta koji je njima u kontekstu migracijskog iskustva relevantan. Primjerice, analiza je pokazala da se ispitanice pozicioniraju kao neagentivne u odnosu na lokalne ne-migrante i osobe na pozicijama moći. S druge strane, pozicioniraju se kao agentivne u odnosu na one aktere koji su ostali u Hrvatskoj, unatoč nezadovoljstvu situacijom ondje. Istovremeno, ispitanice se uglavnom opiru poistovjećivanju s drugim generacijama migranata iz Hrvatske, kako s prethodnima, tako i s ovom aktualnom.

U kontekstu predmigracijskog stanja, u odnosu na ostale stanovnike Hrvatske i ostatak Hrvatskog društva, ispitanice se uglavnom pozicioniraju kao kritičarke stanja i kao odlučne i poduzetne, samostalne, hrabre osobe koje su donijele teške odluke, čijih posljedica ponekad nisu bile ni svjesne. Ta se agentivnost može iščitati iz narativa koji govore o donošenju odluke o iseljenju. S druge strane, u postmigracijskom kontekstu, kao što je analiza zamjениčkog prebacivanja i konstruiranog dijaloga pokazala, ispitanice se pozicioniraju kao pasivne i neagentivne u odnosu na agente na pozicijama moći. To znači da je promjenom poznatog društvenog, kulturnog i jezičnog okruženja ta agentivnost potisnuta pa su migranti prisiljeni rekontekstualizirati načine samopoimanja i oblikovati nove načine izvođenja identiteta.

Analiza strategija pozicioniranja potvrdila je da je iskazivanje identiteta kontekstualno uvjetovano, odnosno da u određenim situacijama pojedini aspekti identiteta postaju manje ili više važni te se s obzirom na taj kontekst diskursno iskazuju (Blommaert 2005). Primjerice, u

svijetu migracije identitet ispitanica kao govornica hrvatskog jezika postaje važan i iskazuje se kroz različite društveno propisane i prihvaćene diskursne prakse, dok u predmigracijskom kontekstu taj aspekt identiteta ispitanicama nije bio toliko važan. Slično, u predmigracijskom kontekstu, središnji je aspekt identiteta nekih od ispitanica bio onaj akademski, intelektualni i kreativni, dok u novim okolnostima taj identitet postaje irelevantan i potisnut, a u središnji plan stupaju aspekti identiteta kao što su etnički/nacionalni, identitet radnika nekvalificiranih poslova, odnosno identitet migranta/stranca.

Što konstrukcija identiteta na diskursnoj razini govori o fenomenu iseljavanja iz Hrvatske u 2010-ima?

Narativi ispitanica pokazali su koji su procesi, događaji i doživljaji središnji za njihovo iskustvo migracije. To s jedne strane govori o konkretnim okolnostima iseljavanja iz Hrvatske tijekom 2010-ih, ali se mnoge od tih spoznaja mogu primijeniti na iskustvo migracije općenito, što je u skladu s već postojećim istraživanjima o narativima migranata (npr. De Fina 2003, Baynham i De Fina 2005, Relaño Pastor i De Fina 2005, De Fina i King 2011, Relaño Pastor 2014 itd.).

Općenito se može zaključiti da u narativima dominira pitanje osjećaja (ne)pripadnosti, izravno vezano uz način na koji se ispitanice samoidentificiraju u odnosu na koncept stranca/migranta te da su narativi obilježeni podijeljenošću, odnosno suprotstavljenim pozicijama. Pokazalo se da su za vrednovanje cjelokupnog iskustva migracije od presudne važnosti migracijske politike zemalja primateljica jer se na temelju njih legitimiziraju društvene prakse i odnosi moći u svijetu migracije. U tom okruženju samoidentifikacija migranata je preispitana jer su oni aspekti identiteta koji su im dotad bili važni potisnuti, a aspekti identiteta kao što su nacionalni, jezični i profesionalni, na specifičan se način isprepliću i izranjaju kao amalgamirani migrantski identiteti. Iako to nije bila tema nametnuta istraživačkim intervjuom, sve su ispitanice navele situacije u kojima su njihova jezična produkcija i jezični identitet imali presudnu ulogu u tome kako ih je okolina doživjela, a narativi su ilustrirali da u kontekstu migracije pri uspinjanu na društvenoj ljestvici značajno pridonosi pristup jezičnom kapitalu, odnosno poznavanju jezika zemlje destinacije, dok njegovo nepoznavanje oduzima agentivnost i kontrolu u različitim aspektima života.

Kad je riječ o okolnostima specifičnima za aktualno pojačano iseljavanje iz Hrvatske, kao glavni razlog iseljavanja bez sumnje se može izdvojiti ogorčenje i nezadovoljstvo općim stanjem u Hrvatskoj, ponajprije zbog nemogućnosti pronalaska adekvatnog posla u struci, dobro plaćenog posla ili pronalaska posla općenito. Ispitanice su vrlo negativno vrednovale

opće stanje u Hrvatskoj i oslikale sliku društva obilježenog sveprisutnom korupcijom društvenih i političkih elita i namještanjem poslova, zbog čega ih je većina eksplicitno naglasila da nije vidjela budućnost u Hrvatskoj. Čak i usprkos nekim negativnim aspektima migrantskog života kao što su rad na nekvalificiranim poslovima, mala plaća i udaljenost od obitelji i prijatelja, ispitanice su izrazile zadovoljstvo životom u novoj zemlji i uglavnom se ne namjeravaju vratiti u Hrvatsku, osim kao umirovljenice ili u slučaju velikih sustavnih promjena u društvu. Može se konstatirati da je s obzirom na upornost i sveopće kvalitete ovih ispitanica Hrvatska njihovim odlaskom zasigurno mnogo izgubila.

6.2. IMPLIKACIJE ISTRAŽIVANJA

Ovo je istraživanje rezultiralo brojnim poticajnim spoznajama o narativnom diskursu i naravi povezanosti jezika, identiteta i migracije. Zaključci istraživanja predstavljaju nadogradnju na već postojeće spoznaje o navedenim fenomenima u području sociolingvistike i različitih analiza diskursa, no posebno su korisni u kontekstu hrvatske primijenjene lingvistike, gdje su narativna analiza i društveno angažirane analize diskursa još uvijek nedovoljno zastupljene. Osim (socio)lingvističkog doprinosa istraživanja, koji se ogleda u preciznijem definiranju narativa kao diskursnog žanra te u razvoju primjenjivog metodološkog okvira narativne analize, zahvaljujući ovom istraživanju došlo se i do dubljih spoznaja o fenomenu aktualnog pojačanog iseljavanja iz Hrvatske, i to iz perspektive pojedinaca.

Istraživanje je potvrdilo poststrukturalističko poimanje povezanosti identiteta i jezika koje se odražava u narativnom diskursu, ali je iznjedrilo i neke specifične spoznaje za lokalni kontekst. Iako se nadograđuje na prethodna postojeća istraživanja o narativnom diskursu imigranata, riječ je o prvom istraživanju takve naravi koje je smješteno u hrvatski društveni kontekst i tematizira hrvatski govorni diskurs. U odnosu na domaći (socio)lingvistički kontekst, ovo je istraživanje također važna nadogradnja na postojeća istraživanja koja tematiziraju narativ uglavnom kao izvor podataka i metodu rekontekstualizacije različitih aspekata identiteta pojedinaca (Piškorec 2006, 2007, Piškorec i Zelić 2006, Novak 2012, Starčević 2014, Ščukanec 2017, Grgić 2018).

Istraživanje je rezultiralo definicijom narativa koja teži otklanjanju nekih nedorečenosti do kojih dolazi u sličnim istraživanjima zbog značenjske opterećenosti tog pojma i zbog mjesta kojeg zauzima u brojnim drugim humanističkim i društvenim znanostima. U metodološkom smislu, preispitane su metode prikupljanja narativa, ali i prikupljanja podataka u

sociolingvističkim istraživanjima općenito te je poseban naglasak stavljen na delikatnu ulogu istraživača u tom procesu. Istaknula se važnost stvaranja solidarnog i osnažujućeg prostora za ispitanike, kako bi se umanjilo simboličko nasilje (Bourdieu 1999) koje proizlazi iz odnosa moći u kontekstu znanstvenog istraživanja koje se provodi nad ispitanicima. Kao rezultat, model narativne analize razvijen u ovom istraživanju može se primijeniti u sociolingvističkim istraživanjima i društveno angažiranim analizama općenito.

Može se reći da je motivacija istraživanja u potpunosti opravdala pristup narativu kao sveprisutnom jezičnom fenomenu u sprezi s njegovom društvenom ulogom. S obzirom na zaključke do kojih se analizom narativa došlo, opravdala se i potreba za društveno angažiranom lingvistikom i za istraživanjem migracije *iznutra*. Naime, uvidom u osobna iskustva ovih ispitanica okolnosti aktualnog iseljavanja iz Hrvatske opisane su sveobuhvatnije negoli bi se to učinilo kakvom statističkom brojčanom analizom. Konačno, spoznaje o razlozima odlaska ispitanica mogle bi biti od iznimne važnosti u suočavanju s izazovima aktualnog iseljeničkog kretanja i razvoju novih politika koje bi zadržale potencijal koje visokoobrazovani mladi ljudi poput ovih ispitanica odnose sa sobom iz ove zemlje.

6.3. IZAZOVI ZA BUDUĆA ISTRAŽIVANJA

Iako je istraživanje ponudilo koncizan i zaokružen opis diskursne konstrukcije identiteta u narativima o osobnom iskustvu migracije, ono ima i određena ograničenja koja otvaraju neka nova pitanja i potencijalne teme za buduća istraživanja.

Kao najveće ograničenje ovog istraživanja nametnula se vremenska i logistička zahtjevnost prikupljanja, transkripcije i analize građe, odnosno poteškoće do kojih se dolazi prilikom pokušaja sistematizacije rezultata. Ta su ograničenja karakteristična za kvalitativna istraživanja općenito, a s tim se problemom često u vezu dovodi i objektivnost rezultata. Kako je u više navrata napomenuto, cilj ovoga istraživanja nije bio doći do apsolutnih spoznaja, niti pristup koji je ovdje primijenjen polazi od pretpostavki da je takvo što moguće ili uopće potrebno. Budući da bi bilo nemoguće u okviru jednog istraživanja obuhvatiti sav postojeći narativni diskurs o iskustvu migracije, odnosno „normalizirati“ taj uzorak, kako se to čini u kvantitativnim metodama, ovo se istraživanje, zbog iscrpnosti i vremenske zahtjevnosti kvalitativne analize diskursa stoga ograničilo na korpus od 500-tinjak narativa te se s prikupljanjem građe stalo u trenutku kada je postala repetitivna. Iako postoje tehnologije i metode korpusne lingvistike koje se mogu primijeniti na analizu mnogo većih korpusa na

diskursnoj razini (npr. Baker 2008, Baker et al. 2008), one trenutno još nisu dovoljno sofisticirane za obradu velikih količina govornog jezika, odnosno, dizajnirane su prvenstveno za obradu već postojećih korpusa pisanog jezika i njihovo razvijanje za male jezike poput hrvatskog vrlo je skupo.

Posebno bi poticajno bilo istražiti jesu li jezična sredstva kojima se ostvaruju diskursne strategije pozicioniranja u ovom korpusu prisutna i u drugim tipovima diskursa, narativnim i ne-narativnim, govornim i pisanim. Konačno, značajno ograničenje ovakvih istraživačkih projekata jest i to da prikazuju stanje zatečeno u određenom trenutku. Bilo bi poželjno stoga na sličan način provesti longitudinalno istraživanje i usporediti narative migranata prije, tijekom i nakon migracije kako bi se dobila još potpunija slika iskustva migracije, što zahtijeva brojne resurse, ali i istraživački izazov za budućnost.

POPIS LITERATURE

1. Aaron, Jane, Henrice Altink, Henrice i Chris Weedon (ur.) (2010). *Gendering Border Studies*. Cardiff: University of Wales Press.
2. Abramac, Gabriela (2014). *Jezik i identitet ortodoksne židovske zajednice u Brooklynu*, doktorska disertacija. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
3. Adamović, Mirjana i Dunja Potočnik (2018). *Iskustvo migracije i planirani odlasci mladih iz Hrvatske*. Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung.
4. Álvarez-Cáccomo, Celso (1996). The power of reflexive language(s): Code displacement in reported speech. *Journal of Pragmatics* 25: 33-59.
5. Androutsopoulos, Jannis K. i Alexandra Georgakopoulou (ur.) (2003). *Discourse Constructions of Youth Identities*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.
6. Antaki, Charles i Sue Widdicombe (1998). *Identities in Talk*. London: SAGE Publications.
7. Archakis, Argiris i Willy Tsakona (2012). *The Narrative Construction of Identities in Critical Education*. Palgrave Macmillan.
8. Austin, J. L. (1975). *How To Do Things With Words*, ur. Urmson, J. O. i Marina Sbisa. Oxford University Press.
9. Badurina, Lada (2009). *Između redaka. Studije o tekstu i diskursu*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
10. Bahtin, Mihail (1967). *Problemi poetike Dostojevskog*. Beograd: Nolit.
11. Baker, Paul (2006). *Using Corpora in Discourse Analysis*. London: Continuum.
12. Baker, Paul, Costas Gabrielatos, Majid Khosravini, Michał Krzyżanowski, Tony McEnery i Ruth Wodak (2008). A useful methodological synergy? Combining critical discourse analysis and corpus linguistics to examine discourses of refugees and asylum seekers in the UK press. *Discourse & Society* 19 (3): 273-306.
13. Bakhtin, Mikhail Mikhailovich (1981). *The Dialogic Imagination*. ur. Holquist, Mark. Austin: University of Texas Press.
14. Bakhtin, Mikhail Mikhailovich (1986). *Speech Genres and Other Late Essays*. Austin: University of Texas Press.
15. Bamberg, Michael (1997a). Positioning between Structure and Performance. *Narrative and Life History* 7 (1-4): 335-42.

16. Bamberg, Michael (ur.) (1997b). *Oral Versions of Personal Experience: Three Decades of Narrative Analysis. Special issue of Journal of Narrative and Life History* 7 (1-4), posebno tematsko izdanje.
17. Bamberg, Michael (2004). 'I know it may sound mean to say this, but we couldn't really care less about her anyway.' Form and Function of 'Slut Bashing' in Male Identity Constructions in 15-Year-Olds. *Human Development* 47: 331-353.
18. Bamberg, Michael i Alexandra Georgakopoulou (2008). Small stories as new perspectives in narrative and identity analysis. *Text & Talk* 28 (3): 377-396.
19. Bamberg, Michael i Molly Andrews (ur.) (2004). *Considering Counter-Narratives: Narrating, Resisting, Making Sense*, Amsterdam: John Benjamins.
20. Bamberg, Michael, Anna De Fina i Deborah Schiffrin (ur.) (2007). *Selves and Identities in narrative discourse*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins B.V.
21. Barić, Eugenija et al. (1997). *Hrvatska gramatika, II. promijenjeno izdanje*. Zagreb: Školska knjiga.
22. Barkhuizen, Gary (ur.) (2013). *Narrative Research in Applied Linguistics*. Cambridge University Press.
23. Barthes, Roland (1977). Introduction to the structural analysis of narratives. U *Image-Music-Text*. London: Fontana Press, 79-124.
24. Baynham, Michael (2015). Identity: brought about or brought along? Narrative as a privileged site for researching intercultural identities. Dervin, Fred i Karen Risager, ur. *Researching Identity and Interculturality*. London: Routledge, 67-88.
25. Baynham, Mike (2003). Narrative in Space and Time: Beyond "Backdrop" Accounts of Narrative Orientation. *Narrative Inquiry* 13 (2): 347-366.
26. Baynham, Mike i Anna De Fina (2005). *Dislocations/Relocations. Narratives of Displacement*. Manchester: St. Jerome Publishing.
27. Benwell, Bethan i Elizabeth Stokoe (2006). *Discourse and Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
28. Bertoša, Mislava (2014). *Od monarhijske reklame do queer lingvistike. Semiološki i jezikoslovni ogledi*. Zagreb : Antibarbarus
29. Bertoša, Mislava (2016). Diskurs i Drugi: o nekim obilježjima jezičnih interakcija psihijatra i pacijenta od kraja 19. do sredine 20. stoljeća. Pišković, Tatjana i Tvrтко Vuković, ur. *Drugi. Alteritet, identitet, kontakt u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi. Zbornik radova 44. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Zagrebačka slavistička škola, 11-33.

30. Bertoša, Mislava (2017). Luđakovo tijelo između nadzora i skrbi: semiotički pogled na psihijatrijske tekstove konca devetnaestoga stoljeća. Brković, Ivana i Tatjana Pišković, ur. *Tijelo u hrvatskom jeziku, književosti i kulturi: zbornik radova 45. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Zagrebačka slavistička škola, 11-25.
31. Bertoša, Mislava i Kristian Novak (2014). Koncept istospolne orijentacije u hrvatskim psihijatrijskim narativima (1897. – 1945.). *Riječki filološki dani. Zbornik radova 9*. Rijeka: Filozofski fakultet, 613-622.
32. Bertoša, Mislava i Sandra Antulov (2015). Šetnja od Trga žrtava fašizma do Parka ponosa: semiotička analiza simboličkog preimenovanja ulica na zagrebačkoj Povorci ponosa kao prakse pamćenja. *Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 52 (2): 139-161.
33. Bertrdand, Catherine i Laurent Bourdeau (2010). Research Interviews by Skype: A new data collection method. Esteves, J., ur. *Proceedings from the 9th European Conference on Research Methods*, 70-79.
34. Billig, Michael (1999). Whose terms? Whose ordinariness? Rhetoric and ideology in conversation analysis. *Discourse and Society* 10 (4): 543-558.
35. Biti, Vladimir (ur.) (1992). *Suvremena teorija pripovijedanja*. Zagreb: Globus.
36. Block, David (2007). *Second language identities*. London: Continuum.
37. Blommaert, Jan (2001). Investigating Narrative Inequality: African asylum seekers' stories in Belgium. *Discourse & Society* 11 (4): 413-449.
38. Blommaert, Jan (2005). *Discourse. A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
39. Bourdieu, Pierre (1991). *Language and Symbolic Power*. Polity Press.
40. Bourdieu, Pierre (1992). *Što znači govoriti. Ekonomija jezičkih razmjena*. Zagreb: Naprijed.
41. Bourdieu, Pierre (1999). Understanding. Bourdieu, Pierre, Alain Acardo i sur. *The weight of the world: Social suffering in contemporary society*. Stanford, California : Stanford University Press, 607-626 .
42. Brettell, Caroline B. (2016). *Gender and Migration*. Polity Press.
43. Brockmeier, Jens i Donald Carbaugh (2001). *Narrative and Identity. Studies in Autobiography, Self and Culture*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
44. Brown, Roger i Alert Gilman (1960). The pronouns of power and solidarity. T. A. Sebeok, ur. *Style in Language*. Cambridge, MA: MIT press, 253–76.

45. Bruner, Jerome (1986). *Actual minds, possible worlds*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
46. Bruner, Jerome (1997). Labov & Waletzky thirty years on. *Journal of Narrative Life and History* 7 (1-4): 61-68.
47. Bruner, Jerome. (1991). The Narrative Construction of Reality. *Critical Inquiry* 18 (1): 1-21.
48. Bucholtz, Mary (1999). You Da Man: Narrating the Racial Other in the Production of White Masculinity. *Journal of Sociolinguistics* 3 (4): 461-479.
49. Bucholtz, Mary (2003). Sociolinguistic nostalgia and authentication of identity. *Journal of Sociolinguistics* 7 (3): 398-416.
50. Bucholtz, Mary i Kira Hall (2004). Language and Identity. Duranti, Alessandro, ur. *A Companion to Linguistic Anthropology*. Blackwell Publishing, 369-394.
51. Bucholtz, Mary i Kira Hall (2005). Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies*, 7 (4-5): 585-614.
52. Caldas-Coulthard, Carmen Rosa i Amélia Maria Fernandes Alves (2008). Mongrel Selves: Narratives of Displacement and Multi-Positioning. Caldas-Coulthard Carmen Rosa i Rick Iedema, ur. *Identity Trouble. Critical Discourse and Contested Identities* Palgrave Macmillan, 120-142.
53. Caldas-Coulthard, Carmen Rosa i Rick Iedema (ur.) (2008). *Identity Trouble. Critical Discourse and Contested Identities*. Palgrave Macmillan.
54. Čapo Žmegač, Jasna (2007). *Strangers Either Way. The Lives of Croatian Refugees in Their New Home*. New York / Oxford: Berghahn Books.
55. Čapo, Jasna i Katica Jurčević (2014). Povratak kao dolazak: migracijski procesi i transnacionalni prostori. Čapo, Jasna, Caroline Hornstein Tomić i Katica Jurčević, ur. *Didov san. Transgranična iskustva hrvatskih iseljenika*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 15-41.
56. Conway, Daniel (2008). Masculinities and narrating the past: experiences of researching white men who refused to serve in the apartheid army. *Qualitative research* 8 (3): 347-354.
57. Davies, Bronwyn i Rom Harré (1990). Positioning: The Discursive Production of Selves. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 20 (1): 43-63.
58. De Beaugrande, Robert (1982). The story of grammars and the grammar of stories. *Journal of Pragmatics* 6: 383-422.

59. De Cillia, Rudolf, Martin Reisigl i Ruth Wodak (1999). The discursive construction of national identities. *Discourse and Society* 10 (2): 142-173.
60. De Fina, Anna (2003). *Identity in narrative: a study of immigrant discourse*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins P.C.
61. De Fina, Anna (2007). Group identity, narrative and self-representations. De Fina, Anna, Deborah Schiffrin i Michael Bamberg, ur. *Discourse and Identity*. Cambridge University Press, 352-375.
62. De Fina, Anna (2013). Positioning level 3. Connecting local identity displays to macro social processes. *Narrative Inquiry* 23 (1): 40-61.
63. De Fina, Anna (2017). What is your dream? Fashioning the migrant self. *Language and Communication* (59): 42-52.
64. De Fina, Anna i Alexandra Georgakopoulou (2008a). Analysing narratives as practices. *Qualitative Research* 8 (3): 379–387.
65. De Fina, Anna i Alexandra Georgakopoulou (2008b). Introduction: narrative analysis in the shift from texts to practices. *Text & Talk* 28 (3): 275–281.
66. De Fina, Anna i Alexandra Georgakopoulou (2012). *Analyzing narrative. Discourse and sociolinguistic perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
67. De Fina, Anna i Alexandra Georgakopoulou (ur.) (2015). *The Handbook of Narrative Analysis*. Wiley – Blackwell.
68. De Fina, Anna i Amelia Tseng (2017). Narrative in the study of migrants. Canagarajah, Suresh, ur. *The Routledge Handbook of Migration and Language*. Taylor & Francis, 381-396.
69. De Fina, Anna i Barbara Johnstone (2015). Discourse Analysis and Narrative. Tannen Deborah; Heidi E. Hamilton i Deborah Schiffrin, ur. *The Handbook of Discourse Analysis*, drugo izdanje. Wiley – Blackwell, 152-167.
70. De Fina, Anna i Kendall A. King (2011). Language problem or language conflict? Narrative of immigrant women's experiences in the US. *Discourse Studies* 13 (2): 163-188.
71. De Fina, Anna i Mike Baynham (2017). Narrative analysis in migrant and transnational contexts. Martin-Jones, Marilyn i Dierdre Martin, ur. *Researching Multilingualism. Critical and ethnographic perspectives*. Routledge, 31-45.
72. De Fina, Anna i Sabina Perrino (ur.) (2011). *Narratives in Interviews, Interviews in Narrative Studies*. *Language in Society* 40 (1), posebno tematsko izdanje.

73. De Fina, Anna, Deborah Schiffrin, i Michael Bamberg (ur.) (2006). *Discourse and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
74. Doppermann, Arnulf (2013). Editorial. Positioning in narrative interaction. *Narrative Inquiry* 23 (1): 1-15.
75. Doppermann, Arnulf (2015). Positioning. De Fina, Anna i Alexandra Georgakopoulou, ur. *The Handbook of Narrative Analysis*. Malden: Wiley Blackwell, 369-387.
76. Draženović, Ivana, Marina Kunovac i Dominik Pripužić (2018). Dynamics and determinants of emigration: the case of Croatia and the experience of new EU member states. *Public Sector Economics* 42 (4): 415-447.
77. Đurđević, Ranka i Martina Podboj (2017). Izbjeglice kao posebna kategorija učenika inog jezika. *Strani jezici* 45 (3-4): 245-261.
78. Epp, Marlene, Franca Iacovetta i Frances Swyripa (2004). *Sisters or Strangers? Immigrant, Ethnic, and Racialized Women in Canadian History*. Toronto: University of Toronto Press.
79. Espín, Oliva M. i Andrea L. Dottolo (ur.) (2015). *Gendered Journeys: Women, Migration and Feminist Psychology*. Palgrave Macmillan
80. Fairclough, Norman (1989). *Language and Power*. London: Longman.
81. Fairclough, Norman (1992). Discourse and Text: Linguistic Intertextual Analysis within Discourse Analysis. *Discourse & Society* 3 (2): 193-217.
82. Fairclough, Norman (1995). *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London / New York: Longman.
83. Fairclough, Norman (2003). *Analyzing Discourse: Textual analysis for social research*. Routledge
84. Fairclough, Norman (2016). Dialectical-relational approach to CDA. Wodak, Ruth i Michael Meyer, ur. *Methods of Critical Discourse Studies: Third Edition*. London: SAGE Publications, 86-108.
85. Fairclough, Norman i Ruth Wodak (1997). Critical Discourse Analysis. Van Dijk, T. A., ur. *Discourse as Social Interaction*, London: Sage, 259 – 284.
86. Fairclough, Norman, Jane Mulderrig i Ruth Wodak (2011). Critical Discourse Analysis. Van Dijk, Teun A., ur. *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. SAGE Publication Ltd., 357-378.
87. Fowler, Roger, Bob Hodge, Gunther Kress i Tony Trew (1979). *Language and Control*. London: Routledge and Kegan Paul
88. Fuko, Mišel [Foucault, Michel]. (2007). *Poredak diskursa*. Loznica: Karpos.

89. García, Ofelia i Li Wei (2014). *Translanguaging. Language, Bilingualism and Education*. Palgrave Macmillan.
90. Gee, James Paul (1991) A linguistic approach to narrative. *Journal of Narrative and Life History* 1 (1): 15-39.
91. Georgakopoulou, Alexandra (2003). Looking back when looking ahead. On adolescents' identity management in narrative practices. Androutsopoulos, Jannis K. i Alexandra Georgakopoulou, ur. *Discourse Constructions of Youth Identities*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 75-91.
92. Georgakopoulou, Alexandra (2007). *Small Stories. Interaction and Identities*. Amsterdam: John Benjamins
93. Georgakopoulou, Alexandra (2006). Thinking big with small stories in narrative and identity analysis. *Narrative Inquiry* 16 (1): 122-130.
94. Georgakopoulou, Alexandra i Dionysis Goutsos (2004). *Discourse Analysis. An Introduction*. Drugo izdanje. Edinburgh University Press.
95. Goffman, Ervin (1976). Replies and responses. *Language in Society* 5 (3): 257 – 313.
96. Golub, Branka (2003). Zašto odlazimo? *Društvena istraživanja* 12 (1-2): 115-140.
97. Greimas, Algirdas Julien. (1983). *Structural Semantics: An Attempt at a Method*. Lincoln / London: University of Nebraska Press.
98. Grgić, Ana (2018). *Jezični identitet govornika inojezičnog hrvatskog koji žive u Republici Hrvatskoj*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
99. Gumperz, John J. (2015). Interactional Sociolinguistics: A Personal Perspective. Tannen Deborah, Heidi E. Hamilton i Deborah Schiffrin, ur. *The Handbook of Discourse Analysis*, drugo izdanje. Wiley – Blackwell, 309-323.
100. Hall, Stuart (1990). Cultural identity and diaspora. Rutherford, Jonathan, ur. *Identity: community, culture, difference*. London: Lawrence & Wishart, 222-237.
101. Hall, Stuart (1996). Who Needs 'Identity'?. Hall, Stuart i Paul du Gay, ur. *Questions of Cultural Identity*. London: SAGE Publications, 1-17.
102. Hatoss, Anikó (2012). Where are you from? Identity construction and experiences of 'othering' in the narratives of Sudanese refugee-background Australians. *Discourse & Society* 23 (1): 47-68.
103. Herman, David (ur.) (2007). *The Cambridge Companion to Narrative*. Cambridge University Press.

104. Hodges, Adam (2015). Intertextuality in Discourse. Tannen Deborah, Heidi E. Hamilton i Deborah Schiffrin, ur. *The Handbook of Discourse Analysis*, drugo izdanje. Wiley – Blackwell, 42-60.
105. Horstein Tomić, Caroline (2014). „Ovdje sam vječno Švabica“: o izgradnji identiteta u kontekstu migracijskih procesa. Čapo, Jasna, Caroline Hornstein Tomić i Katica Jurčević, ur. *Didov san. Transgranična iskustva hrvatskih iseljenika*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 109-132.
106. Jaworski, Adam i Nikolas Coupland (ur.) (2014). *The Discourse Reader*. Treće izdanje. Routledge
107. Johansen, Marianne (2011). Agency and responsibility in reported speech. *Journal of Pragmatics* 43: 2845-2860.
108. Johnstone, Barbara (2004). Discourse Analysis and Narrative. Tannen Deborah, Heidi E. Hamilton i Deborah Schiffrin, ur. *The Handbook of Discourse Analysis*, drugo izdanje. Wiley – Blackwell, 635 – 649.
109. Jurić, Tado (2017). Suvremeno iseljavanje Hrvata u Njemačku: karakteristike i motivi. *Migracijske i etničke teme* 24 (3): 337-371.
110. Jutronić, Dunja i Gordana Tihomirović (2010). The Croatian Diaspora in Canada. Interviews. Albu, Rodica, ur. *Migrating Memories: Central Europe in Canada. Volume 2 – Oral Histories*. Brno/Niš: CEACS, 39-69.
111. Kallmeyer, Werner i Inken Keim (2003). “Linguistic variation and the construction of social identity in a German-Turkish setting. A case study of an immigrant youth group in Mannheim, Germany”. U *Discourse Constructions of Youth Identities*. Androutsopoulos, Jannis K. i Alexandra Georgakopoulou, ur. *Discourse Constructions of Youth Identities*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 29-46.
112. Kalogjera, Damir (2007). Slojevitost iskazivanja identiteta. Granić, Jagoda, ur. *Jezik i identiteti*, Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 259-267.
113. Kress, Gunther i Roger Fowler (1979). Interviews. Fowler, Roger, Bob Hodge, Gunther Kress i Tony Trew. *Language and Control*. London: Routledge and Kegan Paul, 63-80.
114. Krzyżanowski Michał i Ruth Wodak (2008). Multiple Identities, Migration and Belonging: „Voices of Migrants“. Caldas-Coulthard, Carmen Rosa i Rick Iedema, ur. *Identity Trouble. Critical Discourse and Contested Identities*. Palgrave Macmillan, 95-120

115. Labov, William (1972a). The transformation of experience in narrative syntax. *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 354-396.
116. Labov, William (1972b). *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
117. Labov, William (1981). Speech actions and reactions in personal narrative. Tannen, Deborah, ur. *Analyzing discourse: Text and talk. Georgetown University Round Table*. Washington, DC: Georgetown University Press, 217-47.
118. Labov, William (1984). Preobražavanje doživljaja u sintaksu pripovjednog teksta. *Revija – časopis za kulturu i društvena pitanja* 24 (2): 46-78.
119. Labov, William (1997). Some Further Steps in Narrative Analysis. *Journal of Narrative and Life History* 7 (1-4): 395-415.
120. Labov, William (2013). *The Language of Life and Death. The Transformation of Experience in Oral Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.
121. Labov, William i Joshua Waletzky (1967). Narrative Analysis: Oral Version of Personal Experience. Helm, June, ur. *Proceedings of the 1966 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society*. Seattle: American Ethnological Society, 12-44.
122. Lo Iacono, Valeria, Paul Symonds i David H. K. Brown (2016). Skype as a Tool for Qualitative Research Interviews. *Sociological Research Online* 21 (2).
123. Lujčić, Rea (2016). Što se to(čno) skriva iza koncepta transkomunikacije i transkomunikacijskog nastavnog pristupa? *Jezikoslovlje* 17 (3): 667-682.
124. Lundström, Catrin (2014). *White Migrations. Gender, Whiteness and Privilege in Transnational Migration*. Palgrave Macmillan.
125. Malpass, Alice, Kim Sales i Gene Feder (2016). Reducing symbolic-violence in the research encounter: collaborating with a survivor of domestic abuse in a qualitative study in UK primary care. *Sociology of Health & Illness* 38 (3): 422-258.
126. Maryns, Katrijn i Jan Blommaert (2001). Stylistic and thematic shifting as a narrative resource: Assessing asylum seekers' repertoires. *Multilingua – Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication* 20 (1): 61–84.
127. Mežnarić, Silva i Paul Stubbs (2012). The Social Impacts of Emigration and Rural-Urban Migration in Croatia: 1991-2011. *Migracijske i etničke teme* 28 (3): 241-285.
128. Milroy, James (2007). The ideology of the standard language. Llamas, Carmen, Louise Mullany i Peter Stockwell, ur. *The Routledge Companion to Sociolinguistics*. London – New York: Routledge, 133–139.

129. Mishler, Elliot George (1984). *Research interviewing: context and narrative*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
130. Moita-Lopes, Luiz Paulo. (2006). On being white, heterosexual and male in a Brazilian school: multiple positioning in oral narratives. De Fina, Anna, Deborah Schiffrin i Michael Bamberg, ur. *Discourse and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 288-313.
131. Nejašmić, Ivo (2014). Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.: demografske posljedice stoljetnog procesa. *Migracijske i etničke teme* 30 (3): 405-435.
132. Norton, Bonny (2013). *Identity and Language Learning. Extending the Conversation*. 2. izdanje. Multilingual Matters.
133. Novak, Kristian (2012a). *Višejezičnost i kolektivni identitet iliraca*. Rijeka / Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Srednja Europa.
134. Novak, Kristian (2012b). What can language biographies reveal about multilingualism in the Habsburg Monarchy? A case study on the members of the Illyrian movement. *Jezikoslovlje* 13 (2): 395-417.
135. Ochs, Elinor (1997). Narrative. Van Dijk, Teun A., ur. *Discourse as Structure and Process: Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. SAGE Publications, 185-207.
136. Ochs, Elinor i Lisa Capps (1996). Narrating the Self. *Annual Review of Anthropology* 25: 19-43
137. Ochs, Elinor i Lisa Capps (2001). *Living Narrative: Creating Lives in Everyday Storytelling*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
138. O'Connor, Patricia E. (1996). You could feel it through the skin: Agency and positioning in prisoners' stabbing stories. *Text* 14 (1): 45-75.
139. Omoniyi, Tope i Goodith White (2006). *The Sociolinguistics of Identity*. London: Continuum.
140. Pavlenko, Aneta i Adrian Blackledge (ur.) (2004). *Negotiation of identities in multilingual contexts*. Multilingual Matters.
141. Perron, Paul i Marcel Danesi (1993). *A. J. Greimas and Narrative Cognition. The Toronto Semiotic Circle Moograph Series no. 11*. Toronto: University of Toronto.
142. Petrovic, Edit (2003). Re-Creation of Self: Narratives of Immigrant Women from Ex-Yugoslavia Living in Western Canada. *Spaces of Identity* 3 (2).
143. Piazza, Robert i Alessandra Fasulo (ur.) (2015). *Marked Identities. Narrating Lives Between Social Labels and Individual Biographies*. Palgrave Macmillan.

144. Piškorec, Velimir (2006a). Gabriele Lucius-Hoene / Arnulf Deppermanni
Rekonstruktion narrative identität. Ein Arbeitsbuch zur Analyse narrativer Interviews,
2. Auflage, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004., prikaz. *Suvremena
lingvistika* 61: 89-96.
145. Piškorec, Velimir (2006b). Standard između organskoga jezika i planskoga jezika –
hrvatski standardni, đurđevečki i esperanto. *Strani jezici* 35 (1): 51-61.
146. Piškorec, Velimir (2007). Narativni identitet u jezičnobiografskim intervjuima. Granić,
Jagoda, ur. *Jezik i identiteti*. Zagreb/Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku,
457-467.
147. Piškorec, Velimir i Marina Zelić (2006). Jezičnobiografski aspekti usvajanja
njemačkoga u izbjeglištvu. *Strani jezici* 35 (3): 277-289.
148. Podboj, Martina (2016). Identitet i nasljedni jezik. *Romanoslavica* 52 (2): 205 – 215.
149. Podboj, Martina (2017a). Inojezični hrvatski u kontekstu studijskog boravka u
inozemstvu. Banković-Mandić, Ivančica, Marica Čilaš-Mikulić i Antonio Toni Juričić,
ur. 3. zbornik *radova sa Savjetovanja za lektore hrvatskoga kao inoga jezika*. Zagreb:
FF Press, 91 – 100.
150. Podboj, Martina (2017b). 'Meni ta riječ imigrant nije značila apsolutno ništa dok nisam
došla ovdje'. O konstrukciji identiteta u migrantskom diskursu. Stolac, Diana i
Anastazija Vlastelić, ur. *Jezik kao predmet proučavanja i jezik kao predmet
poučavanja*. Rijeka: HDPL, Srednja Europa, 343-355.
151. Quatshoff, Uta M. i Tabea Becker (ur.) (2016). *Narrative interaction*. Amsterdam /
Philadelphia: John Benjamins Publishing Company
152. Ratković, Viktorija (2013). Narrating our Work, Questioning Ourselves: Dilemmas of
Migration Research. Jambrešić Kirin, Renata i Sandra Prlenda, ur. *Women Narrating
their Lives and Actions*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Centar za ženske
studije, 217-227.
153. Reisigl, Martin i Ruth Wodak (2001). *Discourse and discrimination. Rhetorics of
Racism and Antisemitism*. Routledge.
154. Reisigl, Martin i Ruth Wodak (2009). The Discourse-Historical Approach. Wodak,
Ruth i Michael Meyer, ur. *Methods of Critical Discourse Analysis: Second Edition*.
London: SAGE Publications, 87 – 121.
155. Reisigl, Martin i Ruth Wodak (2016). The Discourse-Historical Approach. Wodak,
Ruth i Michael Meyer, ur. *Methods of Critical Discourse Studies: Third Edition*.
London: SAGE Publications, 1-23.

156. Relaño Pastor, Ana María (2010). Ethnic categorization and moral agency in 'fitting in' narratives among Madrid immigrant students. *Narrative Inquiry* 20 (1): 82-105.
157. Relaño Pastor, Ana María (2014). *Shame and Pride in Narrative: Mexican Women's Language Experiences at the U.S.–Mexico Border*. Palgrave Macmillan.
158. Relaño Pastor, Ana María i Anna De Fina (2005). Contesting social place: narratives of 'language conflict'. Baynham, Mike i Anna De Fina, ur. *Dislocations/Relocations. Narratives of Displacement*. Manchester: St. Jerome Publishing, 36-60.
159. Ricoeur, Paul (1990). *Time and narrative*. Univeristy of Chicago Press.
160. Ricoeur, Paul (1992). Personal Identity and Narrative Identity. *Oneself as Another*. Chicago / London: University of Chicago Press, 113-168.
161. Ryan, Marie-Laure (2007). Toward a Definition of Narrative. Herman, David, ur. *The Cambridge Companion to Narrative*. Cambridge University Press, 22-35.
162. Sacks, Harvey, Emmanuel A. Schegloff i Gail Jefferson (1974). A simplest systematics of the organization of turntaking for conversation. *Language* 50: 696-735.
163. Saussure, Ferdinand de (2000). *Tečaj opće lingvistike*. Zagreb: ArTresor naklada i Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
164. Sawin, Patricia E. (1999). Gender, Context, and the Narrative Construction of Identity. Rethinking Models of 'Women's Narrative'. Bucholz, Mary, A.C. Liang i Lauerl A. Sutton, ur. *Reinventing Identities: The Gendered Self in Discourse*. Oxford: Oxford University Press, 241-258.
165. Schegloff, Emanuel (2015). Conversational Interaction: The Embodiment of Human Sociality. Tannen Deborah; Heidi E. Hamilton i Deborah Schiffrin, ur. *The Handbook of Discourse Analysis*, drugo izdanje. Wiley – Blackwell, 346-366.
166. Schiffrin, Deborah (1984). How a story says what it means and does. *Text* 4 (4): 313-346.
167. Schiffrin, Deborah (1994). *Approaches to Discourse*. Oxford UK & Cambridge MA: Blackwell
168. Schiffrin, Deborah (1996). Narrative as Self-Portrait: Sociolinguistic Constructions of Identity. *Language and Society* 25: 167-203.
169. Schiffrin, Deborah i Yael Maschler (2015). Discourse Markers. Language, Meaning and Context. Tannen Deborah; Heidi E. Hamilton i Deborah Schiffrin, ur. *The Handbook of Discourse Analysis*, drugo izdanje. Wiley – Blackwell, 198-221.
170. Schiffrin, Deborah, Anna De Fina i Anastasia Nylund (ur.) (2010). *Telling Stories: Language, Narrative, and Social Life*. Georgetown University Press.

171. Ščukanec, Aleksandra (2012). Identity (Trans)formation in Croatian Community in Burgenland. *Jezikoslovlje* 13 (2): 513-532.
172. Ščukanec, Aleksandra (2015). In Search of Identity: The Burgenland-Croatian Perspective. *Časopis za hrvatske studije* 10 (1): 25-56.
173. Ščukanec, Aleksandra (2017). *Priče iz zaboravljenog kraja. Jezične biografije transmigranata iz Žumberka*. Zagreb: Srednja Europa.
174. Šimičić, Lucija i Klara Bilić Meštrić (2018). *Arbanaški na raskrižju: Vitalitet i održivost jednog manjinskog jezika*. Zagreb: Srednja Europa.
175. Slembrouck, Stef (2015). The Role of the Researcher in Interview Narratives. De Fina, Anna i Alexandra Georgakopoulou, ur. Malden: Wiley Blackwell, 239 – 254.
176. Starčević, Anđel (2014). *Hrvatski i engleski jezik u dodiru: Hrvatska iseljenička obitelj u Kanadi*, doktorska disertacija. Filozofski fakultet Zagreb.
177. Starčević, Anđel (2016). Trenirka, diktafon i „iskrivljen hrvatski“: metodološki izazovi sociolingvističkog intervjua i sudioničkog promatranja. Udier, Sanda Lucija i Kristina Cergol Kovačević, ur. *Metodologija i primjena lingvističkih istraživanja*. Zagreb: Srednja Europa, 3-17.
178. Sullivan, Jessica R. (2012). Skype: An Appropriate Method of Data Collection for Qualitative Interviews. *The Hilltop Review* 6 (1): 54-50.
179. Tannen, Deborah (2007). *Talking voices. Repetition, Dialogue, and Imagery in Conversational Discourse*, drugo izdanje. Cambridge: Cambridge University Press.
180. Thornborrow, Joanna i Jennifer Coates (ur.) (2005). *The Sociolinguistics of Narrative*. John Benjamins PC.
181. Toolan, Michael J. (1988). *Narrative. A Critical Linguistic Introduction*. London / New York: Routledge
182. Triandafyllidou, Anna (2001). *Immigrants and National Identity in Europe*. London / New York: Routledge.
183. Triandafyllidou, Anna i Irina Isaakyan (ur.) (2016). *High-Skill Migration and Recession. Gendered Perspectives*. Palgrave Macmillan.
184. Triandafyllidou, Anna i Nick Dines (2018). *Why do People Migrate? Facts*. MOOC. European University Institute. URL: <https://www.futurelearn.com/courses/migration-facts> pristup od 10. veljače 2018.
185. Triandafyllidou, Anna, Nick Dines i Sabrina Marchetti (2018). *Why do People Migrate? Theories*. MOOC. European University Institute. URL: <https://www.futurelearn.com/courses/migration-theories/> pristup od 10 veljače 2018.

186. van De Mieroop, Dorien i Jonathan Clifton (2012). The interactional negotiation of group membership and ethnicity: The case of an interview with a former slave. *Discourse and Society* 23 (2): 163-183.
187. van De Mieroop, Dorien (2011). Identity negotiations in narrative accounts about poverty. *Discourse & Society* 22 (5): 565 – 591.
188. van De Mieroop, Dorien (2015). Social Identity Theory and the Discursive Analysis of Collective Identities in Narratives. De Fina, Anna i Alexandra Georgakopoulou, ur. *The Handbook of Narrative Analysis*. Malden: Wiley Blackwell, 408-428.
189. van Dijk, Teun A. (2015). Critical Discourse Analysis. Tannen Deborah; Heidi E. Hamilton i Deborah Schiffrin, ur. *The Handbook of Discourse Analysis*, drugo izdanje. Wiley – Blackwell, 466-485.
190. van Dijk, Teun A. (ur.) (1993). Critical Discourse Analysis. *Discourse & Society* 4 (2), posebno tematsko izdanje.
191. van Dijk, Teun A. (1993). Stories and Racism. Mumby, Dennis K., ur. *Narrative and Social Control: Critical Perspectives*. Thousand Oaks / London: Sage, 121-142.
192. van Leeuwen, Theo (1993). The Representation of Social Actors. Caldas Coulthard, Carmen Rosa i Michael Coulthard, ur. *Texts and Practices. Readings in Critical Discourse Analysis*. Routledge, 32-70.
193. van Leeuwen, Theo (1995). Representing social action. *Discourse & Society* 6 (1): 81-106.
194. van Leeuwen, Theo (2008). *Discourse and Practice. New Tools For Critical Discourse Analysis*. Oxford University Press.
195. van Leeuwen, Theo (2016). Discourse as the recontextualization of social practice – a guide. Wodak, Ruth i Michael Meyer, ur. *Methods of Critical Discourse Studies: Third Edition*. London: SAGE Publications, 137-153.
196. van Leeuwen, Theo i Ruth Wodak (1999). Legitimizing of immigration control: a discourse-historical analysis. *Discourse Studies* 1 (1): 83-118.
197. Wagner, Ina i Ruth Wodak (2006). Performing success: identifying strategies of self-representation in women's biographical narratives. *Discourse & Society* 17 (3): 385-411.
198. Weedon, Chris (1987). *Feminist Practice and Poststructuralist Theory*. Cambridge MA, Oxford UK: Blackwell.
199. Weedon, Chris (2004). *Identity and Culture. Narratives of Difference and Belonging*. Open University Press.

200. Wei, Li (2018). Translanguaging as a Practical Theory of Language. *Applied Linguistics* 39 (1): 9–30.
201. Weiss, Gilbert i Ruth Wodak (2003). *Critical Discourse Analysis. Theory and Interdisciplinarity*. Palgrave Macmillan Ltd.
202. Wiese, Heike (2015). 'This migrants' babble is not a German dialect!': The interaction of standard language ideology and 'us'/'them' dichotomies in the public discourse on a multiethnolect. *Language in Society* 44: 341-368.
203. Wodak, Ruth (2008). Introduction: Discourse Studies – Important Concepts and Terms. Wodak, Ruth i Michał Krzyżanowski, ur. *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences*. Palgrave Macmillan, 1-29.
204. Wodak, Ruth (2013). The Discursive Construction of Strangers: Analyzing Discourses about Migrants and Migration from a Discourse-historical Perspective. *APSA Migration and Citizenship Organized Section*, 6-10.
205. Wodak, Ruth i Michael Meyer (2009). *Methods of Critical Discourse Analysis. Second edition*. London: Sage.
206. Wodak, Ruth i Michael Meyer (2016). *Methods of Critical Discourse Studies. Third edition*. London: Sage.
207. Wodak, Ruth, Rudlof de Cillia, Martin Reisigl i Karin Liebhart (2009). *The Discursive Construction of National Identity*. Drugo izdanje. Edinburgh University Press.
208. Wortham, Stanton (2001). *Narratives in Action. A Strategy for Research and Analysis*. New York: Teachers College Press.
209. Wortham, Stanton, Katherine Mortimer, Kathy Lee, Elaine Allard i K. D. White (2011). Interviews as interactional data. *Language in Society* 40 (1): 39–50.
210. Župarić-Iljić, Drago (2016). *Iseljavanje iz Republike Hrvatske nakon ulaska u Europsku uniju*. Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung.

ŽIVOTOPIS AUTORICE

Martina Podboj rođena je 1987. godine u Osijeku. Diplomirala je *summa cum laude* Engleski i hrvatski jezik i književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku 2012. godine. Radila je kao nastavnica engleskog jezika u Školi za umjetnost, dizajn, grafiku i odjeću Zabok te kao asistentica na Visokoj školi Virovitica. Od 2014. do 2017. godine radila je kao lektorica hrvatskog kao inog jezika na *Croaticumu* – Centru za hrvatski kao drugi i strani jezik Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Akademsku godinu 2017./2018. provela je na znanstveno-istraživačkom boravku na Sveučilištu Alberta u Kanadi kao stipendistica Wirth instituta za austrijske i srednjoeuropske studije. Sudjelovala je u programima akademske razmjene ERASMUS (Sveučilište Adama Mickiewicza, Poznań, Poljska; Šlesko sveučilište u Katowicama, Poljska) i CEEPUS (Sveučilište u Ljubljani, Slovenija). Od prosinca 2018. godine zaposlena je kao asistentica na Odsjeku za anglistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Objavila je niz radova i sudjelovala na brojnim domaćim i međunarodnim konferencijama i simpozijima. Središnja su joj područja interesa povezanost jezika, identiteta i migracije, narativna analiza, sociolingvistika, (kriička) analiza diskursa i usvajanje inog jezika.